

МАКЕДОНСКА АКАДЕМИЈА НА НАУКИТЕ И УМЕТНОСТИТЕ

МАКЕДОНСКИТЕ ДИЈАЛЕКТИ ВО ЕГЕЈСКА МАКЕДОНИЈА

Научен собир, Скопје, 23–24 декември 1991

СКОПЈЕ, 1994

Уредувачки одбор:
акад. Божидар Видоески
д-р Олга Иванова

ISBN-9989-649-06-5

Зборникот е одобрен за печат од Претседателството на
МАНУ на 29.VI 1993 година (Одлука бр. 10-675/1)

Во покривањето на печатарските трошоци учествува
Министерството за наука на Република Македонија

БОЖИДАР ВИДОЕСКИ

ПОЗДРАВЕИ ГОВОР ПРИ ОТВОРАЊЕТО НА СОБИРОТ

Почитувани колеги и гости!

Од името на Организациониот одбор го отворам научниот собир „Македонските дијалекти во Егејска Македонија“, кој го организира Одделението за лингвистика и литературна наука на Македонската академија на науките и уметностите во соработка со Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ и Друштвото за наука и уметност во Битола.

Со големо задоволство ги поздравувам претставниците на научните и културно-просветните институции; ги поздравувам учесниците на собирот и им пожелувам успешна работа.

Посебно сакам да го истакнам присуството на потпретседателот на МАНУ, акад. Ѓорѓи Филиповски, секретарот на МАНУ, акад. Крум Томовски, претседателот на Друштвото за наука и уметност во Битола, проф. Симеон Цветановски, директорот на Институтот за македонски јазик, д-р Васил Дрвошанов, како и Александар Поповски, претседател на Здружението на Македонците од Егејскиот дел на Македонија.

Сите нив сречно ги поздравувам и им благодарам што го почестија овој собир со своето присуство.

Колешки и колеги,
дамы и господа,

Овој научен собир е втор по ред посветен на македонските дијалекти во Егејска Македонија. Првиот се одржа во Битола (7–9 септември) во 1984 година во организација на МАНУ и Друштвото за наука и уметност во Битола, кое беше и домаќин на собирот. Колегите од Битола покажаа готовност да бидат домаќини и на овој собир, меѓутоа средствата со кои располагаше Организациониот одбор не ограничуваа за поголеми трошоци. Тие (средствата) беа исто така и причина што не бевме во можност да бидеме домаќини и за петнаесетина научни работници од другите центри во Југославија и во странство, кои изразија готовност да учествуваат со свои прилози по односнава тема.

Првиот собир беше насловен „Јазичните појави во Битола и Битолско денеска и во минатото“, но содржински беше насочен кон поширокиот ареал во југозападна Македонија, опфаќајќи ги и говорите во Корчанско, Костурско, Леринско, Кајларско и Преспанско.

Проблематиката и на првиот и на овој собир се вклопува во проектот „Македонските дијалекти во Егејска Македонија“, кој се реализира во Одделението за лингвистика и литературна наука на МАНУ. Како финален резултат од овој проект се очекуваат комплетни монографски описи на одделните локални говори на односниот простор, работени по еден образец, потоа посебни студии во кои ќе се претстави севкупниот систем по граматички категории на синхрониски и лингво-географски план, вклучувајќи ги тука и ономастичките проучувања.

Овие говори имаат повеќекратно значење како за македонската лингвистика, така и за славистичката наука земена во целина, и посебно за балканистиката.

Како периферни говори на словенскиот јазичен ареал во нив се запазиле бројни архаични особености, како на пример, стариот изговор на прасловенскиот јат (*ѣ) во некои микросистеми, изговорот на *у во еден локален говор (на с. Висока); во повеќе пунктови во Корчанско, Костурско, Нестрамско и Солунско наоѓаме примери со задржан назализам, понекаде и остатоци на деклинацијата на членот (Бобошчица) и други црти. На тој начин егејските говори претставуваат живо сведоштво за појави и процеси што се вршеле во текот на илјадагодишната историја на македонскиот јазик на балканската почва. Тие претставуваат извор и храна за нашата историска граматика и историјата на јазикот.

Од друга страна, наоѓајќи се на контактот со балканските несловенски јазици (грчкиот, албанскиот, турскиот и пред сè со ароманските јазици на Балканот) во него се развиле иновации од посебен вид, кои го насочувале развојот на одделните микросистеми, и заедно на целиот македонски дијасистем кон создавање на една нова структура. Многу од тие појави се наоѓаат во разни развојни фази, едни се наоѓаат во фаза на стабилизација, други се наполно стабилизирани, а кај некои само што започнал процесот. Од таа страна гледано, не мал број наши јужни говори нудат непроценлив материјал за балканистички проучувања и ја обогатуваат теоријата на меѓујазичниот контакт.

Кога зборуваме за јужните македонски говори, не можеме да одбегнеме и два многу важни моменти од нашата културна историја.

Едниот е сврзан со најстарата историја на македонската, па и општословенската писменост. На солунскиот словенски дијалект започнува првата искра на општословенската писменост и култура.

Врз живата реч на Македонецот од тој регион низ столетијата се негувала словенската традиција поддржувана од светогорското духовно средиште.

Во 19. век на тој терен се создава една значајна книжевна и културна акција, која не само што го реafirмира словенското сознание, туку го буди и македонското народно сознание. Да се потсетиме само за преводите на евангелски текстови од грчки на локалните говори, пишувани со грчка азбука, познати под насловите Кулакиско евангелие, Кониовско евангелие, Трлиско евангелие, за неколку ракописи на македонско-грчки речници, па на културната акција на Теодисиј Синаитски, Венијамин Мачуковски, Партениј Зографски и редица други трудбеници од солунскиот и кукушкиот круг. Од тој терен го понесол својот творечки импулс и Крсте Мисирков.

Сета таа дејност кај македонските културни работници буди пиетет, а нашата наука ја обврзува час поскоро да го открие, да го проучи и оцени создаденото од умот на македонскиот човек низ вековите.

Зборувајќи за македонските дијалекти во Егејска Македонија, при ваков повод треба да истакнеме други два моменти.

Треба гласно да укажеме дека тие говори се наоѓаат во фаза на исчезнување. Многу македонски села се опустени, а населението раселено во друго јазично опкружување. Процесот на губењето на изворната македонска реч лесно може да се следи не само кај претставниците на тие говори што се наоѓаат растурени во светот, туку и кај оној дел од населението што сè уште бдее над дедовските огништа.

И да спомнеме уште еден факт. Имено, во поголем дел од светската славистичка литература македонските дијалекти во Грција, и воопшто во дијаспората, не се прикажуваат соодветно на нивниот основен дијасистем. За жал, во повеќе лингвистички центри доминираат разбирањата дека македонскиот јазик е лимитиран со републичките граници на Македонија.

Македонската лингвистика и воопшто македонската наука има обврска оваа заблуда да ја разоткрие, да ги покаже сите точки на Балканот каде што се изговара македонска реч и да докаже како звучи таа реч.

Со таква задача е организиран и овој научен собир.

I. ГРАМАТИКА

МИТО АРГИРОВСКИ

ОКОЛУ РЕДУКЦИЈАТА НА а, е, о ВО ЈУЖНИТЕ МАКЕДОНСКИ ГОВОРИ

Редукцијата на ненагласеното а е својствена за романскиот, ароманскиот, албанскиот, бугарскиот, северните грчки говори, како и за источното македонско наречје, посебно за неговиот југоисточен дел (жѐнѝта, дѐцѝта, топ. Бѝлѝбѝнка, Мѝдѝмут; (Г. Георгиевски, Македон. 3, 173–186). Тоа е балканска фонетска појава и спаѓа во редот на балканизмите. Исто како и редукцијата на е, о, која отсутствува во романскиот и албанскиот јазик, но е карактеристична за ароманскиот, северните грчки говори, а и за југоисточното македонско наречје.

За генезата на редукцијата на ненагласеното а ($a > \check{a}$) се искажани повеќе мислења, од кои некои се спротивни. Така определени лингвисти балканолози сметаат дека таа е резултат на влијанието на супстратот, други, пак, дека се појавила независно еден од друг јазик, спонтанно. Погирк истапил против таквото сфаќање и сметал дека се работи за тракиска појава, односно за зачувување на тракиските артикулациски навики, со оглед на тоа што териториите каде што се среќава во минатото биле населени со тракиски племиња.¹ Против тракиското потекло на $\check{a}$ се искажал Капидан, иако признавал дека пресодот на $a > \check{a}$ е стара појава. Пушкарју, пак, вели, дека стеснувањето на овие вокали не може да се објасни со влијанието на еден јазик врз друг, па ниту со супстратот. Според Конески појавата е резултат на силниот динамичен акцент и на заемодејството на балканските јазици.² И Врачу, како и Капидан, го отфрла мислењето за тракиско потекло на $\check{a}$ поради тоа што во еден тракиски збор во ист слог овој вокал графички се бележи еднаш со гр. α или со лат. а, другпат со гр. η, ε или со лат. е, што значи дека грчките и латинските графеми не можеле точно да го предадат тракискиот материјал. Според него овој проблем сè уште не е дефинитивно решен.³

¹ С. Poghirc, *Vocale Rom. ă, alb. ë, Bulg. ъ și Oscilația a/e în Grafia Curintelor Trăce* SCL, XI, 1960, № 3, стр. 657–660.

² Бл. Конески, *Историја на македонскиот јазик*, Скопје 1965, стр. 29.

³ А. Врачу, *Рассуждения о дакомизийском субстрате румынского языка*, Балканско езикознание VIII, 1962, стр. 29.

Κουσοβίτσα < Косовица, Γουργιανά < Горњани, Πλησιβίτσα < Плѣшевица (Јанина), Μπλιανά < Бѣлиани, Πιστιανά < Пештани, Μουτσιλά < Мочило, Ζηλίστα < Зелишта, Γουρίτσα < Горица (Акарпанија – Етолија), Μυλόγυστα < Милогостъ, Μπουγομήλα < Богомила, Νιβόλιανη < Неволиани (Кардица, Трикала), Μουτσιάρα < Мочара, Γουρίτσα < Горица (Фокис), Πουλίτσα < Полица (Коринт), Βαλκουβίνα < Вълковина (Ахаја), Πουλίτσα < Полица (Месинија), Γουρνίτσα < Горњица (Лаконија), Ζαγουριάνοι < Загорњани (Ираклион, Крит)⁷. Како што може да се види од примериве оваа појава се среќава и надвор од границите на северните грчки говори. Тоа укажува дека неа ја пренеле грцизираните Аромани во северните грчки говори, кои живеат во Епир, Тесалија, и во други области на Грција, а и мнозинството од нив денес се чувствуваат како Грци. Освен тоа, словенските примери се показателни и за симбиозата на словенскиот и ароманскиот елемент.

Како што е познато, во времето на Александар Македонски, а и потоа, во Македонската империја живееле разни народи, како: Тракијци, Мизијци, Пајонци, Илири и др. Со доаѓањето на Римјаните во Македонија во почетокот на втората половина на II век пред н.е. овие народи, меѓу кои и старите Македонци, потпаднале под римска власт, така што во текот на повеќе векови тие се романизирале или се елинизирале, па дури некои од нив го изгубиле и својот јазик. Во овој долг временски период, освен римски војници што се доселувале, на Балканскиот Полуостров се доселувале и многубројни колонисти, а и трговци од други провинции на Римската империја. Ова романизирано и елинизирано население претставувало смеса од старите балкански народи и од Грците и Римјаните. Еден негов дел употребувал грчки, а пак друг латински или народен латински јазик во своето општење, така што се пренесувале и некои јазични црти од исчезнатиот говор. Една таква црта можеби е и редукцијата, односно стеснувањето на вокалите е и о, која е зачувана на Балканскиот Полуостров и пошироко.

Зачетоците на стеснувањето на е, односно неговото мешање со *i*, пред сè во ненагласен слог, се среќаваат уште во III век пред н.е. во литературни текстови кои потекнуваат од дунавските области. Овој фонетски феномен бил познат и во други провинции на Римската империја, што се гледа и од подолните примери: *Aurillus : Aurelius. Ilius : Eius. Vilit : Velit. Diae : Deae. Comidi : Comedi. Prindere : Prehendere* и др. Исто така, честа е појавата неакцентираното *i* да се среќава на местото на ненагласеното е во затворен или отворен слог, како на пример: *Mimoria : Memoria, beni : bene, binefacta : bene factum*. Алтернацијата на *i* со ненагласено е е проширена не само во латинскиот туку и во други јазици. Таа се среќава дури во Галија, Италија и во северна Африка. Слична ситуација се забележува и меѓу *o* и *u* кај кои постои стремеж за трансформација на неакцентираното *o* во *u*, но не и обратно, на пример: *funtana : fontana, anfurae : amphorai, Δουλιάρεις : Doliarii. Putita : Potita, Dulceno : Dolicheno. Erapuli : Hierapoli*.⁸ Како што споменавме и погоре, оваа појава е потврдена во сите провинции на Римската империја.

Врз основа на наведените примери може да се каже дека генезата на овој фонетски феномен, веројатно, треба да се бара во вулгарниот латински јазик или, пак, во некој негов говор.

⁷ M. Vasmer, *Die Slaven in Griechenland*, Berlin 1941.

⁸ H. Mihăescu, *Limba Latină în Provinciile Dunărene ale Imperiului Roman*, 1960, стр. 61, 69.

MITO ARGIROVSKI

**CONCERNING THE REDUCTION OF *a, e, o*
IN THE SOUTHERN MACEDONIAN DIALECTS**

(Summary)

Linguistics considers the reduction of the unstressed *o* and *e* typical of the Eastern dialects, particularly those in the South-Eastern part, a Balkan substratum phenomenon. A conclusion has been drawn on the basis of these examples, and wider, that this phonetic process contains one inter-phase, i.e. *o* (*o* > *y*), *e* (*e* > *и*), which in some dialects is incomplete, particularly that of *o*, such as полјана > полјана > пулјана, оџак > оџак > уџак, песок > пѣсѣк > пѣсук. Texts of the 13th century are witnesses to this phonetic phenomenon. Some linguists consider that this reduction occurred under the influence of the northern Greek dialects; however, the change goes beyond these borders, as is confirmed by examples of Slavonic toponymy in Peloponnes and Thessaly, such as Βαλχουβίνα < Вълковина, Γουρνίτσα < Горьница, Πουλίτσα < Полица, Νιβόλιανη < Не-волјани, Πλησιβίτσα < Пльшевица, etc.

It exists in the native and loan words of Aromanian, particularly those of Greek and Slavonic origin, such as вρυχί < βροχή, нирó < νερό, ζμποуρίζου < съборити, γριντιά < града, etc.

Certain, though infrequent, examples of Latin epigraphy which can be found in the provinces of the Roman Empire, such as *anfurae* = *amphorai*, Ουλίβουλα = *olivula*, *habitat* = *avetat*, suggest that we should search for the still hypothetical genesis of the reduction in the vernacular Latin language.

СНЕЖАНА ВЕЛКОВСКА

**СУМ- И ИМА-КОНСТРУКЦИИТЕ ВО СВЕТЛИНАТА НА БАЛКАНСКИОТ
ЈАЗИЧЕН СОЈУЗ — СО ОСВРТ НА МАКЕДОНСКИТЕ ДИЈАЛЕКТИ
ВО ЕГЕЈСКА МАКЕДОНИЈА**

Предмет на испитувањето се глаголските конструкции од типот *сум дојден* и *имам дојдено*, односно сум- и има-конструкциите (Велковска, 1988; Велковска, 1991) во јазиците што го сочинуваат балканскиот јазичен сојуз (БЈС): македонски, бугарски, грчки, албански, романски, аромански и мегленоромански.

Појавата на сум- и има-конструкциите во балкански рамки претставува една иновација што се однесува до глаголскиот систем на сите балкански јазици, во помала или во поголема мера. Особено големо значење има за македонскиот јазик каде што целосно навлегла во глаголскиот систем и предизвикала појава на редица нови временски форми, особено во системот на минатите времиња. Овие појави се дел од јазичните особености како што се: губење на деклинацијата, појава на постпозитивен член, удвојување на објектот, загуба на инфинитивот, образување на футур со *ќе* итн., појави што го вклучуваат македонскиот јазик во БЈС, и тоа како негов најизразит претставник.

Глаголската конструкција од типот *сум дојден* се состои од глаголот *сум* + *ГП* (глаголска придавка) од непреоден глагол.

Глаголот *сум* во старословенскиот јазик, а и денес во современиот македонски јазик може да има функција на помошен глагол (во сложени глаголски предикати) и функција на копула (во именскиот предикат). Во однос на старословенскиот јазик, кај глаголот *сум* ново е тоа што тој може да врзува *ГП* речиси од сите глаголи, вклучувајќи ги тука и непреодните (*сум дојден*) и преодните со непреодна употреба (*сум јадеи*).

ГП во старословенскиот јазик ја наоѓаме како пасивен партицип на претеритот што се правела само од преодни глаголи. Разликата не е само терминолошка (сп. пасивен партицип на претеритот : глаголска придавка), туку и суштинска и од морфолошки и од синтаксички аспект. И додека во старословенскиот јазик *ГП* се правела само од преодни глаголи, денес во современиот македонски јазик таа се прави практично од сите глаголи, како преодни така и непреодни. Ова секако е во врска со губењето на острата граница меѓу преодните и непреодните глаголи.

Во старословенскиот јазик конструкциите на глаголот сум + пасивен партицип на претеритот се сметале за пасивни конструкции. Денес во современиот македонски јазик ваквите конструкции имаат пасивно значење само доколку дадениот глагол од кој е направена ГП побудува такво значење (Бл. Конески, 1967, 435).

Има-конструкциите се состојат од глаголот *има* + ГП од соодветниот глагол, како од преодни така и од непреодни глаголи (*имам дојдено, имам работено, имам читано* и сл.). Глаголот *има* во овие конструкции се јавува како помошен глагол што тој тоа не бил во старословенскиот јазик. Појавата на втор помошен глагол претставува посебен проблем по кој се искажале многу лингвисти (сп. Е. Бенвенист, 1975; П. Хр. Илиевски, 1975).

Појавата на *има*-конструкциите во целост претставува нешто ново во однос на старословенскиот јазик и на сите современи словенски јазици. Дури и таму каде што има извесни траги од неа, не се работи за изградена конструкција, во целост граматикализирана како што е тоа случај со македонскиот јазик. Освен во бугарскиот, оваа глаголска конструкција, делумно, се среќава и во други словенски јазици: во полскиот, во чешкиот и др. Заедничко за сите овие јазици е пресудното туѓо влијание при настанувањето и развојот на овие глаголски конструкции.

Како што одбележува Б. Видоески, балканистичките иновациони појави настанувале на јазичната периферија. Таков е случајот и со *има*-конструкциите. Се смета дека овие конструкции настанале на југозападниот дел од македонската јазична територија. Тоа е делот околу Охридското Езеро, денешна Јужна Албанија и северозападниот дел од Егејска Македонија (Конески, Видоески, Јашар-Настева, 1966). На овој јазичен ареал се среќаваат најголем број форми од оваа глаголска конструкција. Тука се среќаваат дури и формите *имам бидено* и *имам имано*. Во останатите делови од македонската јазична територија не се забележани ГП од глаголите *сум (биде)* и *има*.

Има-конструкциите се карактеристични за западното наречје, особено за неговиот западен и југозападен дел. Се чини дека реката Вардар е границата на распространување на овие глаголски форми. Во источното наречје овие две форми се поретки.

Во егејските говори најмногу ги има во југозападниот дел во костурско-леринските говори и во долинорвардарските. Особено се интересни во овој поглед костурските говори каде што е исчезната *л*-формата и сите сложени времиња се прават со ГП, како што ќе видиме подоцна, слично како во несловенските јазици на БЈС.

Што се однесува до дијалектната распространетост на *сум*-конструкциите, тие се распространети на целата македонска јазична територија, на западното и северното наречје и делумно во источното наречје. Во источното наречје *сум*-конструкциите се среќаваат по течението на р. Брегалница и р. Струмица. Во егејските говори најмногу ги има во југозападниот дел и колку се оди по на исток *сум*-конструкциите стануваат сè поретки.

Во разгледувањето на состојбата на балканските словенски и не-словенски јазици сметаме дека треба да тргнеме од латинскиот јазик, затоа што латинскиот јазик бил долго време јазик со престиж на Балканот и неговото влијание врз јазиците што се говореле на Балканот не може да се занемари. Оттука, латинскиот влијаел посредно и на македонскиот јазик. Латинскиот јазик оставил свој продолжител, наследник на Балканот. Тоа е романскиот јазик со своите дијалекти сфатено во поширок историски контекст: ароманскиот, мегленороманскиот, истро-романскиот и дакороманскиот. На македонскиот јазик особено големо влијание извршиле ароманскиот и мегленороманскиот јазик чишто говорители од дамнешни времиња живееле во една симбиоза со своите соседи, Македонците. Годината 600, според Михаеску (Михаеску, 1960) може да биде земена за граница меѓу латинскиот и романскиот јазик.

Во литературата е одбележано дека во латинскиот јазик рано почнал да се употребува глаголот *habeo* во описни конструкции за активен перфект со значење на состојба и резултативност. Овие описни форми тогаш уште немале белези на глаголско време, бидејќи партиципот бил поврзан повеќе со објектот, согласувајќи се со него по род, број и падеж, отколку со глаголот, како што одбележува П. Хр. Илиевски (Илиевски, 1975). Прецизното значење на перфект го добиле дури по четвртиот век од н.е. Во говорниот латински ваквите конструкции ги потиснувале старите перфектни форми, кои веќе имале само аористно значење.

Се смета дека ова касно кристализирање на значењето придонело сложениот перфект со *habeo* да не се појави во пишаните извори од дунавските провинции. Е. Михаеску, кој ги проучувал овие пишани извори, смета дека тоа е случајно и дека сложениот перфект со *habeo* бил обичен во говорниот јазик и се зачувал во романскиот јазик.

Продолжител на *habeo* во романскиот јазик е глаголот *a avea*, којшто станал целосно помошен глагол со кој се градат сложените глаголски форми. Во ароманскиот тој гласи *am*, а во мегленороманскиот *veari*. Сложениот перфект се прави со специфичните форми на *a avea* како помошен глагол и партиципот на глаголот што го означува дејството и којшто е непроменлив. Сложениот перфект означува дејство што се вршело и се завршило во минатото.

Во некои северни аромански говори се сретнува сложен перфект и плусквамперфект од непреодни глаголи, покрај со *am* и со *esku* (*hui*). Пр.: *di multu nu ești vinit la noi* (одамна не си дојден кај нас). И во мегленороманскиот, надвор од сложениот перфект конструиран со помошниот глагол *veari* со непреодни глаголи што покажуваат движење, се сретнуваат, доста ретко, и конструкции со *iri* (*țieri*) т.е. сум. Во конструкциите со сум партиципот се усогласува по род и по број со објектот. Пр.: *sam vinit, vinită, ies vinit, vinită; ai (iasti) vinit, vinită*. Во мегленороманскиот јазик и кај плусквамперфектот се среќава форма со помошниот глагол сум (*iri*). Пр.: *Ja ra șazută lângă ună țasăma* (таа беше седната до една чешма) (според Капидан, 1925).

Како и во латинскиот јазик и во неговите современи наследници на Балканскиот Полуостров постои само еден партицип, минат партицип, којшто има различни завршетоци во романските јазици на Балканот.

Со истиот партицип се прават сложените глаголски форми на активот и на пасивот. Кога учествува во формирањето на пасивот, партиципот се согласува по род и број со субјектот, што не е случај кај формите на активот (*Gramatica Limbii române. I. București 1966. s. 267*).

Во литературниот албански јазик аналитичките форми на перфектот и плусквамперфектот се прават со помошниот глагол *има (кам)*, како од преодни така и од непреодни глаголи. Што се однесува до партиципот – тој е еден, и тоа минат партицип. Кај преодните глаголи има пасивно значење, а кај непреодните глаголи има активно значење. Во овој поглед двата дијалекти, гегискиот и тоскискиот, се разликуваат меѓу себе само по начинот на правење на партиципот, т.е. по наставките.

Состојбата во дијалектите малку се разликува од состојбата во литературниот јазик. Особено се разликуваат североисточните гегиски говори. Во говорите на Голема Малесија, Никај и Мертур, како и во говорите на Косово и Метохија аналитичките форми од непреодни глаголи се прават со помошниот глагол *сум (јам)*. Тука спаѓаат и говорите на албанското население во северозападна Македонија со исклучок на дебарскиот албански говор во кој перфект се прави само со помошниот глагол *има (кам)*. Зоната на конзервација на одделни признаци на старогегиската состојба територијално совпаѓа со горните области што лежат на север од течението на Дрим (обединет). Тука влегуваат говорите што ги набројавме погоре и градскиот говор на Шкодра (Скадар) и с. Арбанас во Далмација (Десницкая, 1968).

Тоскискиот дијалект во овој поглед совпаѓа со литературниот албански јазик. Со македонската јазична територија на југозапад граничат тоскиски дијалекти. Тоа се говорите на Мокра, Берзешта и Верча кои се окарактеризирани како преодни, но кои сепак повеќе ѝ припаѓаат на тоскиската зона отколку на гегиската.

Во јужна Албанија бил и сè уште е силен процесот на асимилација на неалбанското население (ароманско, грчко и македонско) особено во градовите. За територијата на јужна Албанија можеме да кажеме дека е центар на иновации како резултат на интерференцијата меѓу јазиците што биле и сè уште се во контакт. Од тука овие иновации се ширеле на север. Наше мислење е дека состојбата со помошниот глагол *сум (јам)* во врска со аналитичките форми во северните гегиски говори е стара состојба, а дека помошниот глагол *има (кам)* во состав со преоден глагол е резултат на ароманско-албанско двојазичие на јужноалбанска територија и не само таму.

Во старогрчкиот јазик постоел само еден помошен глагол и тоа глаголот *сум (εἶμι)*.

Во новогрчкиот јазик како помошен глагол се употребува и глаголот *има (ἔχω)*. Конструкциите со партицип на аористот и глаголот *има (ἔχω)* покажуваат дека многу рано во грчкиот започнало да се бара ново средство за искажување на идејата на стариот перфект, кој бил оптоварен со повеќе функции што го приближувале до аористот. Во првите векови од н.е. веќе се јавуваат конструкции кои се напoлно адекватни со оние од латинскиот јазик, при што партиципот уште е тесно поврзан

со објектот и се согласува со него по род, број и падеж. Во литературниот грчки јазик не биле допуштени вакви форми, но тие биле развиени во говорниот јазик и нашле израз во новиот димотики (П. Илиевски, 1975).

Овој начин на образување станал нормален и правилен негде околу IV–V век. Тоа се совпаѓа со оформувањето на истата конструкција и во латинскиот јазик. При недостиг на убедливи докази, тешко е да се каже дали грчките описни форми со $\epsilon\chi\omega$ се повлијаени од латинските со *habeo*, или обратно (Илиевски, 1975; Илиевски, 1976). Поскоро овде можело да има независен паралелен развој во двата јазика. Дека имало самостоен развој на описниот перфект со *habeo* во разни индоевропски јазици се гледа од фактот што се развил и во јазици што немале меѓусебни контакти: на крајниот исток и на крајниот запад, во согдискиот јазик и во германските јазици (Илиевски, 1975; Бенвенист, 1975).

Денес во грчкиот јазик преодните глаголи прават перфект со *има* ($\epsilon\chi\omega$), а непреодните со *сум* ($\epsilon\iota\mu\iota$).

Во новогрчкиот јазик не постојат, за разлика од старогрчкиот, како одделни категории инфинитив и партицип (според Ал. Милев, Г. Михайлов, 1966, и Георгис Папагеоргиу, 1972). Од инфинитивот се останати изменети форми што се употребуваат во формирањето на т.н. свршени времиња. Во новогрчкиот, особено во димотики, партиципите се многу помалку на број отколку во старогрчкиот и во другите современи јазици. Во новогрчкиот јазик постои една полна форма: партицип за минато неопределено време пасивен залог и неменлива форма за сегашно време актив (глаголски прилог).

Конструкцијата *имам + минат пасивен партицип во бугарскиот литературен јазик* не е позната. Но затоа се среќава во разговорната реч, а сосема ретко во писмениот јазик. Во бугарските дијалекти оваа глаголска конструкција се среќава во тракиските говори, во банатскиот бугарски говор и во странџанскиот. Конструкцијата е во превирање и тоа јасно е изразено во овие говори. Најчесто минатиот пасивен партицип се прави само од преодни глаголи и тоа најчесто од свршени. Од непреодни глаголи се прави само во банатскиот говор, но таму, пасивните партиципи влегуваат само во атрибуциска служба, а не и во состав со глаголот *имам*. Во останатите бугарски говори не е познат минат пасивен партицип од непреодни глаголи.

За глаголската конструкција *сум + минат пасивен партицип* бугарските научници зборуваат единствено како за еден од начините да се искаже пасивен залог во бугарскиот јазик. Пасивниот партицип се прави само од преодни глаголи. Меѓутоа, освен со пасивен партицип од преодни глаголи, помошниот глагол *сум* (*сџм*) може да стои и со пасивен партицип од повратни глаголи.

Од прикажаните состојби во балканските словенски и несловенски јазици може да се заклучи дека постојат доста допирни точки, доста заеднички нешта меѓу македонскиот јазик и балканските несловенски јазици. Може да се заклучи дека кај сите балкански несловенски јазици бројот на партиципите е во опаѓање и најчесто се сведува на еден кој, зависно од тоа со какви глаголи се поврзува и во какви контексти, може да биде активен или пасивен. Така е во романскиот и во албанскиот јазик. Во овие јазици активниот партицип се изгубил, а пасив-

ниот е тој што ги презел сите функции што ги имаат партиципите во односните јазици. Притоа треба да се одбележи дека овој пасивен партицип што се одржал во конкуренцијата што веројатно постоела меѓу активниот и пасивниот партицип го изгубила приznakот на пасивниот залог што првобитно бил релевантен за него. Тој станал општ, еден и за актив и за пасив. Веројатно таа негова прилагодливост, т.е. фактот што можел да ги прифати врз себе функциите и на активниот партицип придонел тој да се зачува за сметка на другиот.

По углед и дејство на балканските несловенски јазици, каде што постои една општа партиципна форма и во македонскиот јазик започнал процес на конкуренција меѓу двете партиципни форми што постојат во македонскиот јазик, меѓу л-формата, дијахрониски: II активен партицип на претеритот и ГП, дијахрониски: пасивен партицип на претеритот.

Самиот развој на партиципите одел во корист на ГП. ГП е поуниверзална форма од л-формата којашто ја покрива само сферата на глаголот. ГП речиси подеднакво се простира и во сферата на имињата, т.е. на придавките и во сферата на глаголот. Таа постојано се движи од обична придавка, со атрибуциска функција до ГП со изразито нагласување на глаголското во неа. Во оваа смисла дејствувала и јазичната економија: со една форма да можат да се изразат повеќе значења, а да не се загуби од прецизноста.

Во однос на партиципите, костурскиот говор најмногу се доближил до несловенските јазици на БЈС, каде што исто така има само една партиципна форма.

Глаголот има се привлекува како помошен во сите балкански несловенски јазици. Го среќаваме во романскиот јазик и во неговите историски дијалекти речиси како единствен помошен глагол за изразување на активни дејства. На помошниот глагол сум му останал пасивот речиси како единствена сфера на дејствување.

Како се одразила ваквата ситуација во јазиците на БЈС врз македонскиот јазик најдобро се гледа преку сум- и има-конструкциите. Глаголот има станал целосно помошен глагол во има-конструкциите, а глаголот сум влегол во синтагма со ГП од непреодни глаголи. Сум-конструкциите со ГП од непреодни глаголи влијаеле да се разниша значењето на пасив и кај сум-конструкциите со преодни глаголи.

Л И Т Е Р А Т У Р А

- Бенвенист, 1975: Е. Бенвенист, *Проблеми опште лингвистике*. Београд 1975.
- Велковска, 1988: С. Велковска, *Има-конструкциите во текстовите на Марко Цепенков*. МЈ XXXVIII-XXXIX (1987-88), Скопје 1988.
- Велковска, 1991: С. Велковска, *Сум и има-конструкциите во текстовите на Марко Цепенков, Прилеп и Прилепско 1893-1908*, Прилеп 1991.
- Gramatica Limbii Române*. I, Bucureşti 1966.
- Десницкая, 1968: А. В. Десницкая, *Албанский язык и его диалекты*. Ленинград 1968.

- Илиевски, 1975: П. Хр. Илиевски, *Појава на описен перфект со „има“ во грчкиот и во латинскиот јазик*, II научна дискусија, Охрид 1975, Скопје 1984.
- Илиевски, 1976: P. Hr. Ilievski, *Der Anteil des Griechischen und des Entwicklung der grammatischen Struktur der slavischen Balkansprachen*, Zeitschrift für Slawistik, Berlin 1976, 2.
- Капидан, 1925: Th. Capidan, *Meglenoromâni*, I. Istoria și graiul lor, București 1925.
- Конески, 1967: Бл. Конески, *Грматика на македонскиот литературен јазик*, Скопје 1967.
- Конески, Видоески, Јашар-Настева, 1966: B. Koneski, B. Vidoeski, O. Jašar-Nasteva, *Distribution des balkanismes en Macédonien*, Séminaire de langue macédonienne, Skopje 1966.
- Милев, Михайлов, 1966: Ал. Милев, Г. Михайлов, *Старогръцка граматика*, София 1966.
- Михаеску, 1960: H. Mihaescu, *Limba latină în provinciile dunarene ale Imperiului român*, București 1960.
- Папагеоргиу, 1972: Г. Папагеоргиу, *Новогръцка граматика*, София 1972.

SNEŽANA VELKOVSKA

СУМ AND ИМА CONSTRUCTIONS IN THE LIGHT OF THE BALKAN LINGUAL UNION

(Summary)

Verbal constructions of the type of *сум дојден* and *имам дојдено* ie. *сум* and *има*-constructions in the languages that form the Balkan Lingual Union (BLU) – Macedonian, Bulgarian, Serbo-Croatian, Greek, Albanian, Roman, and Aromanian, are the subject of this research.

The appearance of *сум* and *има*-constructions in the Balkan framework is an innovation which, more or less, affects the verbal systems of all the Balkan languages. It is particularly significant in the Macedonian language, where it has completely entered the verbal system and brought about numerous new forms of the tenses, especially in the system of the past tenses.

The number of participles in the languages of the BLU decreased. The competition between the participles which existed in the Balkan languages was also transferred into Macedonian. The development continued in favour of the verbal adjective, a more universal form than the *l*-form. The verbal adjective is virtually equally widespread in the nominal sphere, that is to say of adjectives, and in the verbal sphere. In this sense a linguistic economy was active: one form would express several meanings, and yet lose none of its precision.

The verb *има* functions as an auxiliary verb in all the Balkan non-Slavonic languages and also in Macedonian.

БОЖИДАР ВИДОЕСКИ

МАКЕДОНСКИТЕ ДИЈАЛЕКТИ ВО ЕГЕЈСКА МАКЕДОНИЈА

I. СЕРСКО-ДРАМСКО-ЛАГАДИНСКА ГРУПА

Серско-драмската и лагадинската група говори се простираат на крајниот југоисток од македонската јазична територија. Ја зафаќаат областа од Солунскиот Залив па до Родопите на исток, каде што се разграничуваат со родопските бугарски дијалекти.

Меѓу покарактеристичните особености со коишто се диференцираат тие од солунско-воденската (долновардарската) група говори спаѓаат:

- системот на акцентирањето,
- зафатот на редукцијата на неакцентираните самогласки,
- рефлексацијата на стсл. ѝ и ѓ,
- рефлексацијата на прасловенските секвенции *tj, *dj.
- палатализацијата на согласките во одредени фонетски позиции,
- реализацијата на некои фонеме во разни позиции,
- и уште ред други особености во областа на флексиите и во лексиката.

Акцентот во овие говори е слободен — може да стои на секоја морфема, како и во долновардарските, но со таа разлика што во лагадинските и серско-драмските има повеќе случаи кога се јавува тој на отворената ултима, сп. злп — заб’а, син’а, султ’а, карфт’а (на членските морфемии), маж’е, глас’е, даб’е, лахти, петли, увни, кунци, дарва, пер’а, лица, небеса, имена (на множинските наставки), на затворена ултима: ч’ул’ак, риб’ар’, кус’ач’, дув’ец, куж’ух, на пенултима и антепенултима: пр’азник, есин, баба, лив’ада, кул’ану, кл’адиниц, јагуда, каш’лица, езеру, јадини, пиленци, и др.

Друга особеност во врска со местото на акцентот во овие говори е двојниот акцент во збороформите со четири и повеќе слогови според правилото: ако зад акцентираниот слог следуваат три неакцентирани, тогаш на претпоследниот се јавува втор акцент, сп. *jáγuda* – *jáγudǎta*, *vǎdiца* – *vǎdiцǎta*, *цǎлина* – *цǎлинǎта*, *кǎш'тинка* – *кǎш'тинкǎта*, *биу-лица*, *кǎтерица*, *крǎставица*, *си́паница*/си́паницата, *л'áбуве* – *л'áбу-вѐту*, *д'áдуфци* – *д'áдуфци́те*, *ја́дини* – *ја́динѐту*, дури и во синтагматски состави, сп. *п'óстели-си*, *д'óнеси-ги* (сп. Видоески 1994: 28 нт.; таму и литературата во врска со овој проблем).

На морфолошки план кај парадигматските зборови се изделуваат два основни акцентски модела: а) со морфолошки фиксиран акцент, сп. баба – баби – бабата – бабите, зилѐн – зилѐна – зилѐну – зилѐни – зилѐниа/зилѐние – зилѐната, глѐдам – глѐдаш – глѐда – глѐдаме – глѐдате – глѐдат, и б) со морфолошки слободен (подвижен) акцент, сп. за̑п ~ заб̑а, же̑на ~ же̑ната, бе̑ра ~ бирѐш. Има неколку модели со подвижен акцент. Кај именските зборови акцентот може да алтернира: а) меѓу нео-пределената и определената форма и во едн. и во множ., сп. си̑н – си̑нуве ~ син̑а ~ синувѐту, за̑п – за̑би ~ заб̑а ~ заб̑ите, в̑а̑тер' – в̑а̑труве ~ вет̑ра̑ ~ ветрувѐту, де̑вер' – де̑вере ~ де̑вер'а̑ – де̑верѐту, ве̑чер' – ве̑чере ~ ве̑черта̑ – ве̑черѐту, же̑на – же̑ни ~ же̑ната – же̑ните, н̑о̑га – н̑о̑ги ~ нуг̑ата – нуг̑ите, кај придавките: бла̑к – бла̑ги ~ бла̑гије – бла̑гите, бла̑га ~ бла̑гата, бла̑гу ~ бла̑гѐту, б) меѓу еднинската и множинската неопр. и опред. форма: питѐл – питѐла ~ пет̑лий – пет̑литѐ, увѐн – увѐна ~ ув̑ни̑ – ув̑нитѐ, кунѐц – кунѐца ~ кун̑ци̑ – кун̑цитѐ, грѐбен – грѐбене ~ грѐбене̑ – грѐбенѐту, име̑ – име̑ту ~ имен̑а̑ – имен̑ата̑, чу̑ду – чу̑дугу ~ чудес̑а̑ – чудес̑ата̑, се̑лу – се̑лугу ~ се̑ла̑ – се̑лата̑, д̑а̑те – д̑а̑тегу ~ ди̑ца̑ – ди̑цата̑, же̑л̑а̑зу ~ же̑лѐза̑, в) меѓу едн. неопределена форма и другите форми (едн. опред., множ. опред. и неопред.): да̑рву ~ да̑рво̑ту ~ да̑рва̑ – да̑рвата̑, лице̑ ~ лице̑ту – ли̑ца̑ – ли̑цата̑, мо̑ре ~ му̑ре̑ту – му̑ре̑та̑ – му̑ре̑тата̑, вр̑а̑ме̑ ~ вр̑е̑ме̑ту ~ вр̑е̑мен̑а̑ – вр̑е̑мен̑ата̑, не̑бе̑ ~ не̑бе̑ту ~ не̑бес̑а̑ – не̑бес̑ата̑.

Во глаголската флексија акцентот алтернира во презентската форма меѓу 1 л. едн. и другите форми, сп.: бе̑ра ~ бирѐш – бирѐ – бирѐм – бирѐте – бир̑ат, да̑рже̑ ~ да̑ржиш – да̑ржи̑ – да̑ржим̑ – да̑ржитѐ – да̑рже̑т, и кај пресфиксираниите глаголи: а) из̑бе̑ра ~ из̑берѐш – из̑берѐ – из̑берѐм – из̑берѐте – из̑бер̑ат, из̑ме̑та̑ ~ из̑метѐш, у̑кра̑да̑ ~ у̑кра̑де̑ш, за̑да̑рже̑ ~ за̑да̑ржиш, и б) из̑би̑ра ~ из̑би̑раш – из̑би̑ра – из̑би̑раме̑ – из̑би̑ратѐ – из̑би̑рат, д̑у̑нес̑а̑ ~ дунѐсиш, у̑ста̑в̑е̑ – у̑ста̑виш.

Во непосредна врска со акцентот стои и редукцијата на неакцентирани вокали. Квалитативната редукција и во овие говори се врши под споменатите услови како во солунско-воденските говори, но со таа разлика што во серско-драмското дијалектно подрачје и во говорите во Лагадинско на редукција подлежат самогласките и во финална позиција каде што исполнуваат морфолошка функција. Сп.: мо̑ри – му̑ре̑ту, по̑ли – пу̑лѐту, ч̑ен̑ду – ч̑ин̑да̑, д̑ев̑ир' – д̑ив̑ирѐт, д̑е̑ра – д̑ирѐш' (Ви), га̑б̑ир, гр̑е̑б̑ин', гр̑ен̑да̑ – грин̑да̑та̑, бо̑ј – бу̑јо̑, до̑л – ду̑ло̑, ко̑за̑ – ку̑за̑та̑, ку̑ј̑на̑рин, уда̑ја̑, углин̑да̑лу, лу̑зѐ (Су), ид̑ин, си̑га̑, пич̑ѐш', вр̑а̑ми, си̑опито̑, има̑ш'и, пу̑ле̑ка̑, мли̑ву, има̑ш'и (Бал), бо̑лин, не̑би, ви̑нци, ура̑х, ч̑ув̑ек, де̑ду, ле̑ту, ка̑за̑х, ба̑ја̑ч', же̑на̑ (Нег), из̑ик, зилѐн, ја̑дине̑, ва̑ж'и, по̑ли, ја̑гни/ја̑гне̑, уг̑ни̑ш'те̑, гу̑дина̑, те̑ну̑к, да̑ле̑ко̑, тка̑ја̑ч'ка̑ (Сек), ре̑бру – ри̑бра̑, ри̑ш'ѐту, сл̑ан̑ци, га̑бир', увѐн, пу̑л̑ана̑, мл̑а̑ку, па̑ница̑, же̑ба̑, же̑бата̑ (ГБ. Пл).

Во лагадинските говори на редукција подлежи и фонемата /ä/, сп.: бр̑а̑к – бр̑а̑го̑т, в̑а̑ра̑ – в̑а̑рата̑, д̑а̑ца̑ – д̑а̑цата̑ (Бал), м̑а̑су – м̑а̑са̑, р̑а̑ка̑ – р̑а̑ката̑, с̑а̑ч̑а̑ – с̑а̑ч̑ѐш', си̑а̑к – си̑а̑го̑т (Ви).

Во сите говори од односнава група неакцентираното /ǎ/ се реализира во алофонот [a]. На тој начин доаѓа до неутрализација на изговорот на неакцентираните /a/ и /ǎ/, сп. ма́нч' – ма́нц'о́т, ба́нц – ба́нсо́т, да́ш' – да́ж'до́т, да́ж'ди́, ра́ш' – ра́ш'та́, како ба́ра – ба́рата́, или ла́ту – ла́та (Ви), за́п – за́бо́т, ра́ка – ра́ката́ (Бал), ра́ка – ра́каф, тра́гни – тра́гна́х, ца́рве́н (Нег), ма́х – ма́хо, ма́ш – ма́жо, жа́лт – жа́лте́ц (Сек), ба́ч'ва – ба́ч'ва́р', ва́л'к – ва́л'ч'и́ца, ка́рф' – ка́рфта́, ма́ш' – ма́ж'ǎ (Пл, ГБ).

Посебност во врска со редукцијата претставува неакцентираното /e/ во дел од мрвашкиот драмски говор; во финална позиција, поретко и во средните слогови, /e/ се редуцира во алофон близок на алофонот од /a/, сп. ја́гн'а, ку́ч'а, те́л'а, ја́ден'а, вре́м'а, уфце́т'а, те́б'а (ГБ, сп. Видоески 1994 : 10).

Поширок ареал има редукцијата на /e/ во [a] пред сонантите /н, л/ во завршоците -ен, -ел, сп. бо́л'ан, жа́дан, си́л'ан, та́сан, ки́сал, прија́тал, ѓо́рал, покрај уре́л, поретко и во други случаи, на пр., па́л'ац, ве́ч'ар (Пл, ГБ), бо́л'ан, гро́зан, пра́зан, ве́чар, га́бар, но и ка́мин, пра́стин, де́вир (Сек), гу́штар, пе́пал, но гла́дин, гу́син (Нег).

Елизијата на самогласките пред членските морфеме во овие говори е поретка во споредба со истата појава во солунско-воденските говори. Нешто повеќе примери се забележани во негованскиот говор, кој со повеќе особини инклинира кон кукушкиот, сп. ба́ба – ба́ба́, бра́да – бра́ба́, де́ти – де́ти́, ба́бина – ба́бина́, дибе́лу – дибе́лту, но́са – но́сми, бе́ри – бе́рти, испе́ри – испе́рти (Видоески 1993 : 19).

Стсл. вокал ɤ во коренските морфеме во поголемиот дел од ова дијалектно подрачје е заменет со /ǎ/, кое се реализира во два алофона — како [ǎ] во акцентиран слог и [a] во неакцентирана позиција, сп. ба́с, ба́ч'ва, ва́ш'ка, да́ш', за́лва, ма́х (ГБ, Пл), ба́с, ба́зга, ва́шка, да́лби, да́ска, да́ш, но да́жди, да́жливу́, вр'а́ме, изда́хнал (Сек), ва́нка, да́х, иса́хна (Нег), да́ш, да́х, да́ну, са́н, да́ска (Ви). Во врска со рефлексацијата во зборообразувачките форманти и во членската морфема за м.р. се izdelуваат две говорни зони. Во драмското подрачје рефлексот /ǎ/ се јавува во сите видови морфеме, сп. ма́озак, ни́сак, пе́так, не́кат', ка́каф, ма́х – ма́ха, сн'а́к – сн'ега́ (Пл, Зил), додека во серскиот и лагадинските говори во оваа позиција има рефлекс /o/, сп.: во́сук, пе́тук, ру́чук, ла́кут', да́ш – да́ждо, де́но, ба́лио, зи́ленјо (Сек), субра́л, га́рно́к, пе́нтук, ду́битук, са́но (Су), мо́зук, те́нук, ни́сук, сфи́те́цут, де́сп' – ди́н'о́т (Ви).

Во говорот на с. Ајватово (Лагадинско) ɤ → /a/ во сите позиции: да́ш, са́н, ве́так, пе́так, ва́так, додека во с. Илинец покрај /a/ во коренските морфеме има /o/ во членот, сп. ба́с, да́ш' – да́ж'до́.

Во врска со рефлексацијата на ɤ исклучок во односнава група говори претставува струмскиот говор во серската група во кој има рефлекс /o/ во сите морфеме, сп. до́ш, со́н, бо́чва, во́нка, пе́ток, до́биток, сла́док, со́блече, ка́коф (Иванов 1977 : 70).

Во рефлексацијата на стсл. јат (t) во овие говори пресудна улога имал акцентот. Во акцентиран слог t се рефлектирал во /'a/ во серско-драмските говори без зилјаховскиот, а во неакцентирана позиција се

прегласил во /e/, сп. б'ал, б'ала, б'алу, б'али, бл'аи (блее), бр'ак, бр'ас, вр'аме, в'атер, в'ара, гн'азду, гр'ах, гул'ами, дв'а, д'аду, жил'азу, м'ара, мр'ажа, р'ака, но: брегó, децáта, летóто, рекáта, т'асто – тестóту, сн'ак – снегó (Сек, Видоески 1991 : 46), б'алка, б'асну кúче, в'адро – ведрá, в'арва, гн'аздо, гл'ату, кол'ано, ж'ел'азо, п'асак, неваста, чув'ак, бер'аха, сед'ах (ГБ). б'асан, бр'ас, бр'ак – брегá, зв'ар, зв'азда, мл'аку – млекóту, ц'ади, умр'ал, но: брегá, детéто, звездáта, млек'óту, млекáрник, рекáта, снегá, цедíло (Пл, Видоески 1994 : 16).

Во сушко-височкиот говор јат го запазил својот стар фонолошки статус во сите фонетски позиции и се реализира како [ʼä] во акцентираан слог, и како [ʼa] во неакцентирана позиција, сп. в'ак – в'акóт, л'ап, м'арат, м'асту, д'ат'а, нап'ат, с'ам'а, с'апка, чув'ак, гул'ами, нид'а-л'а, нив'аста (Сухо, Висока, сп. Голомб 1963 : 219), б'ага, бр'ак – бр'агóт, вр'ами, д'аца – д'ацáта, м'ара, п'асна, удв'а, умр'а, чур'аши, б'аха, ид'ати (Бал, Малецки 1936 : 92).

И во говорот на с. Ајватово јат се рефлектирал во самостојна фонема, која се реализира под акцент во еден вид широко е /ε/ (: лéп, пéсна, млéку) (сп. Малецки, *ib.*)

Зилјаховскиот е единствен говор во оваа група во кој за т има екавска замена, сп. бéл – бéли, бéга, вéра, вréме, дéдо, пéсак (Иванов 1977 : 76). Понегде во изолирани оази во областа Мрвашко може да се јави и рефлексот /jс/ : бјéсан, вјéрно, гијéздо, мјéсто, смјéх (с. Скрижево, Зрнево, сп. Иванов, *ib.* 76).

Во областа на вокализмот како диференцијални особености на серско-драмскиот дијалект по однос на другите јужни говори се јавуваат:

– прегласот на /ʼa/ во /e/ зад палаталните согласки, сп.: éре-бица, éре, естé, еде́не, тка́еч', Проссч'én, аж'е́миа, уди́нич'ёр', лев'еч'ёр', паш'ёр' (Пл), éре, полéна, чéш'а, јéхниш', ш'éрену, јéсли, (j)éхцé, чéш'инка, на уфч'ера, на чесá, разлóж'ени (ГБ) и

– лабијализацијата на предните вокали /e, и/ во /y/ зад меките согласки, сп.: ж'уф, ж'у́ви, ж'у́вe, ч'у́виа, ич'у́мeн', учу́иá (вујна), п'у-пéрка, л'ува́да, с'урма́х, пéш'т'ура (Пл), ж'у́вина, ж'у́вeа, ж'у́б'óта, тéнж'ура, л'уху́ца (лехуца), л'утура́ (литургија), ч'уфли́к, ч'у́мeн'то, л'ул'ак, ж'уф, ж'у́от, ж'у́ва́к, ж'у́отни, ч'óш'ма, двá ж'óба (ГБ, Видоески 1994:17), ич'у́мeн', пéш'т'ура, п'у́пéрка, ч'урда́к, ч'у́рeн, ч'ур'а́шá, ч'уварли́га, ш'у́лeж'е, ш'у́мија (← шeмија ← шами́ја), ш'ук'ёр, ш'уфи-нёр (Сек, в. Видоески 1991 : 47), ж'уф, ж'у́ва, ж'у́вeш', ж'у́вóт, ж'у́вóвам, ч'убу́к, ч'уфч'и́ја, ч'у́вија, ч'у́мeн', ч'умбёр', ч'урч'уфe, ч'у́врe (Су, Ви).

Драмско-серските и лагадинските говори ги поврзува и рефлексот на носовката ж во коренските морфeми, како и рефлексите на стсл. секвенци р/ь,ъ и л/ь,ъ.

Во драмските говори ж → /ǎ/ во сите видови морфeми, сп.: вǎдица, вагари́ца, вǎтак, вǎгал', вǎж'е, вǎглин', гǎска, гǎба, дап, зап – за́би, ка́тник, ма́ш', ра́ка, ра́каф, па́јак, ска́п, во флексивните наставки: ж'е́на – ж'е́на́та, ра́ка – ра́ка́та, карф'та́, сул'та́, кај глаголите: ја́да – јада́т, бе́ра́т, дада́т, со исклучок на суф. -на-, каде што се генерализи-рал вокалот /a/: лeгнал, па́днал (Пл, ГБ), и наставката – ха: б'а́ха.

Во серските и лагадинските говори во суфиксна позиција место ж има континуант /а/, сп.: дигнаха, пруминаха, пера – перат, бират, жената (Ви), неа, бера – берат, б'аха, паднал (Сек), бера, берат, б'иха (Нег), но: вагли, вазел, дабица, капина, прачка, мака, сабота (Сек, Нег).

Само во струмскиот говор од серската група ж се рефлектирало во /а/ во сите позиции на збороформите, сп. вадџа, гаска, дац, дага, забó, неа, берат, и по оваа особеност струмскиот говор се поврзува со петричкото говорно подрачје. Југоисточната изоглоса на рефлексацијата на ж → /а/ оди по правецот на селата Старошево – Г. Махала – Ветрен – Сенгел'ово (в. Иванов 1972, карта 7; Видоески 1989 : 8).

Место стсл. групи л/ь,ъ и р/ь,ъ на сето ова дијалектно подрачје како континуанти се јавуваат секвенците /ал-ла/ и /ар-ра/, сп.: ба́рс – ба́рзи, ва́рх, ва́рба, са́рна, тра́н, тра́не, тра́ска, тра́гне, — ба́л'ва, ба́л'ха, га́лта, жа́лт, жа́лч'ка покрај же́лч'ка, ја́балка, ка́лне, са́лза, ста́лп, сла́нце, дла́к и длек, дле́гу (Пл, ГБ), ка́рф, да́рво, ца́рви, кра́с, пра́с, тра́н, вра́сник, — жа́лт, ва́лна, па́лни, бла́ха, вла́к, вла́чица, зла́шка, ла́сна, пла́жок, сла́за, сла́нце (Сек), вра́х, вра́за, дра́во, дра́ж'иш', — ка́лн'а, па́лно, бла́х'и, вла́кот, а́блака, сла́нци (Бал), ба́ркам, да́рву, га́рлу, пра́ска, вра́снак, — па́лин, ва́лна, дла́нук, мла́кнувам, сла́пка, вла́к, жа́лшка, ја́блака, сла́за (Ви).

И по оваа особеност струмскиот говор оди со петричкиот, зашто во ред случаи Иванов бележи /р/ и /л/, сп. држа́ле, држа́т, срп, врба́лак, ца́рфи — вл́к, пл́х, дла́чко, покрај дла́га (Иванов 1972: карти 6, 48).

Како важен фонолошки признак во областа на консонантизмот покрај звучноста во серско-драмските и лагадинските говори се јавува мекоста. На фонетско-фонолошки план се izdelуваат три вида меки согласки.

Фонемите /ц-ч/ и /ж-ш/ во сите позиции се реализираат како меки фониви [ц', ч', ж', ш'], така што тие не влегуваат во корелација по мекост, сп.: ура́ч', че́ш'а, на́ш'и, жа́р, же́на, жу́ф, ж'ра́бе (Пл, ГБ), на́ш', на́ш'и, чу́в'ак, чу́ж'и, жа́ба, кл'уч' (Сек), ча́ј, че́с, туца́ри, да́ш', да́ж'цу, жа́р, жи́вака (Нег), ча́и'и, пча́л'и, ла́ж'а, ж'и́е, ша́рин (Бал).

Тврдите согласки се реализираат пред задните самогласки, пред друга тврда согласка и во финална позиција, сп. ма́ш', мо́ре, са́м, са́ма, са́мо, но́с, са́н, ба́л, ба́ла, ба́ра, пра́с, да́ш', та́п, итн.

Пред предните самогласки /е, и/, а особено пред /е/, сите тврди согласки подлежат на лесна палатализација која нема фонолошка вредност, сп. ма́исл'и, ма́етла, ма́йва, ма́еб'е, ма́ен, ма́йце, ра́ет, ра́ит, ре́ре, за́би, пе́ру, сна́пи, ви́ка, фе́с, ма́иб'ел, зе́ма, зи́ма, се́лу, си́ла, ки́не, ра́ки, но́ги, бла́х'и (Пл, ГБ, Сек, Бал, Су, Ви).

Сите тврди согласки имаат соодветни меки корелати. Меките согласки фонолошки се реализираат пред задните самогласки, во финална позиција и пред други согласки, а во сушко-височкиот и во балеувечкиот говор и пред фонемата /ä/. Пред самогласките /и, е/ нивниот изговор

се неутрализира со изговорот на тврдите согласки во таа позиција, сп.: л^ам'а – л^ам'и, др'ам'а – др'ам'иш', к'он' – к'он'е, б^ан'а – б^ан'и, с'ол' – с'ол'и, сф^ир'а – сф^ир'иш', л'уб'а – л'иб'иш', ц'ап'а – ц'ап'и, пр^ав'а – пр^ав'и, л^аз'а – л^аз'и (ГБ, Пл, Сек), м'ара, н'ам, л'аха, вр'ами, б'ага, п'асук, ч'ув'ак, д'аду, т'асно, з'аја, с'ами, ц'ад'а – ц'ад'иш' (Бал, Ви), во финална позиција: ден', к^ам'ен', ж'ал', г^оспот', з'ет', олувар' (Сек), к'он', цар', п^ат', к^арф', ж'алос' (Пл)*.

Фонемите /*k*/ и /*ɣ*/ во серско-драмските и лагадинските говори се доста ретки, а доколку се среќаваат, тие се претежно од туѓо потекло, сп. к'еф, ш'ик'ер, кар, гол', ɣум и др. Од дијалектен аспект интерес претставуваат оние примери каде што се јавува /*k*/ место *к* во финална позиција, на пример: буб^ајк', мандил^ајк', спан^ајк', мунаф^ијк', ч'ингил^ајк' (Драмско), карл^ијк', фарм^ајк', ипс^ијк', ирм^ајк', л'ул'ајк', скуф^ајк', сак^ајк', дир^ејк', д'уш'ејк', ил^ејк', кут^ејк' (Су, Ви), кап^ајк', базан^ијк', ин^ијк', гудин^ијк', гниз^ијк', стар^ијк' (Сек, Нег, Бал).

Место прасл. **tj*/**kt*' и **dj* фонемите /*k*, *ɣ*/ се јавуваат само во неколку лексеми, сп. вејк'и, повејк'и, думак'ин, буж'ик' (Бал, Пл), во ГБ и во Сек уште и к'ерка, к'е/к'и.

Во другите случаи место споменатите прасл. групи се задржале старите рефлексии /шт/ и /жд/, одн. /ш'т, ш'/ и /ж'д, ж'/, сп.: вр'атиш'те, га^ш'ти, ка^ш'та, ле^ш'та, ма^ш'теха, об^у'ш'та, пр^а'ш'та, сф'а^ш'та, ср^е'ш'та/ср'а^ш'та, пла^ш'та, да^ш'тер'а, гу^р'еш', на^ш'/н'ош', п'о^муш', пеш' – пеш'та, ш'те/ш'та/ш'а, ш'т'ах, јагнеш'ти, пилеш'ти, ходеш'тем, — в'аж'да/в'аш'ка, ме^ж'да, ме^ж'ду, пр^е'ж'да, ра^ж'да, са^ж'ди/са^ш'ки, ч'ус – ч'уж'ди/ч'у^з'ди, ви^ж'да, сх^а'ж'да, гов^е'ж'до, бр'о^ж'данец (ГБ, Пл, Бал, Ви), одн. ве^ж'ц'а, духо^ж'ц'а, па^ж'ц'а, ро^ж'ц'а, са^ж'ца (Нег).

Од другите покарактеристични диференцијални особености заслужува да се истакне билабијалниот изговор на фонемата /*v*/ и нејзината факултативност пред лабијалните самогласки, сп. ба^ч'ва, за^лва, би^Вул/би^ул, ^уол – ^уолуве, ^уода, ^уосак, у^јку, уденица (Драмско, Иванов 1977 : 118), би^Вул, ту^Вар, у^јна, уло^ви, олч'е, улу^Вар, урту^{на} (фортуна), устан, м^{ра}улник, уш'тина (воштина), осук, ода (Сек, 49), пи^ва, ла^фуви, ч'ув^ек/ч'у^ек, уло^и (Нег. 22), да^ва, мли^ву, в'ара (Бал), во^да, пр^аву, ж'ив^от, ода, ол, осук, но^у, пра^иш', уне^ш'т, удиница, уто^{ри} (Ви).

Во областа на именската флексија сите говори од серско-драмското и лагадинското подрачје ги обединуваат множинските наставки -ове и -е за м.р. и -ета за с.р., а во деривацијата деминутивно-хипокористичкиот суфикс -инка.

Наставките -ове и -е истовремено овие говори ги поврзуваат и со источниот дел од долновардарските.

Нставката -е (со аломорфот -е кој може да се редуцира и во -и) се задржала кај старите формации на -ар, -ин, -тел и кај именките од и-основи, а потоа се проширила и на серија други именки вклучувајќи ги

* Во други случаи полумекоста нема да ја означуваме.

и заемките, сп.: *крај* – *крае*, *сарае*, *дене*, *к'оне*, *огане*, *каmine*, *селене*, *рибаре*, *девере*, *маж'е*, *дарм'оне* (Пл), *праматаре*, *охч'ере*, *дури* и *Гарце*, *Турце* (ГБ), *пријателе*, *падаре*, како и старите колектива на *-је* (*-ље*) од типот: *дап* – *даб'е*, *гост'е*, *сноп'е*, *трап'е*, *л'уд'е* (Сек), *брати*, *снопи* – *снопито* (← *брате*, *снопе*, *Бал*).

Множинската наставка *-иња* за с.р. може да се сретне уште во негованскиот говор, сп. *јаре* – *јарин'а*, *важин'а*, *ж'дрибин'а*, *мач'ин'а*, *магарин'а* (Видоески 1993 : 21), многу ретко и во секавечкиот говор, сп. *враме* – *времина*, *мулина*, *кучина*, *покрај полета*, *јагнета* (Видоески 1991 : 61). Во другите говори кај именките од с.р. на *-е* добро се држи старата наставка *-ета*, сп: *важ'и* – *важ'ита* (← *важета*), *гарнита*, *ж'р'а-бита*, *јагнита*, *куч'ита*, *ш'ик'ерч'ита* (Бал), *поле* – *полета*, *мурета*, *дирета*, *јагнета*, *име* – *имета* (Сек), *буре* – *бурета*, *јарета*, *конч'ета*, *магарета*, *пилета*, *мурета* (Пл, ГБ), и со запазен назализам во сушко-височкиот говор: *мори* – *мур'анта*, *нибе* – *ниб'анта*, *косми* – *косминта* (Голомб 1963 : 188).

Деминутивно-хипокористичкиот суфикс *-инка* широко е распространет во овие дијалекти, сп.: *брада* – *брадинка*, *врата* – *вратинка*, *главинка*, *н'ога* – *нуж'инка*, *устишка*, *баба* – *бабинка*, *нив'аста* – *нив'а-стинка*, а се шири и на именките од другите родови: *н'ос* – *нусинка*, *н'ош'* – *нуж'инка*, *к'оте* – *к'отетинка*, *куч'итинка*, *оку* – *оч'инка*, *уш'инка* (ГБ, Пл), *главинка*, *жепинка*, *рака* – *рачинка*, *убава устишка* (Сек).

Глаголската флексија е доста уедначена во сите говори од оваа група и по глаголските основи и по глаголските форми и нивните наставки.

Старите глаголски основи се чуваат релативно добро, сп.: *глед-а-*, *ид-е-* / *бер-е-*, *се-е-*, *кри-е-*, *ч'у-е-*, *н'ос-и-*, *дарж'-и-*, *сту-и-*.

Во 1 л. едн. през. наставката *-м* се генерализирала само кај глаголите од а-основа, додека кај другите основи на поширок ареал таа отсуствува или во одделни пунктови се јавува факултативно, сп.: *гледа-м* : *ида-ø*, *носа-ø*, *дажж'а-ø*, едн. *пос'е*, *дажж'е* во некои говори.

Доста добро се запазени и старите модели на несвршени глаголи од свршени и старите *iterativa*, сп.: *забрава*, *остава* (: *забрави*, *остава*), *плашта*, *ражда* (: *плати*, *роди*), *испица*, *насица*, *нарица* *покрај поновите*: *испица*, *истич'а*, *насица*, *облич'а* (: *испеч'е*, *облеч'е*), *затвар'а*, *пуфтар'а* (: *затвори*), во дел од овие говори се продуктивни и образувањата со суф. *-ов(а)* од типот *купова*, *покрај -ув(а)*.

По однос на глаголските форми како заеднички особини треба да ги истакнеме: отсуството или многу ретката употреба на старите модални облици со *би*, живата употреба на аористот и од несвршени глаголи, чувањето на помошниот глагол во 3 л. едн. и мн. во перфектот (во принцип), образување на аористна форма од основата *бид-* (*бидох*, *биде*), и од старата *хтѣ-* (*хтах*, *хте*, *хтахме*, или *хтѣх*, *хте*, *хтѣхме*), доста ограничената употреба на глаголските конструкции со *'има/нема'*.

Како диференцијални црти внатре во рамките на овие говори покрај веќе споменатите (рефлексите на *љ*, *ѝ*, *џ* во некои позиции или видот и карактерот на редукцијата) како покарактеристични ги одбележуваме: реализацијата на акцентираното /o/, отсуството на фонемите /ц-s/, дистрибуцијата на /x/, повеќе промени во консонантските групи, во именската флексија: членската морфема за м.р., бројни разлики во системот на заменките и еден број разлики во глаголската флексија и кај службените зборови.

Врз основа на тие карактеристики во рамките на серско-драмската и лагадинската дијалектна група можеме да изделиме неколку помали говорни индивидуалности: драмски говор со мрвашкиот и зилјаховските подговори, серско-валовишки или белички говор, струмски говор и сушко-височки говор.

1. Драмскиот говор

Драмскиот говор со мрвашкиот и зилјаховскиот подговори зафаќа најголемо пространство. На североисток од родопскиот чечки говор го разграничува планинскиот венец Боз Даг, на запад спрема серскиот говор границата оди приближно по планинската височина која го разделува Драмското и Серското Поле на правецот на селата Крушово – Г. Броди – Фраштани – Дервишен (в. Иванов 1977 : 39). На север тој се прелева во гоцеделчевското (неврокопското) говорно подрачје преку денешната грчко-бугарска државна граница.

Овој говор го карактеризираат следните особености:

- рефлексацијата на *љ* во /*ǎ*/ во сите морфемски позиции, сп. с*ǎ*н, с*ǎ*н*ǎ*, к*ǎ*к*ǎ*ф, п*ǎ*так,
- рефлексацијата на *ѝ* во /*ǎ*/ исто така во сите морфеме (со исклучок на инфиксот -на-) : к*ǎ*ш'та, гл*ǎ*в*ǎ*та, с*ǎ* (с*ѝ*т*ѝ*), б*ǎ*ра, б*ǎ*р*ǎ*т, и*ǎ*ма*ǎ*, и со запазен назализам во гл*ǎ*мби. Исклучок претставуваат примерите гнус', гн*ǎ*сан, ур*ǎ*ж'е (стари дублети), н*ǎ*тр*ǎ*е (фн*ǎ*тр*ǎ*е), гл*ǎ*б*ǎ*к (в. објаснение кај Видоески 1994 : 15).

Основна замсна за носовката *ѝ* е /e/: гл*ǎ*да, зет', *ǎ*тар*ǎ*ва, *ǎ*дар, *ǎ*за, *ǎ*з*ǎ*к/из*ǎ*к, кл*ǎ*т*ǎ*фа, рет, ч'ѐдо, фр*ǎ*т (сите), и со запазен назализам во пент' (п*ǎ*да), п*ǎ*нд*ǎ*с*ǎ*т', д*ǎ*в*ǎ*нд*ǎ*с*ǎ*т', в'ол'е, к*ǎ*п'е, во општата форма кај именките од типот б*ǎ*н'е – б*ǎ*н'ѐта, д*ǎ*ш'е, н*ǎ*д'ал'е (зад мека согласка). Во примерите од типот ж'ад*ǎ*н, ж'ат*ǎ*ва (Пл), ж'ат*ǎ*ва, ж'ан*ǎ*т, ч'ад*ǎ*о, ч'ас, ч'аст*ǎ*о, во ГБ уште и во гл*ǎ*да, кл*ǎ*т*ǎ*ва, има остаток од старата замена на *ѝ* со *ѝ*.

Основна замена на *џ* во акцентиран слог, како што веќе кажавме порано, во драмската потесна област е /*ǎ*/ без разлика на карактерот на следниот слог, а во неакцентирана позиција /e/, сп. б'ал, б'ала, б'али, ж'рабе, но: млек'оту, сн'ак – снег*ǎ*. Во северните мрвашки села покрај

рефлексот /а - е/ може да се сретне и позициониот алофон [ä] пред меките слогови, сп. б'али (: б'ал, б'ала, б'ало), б'аш'е, вр'аме, д'ате, нид'ал'е/нид'али, а понекогаш се среќаваат и наспоредни форми со двата алофона во истата фонетска позиција, сп. б'али и б'али, гр'аш'ки и гр'аш'ка (ГБ, в. Иванов 1972, картите 16, 17).

Во зилјаховскиот говор редовен рефлекс за т е /е/ во сите фонетски и морфолошки позиции, сп. бегам, бел, време, река, во некои пунктови и /е/ : б'есан, гн'ездо, зв'езда (с. Скрижово), како и во говорот на селото Зрнево во Мрвашко : д'ете, р'ека, гр'ешка (Иванов 1977 : 76).

Посебност само на драмскиот говор е дифтонгизацијата на акцентираниот /о/ во /'о/, сп. н'ош', б'оци, к'оза, н'ога, 'офца дев'ојка, ут'ори, вис'ок, кулил'о (Пл, ГБ).

Во него подоследно е изразена либајализацијата на /и, е/ во /у, о/ зад меките согласки, но само како лексикализирана појава, сп. ж'уф, ж'увé, ч'ув'ја, уч'умén' и уч'имén', уч'уна покрај ујч'ина, уч'ум – уч'иш', л'увада, п'уп'ерка, с'урмах, ч'уч'ул'уга, пеш'т'ура (Пл), ж'оп, ж'увина, ж'увеа, ж'уб'ота, тѐнж'ура, л'ухуца, ч'уфлик (ГБ).

Рефлексот на старото (јужнословенското) вокално *д* по правило се јавува во секвенцата /ал/, со исклучок во неколку лексеми кога се наоѓа во позиција зад забновенечна согласка, сп. ба́лва, ба́лха, ва́л'к, га́лта, ж'а́лт, ја́балки, ка́л'ва, ка́лк, ма́л'ч'и, па́лан, па́лж'ок, па́л'х, но сла́нце, дле́к покрај дла́к (ГБ, Пл).

Во областа на консонантизмот како дијалектни посебности во овој говор заслужува да се одбележи чувањето на /х/ во сите позиции на збороформите, сп. ха́дѐт, ха́јде, хита́р, бу́хо, гу́ха, ја́ха, у́хо, ба́ха, ди́хне, пра́х, па́л'х, гр'а́х, во морфемите: б'а́х, гле́дах, гле́дахме, хле́дахте, гле́даха, покрај ла́п, како и појавата на ново х во резултат на аспирација најчесто пред иницијалното /и/, сп. хима, хистина, хигла, во поограничена мера и во други позиции: не́хин, хим/хми, и др. (Иванов 1977 : 98).

Поретко може да се сретне /х/ добиено и со дисимилација на групите *кт* во ле́хте, не́хте, д'о́хтур, покрај д'о́ктур, и на согласките /ј, с/ пред африкатите /ч, ц/ на морфемска граница, сп. јахце́/схце́, јахч'и́нку (јајце), бр'ахч'и (брест), махч'и (мас), н'о́хч'и (нос), пуја́хч'и (појас) ме́хце (месо), *ф+ц, ч → х+ц, ч*: охце́те, охч'е́р' покрај 'о́фца, о́фч'е́р'.

Групите /шт/ и /жд/ остануваат неизменети: ле́ш'та, ме́ж'да.

Драмскиот говор не ги познава звучните африкати /с, ц/; сп. зв'а́зда, ж'о́п, ж'а́м.

Од другите појави во консонантскиот систем да ги потираме:

- испуштањето на /т, д/ во секвенците *-стр-, -здр-*: бисро, 'бсро, се́сра, сра́х, ж'р'а́бе,
- дисимилацијата на *ми* во *мл* во лексемата *мл'о́го*,
- на *жл → зл*: зла́ч'ка,
- на *ми → ви*: ст'о́вна, те́вну, те́вница покрај те́мну, те́мница,
- замената на старата група *чр-* во *цр-*: ца́ран, ца́рф, ца́рлиф, ца́рвоја́ду да́ру (Пл), и
- на групата *чрѣ* во *чере-*: ч'е́реп, ч'р'а́во/ч'ир'а́во, ч'р'а́ш'а/ч'ир'а́ш'а/ч'ир'е́ш'а (Пл).

Старите групи -тј-, -дј- (тѣј, дѣј) се асимилирале во палатални т', д': брѣт'а, сфѣт'а, д'ѣвул, л'ѣд'е, како впрочем и во други секвенци со ј, на пр. зѣм'а (земја), лѣм'а.

Уште една фонетска посебност што го карактеризира драмскиот говор е сврзана со реализацијата на /л/ како полумек фон пред задните самогласки, пред согласки и на крајот, сп. гл'ѣва, л'ѣж'ѣца, г'ѣл'а-г'ѣл'а (Пл, Иванов 1977 : 120).

Интерес може да побуди и палатализацијата на /л/ пред /ч, ц, к, х/, сп. вѣл'к, пѣл'х, бѣл'ха, ж'ѣл'ч'ка, мѣл'ч'и, пѣл'ж'ок, пѣл'ч'е, мѣл'це, крил'це.

Во именската флексија најкарактеристична особина претставуваат членските морфеме на -н- (-ѣн, -на, -но, -не) и прегласувањето на а во членот во е зад меките согласки. Членот со н, кој е карактеристичен за соседните бугарски родоиски говори, е констатиран, според сведоштвото на Иванов (1977 : 154, 1972, карта 84) во потесната драмска област, и тоа доста спорадично, сп. брѣдѣна, нугѣна, јѣхѣна, д'ѣтену, ѣф пулѣну (Пл).

Членската морфема за м.р. со т се јавува во две варијанти: -ѣт во зилѣаховскиот говор, сп. брѣѣт, синѣт, одн. -ѣт зад меките согласки и во неакцентирана позиција: кѣнет, нѣж'ѣт, додека во мрѣашкиот таа се јавува без -т во фонетскиот облик -ѣ: грѣѣ, глѣѣ, синѣ (под акцент), л'ѣба, м'ѣзака, јуѣка, изѣка (Пл, ГБ), одн. -ѣ зад меките согласки: мѣш' - мѣж'ѣ, уфч'ѣр'ѣ, куѣч'ѣ, пѣт'ѣ.

Кај придавките членот -ѣ е регуларен, сп. слѣп - слѣбиѣ, дибѣл - дибѣлиѣ, јѣгнѣш'ти - јѣгнѣш'тиѣ, многу се поретки форми со -ѣ: гул'ѣмиѣ, цѣлиѣ, стѣриѣ ч'ул'ѣк (ГБ), па така целата членска парадигма гласи: слѣбиѣ/слѣбиѣ, слѣбата, слѣбото, слѣбитѣ, таму каде што има член со н: *слѣбиѣн, слѣбѣна, слѣбото, слѣбиѣ.

Множинските наставки кај именките (-и, -ове, -ѣ, -ѣфци, -ишта, -ѣ, -ѣта, за избројана множина -ѣ) не покажуваат на овој терен посебности, ако ја исклучиме редукцијата кај некои од нив. Извесна неиздиференцираност во функцијата покажува само наставката -ѣ како збирна или за обична множина, сп.: мѣж'ѣ, уфч'ѣр'ѣ спрема кѣмене, клѣс'ѣ, гѣст'ѣ, дѣб'ѣ, лиѣст'ѣ. Јасно е збирното значење во облиците од типот лиѣстѣ (: два лиѣста - лиѣстовѣ), циган'ѣ, турч'ѣ (: мн. тѣрѣ). Кај именките од ж.р. се генерализирала наставката -и: рѣк'и, н'ѣг'и, освен во ѣѣфѣ - ѣѣфѣ, ѣѣѣт'ѣ - ѣѣѣтѣ и ѣхѣтѣ (ГБ).

Во драмските говори особено е богат системот на заменките.

Во групата на личните и личнопредметните заменки поради фонетските особености ги истакнуваме формите: јѣ покрај јѣс, ниѣ со аломорфите ниѣ/нѣѣ/нѣѣ, за 3. т'ѣј, т'ѣ/тиѣ, мн. тиѣ/т'ѣ/тѣс и зависните форми: мѣн/мѣнѣ, тѣп/тѣбѣ, нѣк/нѣгу, нѣѣ/нѣѣ/нѣхи, т'ѣх, хѣм/хѣи/хѣи, кратките форми за објект: ма, та, са, на, ва, ги,

- лично-предметните: к'ѣј/к'ѣк, којѣ, којѣ. ч'ѣј. ч'ѣѣ/ч'ѣј, ч'ѣѣ/ч'ѣѣ, с'ѣк/с'ѣкуј, с'ѣка/с'ѣква, и посебно ги истакнуваме прашалната: кутѣр/кутѣи, кутѣ, кутѣо, кутѣи (Пл), одн. кутѣр, кутѣ (ГБ), и неопределената боѣдин, буѣдинѣ, буѣдиѣ, буѣдинѣ/буѣдин, буѣдинѣ/буѣдин, буѣдинѣ,

– посвојните: м^уј, м^уџо, тв^уџо/т^уџо, нејн, нејна и нехин, нехина, -о, -и, сф^уџ/с^уџ, с^уџа, т^ахан, т^ахна, -о, -и.

Многу е богата со форми групата на демонстративни заменки. Овој говор познава систем од три вида показни заменки: т^уџс, с^уџс, н^уџс, и тие се обично проширени со партикулите -ј, -з(и), -в(а), -кана, сп.: тузи, т^ас/т^ази/т^аја/т^ае, то^ав^а, т^ес/т^ези, — сузи, с^ас/с^ази, св^а, и с^уј, с^ај, св^а, с^ај, и/или с^уџа, с^аа, св^а, с^ас, с^ава, с^ава, с^ава, — н^уџ/н^уџс/нузи, н^ас/н^ази, нузи, н^ес/н^ези, н^уџи, н^ази, н^ези, ун^уџс, ун^ас, ун^ес, и со партикулата -кана: т^уџкана, тујкана, тузикана, сузикана, с^азикана, с^ази-кана, с^ујкана, с^ајкана, с^акана, с^ејкана, нузикана, н^азикана, н^азикана, н^азикана, н^уџкана, он^уџкана, итн.

Со количествено значење покрај заменките сич'ки/фсич'ки, сич'ките, во жива употреба е и старата замена в^радъ која се јавува во фонетските разновидностии в^рет, ф^рет, ф^рат, сп. шта ти да^м ф^рет о^ф-цете, та пугледа в^рет х^орото, и е испи ф^рет од^ата.

Во глаголската флексија најмаркантна особеност е секако суф. -ов(а) за образување несвршени од свршени глаголи, сп.: вид'ова, дов'адова, купова, легнова, минова, фат'ова, липсова, премер'ова, покрај варзува, застанува, измакнува, и др. Суф. -ов(а) се шири за сметка и на образувањата на -ува, кои доминираат во серско-струмските говори, но и за сметка на други имперфектива, на пример, на оние со стариот суфикс -ј(а) од типот виж'да, доваж'да, фаш'та, и др. За продуктивноста на овој суфикс во југоисточните македонски говори, вклучувајќи го тука и гоцеделчевскиот (неврокопскиот) и за појави во врска со него види поопширно кај Мирчев (1936 : 100) и Иванов (1977 : 222).

Од другите девербативни формации на дијалектен план интерес можат да претставуваат и следните: зафата (: зафати), прувал'а (: прували), сфал'а, наварв'а, — дуниса (: дунеси), фниса, васкриса, претриса, флиза (: флэзе), излиза, омита (: омете), примита, прулита, — обл'ач'а, угр'ава, — пуиграва, напујава, насм'ава, напалн'ава, разбул'ава, смел'ава, заград'ава и др. Некои од нив зафаќаат пошироки ареали во југоисточните, па и во некои од крајните источни македонски говори.

Во парадигмите на простите глаголски форми како понеобични во однос на другите говори од оваа група и за покомплетен увид во парадигмите ќе ги споменам:

– факултативната употреба на наставката -м во 1 л. сег. в. кај глаголите од е/и-гр., може да се рече дури и отсуството нејзино, сп. бера, сеја, пија,

– прегласувањето на -а- во -е- зад меките согласки кај глаголите од и-гр., сп. вид'е, г'ор'е, д'арж'е, кр'џе, л'уб'е, мисл'е, х'џд'е, и во 3 л. мн.: гур'ет, дарж'ет, крует, мисл'ет, х'џд'ет;

– во 1 л. мн. наставката -ме е стабилизирана кај глаголите од а-гр., сп. гледам – гледаме, рукам – рукаме, додека кај глаголите од е/и-гр. таа се јавува факултативно во зависност од тоа дали во 1 л. едн. се јавува -м или отсуствува, сп.: ида – идем, бера – берем, д'арж'е – дарж'им, одн. раб'џт'ем – раб'џтиме.

Од старите глаголи *быти* и *хотѣти* презентските форми гласат: сѣм, си, е (и), сме, сте, са, нег. не сѣм, не сѣ, не е, итн., (да) бѣдам, бѣдеш' бѣде, бѣдем(е), бѣдете, бѣдат, ш'т'а/хт'а, ш'т'еш', ш'т'е, ш'тем, ш'т'ете, ш'т'ат, нег. не ш'т'а, не ш'т'еш, итн., во аористот: бех, бе, бе, бѣхме, бѣхте, бѣха, одн. бидѡх, биде, биде, бидѡхме, бидѡхте, бидѡха; хт'ах, хте, хте, хт'ахме, хт'ахте, хт'аха и/или хтѣхме, хтѣхте, хтѣха.

Во имперфектот од *быти* се употребуваат две форми: б'ах и бѣх, бѣш'е, од *хотѣти*: ш'т'ах – ш'теш'е и хт'ах – хтеш'е.

Глаголот *хотѣти* се среќава со старото значење, сп. Јас ни *шта* спием токана. Глаголот сака во нашите анкети не е добиен!

Посебност е во овој говор појавата на -а место -о во аористот кај глаголите од консонантска основа од типот *рекаx* – *рекахме* – *рекахте* – *рекаха*, *дадах* – *дадахме*, *д'ѡдах* – *д'ѡдахме*, *изјадах*, *најдах*, *фнѣсах*, *пѣсах*, *ч'ѣтах* (Пл), и др., која се објаснува со аналогичност на глаголите од а-раздел (*вѣкнаx*).

Од начинската категорија посебни форми има само императивот, сп. глѣдај – глѣдајте, пиј – пијте, сеј – сѣјте, пѣри – пѣрите, пѣч'и – пѣч'ите, испѣч'и – испѣч'ите, со тоа што во 2 л. често се испушта наставката, сп. ид, зѣм, дѣрш', јаш' (јади), виш' (види).

Во негираните форми се испушта сврзникот *да*, сп. ним'ѡј *вѣкаш'*, ним'ѡјте *вѣкате*, ним'ѡј *биреш'*, ним'ѡј *н'ѡсиш'*, поретки се форми од типот ним'ѡ *го фѣтај* (ГБ), а не се непознати форми и со грчката партикула *ми*: *ми н'ѡсиш'*, *ми сич'еш'*.

Нереална условност се изразува со формите на минато идно време, сп.: *да знајаx* ш'те *д'ѡдах*, негирано: *да знајаx* *нѣмаш'и* *да дѡда*.

Партикулата за идни временски форми се употребува во фонетските разновидност: ш'те, ш'та (ГБ) и сте/ста и ш'та, ш'а: ста/ш'та *рукам*, ста/ш'та *ц'апиш'* (Пл).

Глаголскиот прилог се среќава во формите со наставките -ш'тем, -ш'тум и -ш'ком, сп. сѣдеш'тѣм, малч'еш'тум, ходеш'тум, тарч'еш'ком (ГБ, Пл).

Од службените зборови на дијалектен план го привлекуваат вниманието:

– предлозите *вѣрх* (стујали *вѣрх камена*), *вѣз/вѣс* (*вѣс нид'але*, *вѣз каурската механѣ*), *извѣн* (*извѣн сѣлуту*), *кѣм* (со значење *кон*), *напрѣш* (*напрѣш' нид'але*), *прес/през* (*прес три м'ѡста*), *вѣн*, *опрѣш*,

– а од сврзниците *л'у*, кој може да се јави самостојно (сп. . . *шта* ти *плѣтем* и *наплѣтем*, *л'у* да ни *ма остави*) и во придружба со други сврзници: *Нека* си *зѣмѣх л'у* *штѡто* да *исках*. . . (ГБ), и *агѣ*: *И тамѣн агѣ* *бјѣше* на *вратѣта* на *пѣшч'ерѣта*, и *нат* *нѣк* од *горе* *дѡде* *друѓие* *ѡблак*.

Две посебности драмскиот говор покажува и во врска со распоредот на клитиките по однос на глаголот. Во глаголските синтагми каде што има кратка заменска форма и глаголска клитика, заменската клитика може да се јави пред глаголската, сп. *исплѣла* ги *сѣм*, *пѣлуту* *гу* *си зѣлу*, *убили* *гу* *са* на *гурѣта*.

Партикулата за негација *не/ни* по однос на кратките заменски форми може да стои и пред и зад заменката: *Ја не ги најдах / ами ги ни дава*.

Важна улога во дијалектната диференцијација игра и лексиката. Во драмското дијалектно подрачје можат да се издвојат три поголеми групи лексички дијалектизми: архаизми, грцизми и турцизми. Особено е бројна групата со грцизми. Просторот не позволява да го покажуваме списокот на лексичките заемки од грчкиот и турскиот (в. поопширно за тоа кај Видоески 1994 : 67–74, и кај Иванов 1977). Меѓутоа, не можеме да не спомнеме неколку архаични лексеми кои имаат доста ограничени ареали, како што се, на пример: *ба̀рни* 'усни', *бл'уди* 'скита', *бл'удо*, *бра́два*, *будна́ш*', *будан* 'никој' (любо едѝнѝ), *бук* 'бука', *гв'бс* 'клинец' (гвоздѝ), *гран* 'гранка' (гранѝ), *ко́зел* (козѝль), *кутри́* (кото́рѝ), *ку́зн'а* (*кузнѝя), *кузнáр* 'ковач', *к'отка* 'мачка' (котька), *котара́к*, *кра́к* (крѝгѝ), *ку́ч'а* 'варена пченица за задушници', *ла́нта* (ланита), *л'у* (любо), *ѝобрус*, *о́кн'б*, *пент* (падь) 'педа', *песница* (пасть), *ра́кла*, *ра́тај*, *фрет/фра́т/фрут* (врадь), *топо́р* (топорѝ), *топури́ште*, *ч'а́пал/ч'а́пл'е*, *ч'еса* (чесати), *ја́диво*, *ж'ени* 'жнее', *ч'е́рен*', *јела́та*, *ж'а́л'ва*, и уште ред други примери.

Драмското говорно подрачје, како што се гледа, е доста компактно. Со неколку црти од централната област се разликува говорот во неколку јужни села околу гр. Зилјахово и во крајните северни села кои гравитираат кон Гоце Делчев (Неврокоп).

1.1. *Зилјаховскиот говор*, судејќи по материјалот претставен во студијата на Јордан Иванов (1977), отстапува од централниот (мрвашкиот) пред сè по рефлексацијата на *ѝ*. Веќе спомнавме дека во овој говор *ѝ* се рефлектира со */e/* во сите позиции, во одделни пунктови може да се сретне и јакавски изговор. Тој е единствен говор во серско-драмската група каде што има таква замена. Сп: *бе́л*, *брега́т*, *вре́ме*, *ве́ра*, *де́до*, одн. *бе́сан*, *ве́ра*, *гн'е́здо* (Скрижово, Иванов : 76). Со ваквата замена на *ѝ* во зилјаховскиот говор значително се редуцирал корпусот на примерите со палатални согласки, бидејќи континуантот */e/* не ја палатализира претходната согласка.

Во врска со оваа појава стои и резултатот од превојот на *'а*, кој овде е доста раширен, сп. *е́ре/је́ре*, *поле́на/полје́на*, *пи́јен*, *ч'ерш'е́ф*, *ч'еш'ка*, *офч'е́ре*, *ж'е́пка* (: *ж'а́ба*), *ж'е́л'ва*, *ж'е́л'ба*, *ш'е́рин* и *шје́ран*, *ч'е́пл'е* (Иванов, 89).

Во зилјаховскиот говор е поизразен прегласот на */а́/* во */а̌/* под секундарниот акцент во примери од типот *не́говѝта*, *п'о́повѝта*, *д'о́ка-ра́јте*, *ле́гноѝте*, и др. Прегласот во ваквите случаи станува само во акцентирани слогови, а се објаснува на следниот начин: првобитно */а/* се наоѓало во неакцентирана позиција и било редуцирано (*не́говѝта*). Новиот акцент придонесол редуцираното *а* уште повеќе да затемни и да се изедначи со акцентираното */а̌/* : *не́говѝта* → *не́говѝта* (Иванов, 91).

Од другите фонетски појави со кои во извесен степен се разликува зилјаховскиот говор да ги споменеме:

- поблагата лабијализација на /е, и/ сп. ч'эш'ма, ж'иф,
- почестата аспирација на иницијалните и и ѓ, сп. *иде, *ѓрка,
- поублажената дифтонгизација на акцентираното /о/ во /ʔо/, но и случаи со премин на /о/ во /у/ : нуш' (нош), пус (пост), шупте (шопте ← шепте),
- јотувањето на иницијалното е во акцентиран слог, сп. јела, јелен, јесен, јетарва,
- порегуларната употреба на /ѓ/ пред сонантите /р, л/ во секвенците /ѓр, ѓл/ како континуанти на старите групи рљ/ь и лљ/ь, сп. кѓрф', пѓрс', пѓрф, вѓл'к, вѓлна,
- рефлексот /ер/ и чувањето на ч место старата група чрь-: ч'ѓрф, ч'ѓран, ч'ѓрвен,
- пазењето на групата /мн/ во примери од типот ст'омна (: ст'овна во мрвашкиот),
- фонетските облици еѓн (: аѓн во мрвашкиот), ч'ул'ѓк, гримна, гламн'а, млук, млљка (внук),
- и во флексијата:
- членската морфема -ѓт: брегѓт, забѓт, градѓт, одн. -ѓт: к'он'ѓт, к'ош'ѓт, пѓт'ѓт, бѓлиѓт, висѓкиѓт,
- фонетските форми на партикулата 'ште' како ста/сте, са (ста н'ѓси).

Во зилјаховскиот говор членската морфема -то не се генерализирала наполно како што е тоа случај во другите мрвашки села, сп. сфѓтовѓте.

Суф. -(е)шт(и), познат и во другите мрвашки села, во зилјаховскиот се јавува редовно кај придавки изведени од имиња на животни од типот: јагнеш'ти, к'ѓзеш'ти, кљч'ѓш'ти и др.

Во драмската говорна област не може да се одмине говорот на една оаза што ја претставуваа жителите на селото *Калапот*, кое се наоѓа вгнездено на една коса на планината Боз Даг на правецот Драма – Горно Броди.

1.2. Говорот на ова село во рамките на драмската група во извесна смисла е уникатен со повеќе особености.

Тој е единствен по заедничкиот резултат од развојот на двата стсл. ера (љ, љ), на двете носовки (ѧ, ѡ) и на сонантските секвенци лљ/ь и рљ/ь. Сите овие старословенски гласови во својот развој гласовно се изедначиле и дале една фонема – /ѓ/, со таа разлика што пред континуантот на предните љ и ѡ согласките подлежат на палатализација. Сп.:

- љ → /ѓ/ : вѓн, вѓш'ка, кѓсно, сѓн, сѓхна, кѓкѓф,
- ѧ → /ѓ/ : вѓж'ѓ, гѓба, гѓска, дѓп, зѓп, кѓш'та, мѓка, пѓт', рѓка, сѓбота,
- љ → /'ѓ/ : д'ѓн', л'ѓку, л'ѓсну, т'ѓнку, љв'ѓн, уц'ѓт',
- ѡ → /'ѓ/ : гл'ѓдам, ж'ѓтва, з'ѓт', кл'ѓтва, м'ѓсо, м'ѓко, п'ѓтак, тр'ѓска, фр'ѓт, ч'ѓду, врем'ѓ, им'ѓ, јагн'ѓ, тел'ѓ и др.,

рѣ/ѣ → /ǎр – рǎ/: вǎрх, кǎрф', гǎрло, мǎрсни, зǎрно, сǎрцѣ, тарн-
лиф, но тра́н, тра́гна,

лѣ/ѣ → /ǎл – лǎ/: вǎл'к, вǎлна, гǎлта, ж'ǎлт, ж'ǎлтица, но длǎк.

Посебен развој во калапотскиот говор, и уште во неколку други оази во Драмско, имал стариот вокал јери (ы). Неговиот рефлекс се реализира како среден фон меѓу и и ъ, понекогаш поблиску до ъ, понекогаш поблиску до и, особено во соседство со мека согласка и со веларите (к, г, х), сп.: сын, тѣкѡа, рѣба, или вǎка, курǎто и др. (Иванов 83, Мирчев 1933 : 53).

Во овој говор се констатирани и случаи со тврд алофон на /и/ – /ы/ најчесто зад веларните /к, г, х/, но и во други случаи, сп. мѣло, вѣно, рѣза, или дури да се неутрализира со /ǎ/, но во таков случај овој алофон ја смекнува претходната согласка: м'ǎл, в'ǎну, ч'ǎсто (Иванов, 102).

Редукцијата на е → [а] во калапотскиот говор се разликува од редукцијата на ъ → [а]; алофонот од /е/ по правило ја смекнува претходната согласка, сп. бѡл'ан (← бѡлен), хѡд'ат (← хѡдет), за разлика од сǎн – сǎнǎт.

Со споменативе особености калапотскиот говор повеќе инклинира кон родопските дијалекти.

2. Серскиот говор

Серскиот говор ја опфаќа областа по долината на реката Струма јужно од Бутковското Езеро и југозападните огранци на планината Али Ботуш. Тоа е претежно рамничарска област во која главни административни и економски центри се градовите Серес и Валовиште (Демир Хисар).

Како основни пунктови за овој говор ги земаме селата Секавец (С'акавиц, Сакафче), кое се наоѓа на десната страна на р. Струма западно од Серес (в. Видоески 1991), Календра и Савек (Сав'ак) во рамничарскиот дел на правецот Серес – Валовиште и Дервишан, кое е гранично со драмското говорно подрачје.

Дијалектните особености на серскиот говор можеме да ди поделиме во две групи.

Едната група ја сочинуваат оние црти што го сврзуваат серскиот говор со драмскиот во потесна смисла на говорното заедништво, како што се, на пример:

– лабијализацијата на /и, е/ во /у/, иако овде таа е поограничена, сп. ичумѣн', чурдǎк (чердǎк), чурѣн, чур'ǎша, шулѣж'е, шумија, шук'ѣр, шуфинѣр, пѣштура, п'упѣрка,

– рефлексот [а] место сек. ъ пред сонантите /р, л/: в'ǎтар, ѣндар, мѡкар, пѣкал, рѣкал, како и пред /м/: сǎм, нѣсǎм, ѡсǎм, сѣдǎм, освен во ѡг'ин,

– загубата на /т, д/ во групите -стр-, -здр-: бисро, по аналогича и бисар, ѡсра, сѣсра, сра́х, зра́ф, зра́в'е,

- замената на *чр-* во *цр-*: *ца́ран*, *ца́рвѐн*, *ца́рвѐ*,
- промената на групите *вн* → *мн*: *ра́мник*, *уса́мна*, *пл’амн’а*, *мн* → *мл* во *мло́гу*, *потоа* во *млу́к*, *млу́ка* (← *мнук* ← *внук*), *жл* → *зл* во лексемата *зла́чка*,
- на *-ск-* зад консонант во суф. *-ск(и)*: *о́лцка* *ко́жа*, *кра́винцку* *мл’ако*,
- загубата на *в* пред лабијалните самогласки: *о́л*, *о́да*, *би́ул*,
- смекнувањето на /т, д/ во старите секвенци *-тј-*, *-дј-* (← *тъј*, *дъј*) во примери од видот *бра́т’а*, *сфа́т’а*, *цве́т’е*, *л’у́д’е*, *д’а́вол*, *гробз’е*, како и во други групи со *ј*: *тра́н’е*, *сно́п’е*, *зра́в’е*, во флексијата:
- множинските форми со наставката *-е* кај именките од типот *ко́не*, *прија́теле*, *де́не*, *ма́же*,
- множинската наставка *-ета*: *ја́гне́та*,
- заменките *фре́т* ‘сите’, *не́ен/не́јн* и *не́хен*, *т’а́хен*,
- дем. хип. суфикс *-инка*: *ка́штинка*.

Глаголската флексија е во голема мера идентична со флексијата во драмскиот говор.

Ако ги придодадеме кон овој број и оние особености што ги набројавме порано како заеднички на целиот серско-драмско-лагадински регион, тогаш сличноста меѓу серскиот и драмскиот ќе биде уште појасна.

Но исто така е значителен и бројот на особеностите со кои се разликуваат овие два говора меѓу себе. Од нив ќе ги истакнеме само најмаркантните кои, по наше мислење, имаат значење за дијалектната географија.

Тука пред сè да ја истакнеме рефлексацијата на големит ер (ѣ) и носовката *ѣ* во формантите и флексивните наставки.

Големит ер (ѣ) во серскиот говор во некоренските слогови се рефлексирал во /о/, сп. *субра́л* (*собра́л*), *вусук*, *ва́тук*, *добито́к/добитук*, *мо́зук*, *пе́тук*, *те́нук*, *ла́кут’*, *но́кут’*, во членот: *брего́*, *де́но*, *ба́лио*, спрема /а/ во коренските слогови: *ба́чва*, *да́ш* – *дажди́*, итн.

Слична е положбата и со рефлексацијата на *ѣ*, сп. *ва́дица*, *ва́тур*, *га́ба*, *га́ска*, *га́сту*, *сади́а*, *са́што*, но: *обра́ч*, *па́јак*, и во наставките: *па́днал*, *не́а*, *же́на* – *женáта*, *бе́ра* – *бера́т*, *ба́ха*.

Во серскиот говор се запазиле и неколку случаи со назализам, сп. *ва́нсал*, *ка́ндраф*, *ка́ндриста́* *ко́са*, *ма́ндру*, *тра́мбо*, *мандрéц*, *ма́ндо*, и од *ѣ* во *ендар*.

Од старите дублети со /у/ овде се констатирани: *бу́брек*, *гну́сно*, *гну́суга*, *ну́жда*, *по́нуда*, *ру́чук*, *туп*, *тру́дна*, *уру́глица*. Не се вклопуваат во регуларниот развој лексемите *по́пче* ‘папук’ и *не́тре* покрај *на́тре*.

Носовката *ѣ* овде има нормален развој во сите позици, сп. *гле́да*, *же́дан*, *же́тва*, *кле́тва*, *е́та́рва*, *за́ек*, *ичу́мен*, *изы́к* (език, ечемен).

Во поглед на редукцијата на неакцентираниите самогласки патем да спомнеме дека /е/ и овде во бројни примери се редуцира во [а], глав-

но во завршокот -ен, поретко во други случаи, сп. бóлан, грбóзан, прáзан, сíлан, вéчар, но и бóлен, сíлен, а најчесто во таа позиција има /и/: éсин, кáмин, гнýсин, гúштир итн.

Елизијата на неакцентираните самогласки овде е многу ретка; констатирани се само неколку случаи и тоа, главно, кога се наоѓаат во непосредно соседство со сонанти: сп. бóрна (борина), сирмáх, сíрне, Бугурди́ца, бáнца, пéл'ни (пелени), кíслу мл'áку, пулв́ина, пунд'áлник, ви́јвица, пи́јвица.

Во серскиот говор регуларни рефлексии за *тj/*дj се (шт, жд), како во драмскиот, со таа разлика што во првиот има повеќе случаи со /ќ/, сп. вéк'е, к'ёрка, домак'ин, к'е, нéк'е, бож'ик', наставката за гл. прилог -јк'и: рукајк'и, нусéјк'и.

Серскиот говор ги познава звучните африкати /s, ц/: св'áзда, свýска, сýра, бацá, уцáк, лувцýа.

Има мали разлики и во врска со дистрибуцијата на /х/ и некои други промени. Во бројни примери во иницијална позиција, поретко и во интервокална, овој глас се загубил или се наоѓа во фаза на губење, сп. áјде, óро, óца, лáдно, л'áп, забóжда, Влáинка, мáштеа, а во неколку случаи х → /ф/: зáдуф, ку́жyф, кyф, глyф, сyф – сyфа, óфтика.

Доста е изразена во овој говор метатезата на секвенцата од р + вокал од типот бручлýа, брушнýл', вартéна, гармýда, курмýт', пирлигáт, прóкај, гáрди (грáди), пурдáва и др.

За разлика од драмскиот говор во серскиот не се врши преглас на /а/ во /ǎ/ во случаи од типот тýр'увáме, дóкара́јте (в. Иванов 1977 : 91), не се забележани смекнувања на /л, н/ од видот на драмските въл'к, пъл'х; согласките /в/ и /л/ имаат „нормална“ артикулација, сп. ба́чва, л'áбове, лáни, лóши, гол; акцентираното /о/ овде не подлежи на дифтонгизација, сп. мóс, мóре (: драмското м'óс, м'óре).

Во морфологијата како диференцијални црти се јавуваат:

– употребата на заменските форми за 3 л. óн. óна, óно, óни, покрај тóј, та/т'а, тýја;

– отсуството на заменките ку́тáр и демонстративните од групата сој/соc/сóзи;

– присуството на множинската наставка -ина кај именките од с.р., која се употребува во конкуренција со -ета; сп. бибé – бибýна, вре́мина, жребýна, магарýна, јарýна, кучýна, шилежýна, покрај почестите на -ета: полéта, мурéта, јáгнeта, пáрхчeта (Видоески 1991 : 61);

– членската форма за м.р. се образува со наставката -о: забó, редó, мóзуко, а множинските форми што завршуваат на -е имаат член -то: ма́же – мажéто, гóстeто, бр'áговéто.

И во серскиот говор глаголските основи се пазат добро.

Во 1 л. едн. сег. време кај глаголите од е/и-гр. наставката -м се употребува факултативно, а во 1 л. мн. се генерализирала наставката -ме кај сите глаголи, сп. йда(м) – йде́ме, бе́ра(м) – берéме, да́ржа(м) – дарж́име, и во 3 л. мн. општа наставка е -ат: йда́т, берáт, даржа́т, нóсат, бро́јат.

Глаголот 'нејке' се јавува во целата презентска парадигма: нејк'ум, нејк'еш', нејк'е, нејк'еме, нејк'ете, нејк'ат.

Во 1 л. едн. на аористот наставката -х сè уште превладува, но не се необични форми и без х, сп. рекó, дадó, покрај рекóх, научíх, турíх.

Партикулата за идно време редовно се јавува во обликот к'е: к'е víка, к'е нóси, со глаголот 'сум': к'е сáм, к'е сý, к'е é, к'е смé, к'е стé, к'е сá.

Определените форми од стариот глагол *быти* гласат: бидóх, бидé, бидóхме, бидóха (аор.) и бéх, бéше, бéхме итн. (имперф), а форми од стариот *хотѣти* од типот на драмските хт'áх, хт'á не се констатирани.

Во 2 л. мн. императивот кај глаголите од е/и-гр. се среќава со наставките -ите и -ејте, сп. дóјди – дóјдите и дојдéјте, нóсите и нусéјте, или дури со наставката -ајте: пéчи – пичáјте, дóнес'áјте. Формите со наставката -ејте се карактеристични за кукушкиот говор и почести се во западниот дел од серскиот говор (в. Видоески, 74).

Во негираните форми со немој сврзникот да се испушта, сп. немој óдиш, немој си играш, а се среќаваат и форми со императив: немој са играј, немој кревај, немој чéти.

Глаголскиот прилог во овој говор се образува со наставката -јќи, сп. стуја́јк'и, кличéјк'и, не се непознати и форми со суф. -шкóм: оде-шкóм, тарчишкóм, додека образувања со наставката -штем од типот на драмските ходештém не се констатирани.

Од девербативните глаголски образувања на дијалектен план интерес претставуваат пред сè оние со суф. -ив- од типот забурáви – забурáвива, пуправáви, растуварáви, кои можат да се сретнат и во формите забурáјва, пупра́јва. Несвршени глаголи со суф. -ов(а), кои се многу чести во драмскиот говор, овде се доста ретки. Пофреквентивни се несвршените глаголи со суф. -ув(а): купúва, почину́ва.

Од синтаксичките особености како диференцијални за овој говор можат да се споменат: употребата на кратките заменски форми пред глаголскиот облик и на почетокот на реченицата, сп. го víде детéто, му падна́ ша́пката, и несогласувањето по род кај атрибуциските синтагми во примери од типот гол'áмо кáмен', б'áло л'áп и др.

3. Струмскиот говор

Струмскиот говор го репрезентираат дваесетина села по долината на р. Струма од денешната грчко-бугарска граница па до Бутковското Езеро на југ. Најголем дел од тие села се наоѓаат од десната страна на Струма во подножјето на планината Беласица на југ сè до линијата Старошево (Ст) – Бутково (Бут) – Голема Махала, а неколку села се расположени на пограничјето со петричкото говорно подрачје меѓу Струма и Сенгеловската планина северно до линијата Рупел (Руп) – Сенгелово (Сенг).

Овој говор значително се разликува од серскиот. Со најголем број црти тој се поврзува со петричкото говорно подрачје, или поточно – претставува дел на петричкиот говор и како таков е претставен во нашиот опис на петричкиот говор (сп. Видоески 1989: 5–42).

Меѓу покарактеристичните заеднички особености на овие два говора спаѓаат следниве.

За големиот ер (ѣ) има рефлекс /o/ во сите позиции на збороформите, во сите морфеми, сп.: бѣчва, дош, извѣн, сѣн, белутѣк, сѣблечѣ, сѣбѣе, брегѣ, мажѣ.

Единствен рефлекс во сите позиции има и место носовката ж: вѣглен, вѣжѣ, гѣба, лѣка, пѣк, сѣбота, ѣбрач, кѣшта, женѣта, бѣра(м), бѣрат, бѣреѣ, са, нѣа.

Заедничка особеност на двата говора е и рефлексацијата на ѣ и на а, сп.: ден, тѣмно, бѣлен, ѣвѣс, ѣрѣл, – глѣда, клѣтва, ѣдар, ѣзѣк, чумѣн' (ечимен).

Во поглед на рефлексацијата на старите секвенци лѣ/ѣ и рѣ/ѣ нема единство на сета територија.

Место првата група се јавуваат како рефлекси /ѣ/, кој е карактеристичен за петричкиот говор, /ѣл/ и /лѣ/ во неколку лексеми, сп. дѣго, длѣг – длѣга, длѣгѣчко, а во јужните струмски села Иванов констатирал и вокално л (л) во неколку лексеми: влѣк, плѣх, длѣгѣчко, длѣго покрај длѣк, во Сенг и глѣк – глѣга (Иванов 1972, карти 6, 48).

На овој терен се разграничуваат и рефлексите /ѣр-рѣ/ и /р/ место групите рѣ/рѣ, сп. дрѣјале, дрѣјат, врѣјалѣк, срѣ, трѣ, грѣ, зрѣно, црѣква, грѣбѣ, крѣст, црѣфци, врѣба, но и: врѣба, ѣтѣрѣва, трѣно, црѣвѣно (Иванов 1972, карта 48, 1977 : 129, 131).

На струмскиот терен двојни вредности наоѓаме и место ѣ. Тука се разграничуваат континуантите /'а/ и /е/; на пограничниот појас со серскиот говор превладуваат или доминираат примери со рефлексот /'а/ во акцентирани слогови без оглед на карактерот на следниот слог, додека во посеверните и западните села на пограничјето со кукушкиот говор превладуваат примери со рефлексот /е/ во сите позиции, сп.: б'ала (Бут), дв'а, гр'ашка, нед'ал'а (Руп, Сенг) покрај бѣла, бѣли, грѣшка, двѣ, добрѣ (Иванов 1972, карти 16–20). Редовна замена со /а/ на сета територија има само зад ц: цѣл, цѣло, цѣлина (Стар).

Струмскиот говор од другите серско-драмски говори се разликува и по интензитетот на редукцијата на неакцентираниите самогласки. На овој терен таа е поблага и ретки се примери со полна измена на вокалната боја, сп. ѣфѣар, гѣвѣдо, маѣаре, самѣар, брегѣ, мѣре. Во крајните југозападни села на правецот Хацово – Вранково – Сенгелово – Трнка во еден број примери место /е/ се јавува [а]: вѣчар, рѣшѣту, кѣсал, кѣсѣлица, адѣн.

Палатализацијата и лабијализацијата на самогласките зад меките согласки, која е доста раширена појава во другите серско-драмски говори, во струмскиот говор може да се следи само како лексикализирана особеност, сп. ѣјѣцѣ, ѣјѣцѣ, ѣцѣ, иѣцѣ (Руп, Сенг), чѣшма (Сенг), тѣнѣкура (Стар, Бут), иѣчумѣн, чумѣн, иѣчимѣн, но жѣф.

Дифтонгизацијата на акцентираниот /о/, која е карактеристична за драмското говорно подрачје, струмскиот говор не ја познава, сп. ѣко, мѣс, нѣга.

Во консонантскиот систем на струмскиот говор има тенденција на затврднување на некои консонанти и/или ограничување на нивната дистрибуција.

Така, на пример, согласките /ч-ц, ш-ж/ и групите /шт, жд/ и овде, како во серскиот, затврднале, сп. ча́ша, ма́ша, ка́шта, жа́ба, це́п, ле́шта, ви́жда.

Редуциран е бројот на меките согласки во финална позиција, со исклучок на сонантите /л', н'/, сп. со́л', бо́зел', о́сил', ко́н'.

Во таа позиција мекоста ја запазиле уште и денталите /т, д + ъ/, сп. зе́ќ, па́ќ, но́коќ, оце́ќ, го́споќ (← господь), како во петричкиот говор (сп. Видоески, ib. 13).

Во некои пунктови напoлно се палатализирале /т, д/ и во групите со /ј/, сп. бра́ка, сфа́ка, цве́ке, фа́вол, грóзје (Руп), сп. и га́до (Руп) покрај д'адо (Бут, Стар, в. кај Иванов 1972, карта 35).

Согласката /х/, може да се каже, е доста стабилна, иако има случаи каде што се загубила, главно во иницијална и интервокална позиција, како и во серскиот говор, сп. и́тар, о́ро, уба́ф, но́сеа, а во по некој пример во финална позиција место х се јавува ф, сп. ку́ф, су́ф покрај ку́х, су́х.

Стабилна е позицијата и на звучните африкати /с, ц/: са́ден, св'а́зда, оца́к, аба́нциа.

Согласките /ќ, ѓ/ со алофоните [к', г'] се ретки и се среќаваат во повеќето случаи во туѓи лексеми. На домашен терен тие се јавиле, како што спомнавме, со палатализација на групите -тј-, -дј- (од -тѣј-, -дѣј-) и -тѣ-, -дѣ- (браќа, зеќ, лаѓа) и само во неколку случаи /ќ/ се јавува и место *ѓ: к'е, к'ерка покрај штѣрка, божиќ', веќ'е, домаќ'ин, неќ'е, и во наставката -јк'и.

Во другите случаи место *тј/кт' – *дј се задржале старите рефлексии /шт/ и /жд/, сп. ка́шта, ле́шта, фа́шта, – ве́жди // ве́шки // ве́ѓи, р́жда, чу́жди/чу́зди и др.

Во флексијата меѓу струмскиот и серскиот говор нема поосетни разлики.

И во струмскиот говор множинските наставки за с.р. -ета и -ина се употребуваат наспoredно дури и во речта на исти информатори, сп. имин'а и важе́та (Бут).

Членската наставка за м.р. редовно се јавува без т: брего́, градо́, сино́, ко́н'о, па́к'о, а во множинските форми што завршуваат на -е, -ове се наложил членот -то: го́стето, лу́дето, си́новето, де́новето, снóповето.

Посебност во образувањето на множинските форми во овој говор покажуваат именките што завршуваат на -ел, -ен, -ец од типот петел, овен, палец. Вокалот -е- од наставката се задржува и во множ. форми, сп. пита́л – пита́ли, ове́н – ове́ни, па́лец – па́лечи, и во избројаната множина: два́ пита́ла, пет ове́на. Вакви множински образувања не се непознати и во серскиот говор.

Од заменките на дијалектен план како диференцијални се покажуваат: ја́с – ја́сека, ти́ – ти́на, ме́не – ме́нска, те́бе – те́бека; за 3 л. превладува заменката о́н (она́, о́ни), но не е испознат и обликот то́ј (т'а, т'ие) и то́јнака; акуз. форма од он се јавува во разновидностите не́го го и не́га га.

И во овој говор се среќава заменката *фрет* која се употребува наспоредно со *сите*.

Во глаголската флексија некои отстапувања на струмскиот говор од другото серско-драмско подрачје можат да се следат кај наставките за 1 л. едн. и мн. на сег. време, во 1 л. едн. и 3 л. мн. во аористот, во 2 л. мн. на императивот и кај некои глаголи во партиципските облици.

Во 1 л. едн. на сег. време има тенденција да се генерализира наставката *-м* кај сите глаголи, но тој процес уште не е завршен, сп. *бѐрем*, *плѐтем*, *сѐчем*, и *снѐва*, *лѐжа*, *нѐс'а* (Стар), *мѐтем*, *лѐжам*, *тѐчам*, *нѐсем* (Бут, Тод), *бѐра* (Руп) (сп. Иванов 1972, карта 115).

Во 1 л. мн. превладува наставката *-ме* и кај глаголите од *е/и-гр.*: *бѐреме* (Бут), *бѐреме*, *гѐниме*, *нѐсиме*, *к'е ѓдиме*, *покрај гѓтвим*, *крѐем* (Лип; Иванов, карта 116).

Во 1 л. едн. на аористот кај глаголите од старите консонантски основи како наставки се јавуваат *-о*, *-ох* и *-оф*, сп. *рѐкѓ*, *дѓдѓ*, *пѐкоѓ*, *плѐтоѓ* и *пѐкоф*, *плѐтоф*, спорадично и *пѐкаѓ* – *пѐкаф* (Бут, Стар, в. Иванов, карта 122).

Од глаголот *бити* се среќаваат два вида аор. форми: *бех*, *бе*, *бѐх-ме*, *бѐхте*, *бѐа*, и *бидѓх/бидѐх*, *бидѐ*.

Во 2 л. мн. на зап. начин кај глаголите од *е-* и *и-гр.* се употребуваат наспоредно наставките *-ите* и *-ѐјте*: *плѓти* – *плѓтите*, *ѓди* – *ѓдите*, *ѓстави* – *ѓставѓте*, и: *дѓнеси* – *дѓнесѐјте*, *ѓставѐјте*.

За негирана заповед се употребуваат форми со *немој* + *да* + сег. време, сп. *немѓј да рѓкаш* (Бут, Стар) и со императив: *немѓј вѓкај*, *немѓј рѓкај* (Руп, Сенг; Иванов, 1977 : 131).

Кај глаголите од консонантската основа глаг. л-форма најчесто завршува на *-ал*: *фл'агал* (Сенг), *донѐсал* покрај *донѐл*, *мѓгал* / *мѓжал* (Стар), *мѓжал* (Бут), но можат да се сретнат и форми на *-ол*: *фл'агол*, *донѐсол*, *ѓтнѐсол*.

Иванов тврди дека во некои села на струмското подрачје покрај множинските форми со наставката *-ли* можеле да се сретнат и форми со наставката *-ле* (1977 : 185).

Од изложениов материјал видовме дека на струмското говорно подрачје се разграничуваат особености карактеристични, од една страна, за петричкиот, и од друга страна, за серскиот и пошироко за серско-драмските говори. На тој начин струмскиот ни се претставува како преоден говор меѓу соседните дијалекти.

3.1. На струмското говорно подрачје со неколку црти се изделува говорот на селото *Лехово*, кое се наоѓа на самото грчко-бугарско пограничје на северната страна на Сенгеловската планина.

Меѓу најмаркантните диференцијални црти со кои се разликува од струмскиот говор спаѓаат: рефлексацијата на еровите (*љ*, *ѝ*), носовските (*ѡ*, *ѡ*), вокалните *р* и *л*, и редукцијата на */e/*.

Како континуант на еровите и на носовките се јавува */o/* со таа разлика што како рефлекс од *ѝ* и *ѡ* ја палатализира претходната согласка, сп.:

ѣ → /o/: со́н, до́ш, во група со р /ор/: по́рста, по́рстита, со́рпова, цо́рв'а,

ж → /o/: ко́шта, ко́штита, мо́ш, мо́жа, мо́жита, ро́ка, адно́ч,

ь → /'o/: л'о́сно, по́н' (пънь), т'о́мно, т'о́нко, покрај де́н', ле́н, ше́п-кам, и во суфиксите: ко́нец, оре́л, ове́н, студе́н, ове́с,

а → /'o/: ж'о́тва, јо́тарва, јо́дро, кл'о́тва, л'о́шта, фро́т, дава́дасо (сп. Иванов 1977 : 65, 71).

Неакцентираното /e/ се редуцира во [a] во сите позиции на збороформите, а испитувачот на овој говор посебно ја потенцира ваквата измена во финална позиција, бидејќи се врши регуларно, сп: ади́н, адна́, сага́, пате́л, н'абе́, д'аца́, говада́р', ракла́, бо́лан, по́пал (пепел), на крајот: д'а́т'а, е́р'а (јаре), ја́гн'а, се́м'а, градо́ва, сто́лова, мо́жа, офче́ра, о́чита, ушита́, мо́жита, пи́сахма, се́тна, и редовно така (в. Иванов, *ib*, 106–107).

Значителен е овде и бројот на примерите со прегласено /'a/ во /e/, сп. е́р'а, е́рабица, е́сли, по́лена, че́шка, уфче́ра (мн.). коше́рка, ше́рка, но: ја́ки, ја́года, жа́ба, ша́пка (Иванов, 88).

Приведените особености се карактеристични за родопските дијалекти.

4. Чечкиот говор

Чечкиот говор претставува посебна дијалектна индивидуалност во поширокото драмско подрачје. Тој ја зафаќа областа по долината на реката Места и нејзината притока Доспат меѓу планините Боз Даг на југ и запад и Доспат и нејзините огранци на север и североисток. Во оваа област живее исламизирано население во 18 населби од кои неколку се наоѓаат и северно од грчко-бугарската државна граница на левата страна на Места.

Генетски овој говор се наоѓа во тесна врска со граничниот родопски дијалект на бугарската јазична територија. Но, од друга страна, него го поврзуваат бројни црти и со драмската говорна група, така што тој претставува во извесна мера преоден говор меѓу родопските и драмско-серските говори.

Меѓу покарактеристичните дијалектни особености на овој говор спаѓаат: рефлексите на стсл. вокали ѣ, во одделни случаи и ъ, носовките а и ж, сонантските групи рѣ/ь и лѣ/ь, веларизацијата на самогласката /и/ во одделни фонетски околности, силната лабијализација и дифтонгизација на /o/ и др.

Големиот ер (ѣ) во овој говор, за разлика од драмските, се рефлектирал во /o/ во акцентиран слог, со алофонот [ɔ] (отворено o) и во [a] во неакцентирана позиција; сп. во́нка, во́шка, дош', исбо́хнува, ко́сно, со́н, со́бере, како́ф, брего́, но даждо́, পেতাক.

Основна замена за ъ и овде е /e/: де́н', пе́н', уве́с, уве́н, но има и примери со рефлексот /o/ кој ја смекнува претходната согласка, на пример, во л'о́сно, т'о́мно, т'о́мнина, т'о́нки. Може да се претпостави дека во вториот случај се работи за импорт од родопските говори!

Во акцентиран слог рефлекс /о/ и/или [ɔ] наоѓаме и место двете носовки (а, ѝ) со таа разлика што континуантот на а ја палатализира претходната согласка, сп. гл'адам, з'џт', кл'џтва, ч'џста, врем'џто, м'џко покрај меко, но и пет', говедото, и за ж: зџп, кџшта, мџш, рџка, еднџч, берџт, плетџт.

Исти рефлексии како носовките дале и секвенците рѝ/ѝ – лѝ/ѝ – /ор, ол/ со алофоните [ɔр, ɔл] во акцентиран слог и [ар, ал] во неакцентирана позиција, сп.: вѝрба, гѝрне, дѝрво, пѝрф, пѝрс, цѝрно, цѝрве, – сар-це, тарпиш, царвѝн, царница; бѝлха, вѝл'к, пѝлно, дл'ѝк.

Во поглед на рефлексацијата на ѝ чечкиот говор не е единствен. На поголема територија во акцентиран слог ѝ → /'а/, со палатализација на претходната согласка, како во драмскиот, сп. б'ал, б'ала, б'али, бр'аза, гол'ам, дв'а, р'ака, сн'ак, чир'аша. Во неколку села наоѓаме екавска замена: бреза, бела – бѝли, веѝра, вреѝме, дрѝн, реѝка, со исклучок зад ц каде што има /а/: цаѝл, цаѝли, цаѝлина (Борен, Тисово) или алофон [ɛ]: бѝс, дѝте, двѝе, реѝка, покрај мл'аку, гн'аѝду (Добрен). Во неакцентирана позиција редовно на сета територија има континуант /е/, сп. реѝкта, снеѝо.

Во селата каде што ѝ → /е/ во акцентиран слог се прегласува и /а/ зад палатална согласка: јаѝре → еѝре, еѝдене, граничѝр, коѝѝра.

Во поглед на реализацијата на вокалните фонемии чечкиот говор покажува посебност во врска со самогласката /и/. Во акцентирана позиција зад сите веларни согласки /и/ се реализира со нешто повлечена артикулација, како фон налик на [ы]: вѝно, слѝва, нѝва, зѝма, шѝло, градѝна, стѝга, тѝкла, сѝла, трѝи, кутрѝи, крѝѝе (Иванов, 101).

Акцентираното /о/ се дифтонгизира како и во драмскиот говор, сп. ѝѝган', гѝѝл, нѝѝга, дѝѝл – дулѝѝ.

За да го заокружаме вокалниот систем на односниов говор ќе ја спомнеме и редукцијата на неакцентираните самогласки. По оваа особина чечкиот оди со драмските и серските говори. Неакцентирано /о/ се реализира како изразито затворен фон [ɔ] или преминува во /у/, сп. вѝно, уѝѝт', /е/ → [ɛ] и /и/, сп. пѝѝѝ, каѝѝѝн', /а/ → [а]: таѝѝѝф, вѝѝѝда.

Од ова произлегува дека чечкиот говор има вокален систем од пет основни фонемии:

/и/	/у/
/е/	/о/
/а/	

кои во разни фонетски услови се јавуваат во следните алофони: [и] – [ы], [е] – [ɛ] – [e], [а] – [a], [о] – [ʊ] – [ɔ] – [ɔ].

Консонантизмот на чечкиот говор спаѓа меѓу најкомплетните системи во серско-драмската група говори. Тој ги познава звучните африкати /s, ц/, сп. саѝѝѝн, св'аѝѝѝда, цаѝѝѝм. Корелацијата по признакот палаталност е спроведена доследно. Дистрибуцијата на меките согласки овде е побогата кога ќе се има предвид и палатализацијата што се извршила под влијание на континуантите на ѝ и а покрај рефлексот на ѝ.

- негираниот императив од типот немој вика,
- потоа парт. на -ш'тем и -ш'ком (носеш'тем, тарч'аш'ком), итератива со суф. -ов(а), и др.

Од глаголските форми познати во драмско-серските говори чечкиот не ги познава само конструкциите со 'има/нема' (сп. Иванов, 45).

5. Лагадинско-богданските говори

Под лагадинско-богдански говори ги опфаќаме говорите на осум села од кои четири се наоѓаат околу Лагадинското Езеро (Ајватово = Ајв, Балевец или Балавча = Бал, Илинец = Ил, Киречкој или Пазваново/Пајзаново = Кир) и четири во висорамнинската област Богданско (Сухо = Су, Висока = Ви, Зарово = Зар, Негован = Нег).

Една поголема говорна целина претставуваат селата Висока, Сухо, Балевец, Илинец и Зарово, иако и меѓу нив има некои не малку значајни разлики, додека говорот на Негован, Ајватово и Кирекој се разликува со повеќе особености и од сушко-височкиот, а и одделно меѓу нив.

5.1. *Сушко-височкиот говор.* – Во уводниот дел спомнавме дека во сушко-височкиот говор, вклучувајќи ги тука и селата Зарово и Балевец, место стсл. ѝ има два рефлекса – /ǎ/ во коренските морфеми и /o/ во формантите и во членската наставка за м.р. сп. вǎнка, вǎш'ка, дǎхам, снǎха, но: субирам, п'асук (← п'асок), п'енток, санот мǎлкајут (Ви), бǎс – бǎзови, дǎх, вǎток, товǎрот, крајот (Бал), дǎска, дǎш' – дǎж'дó (Су).

Два рефлекса наоѓаме и место носовката ж – /ǎ/: гǎска, мǎш'ку, мǎтка, нǎтр'а, во некоренски позиции /a/: нѐа, бѐра, бѐрат, минаха.

Во врска со рефлексацијата на ж во овој говор има една посебност со која тој се изделува од поширокото серско-драмско говорно подрачје. Се работи за задржаниот назализам во вид на посебна назална согласка – /м/ пред лабијалните согласки и /н/ пред нелабијалните. Подоследно оваа појава се јавува во говорот на Сухо, Висока и Зарово, додека во Балевец е нешто поограничена, сп. дǎмп – дǎмбѐ, дǎмбица, гǎмба, клǎмбу, скǎмп – скǎмпу, пǎмп, рǎмб'а -иш', рǎмп, скампија, сǎмбута, тǎмпан, за са кǎмпа, зǎмп, /ǎн/ пред нелабијални согласки: дрǎнк, грǎнди, канд'а, кǎнкул', кǎнт, крǎнк, лǎнк, мǎнч' – мǎнж'и, мǎнч'иш', мǎндрѐ, мǎнка, пǎнт', пǎнтиш'та, прǎнт, прǎнч'ка, рǎнка – рǎнц'а, рǎнкаф, распǎнт', с'ǎканда, сǎндини, сǎнк, сǎнт – сǎнду(т), вǎнглинǎрин, ǎнгил, ǎнсил, ǎнц'и, ж'ѐланк – ж'ѐланти (Су, Ви), блǎндѐа, да бǎнда жиф, с'ǎканд'а, дламбóка рǎка, гóламби, гǎнц (газ), драгó, кандǎда, лǎнката, пуранчǎх, сǎндуви, вǎнци (Зар), бландǎј, мǎндо, пајанц'ина, трамба, но вǎж'и, дǎп, зǎби, мǎш', пǎт' и др. (Бал).

Под истите фонетски услови носовоста се задржала и со рефлексот на ѐ, сп.: иримбица, братуч'ѐнди, гр'ѐнда, гувиндǎрин, ж'ѐнтфа, з'ѐнт', ѐндра, ѐнтраѐа, клѐнтфа, нар'ѐндувам, п'ѐнт' – п'ѐнда, п'ѐнта, п'ѐнтук, пр'ѐнд'а, р'ѐнд'а, ч'ѐнду – ч'индǎ, и во наставката -ант(а): (→ ат-а): им'а – им'анта, с'ǎм'а – с'ǎм'анта, но: п'ет', пидисѐт, дивидис'ѐт,

јагн'а, им'а (Су, Ви), братученди, дивентина, жентва, зент', коленда, масенчината, са пусвентил, рендо, ентрава (Зар), ендро, месинч'ина, (о)глиндало, чендо, но гл'еда, ж'етва, з'ет', кл'етфа, р'ет, јагн'е – јагн'ита (Бал).

Во повеќе случаи се јавува и секундарен (неоргански) незализам при етимолошкото /ǎ/, сп. бǎнц – бǎнсó(т), лǎнц'а(м) (лǎжам), лǎнц'а (лǎжа, лǎга), лǎнц'ица, мǎнгла, рǎнц'и (ржи), стǎнглу (стǎкло), длǎнга, бǎнч'фа (Су, Ви), мǎнгла, бǎнч'ва, лǎнц'иф чув'ǎк, лǎнц'ицата, лǎнц'ичарник, стǎнклуту са здруби (Зар).

Во врска со а како посебност во овој говор се јавува и рефлексот /ǎ/, одн. /ǎн – ǎм/ во еден број примери, сп. м'ǎсу – м'ǎсóту (Су), ус'ǎк-нувам, м'ǎнка (Ви), во суф. -анта: јагн'анта, јар'анта, јагн'а, јар'а (Голомб, 219).

Сушко-височкиот, заедно со заровскиот и балевачкиот, е единствен во серско-драмско-лагадинското говорно подрачје каде што се запазила фонемата /ǎ/, т.е. ѓ, сп.: б'ǎгам, б'ǎл – б'ǎла – б'ǎли, б'ǎсин, бр'ǎк – бр'ǎкó(т), в'ǎја – в'ǎш', вр'ǎм'а, д'ǎду, д'ǎт'а, дв'ǎста, дубр'а, и со алофонот [ǎ] во неакцентирана позиција: м'ǎхó(т), м'ǎстá, м'ǎсóту, л'ǎтá, др'ǎне : м'ǎх, м'ǎсту, м'ǎсу, л'ǎту, др'ǎн (Су, Ви), вр'ǎме, н'ǎмал, цǎл, ц'ǎд'а – ц'ǎдиш', вид'ǎли, умр'ǎна, умр'ǎла (Зар), в'ǎра, гн'ǎздо, д'ǎца – д'ǎцáта, л'ǎк, м'ǎра, ч'ǎв'ǎк, ид'ǎти, погул'ǎма, фл'ǎзи (Бал), исто и во говорот на с. Илинец: гр'ǎх, п'ǎсна, с'ǎј пш'иница.

По однос на редукцијата на неакцентираните самогласки уште еднаш да нагласиме дека таа се врши во сите позиции на збороформите, вклучувајќи го и крајот каде што по правило самогласките вршат и морфолошка функција, сп. вǎглин (Су), вǎнгил (Ви), вǎнж'и, инс'и́к (Су, Ви), п'ентук, мǎш'ку, д'ǎду, стǎнглу (Су, Ви, Зар, Бал).

Во консонантизмот како дијалектни посебности за потесното лагадинско подрачје, а кои не се веќе нотирани, ги истакнуваме:

- африкатизацијата на фрикативните согласки /с–з, ш–ж/ во група со /н/ во /ц–s, ч–ц/, сп.: бǎнц (бǎнс ← бǎзъ), вǎнсил, инс'и́к/к', гǎнсóт (: гǎс – гǎзóт), мǎнч' (мǎш), лǎнц'а(м), лǎнц'а, лǎнц'иф, лǎнц'иш'ник, вǎнц'и (вǎже), мǎнц'и, мǎнц'ó/-óт, пајинц'ина, рǎнц'и (ражи), хǎрц'уви (Су, Ви),

- веларниот алофон на /н/ – [ŋ] пред веларните согласки, сп. деŋк, краŋк, лаŋк – лаŋкóт, м'ǎŋка, маŋка, т'еŋки, траŋка, ч'иŋка,

- прогресивната асимилација по звучност, сп. бǎч'фа, гóтф'а, ж'ентфа, ж'ентфáрин, клéнтфа, нóш'фа, ч'ёркфа, сфат, сф'ǎт', сф'ǎтилу, кфас, тикфа, во некои случаи и пред сонантите: фли́за, фл'ǎва,

- пополнувањето на етимолошките групи -ср, -зр- со преградните /т, д/, сп. стра́м, стри́бра, стр'ǎда, дури и стра́п (срп), стра́ци (срце), но сǎрна, – здр'ǎл, потоа:

- упростувањето на некои консонантски групи, сп. (дв → в) из-ја́вам, наја́вам (најадвам), нар'е́вам, стр'ǎ́вам (наредвам, стр'ǎт́вам), то́јут (твојут),

- честото испуштање на /в/ и /д/ во интервокална позиција, сп.: ут нóу, др'ǎу, ху́баја (хубава), óстаја (остава), пра́иш', уста́ха (оставиха),

пл'ајам – пл'аш' (плевам), – клáјанц (кладенец), да вијми, звáја, звáш', звáјат, звáј (из-вади), утиј, поја, пош' (појда), клáј, нáј, глeј, ц'аш' (це-диш).

Од дијалектен аспект интересни се и некои тенденции во врска со гласот /х/. Најстабилен тој е во граматичките морфеме (-х, -хми, -хти, -ха), додека во другите позиции и случаи веќе се покажува тенденција за негово губење или замена со /ф/, сп.: л'ап, фáл'ам, фáлба, фáрл'ам, фáш'та, скафун', мауна, кифка покрај кихка, бѹф и бѹх, куж'ѹф, и др.

Сушко-височкиот говор покажува бројни посебности и во областа на флексиите.

Во именската флексија интерес претставуваат пред сè множинските образувања на именките од м.р. Кај нив особено станала продуктивна наставка -е, која се шири за сметка на -и, сп.: сфáтуфци – сфáтуфцету, облаци – облацету, п'асук – п'асуци – п'асуцету, бик – бикó(т), мн. бице – бицету, бѹк – буце покрај бѹкуви (← бѹкуве), д'евир'а – д'евир'ету (Су) и д'евирóфци (Ви), образ'а – образету;

сп. наставката -ове (→ уви): бр'агуви – бр'агувету, кѹмуви – кѹмувету.

Со голема продуктивност се среќава и старата мн. наставка -ата која се јавува во аломорфите -'анта/-'анта/-'анта, добиени по фонетски пат, и -инта, -унта/óнта, настанати по аналогича со проширување на елементот -нт- кај други наставки, сп.: јáр'а – јáр'анта, јáгн'а – јáгн'анта и јáгнич'анта, т'елч'а – т'елч'анта, им'а – им'анта, мóри – мур'анта, луз'е – луз'анта, уранé – уран'анта, ц'адé – ц'ад'анта, лици (лице) – лицинта, ráму – рáмунта, стујáлу – стујáлунта, писмó – писмóнта, и др. (Голомб, 186–189).

Од заменските форми како дијалектно-диференцијални ги истакнуваме: тој, т'а, тузи (Су), тус (Ви), мн. нѹ, ви, т'а/т'е (Су), нáј, вáј (Ви), клитиките м'а, т'а (т'а, т'е), с'а, н'а/н'а, в'а/в'а, ги/ха, т'ах ги, на т'ах му, демонстративните: тóс (та, тус – тузи, т'ес) и нóс (нас, нус – нузи, н'ес), придавските: такфóс/такóс (такфас – такфóс, такфес – такфас), прашалните: тó, ш'тó, кáк (Су) и кóгу, ш'ó (Ви), кутри, -а, -ó, кутре (Су) и кутрај, мн. кутреја (Ви), посвојните: н'ејнију (Су), н'ејнајут (Ви), т'ах-нију/т'ахнајут, неопределените: иднó/инó, н'афту, нѹкакуф/нѹкакфóс, с'акуј, с'акутриј.

Глаголската флексија во најопштиот дел се слага со системот во поширокиот серско-драмски регион. Отстапувањата во поодделни форми произлегуваат повеќе од фонетските меѓудијалектни разлики и тие, главно, лесно се препознаваат.

Вредно е да се потсетиме дека и во овој говор е жив суфиксот -ов(а) за образување на несвршени глаголи и се употребува во конкуренција со -ув(а), сп. пракóва, пазáр'ова, страмóва, напујóва, покрај купува, м'етнува.

Во аористот кај глаголите од старата консонантска основа тематскиот вокал -о- се чува (со редукција -у-): р'екух, р'екухми, р'екухти, р'екуха.

Од стсл. *быти* има две имперфектни форми – со основите *б'а́-* и *би-*, сп. *б'а́х*, *б'а́ш'и*, и *бих*, *биш'и*.

Во 3 л. на перфектот помошниот глагол се пази и кога перф. означува прекажаност, сп. Пујно вр'а́м'а и(е) бил идин ч'урбац'ија.

Кај глаголските партиципи се јавува често мешање на родот, како и кај придавките. Формата за с.р. се среќава и со именки од м.р.

Формите со *има/нема* + глаг. *н/т-парт.* се жива категорија, сп. а) *имам пруминанту*, *н'емам јахнанту*, *има стóрину*, *н'емами вид'ану*, б) *има́х з'енту*, *има́ш'и клáдину*, и др. Меѓутоа, не се непознати и форми кога глаг. придавка конгруира со родот и со бројот на предметот, сп. *гла́вн'ата* ја *има́ш'и клáдина*, *та́тку м'а* *има́ш'и пукалнáнт* (Голомб, 167).

Партикулата за идно време редовно се јавува во фонетскиот облик за: за *ка́ж'а*, за *до́јда*, за *да́ваш'*, за *ста́ни*.

Императивните форми можат да бидат за диференцијацијата интересни поради наставката за 2 л. мн., сп. *ду́кар'а́ти*, *ду́нис'а́ти*, *виш'* – *виш'а́ти*, и поради честата редукција на наставката во 2 л. едн., сп. *ја́ш'*, *виш'*, *ста́н'*, *кла́д'*.

Негираната заповед се изразува со грчката партикула *ми*, сп. *ми вили́ш'* *ми слу́ш'аш'*, *ми пи́таш'*, и со парт. *нимо́ј* + 2 л. през.: *нимо́ј вр'а́виш'*.

Глаг. прилог и во овој говор, како во драмските, се образува со наставките *-шт'ем*, *-шкum* (← *шком*), сп. *пл'етишт'ем*, *с'адаш'кum*, *трач'аш'кum*.

Во глаг. придавка се генерализирала наставката *-нт-* кај сите глаголи, сп.: *сте́гнант*, *зе́нт*, *хра́н'ант*, *умр'е́нт*, *заспа́нт*.

Погоре истакнавме дека полно единство и во оваа група говори нема. Како диференцијални црти меѓу поодделните говори на лагадинско-богданскиот терен се јавуваат: степенот на редукцијата во некои позиции, рефлексацијата на стсл. *ы*, некои отстапувања во рефлексацијата на *ж* и *џ*, статусот на */в/* во одделни позиции, степенот на палатализацијата на *т* во старите секвенци *-тј-* (*тѣј*) и *-тѣ*, статусот на финалните групи *-ст*, *-шт*, и во флексијата: членската наставка за м.р., множинската наставка кај именките од с. р. на *-е*, некои заменски облици, наставката за 1 л. ед. сег. време кај глаголите од *е/и-група*, партикулата за идните глаг. форми, наставката за глаг. прилог и некои акцентски посебности.

Според резултатите од споменатите особености поголема сличност покажува говорот на селата Висока и Зарово.

5.1.1. Меѓу најкарактеристичните особености на *високо-заровскиот* говор спаѓа рефлексацијата на стсл. вокал *ы*. Неговиот развој совпаднал со развојот на *ѣ-от*, значи има рефлекс */а́/*, и тоа во сите позиции, сп.: *ба́л* – *ба́ла* – *ба́лу* (*бил*), *ва́м'а* (*виме*), *да́ра* – *да́рата* (*дира*, стсл. *дыра*), *ка́тка* (*китка*), *ка́салу* (*кисело*), *ма́ш'ка* (*миш*, *мишка*), *на́ј* (*ние*, стсл. *ны*), *па́там* (*пита*м), *ра́ја* – *ра́ш'* (*риеш*), *ра́та* (*рита*), *са́н* – *са́нот* (*син*), *са́т* – *са́та* (*сит*), *пла́тку* (*плитко*), *тра́јш'* (*триеш*), *ста́нувам* (*истинувам*), во наставките: *бла́ха* (*блѣхы*), *бахч'а́* (*бахчи* мн. :

бахч'а едн.), дамгá мн. (дамгá едн.), сна́ха – снахáт'а (сна́хи – сна́хите : сна́ха – снахáта едн.), н'егувáт'а (неговите), нóват'а (новите, стсл. новыѣ) (Ви), бра́ш'а (бриша), влако́ вáј (вие), л'áбу скáсна, ма́ја (мија), риба́т'а плава́т (пливаат), ч'éтари (Зар, сп. Стоилов 1979 : 64–65).

Во височкиот говор процесот на загубата на /в/ е значително по-напреднат особено во иницијална позиција пред лабијалните самогласки, сп. ол, óлуви, óда – уда́та, óд'а – óдиш' (водиш), óн'а, уна́ј, óн'ак (од основата вон-), óсук – усукóт, óсуци, уди́ница, пóудник (поводник), уне́ш'т, уш'ти́на, у́јку, и во група со т: уто́ри, за́тори, то́јут (твојот) и др.

Во поглед на палатализацијата на т во споменатите групи и на финалните -ст, -шт височкиот говор ни се покажува како поархаичен, бидејќи т ја зачувало мекоста, сп. бра́т'а, з'éнт' – з'éнт'у (: з'éнтуфцéту), п'éт', па́нт' – па́нт'ут, а групите -ст, -шт сè уште се пазат во повеќето случаи со исклучок во суфиксот -ост, сп. ч'íст, ч'úст, мо́ст, по́ст, уне́ш'т, но ра́дус, ми́лус.

Во чл. форма за м.р. се чува крајното т: бра́кут, бра́тут, дра́гòт. Заслужува да се одбележи и членската форма кај придавките, сп. гул'áм – гул'áмајут, дру́гајут д'én'. Очигледно во овој говор наставката *-ѝј имала подруг развој отколку во другите околни говори (сп. Голџомб, 207).

Заменските облици: на́ј, вáј (ние, вие), кутра́ј, кутре́ја и др. се карактеристични, главно, за височкиот говор.

Во говорот на Сухо (сушки) за разлика од височкиот ы → /и/, сп. син, бил; гласот /в/ во почетокот на збороформите пред /о, у/ се пази, сп. вол, во́да, во́н'а, во́сук, ву́јку, во таа позиција во одделни случаи се јавило и секундарно /в/, сп. во́са – во́си, во́гни – во́гн'уви (: óса, óгни – Висока), а секвенцата тв → тф: утфа́рам, затфа́рам, тфој, тфо́јта. – Во сушкиот говор /в/ е претежно лабидентален звук.

Од другите диференцијални особености по однос на височкиот говор покарактеристични се: палатализацијата на т' во к' во бра́тка, испуштањето на -т во финалната група -ст, сп. ч'ис – ч'исти, мос, пос, членот -о: бра́гò, бра́ту, сфа́ту, генерализирање на наставката -м во 1 л. едн. през. кај сите глаголи, сп. но́сам, пéч'ам, одн. бирéм, куси́м, драж'и́м – и со промена на тематскиот вокал и на акцентот (: бе́ра – бирéш', ко́с'а – куси́ш' во Висока).

5.1.2. За сушкиот говор е карактеристична уште една фонетска особеност, која не е непозната и во Висока. Се работи за посебниот развој на т.н. секундарен ѝ во контакт со сонантите во финална позиција во примери од типот на стсл. мокръ, реклъ. Во формите за м.р. вокалот се развил зад сонантот со што дошло до омонимија на формите за м. и ж. род, сп. мо́кра (м., ж.) – мо́кру, ма́ндра (м., ж.) – ма́ндру (с.р.), ре́кла (м., ж.) – ре́клу (с.р.). Во такви случаи во Висока поради замената на ы со /а/ со обликот за м.р. совпаднала и множинската форма, сп. мо́кра (м., ж. едн. и мн.) – мо́кру (с.р.). Спорадично вакви форми се забележани и во Балевец и Илинец: ја́сна глас, е́ндра фа́сул', ч'у́зда, ж'една (Бал), ч'у́зда ч'ув'áк (Ил). Приведените примери покажуваат дека овој модел се проширил и на други придавки.

5.1.3. Говорот на с. *Балевец* најблиску стои со височкиот со таа разлика што во балевечкиот бројот на примерите со запазен назализам е сведен на минимум, сп. бланд'ај, канкал', ма́ндо, пајанц'ина, по-ра́нч'увам, та́нга, кла́мбо, тра́мба, со сек. и во ма́нгла и место ж: глиндáло, е́ндра фасу́л', мисинч'инта, ч'е́ндо. Порано веќе констатиравме дека *ы* се рефлектирало во /и/: син, миш'ка, заменките н'и, в'и. Наставката -ета поради редукцијата на *е* → *и* се преоформила во -ита и само во тој фонетски облик се употребува, сп. ја́гн'ита, ва́ж'ита, грóздита, га́рнита, ж'др'а́бита, зе́ле – зе́лита, ку́ч'ита, луку́мч'ита (: локу́мче), ши́к'е́рч'ита.

Како дијалектна посебност во балевечкиот говор се јавува фонетскиот облик на партикулата *ка*, која, според Малецки (1936 : А 102), претставува контаминација на височкото *за* и *к'е* (*к'и*), сп. *ка* е́зма, *ка* е́змиш' (земеш), *ка* ка́ж'и, *ка* ч'и́ними.

Говорот на с. *Илинец*, судејќи по скромните податоци што ги дава Малецки, е многу сличен со балевечкиот. Како поважна диференцијална црта меѓу нив се јавува рефлексацијата на носовката *ѣ* во /а/ во сите позиции и морфеми, сп. длабо́ка о́да, за́би, ка́т, на ка́то, ма́ж'и, ра́ка, ра́каф, ра́кафови, ра́мп – ра́мпови, ка́ш'та, па́т', стапа́лка (Ил), додека во Бал. има рефлекс /а/ во коренските морфеми.

Извесен број примери со /а/ Малецки дава и место ъ, сп. бас – ба́зови, ут ва́нка, даш', даж'ди́, но и да́на, ра́ш', и во членот -о: на ка́то, гла́с – гласо́.

Партикулата *за* идно време во овој говор гласи *к'и*: *к'и* ви́ка (: *ка* ви́ка во Бал).

5.2. Говорот на селото *Ајватово* ни се претставува како преоден меѓу лагадинската и солунско-кукушката група говори.

Со лагадинските говори него го поврзуваат: полната редукција во сите фонетски позиции, мекиот изговор на согласките /ч' – ц', ш' – ж'/, сп. бу́лч'а, ж'а́ба, поконсеквентната рефлексација на *tj/*dj во /шт, жд/, билабијалниот изговор на [в] и тенденцијата да се загуби во почетната позиција пред лабијалните самогласки и во интервокална позиција, сп. оло́ви/оло́би, ху́ба, чувањето на /х/ во сите позиции, сп. ху́ба, хармијта́, сна́ха, бла́ха, мо́х, ж'на́х, пич'е́х, ж'не́јах, пе́ках, фати́ха, нау́ч'иха, уд ни́х.

Со солунско-кукушкото говорно подрачје го поврзуваат: отсуството на двоен акцент, морфолошки стабилизираниот акцентски систем, сп. ме́тла – ме́тлата, ме́т – ме́дат, де́н – де́н'ат, гла́с – гла́сат, кај глаголите: де́ра – де́реш', пре́да – пре́диш', ка́лна – ка́лни, мла́за – мла́зиш'. Во ајватовскиот говор фонолошка мекост познаваат само сонантите /л', н'/, сп. л'у́т, кл'у́ч', ко́н' – ко́н'ат. Другите согласки немаат меки парници, што значи дека процесот на веларизацијата на старите меки согласки значително напреднал како и во солунско-кукушките говори. Нема позабележителни разлики меѓу ајватовскиот и солунските говори ни во областа на флексијата. Ајватовскиот не ја познава множинската наставка -ета, доминираат множинските форми со наставката -ин'а, сп.

магарин'а, телин'а, и со *-ишта*: јáгни – јáгниш'та, ж'рѣбиш'та, кúч'иш'та. Лична замена за 3 л. е *он* (*она, оно*), партикулата за идно време гласи *ке*: к'и пош', к'и пијти.

Преодниот карактер на овој говор се покажува и во однос на рефлексите на стариот *ѝ*. Во еден број примери во коренската морфема има рефлекс /ǃ/, кој треба да се смета за основен, сп. *зǃлва, дǃска, сна́ха, да сǃхне*, и во суфиксите: *вǃтак, вѣтак, пѣтак, ч'итвǃртак*, и во членот: *мѣт – мѣдат, ут дѣн'ат, у сѣнат ми, јатагáнат*, а во неколку лексеми има /o/: *вѣш'ка, вѣнка, дѣш' – дѣж'ди, дѣж'деш'а, мѣх, бѣч'фа, сѣн, тѣкмо* (в. Малецки 1936 : А 98).

Најкарактеристична особеност на ајватовскиот говор претставува рефлексот на *ѝ*. Него Малецки го опишува како звук поширок од етимолошкото /e/, но позатворен од сушковисочкото /ǃ/ и не ја палатализира претходната согласка. Таквиот опис асоцира на еден вид широко е /e/ со посебен фонолошки статус, сп. примери: *бѣла, дѣти, ж'рѣпч'и, лѣп, н'идѣл'а, пондѣлнак, пулѣна, рѣтко, пѣсна, сѣнка, цѣва, цѣт*; во неколку случаи Малецки забележал и /a/: *л'áто, кул'áно, т'áсто*, и во 2 л. мн. на императивот: *сидн'áјти*.

Посебност на овој говор може да се смета и упростувањето на групите *-стр-, -здр-*, со испуштање на /т, д/: *срǃх, сѣсра, срǃко, зрǃф*, но во заемките: *пáстра, кулáстра*.

Во старата група *чр-* /ч/ се изменило во /ц/: *цǃрна, цǃрнило, цǃрвѣна, цǃрф, цǃрвји*, а место *чрѝ-* се среќаваат форми со /ч/: *ч'ирѣва, ч'ирѣш'а*.

5.3. И говорот на с. *Негован* по своите особености стои на граница меѓу лагадинските и кукушко-солунските говори, каква што е и неговата географска позиција.

Со лагадинското и пошироко со серско-драмското говорно подрачје него го поврзуваат:

двојниот акцент : *вѣрвѣрица, кúкумјǃфка, Митруица*,

прегласот на /a/ во /e/ зад палаталните согласки, кој е во овој говор доста изразен, сп. *ч'ѣш'а, ч'ес, бахч'ѣ, битулч'ѣнец, брутч'ѣни, врапч'ѣн, нухч'ѣр, панц'ѣк, туц'ѣри, кукуш'ѣрник, пиш'ѣк, таш'ѣк, вилиш'ѣниц, ж'ѣр, ж'ѣба, лијлѣк, пуѣта* (појата), *силѣнин, христѣнин, поис* (поес), *пиивѣца* (пијавица), *дуѣлка* (дојалка),

лабијализацијата на /e, и/ во /y/ исто така зад меките согласки: *ч'урѣп, ч'урѣн, ч'урѣш'а, ч'урѣва, уч'умѣн', душ'умѣ, ш'уш'арка, пѣнц'ура, пѣшт'ура*,

мекиот изговор на /ч' – ц', ш' – ж'/,

билабијалниот изговор на /в/, сп. *ниѣва, ч'увѣк, вѣтир*,

стабилната позиција на /х/ во сите позиции, сп. *хадѣт, хѣјна, хурка, хрѣт, нихин, грѣх* итн.,

фонолошкиот статус на фонемата /н'/ со ограничена дистрибуција, сп. *кон' – кѣн'у* (: *кѣни*), *бáн'а* (: *бáни*), *драмѣн', пипѣн', фустáн', дѣн'а, мац'ин'а*,

множинската наставка *-ин'а* кај именките од с.р. на *-е*, сп. *јари – јарин'а*, *магарин'а*, и отсуство на старата наставка *-ета*,

отсуството на наставката *-м* во 1 л. през. кај глаголите од *е/и*-групи: *носа, бера, јада*,

наставката *-јк'и* за глаг. прилог и партикулата *к'и*: *к'и јада*, и најпосле уште една важна синтаксичка особеност: искажувањето на директниот објект со предлогот *на* кај личните именки, сп. *Гу ви́де на дѣтту*.

5.4. *Говорот на с. Киречкој*. – Селото Киречкој (или Пазваново, Пајзаново, грч. *Neuhog*) се наоѓа негде на средината меѓу Солун и Лагадинското Езеро, и тоа е најјужен македонски дијалектен пункт во солунско-лагадинската област.

За карактерот на говорот, за жал, немаме свежи податоци од самиот терен, па ќе се задоволíme при неговото претставување со материјалот што ни го нуди краткиот приказ на Мих. Вукчевиќ под наслов „*Jazik u Kirečkom s udiljnim obzirom na opće mačedonizme*“ (*Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, knj. 145, 1901, 105–137).

Според наша оценка на материјалот во трудот на Вукчевиќ, говорот на Киречкој можеме да го претставиме како „преоден“ меѓу лагадинските и солунскиот.

Со лагадинското, а преку него и со серско-драмското говорно подрачје, него го поврзува пред сè рефлексот на *ѣ* – */’а/*, сп.: *бр’ак, бр’аст, вр’аме, в’атар, б’ал, гор’аха, гол’ам, гр’ашка, дв’ата, жел’азо, д’аца, в’ара, изгор’а, доб’агај, др’ама, кол’ано, л’ап, л’ато, л’ава р’ака, мл’ако, м’ах, м’асец, м’асечина, м’асто, м’асиш, н’ако, не’аста, п’ана, пл’ава, п’асна, пр’асно, п’асок, нед’ал’а, р’ака, р’апа, св’ат, с’адиш, сл’ап, сн’ак, стр’ада, с’аме, стр’ала, сл’ади, тр’ава, тр’абува, т’ах, ц’ав, цр’аво, ц’ало л’ато, фл’ази, чов’ак*. Во неколку случаи Вукчевиќ слушнал и широко е кое го предава со знакот *[ѣа]*, што би одговарало, според нас, на ајва-товското */ѣ/*, бидејќи не ја палатализира претходната согласка, сп. *двѣ, дѣцата, дрѣма, добрѣ* (кај Вукчевиќ: *двѣа, дѣацата*... , сп. стр. 124–5).

Забелешка: Вукчевиќ мекоста ја предава со знакот *ј* (*јап*) и тврди дека е тоа посебен глас (*ј*), а не знак за мекост (с. 122).

По сè изгледа дека Киречкој претставува крајна точка на западната изоглоса на континуантот */’а/*, одн. */ѣ/* за *ѣ*. „Веднаш зад Киречкој, западно и северно, владее чист отворен екавски изговор“ (123).

Преодниот карактер на говорот на Киречкој се огледа и во рефлексацијата на *ѣ*; се јавува двојна замена – со */ǎ/* и со */о/*, сп.: *сǎхне, зǎлва, кǎсно, снǎха, тǎкмо, но бǎчва, вǎшка, вǎнка, дǎш, дǎжди, со, тǎј*, во суфиксите: *нǎкат и нǎхат, пѣтак, рѣтак, и: ручǎк, вǎсок, пѣток, четвǎрток, пǎнок, п’асок*, и редовно *о* во членот: *грǎдот, грǎбот, л’ǎбот*. Ограничениот број примери не дава можност да се установи кој од овие

два гласа треба да се смета како основен во говорот. Во суфиксите само во ајватовскиот говор има рефлекс /a/, додека во сушко-висошкиот во тие морфеме редовно има /o/.

Секундарниот ѝ пред сонантите во финална позиција е заменет со /a/, одн. [a] во неакцентирана позиција, сп. в'атар, добар, сам, несам, седам, но седумдесет, дошам, и /e/ во воген'.

Рефлексите на носовката ж и на вокалните р, л го поврзуваат овој говор и со двете дијалектни зони – солунско-кукушката и лагадинската група говори, сп.: (ж → ѝ) гради, гаска, гас, габа, дап, заби, кас, каде, капина, мадро, матеница, мака, мачно, матно, натре, пат, падар, рака, рачник, ракаф, стапи, стапка, сат, садиш, скап, саба – сабата, и др., а во афиксите редовно има /a/: станат, ода, јада, идат, играха.

Во овој говор покрај старите дублети со /y/ од типот нужда, се нуждаш, се јавуваат и примери од типот кука, врук, врукина, кои се карактеристични во долновардарските и воопшто во повардарските македонски говори.

Сп. примери и за сонантите /р, л/: рага, рагавено, црно, црвен, марша, тарло, цврсто, краф/карф, прас; валк, закатнат, салса, ласкаше, пално, балха/блаха, сланце.

Под влијание на солунскиот говор и во Киречкој се среќаваат повеќе примери со /к, г/ покрај основните /шт, жд/ место *tj, *dj, сп. врук, врукина, врека, кука, нок, ќерка, плака, свејка, покрај веке, божиќ, ке, неку – неке, – рага, рагавено, меѓу, но: лешта, стрешта, плешти, помош, плашта, фашта, – вежа, чуждо, чуждина, граѓанин, нахожда, хожда, зважда, и др.

Со другите особености што ги истакнавме како релевантни за дијалектната диференцијација на југоисточните македонски дијалекти говорот на Киречкој поблиску стои со солунско-кукушкиот дијалект. Во него силно е изразена елизијата на вокалите пред членските морфеме. Акцентот е морфолошки фиксиран и има тенденција да се повлече од отворената ултима. Согласката /в/ има лабио-дентална артикулација и е релативно стабилна во сите позиции, сп. довец, вјанат, вужко, вода, вол, има дури и протетичко /в/ во воген', вода. Глаголската флексия е готово идентична со состојбата во солунскиот говор, само со таа разлика што во киречкиот говор во 1 л. едн. на сег. време наставката -м се јавува факултативно. Освен тоа во него доста добро се запазени и старите односи на глаголските основи.

ЛИТЕРАТУРА

- Антонова 1985 – Лучия Антонова, *Форми за имперфект в говора на с. Волак, Драмско*, Български език, кн. 5, 1985. 485–490.
- Антонова 1993 – Лучия Антонова-Василева, *Говорът на с. Волак. Драмско (Морфология на именната система)*, Проблеми на български език в Македония (МНИ), София 1993, 190. 251.

- Видоески 1978 – Божидар Видоески, *Фонолошки опис на говорот на селото Плевна (Драмско)*, Годишен зборник на Филолошкиот факултет на Универзитетот во Скопје, т. III, 1978, 37–46.
- Видоески 1981 – Божидар Видоески, Висока (ОЛА 112), *Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslovenskim lingvističkim atlasom, Posebna izdanja, knjiga 9, ANUBiH, Sarajevo 1981, 791–810. – Секавец (ОЛА 113), Fonološki opisi . . . , 811–816.*
- Видоески 1986 – Божидар Видоески, *Акцентските системи во македонските дијалекти во Грција (Егејска Македонија) и Јужна Албанија*, Македонски јазик, XXXVI–XXXVII, 1986, 19–45.
- Видоески 1990 – Божидар Видоески, *Говорот на селото Секавец (диј. С'аковиц), Серско, Прилози (ОЛЛН, МАНУ), XV, 1, 41–82.*
- Видоески 1993 – Божидар Видоески, *Фонолошкиот и прозодискиот систем на говорот на селото Негован (Солунско), Прилози (ОЛЛН, МАНУ), XVI, 2, 1993, 15–32.*
- Видоески 1994 – Божидар Видоески, *Говорот на селата Плевна и Горно Броди, Драмско, Прилози (ОЛЛН, МАНУ), XVII, 2, 1994, 5–89.*
- Видоески 1994 – Божидар Видоески, *Белешки за говорот на селото Балевец (Лагадинско), Прилози (ОЛЛН, МАНУ), 1994 (во печат).*
- Вукчевиќ – Mih. Vukčević, *Jezik u Kirečkom s udiljnim obzirom na opće macedonizme*, Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, knj. 145, 1901, 105–137.
- Голомб 1961 – Збигњев Голомб, *Два македонски говора (на Сухо и Висока во Солунско), Македонски јазик, XI–XII, 1960–1961, 113–182.*
- Голомб 1963 – Збигњев Голомб, *Два македонски говора (на Сухо и Висока во Солунско), Македонски јазик XII–XIV (1962–1963), 173–276.*
- Иванов Ј. 1922 – Jordan Ivanov, *Un parler bulgare archaïque*, Revue des études slaves, II, 1922, 86–103.
- Иванов 1971 – Йордан Н. Иванов, *Двойно ударение в българския език*, Известия на Института за български език, XX, 1971, 1987–226.
- Иванов 1972 – Йордан Н. Иванов, *Български диалектен атлас. Български говори од Егејска Македонија. Том I, Сярско, Драмско, Валовишко и Зиляховско, БАН, София 1972.*
- Иванов 1977 – Йордан Н. Иванов, *Български преселнически говори. Говорите от Драмско и Сярско, БАН, София 1977.*
- Малецки 1933 – Mieczysław Malecki, *Drobiazgi z Macedonji*, Lud Słowiański, II, 1933, 106–119.
- Малецки 1934 – Mieczysław Malecki, *Dwie gwary macedońskie. Sucho i Wysoka w Soluńskiem*, I. Texty. Kraków 1934. II. Słownik. Kraków 1936.
- Малецки 1936 – Mieczysław Malecki, *O różnicowaniu gwar Bogdańska w pd.-wschodniej Macedonji*, Lud Słowiański, III, 1, 1936, A 90–106 + 1 karta.
- Милетич 1920 – Л. Милетич, *Два български ракописи с гръцко писмо. II. Търлиско евангелие от 1861 год.*, Български старини, кн. VI, София 1920.
- Мирчев 1933 – Кирил Мирчев, *Следи от старобългарско ы в говора на с. Калапот, Зъхненско*, Сборник в чест на проф. Милетич, София 1933, 58.
- Мирчев 1933 – Кирил Мирчев, *Мним рефлекс на ь като а в говора на с. Сухо, Български преглед, II, 1933, кн. 1, 122.*

- Мирчев 1934 – Кирил Мирчев. *Стари и нови iterativa в източно-македонските говори*, Списание на БАН, L (24), 1934, стр. 197–222.
- Облак 1896 – Vatroslav Oblak, *Macedonische Studien. Die slavischen Dialecte des südlichen und nordwestlichen Macedoniens*, Wien 1896.
- Стоилов 1899 – А. П. Стоилов, *Рефлекси от старобългарския изговор на ы в новобългарските наречия*, Периодическо списание (София), LVIII, 1899, 566–576.
- Стоилов 1900 – Антон П. Стоилов, *На гости в Зарово и Висока*, Българска сбирка, VII, 10, 1900, 632–649.
- Стоилов 1901 – А. П. Стоилов, *Остатъци от назализъм в солунските села Зарово и Висока*, Периодическо списание (София), LXI, 1901, 703–712.
- Стоилов 1914 – А. П. Стоилов, *Изговор на ъ в заровско-висошкия говор (Лъгадинско)*, Списание на БАН, VIII, 1914, 159–164.
- Стоилов 1925 – А. П. Стоилов, *Редукция на гласните звукове а, е, о в заровско-висошкия говор*, Slavia, III, 1925, 4, 598–600.
- Стоилов 1979 – Антон Попстоилов, *Село Зарово, Солунско. Историкофолклорно и езиковедско изследване*. Редактор: Костадин Синчев, (БАН), София 1979.

КРАТЕНКИ НА ИМИЊАТА НА СЕЛАТА

Ајв(атово)	Ил(инец)	Руп(ел)
Бал(евец)	Кал(апот)	Сав(ек)
Бут(ково)	Ка(лендра)	Сек(авец)
Вис(ока)	Кир(ечкој)	Сенг(елево)
Вол(ак)	Лех(ово)	Стар(ошево)
ГБ(Горно Броди)	Лип(уш)	Су(хо)
Дер(вишан)	Нег(ован)	Тод(орово)
Зар(ово)	Пл(евна)	

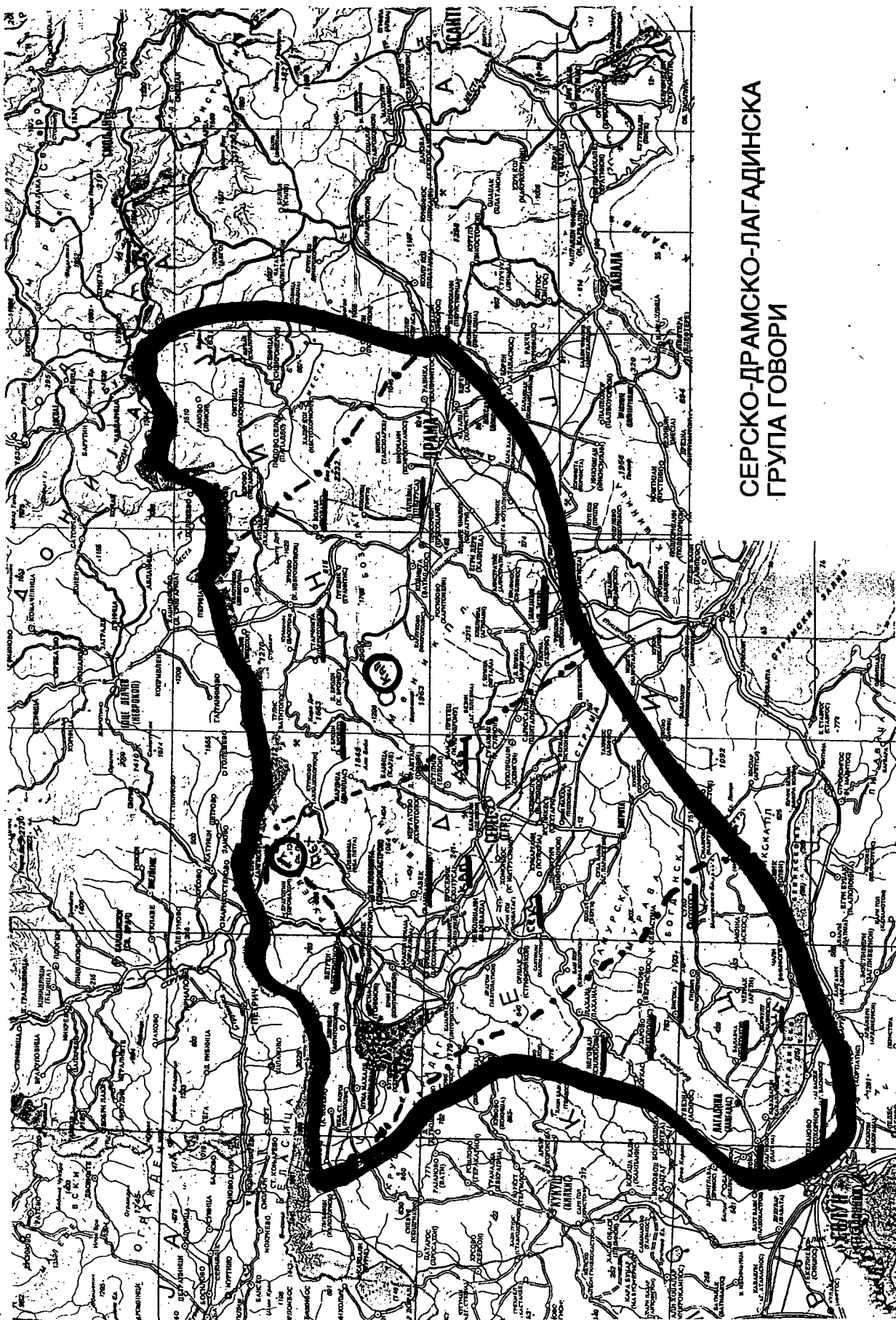
УПОТРЕБЕНИ ЗНАЦИ

Точката под самогласките означува дека се тие редуцирани: а, е, о.

Запирката зад горниот десен агол на согласките означува палаталност: б', в', ...

Точката зад горниот десен агол на согласките означува полумекост: б*, в*, д*, ...

Точката зад горниот десен агол на самогласките означува полудолжина: а*, е*, о*, и*, у*.

СЕРСКО-ДРАМСКО-ЛАГАДИНСКА
ГРУПА ГОВОРИ

*BOŽIDAR VIDOESKI***MACEDONIAN DIALECTS IN AEGEAN MACEDONIA****1: The Serres, Drama and Lagadin Group****(Summary)**

The Serres, Drama and Lagadin group of speech forms extend across the extreme south-east of the Macedonian language territory. They cover an area from the Gulf of Thessaloniki to as far east as the Rhodopes, where they border on the Bulgarian Rhodope dialects.

They are divided, in this paper, into two basic groups: the Serres and Drama group and the Lagadin and Bogdanci group. Within the Serres and Drama group three speech forms are distinguishable: the Drama speech form, including that of Ziljahovo, the Serres speech form and the Struma speech form. The Čeč speech form is differentiated as a separate speech entity.

Within the Lagadin and Bogdanci group the following are distinguished as being separate speech form entities: the Suho and Visoka, the Ajvatovo, the Negovan and the Kirečkoj.

The most typical characteristics of each of the above-mentioned speech forms are presented.

ВАСИЛ ДРВОШАНОВ

КОН РАЗГРАНИЧУВАЊЕТО НА ПРЕСПАНСКО-КОСТУРСКИТЕ ГОВОРИ

На македонската јазична територија, според фонетско-фонолошките и граматичко-структурните особености, се изделуваат три основни дијалектни групи (Видоески 1960/61: 14): северномакедонски говори, западномакедонски говори или западно наречје и источномакедонски говори или источно наречје. Меѓу источното и западното наречје акад. Блаже Конески изделува преоден појас што го сочинуваат тиквешко-мариовските и костурско-леринските говори (Видоески 1960/61: 16–17).

Преспанските говори, како што е познато, сочинуваат дел од западното наречје, а костурскиот говор, како што рековме, претставува преоден говор.

Преспанско-костурските говори ја зафаќаат областа Преспа и костурската област, неприродно разделени во поранешна Југославија, Грција и Албанија. Тие го исполнуваат крајниот југозападен дел од македонската јазична територија, јужно од превојот Буково и планината Бигла до линијата Снежник – Грамос, помеѓу планинскиот венец Бигла – Ѓавато – Пелистер – Баба – Нередска Планина – Вич – Псодерска Планина – Снежник на исток и планинскиот венец Петрина – Галичица – јужниот брег на Малото Преспанско Езеро – грчко-албанската државна граница на запад. Овие говори на исток се граничат со битолскиот, леринскиот и кајларскиот говор, на запад се граничат со охридскиот, со корчанскиот говор и со албанските дијалекти, а на југ се разграничуваат со грчките дијалекти.

Во овој ареал, како што спомнавме, влегуваат преспанските и костурскиот говор.

Во зависност од реализацијата и распространетоста на диференцијалните црти, преспанските говори се делат на четири говорни индивидуалности: горнопреспански (ресенски), долнопреспански $\text{ж} \rightarrow /ǣ/$ говор, долнопреспански $\text{ж} \rightarrow /ǣ/$ говор (или љубојнско-германски) и штрбовско-арватски говор (Видоески 1982: 7). Костурскиот говор, пак, со оглед на особеностите, се дели на нестрамски и костурски говор во потесна смисла на зборот (Дрвошанов 1988: 253).

На јужната јазична граница од македонската јазична територија се изделуваат три изоглосни огништа. „Првото изоглосно огниште на линијата Корча – Солун се наоѓа јужно од Преспанското Езеро. Оттука тргнуваат неколку десетици изоглоси само на фонетски и граматички особености“ (Видоески 1962/63: 89).

Тоа зборува дека во јазичен поглед на овој простор се испреплетуваат голем број дијалектни црти.

Една голема група диференцијални особености¹ преспанско-костурските говори ги поврзуваат со западното македонско наречје. Меѓу нив спаѓаат следните црти:

1) замената на групата *цвѣ* во *цу*: *цут* (П, К²), *цутит* (П), *цути* (П, К), *расцутит* // *рацутит* (П), *рацути* (П), *расцути* (П, К);

2) преодот на *свѣ* во *су*: *осунит* (П), *осуна*, *осунва* (П, К);

3) промената на *ѣ* во *е* во сите позиции, и зад согласката *ц*: *цевка* // *цефка*, *цеп*, *цепец* (П, К), *цедит* (П), *цеди*, *ценет* // *ценат*, *цел*, *цел ден* (П, К), *цепит* (П), *цепи* (П, К), *цепѣнца* (П);

4) вредноста *а* место секундарниот *ѣ* пред *н*: *оган* (П, К);

5) множинската наставка *-ови*//*-ој*: *брегóви*, *снегóви*, *стапóви* (К), *лебој*, *ножеј*, *грошеј* (П, К);

6) отсуството на заменската партикула *-зе* во формите на личните заменки: *јас*, *ти*, *нас*, *вас* (П, К);

7) личната замена за 3 лице: *тој*, *таја*//*та*: (П, К), *та* (К), *то* (К), *ти/ј/е*, *тија* (П, К);

8) употребата на кратката заменска форма *му* и во датив за женски род: *нејзе му рече* (П), *му-реку на-неја* (К³);

9) кратката множинска заменска форма *и*: *и видоф ними* (П), *инапасиѐ говѣндата* (К);

10) отсуството на *-м* во 1 лице еднина на сегашното време кај глаголите од *е-* и *и-*група: *сеча*, *носа* (П, К);

11) губењето на *-м* во 1 лице еднина на презентот од глаголот *‘сум’*: *су покрај сум* (П);

12) употребата на глаголските форми со *има*//*нема* + глаголската *л-*форма во среден род: *јас ймам óрано вно́гу нѣвје* (П), *йма пасѣно óфци на Вѣчо Плани́на* (К), *ко́га ма́јка ми до́йсе рúчок, нѣвата а ймаф изóрано* (П), *гу-йме на́писано пи́смото, ко́га до́јде пу́стѣи́јата да́-гу-зе́-ва* (К), *ко́га ќе до́йш во Америка тѣ, јас ќе йам со́брано по́јке пари* (П), *ќе-йм ојде́но за-да́рва дурко́га си-приго́твиш тѣ мага́рето* (К), *ако не стааше гурултијата, ќе а ймеф на́праено ку́ката* (П), *ќе-е-йме изора́но нивата, а́ку не-бе́ше поста́нат во́ло* (К);

¹ При дијалектната диференцијација на овие говори од останатите македонски говори и при разграничувањето на преспанските и костурските говори како критериуми главно се земени фонетско-фонолошките и граматичко-структурните особености, користени во студиите на акад. Божидар Видоески, *Основни дијалектни групи во Македонија*, Македонски јазик XI–XII, 1960/61, кн. 1–2, 13–31 + 3 карти, и *Македонските дијалекти во светлината на лингвистичката географија*, Македонски јазик XIII–XIV, 1962/1963, кн. 1–2, 87–107 + 8 карти.

² Материјалот најчесто е користен од картотеката на Одделението за дијалектологија при Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ во Скопје.

³ Дијалектниот материјал со контексти е користен од трудовите на Благој Шклифов, *Долнопреспанскиот говор* (Принос към проучувањето на југозападните български говори), Българска академия на науките, Институт за български език, Трудове по българска диалектологија, кн. 11, София 1979, и *Костурскиот говор* (Принос към проучувањето на југозападните български говори), Българска академия на науките, Институт за български език, Трудове по българска диалектологија, кн. 8, София 1973.

- 11) множинските заменски форми *ни(j)е*, *ви(j)е* (П, К);

12) дативната форма за женски род *нејзе*: *нејзе му рече* (П), од која е образувана и посесивната *не(ј)зин* (П);

13) употребата на синтетичката дативна форма кај заменките: *мене, тебе, нему, нејзе, нам, вам, ним(и), кому, некому, секому* (П);

14) и кај личните и роднинските имиња од машки и женски род: *му даде Стојану, а рекоф вујне, Цвете* (П);

15) демонстративните заменки: *овој, ова:, ова, ови(ј)е* (П);

16) демонстративните заменки за признаци и количество: *вакоф, ваква, вакво, вакви; олџаф, олџа:, олџо, олџа; онолџаф, онолџа:, онолџко:, онолџка* (П);

17) наставката *-т* во 3 лице еднина на сегашното време: *викат, носит, берит* (П);

18) наставката *-ат* покрај *-ет* во 3 лице множина на презентот кај глаголите од а-група: *викаат // викает* (П);

19) употребата на предлогот *кон*, и други.

Во втората подгрупа (б) влегуваат следните дијалектни црти:

1) отсуството на остатоци од мешањето на носовките: *език, ечмен, ечменица, ечменишче, ечменен, ечменоф, ечменка, ечменик, заек, заечко месо, етрва, но: атарва* (К);

2) протетичкиот глас в пред рефлексот на почетното ж: *важица // вежица // вожица, ваток // вџток // вџток, воглен // вџглен, вотор // вџтор* (К);

3) редукацијата на неакцентираните вокали: *нивџста, плџнина, гудџина* (К);

4) пажењето на интервокалното в: *бџвол, оснџва, јџвор, столџви // столо* (К);

5) суштествувањето на фонемата х: *мџха, џхо, глџх, бех* (К);

6) промената на групата *сч* во *шч*: *мошче, појашче* (К);

7) полуопределениот акцент: *вџјко, тџркало, работлџф, збџрве, џфчар – џфчџри, врење – временишџа, џбаф – убџва, убџво, убџви, со-мџне, на-пџзар* (К);

8) генерализирањето на номинативната форма и како казус генералис: *Марко – на-Марко, со-Марко* (К);

9) отсуството на членските форми на *-ов* и на *-он*: *чџјако, стџсо* (П), *мџжо, пџто* (К);

10) множинските заменски форми *ниџа, виџа* (П, К);

11) кратката акузативна форма *е* (К), покрај *ја, а* (П, К), *џ, га* (К);

12) демонстративните заменки: *вој, ваџа, воџо // воџе, виџа // виџе* (К);

13) отсуството на демонстративните заменки за признаци и количество: *ваков, олџав, онолџав* (К);

14) посесивните заменски форми за 3 лице женски род без партикулата *-зи// -зе*: *нејн, -а, -о, -и* (П), *нејните деџа не се жиџви* (К);

15) искажувањето на дативниот однос со на кај заменките: *на ко-го му рече* (П), *му-давам на-неџо да-пие и-да-јаџди* (К);

16) и кај личните имиња: *на Марко, му-баџва раџа на-Маџрко* (К);

17) отсуството на наставката *-т* во 3 лице еднина на сегашното време: *вика, шиџе* (П), *даџва, ноџси, сеџчи* (К);

- 18) наставката -е во 3 лице множина на сегашното време: *вике, носе, бере* (П, К);
- 19) обликот са во 3 лице множина на презентот од помошниот глагол сум, покрај *ет // сѧ // сѧт* (П);
- 20) отсуството на предлогот *кон* (К);
- 21) отсуството на предлогот од со граматичка функција – изразување посвојност: *ливадата на-тѧта* (К);
- 22) отсуството на деминутивниот суфикс -уле (К), и други.

Во преспанско-костурскиот ареал се izdelува и трета група диференцијални особености, карактеристични за преспанско-костурските говори или само за дел од нив, во однос на другите македонски говори. Меѓу покарактеристичните диференцијални црти од нив се:

- 1) остатоците од назализмот: *ѓамба, пѧнда, крѧнгот, говѧндо, рент, ерембица* (К), *грѧнди, зѧмби, грѧнди, кѧндел'а, мѧндро* (П);
- 2) развојот на секундарниот ер во кореновата морфема: *мѧска, мѧнгла* (К), *бѧдник, мѧгла, мѧска, мѧгла* (П);
- 3) континуантите на вокалното *р*: *баргу, дрво* (П), *порф, сѧрце* (К);
- 4) рефлексите на вокалното *л*: *вѧлк, кѧлк, гѧта* (П), *мѧлза, вѧлна, кѧлна* (К);
- 5) прегласувањето на етимолошкото *а* во *е* зад *ч, ж, ш*: *венчѧјне, воденчѧр, жѧба, желовѧта пѧсна, кушѧра* (К), *лишеј, челет* (П);
- 6) вредностите *цере-//чере-* место **črēt-*: *церево, церепа // черешна, черен* (П);
- 7) пазењето на *ч* во групата **črt-*: *чѧрно, чѧрно* (К);
- 8) незавршеното ново јотување: *братја // браќа* (П, К), *сфатја* (К) // *сфаќа* (П, К), *цутја* (К) // *цвеќе* (П, К), – *водје // војје* (П), *л'удја // л'уѓа* (К) // *л'ујје* (П);
- 9) иницијалниот акцент: *ѧбрази – ѧбразите, јѧчмениште, ѧвесница* и други во селата на западната страна од Малото Езеро;
- 10) множинската наставка -нишча кај двосложените именки од среден род што завршуваат на -е: *морѧнишча, племенѧшча, семенѧшча* (К);
- 11) остатоците од деклинацијата на членот: *волотому во рогот* (П), *цѧротѧму* (К);
- 12) демонстративната заменска форма *тос*: *тѧс чѧвек ѧсти од Нѧс-трам, тѧс кѧшча ести на-Лѧзо* (К);
- 13) девербативните глаголски образувања со суфиксот -ви// -ва: *купвит // купват, кажвит // кажват* (П);
- 14) глаголските образувања со суфиксот -ива: *заборавива* (П), *оздравѧва, поздравѧва* (К);
- 15) аористно-имперфективната наставка -е за 3 лице множина: *ѧмее, збѧрвее, пѧее* (К);
- 16) наставката -нје кај глаголската именка каде што не се извршило јотувањето: *писѧнје, работѧнје, спѧнје* (К);
- 17) наставката -тје за образување глаголска именка: *игратје* (П), *жнатје* (П, К), *женѧтје, легнувѧтје* (К);
- 18) формите за глаголскиот прилог: *викајќум, кревајќум* (П) // *носејнчум* (П), *плаченичум* (К) // *барѧшчем, одѧшчем* (К), и други.

На крајот ќе подвлечеме дека „процесот на дијалектната диференцијација меѓу западниот и источниот дел од македонската јазична територија“, започнат негде кон крајот на XII век, продолжил сè до XVII век, „кога и дефинитивно се оформуваат денешните територијални дијалекти на македонскиот јазик“ (Видоески 1960/61 : 30). Меѓутоа, „во крајниот југозападен дел од нашето јазично подрачје – меѓу Корча, Преспанското и Островското Езеро . . . немаме јасна граница меѓу источното и западното наречје. Тука се испреплетуваат црти што се карактеристични и за западното и за источното наречје“ (Видоески 1960/61 : 26). Констатирано е дека изоглосите на дваесетина црти, што се наоѓаат помеѓу Костурското Езеро и планината Снежник во областа Пополе, ја означуваат границата меѓу костурскиот и кајларскиот говор (Дрвошанов 1988 : 259). На преспанско-костурското подрачје се вкрстуваат уште осумдесетина диференцијални говорни особености, од кои 20 црти го опфаќаат сиот ареал; 19 карактеристики го покриваат главно преспанскиот регион; 22 особености повеќе се специфичност на костурската област; а 18 белези зафаќаат поголем или помал ареал од преспанско-костурските говори.

Најголемиот број изогласи, што поминуваат јужно од Малото Преспанско Езеро, помеѓу селата Вамбел и Лаг во правецот југозапад–североисток, ги разграничуваат преспанските од костурскиот говор. Оваа линија истовремено ја означува и границата помеѓу западното наречје, од една страна, и костурскиот говор, од друга страна, како преоден говор меѓу западното и источното македонско наречје.

С К Р А Т Е Н И Ц И

- Видоески 1960/61 – Б. Видоески, *Основни дијалектни групи во Македонија*, Македонски јазик XI–XII (1960/61), 1–2, 13–31 + 3 карти, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Видоески 1962/63 – Божо Видоески, *Македонските дијалекти во светлината на лингвистичката географија*, Македонски јазик XIII–XIV (1962/63), 1–2, 87–107 + 8 карти, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Видоески 1982 – Божидар Видоески, *Преспанските говори (Класификација и основна карактеристика)*, Прилози VII (1982), 2, 5–38, Македонска академија на науките и уметностите, Одделение за лингвистика и литературна наука, Скопје.
- Дрвошанов 1988 – Васил Дрвошанов, *Кон разграничувањето на кајларско-костурските говори*, зборник „Јазичните појави во Битола и Битолско денеска и во минатото“, 1988, 253–260, Македонска академија на науките и уметностите, Одделение за лингвистика и литературна наука, Скопје.
- К – Костурско
- П – Преспа

*VASIL DRVOŠANOV***CONCERNING THE DIFFERENTIATION OF THE PRESPIA
AND KOSTUR REGIONAL DIALECTS**

(Summary)

The Prespa and Kostur dialects cover the region of Prespa and Kostur, unnaturally divided between ex-Yugoslavia, Greece and Albania. They form the farthest South-Western extent of the Macedonian language territory, from the south of the saddle of Mts. Bukovo and Bigla up to the Snežnik-Gramos line, between the mountain range formed by Bigla-Davato-Pelister-Baba-Nered-ska-Vič-Psoderska and Snežnik to the east and the mountain range from Petrina to Galičica and the southern shore of Little Prespa Lake and the Greek - Albanian civil border in west.

From a linguistic point of view, numerous dialectal features interweave in this region.

The author separates three groups of dialectal features in the Prespa and Kostur Region: 1) dialectal properties that relate this dialect to the Western idiom, 2) distinctive dialectal features of the Prespa and Kostur dialects, and 3) dialectal features typical of the Prespa and Kostur dialects.

МАРИЈАНА КИШ

ПРИДАВКИТЕ ВО ЈУЖНИТЕ МАКЕДОНСКИ ГОВОРИ ОД АРЕАЛЕН И МОРФОТАКТИЧКИ АСПЕКТ

Морфотактичката анализа и зборообразувањето на придавките во македонскиот јазик во македонистиката досега се малку обработувани. Македонските адјективи од зборообразувачки аспект ги има обработено Борис Марков¹, но од морфотактички аспект тие во поново време се разгледуваат од страна на авторот на рефератот, којшто целосно ги обработил во својата докторска дисертација „Морфолошка структура на придавките во македонскиот литературен и дијалектен јазик“.

Тие два типа анализи, зборообразувачката и морфотактичката, не се идентични. Според Хорецки морфотактичката анализа се разликува од зборообразувачката пред сè по тоа што првата е линеарна и повеќесегментна, а втората само бинарна.² Според Лопатин со зборообразувачката анализа се воспоставуваат односи на мотивираност (производност, изведливост) и зборообразувачката структура на зборот, а дури потоа со морфемската анализа, како вторична, се разгледуваат повеќе проблеми што не се застапени при зборообразувачката, како: строежот на структурните модели на зборот, „внатрешниот синтаксис на зборот“, дистрибуција на морфемите во него, изучување на нивната валенција и различни ограничувања, морфолошки или семантички карактеристики и ограничувања на валенцијата и др.³

За морфотактиката се битни врските на зависност меѓу сите морфолошки елементи во рамките на една лексема, независно од тоа дали тие се наоѓаат во непосреден контакт или не, како и тоа од колку и од какви морфолошки единици таа е изградена, каква е хиерархијата помеѓу тие компоненти. Значајно е да се подвлече дека со морфотактичка анализа се доаѓа до многу повеќе информации за внатрешната структура на зборот.⁴

Придавките во македонскиот литературен и дијалектен јазик се градат со помош на 25 придавски суфикси, од кои 9 се непродуктивни. Во дијалектниот јазик се застапени сите продуктивни суфикси и некои

¹ Марков Б., *Образување на придавките во македонскиот јазик*, Скопје 1988.

² Horecký J., *Morfematická štruktúra slovenčiny*, Bratislava 1964, s. 7.

³ Лопатин В. В., *Русская словообразовательная морфемика*, Москва 1977, с. 25, 29.

⁴ *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*, Warszawa 1984, s. 513.

непродуктивни. Како ареално диференцијални поизразити се само неколку: *-ин*, *-ов*, *-ив*, *-ав* и *-лија*, зашто се врзуваат за определени, помали или поголеми, ареали или, пак, се почести во некои дијалектни региони. Од особено значење, и за македонистиката, а и општо за лингвистиката, е што тие се разгледуваат и на дијалектен план.

Во овој прилог пошироко ќе се задржиме на некои покарактеристични адјективни суфикси, коишто се почести во јужните македонски говори, а само бегло и на некои други кои се среќаваат во другите дијалекти како почести.

Суфиксот *-ин* е регистриран во околу 300 адјективи, од кои три четвртини имаат дијалектен карактер. Поголем процент од тие дијалектно маркирани адјективи се наоѓаат во картотеката за проектот Македонски дијалектен атлас при Одделението за дијалектологија на Институтот за македонски јазик во Скопје. Авторот на прилогот користи можност и овојпат да им изрази благодарност на колегите експлоратори со чија помош е создадена картотеката на овој значаен проект во македонската лингвистика.

Во длабинската структура на таквите дијалектно маркирани адјективи со суфиксот *-ин* се крие и друг вид адјективен суфикс. Обично суфиксот *-ин* во јужните македонски говори настанал поради силна редукција на неакцентираниите адјективни суфикси *-ен*, *-#н* и *-ан*. Додека промената на првите два е од типично фонолошка природа, промената на третиот има морфонолошки карактер. Имено, во дел од долновардарските говори во кои глаголската *а*-група не се пази и е заменета со *е*-група, и адјективите изведени од глаголите од оваа глаголска група поради редукција се здобиваат со адјективен суфикс *ин* (< *-ен*, *-#н*).

Овој тип придавки се разликуваат од адјективи во кои суфиксот *-ин* го пази стариот карактер на изразито посесивен суфикс *-ин* и коишто обично се градат со именска база. Во таа смисла експанзијата на суфиксот *-ин* во македонскиот дијалектен јазик би се сметала за иновација не само во однос на македонскиот јазик, ами и во однос на останатиот дел на словенските јазици.

Суфиксот *-ин* од ареален аспект се разгледува низ две призми: низ призма на суфикс за образување на посесивни придавки (сп. *сестрин*, *мајкин*, *вујнин*) и низ призма на суфикс за деривација на качествена и на глаголска придавка, којшто претставува морфонолошка реализација на суфиксите *-ен*, *-#н* и *-ан* во дел од јужните македонски говори.

Како посесивен и литературен суфиксот *-ин* има општомакедонски ареал кај придавки изведени од лично и роднинско име, сп. *бабин*, *теткин*, *стринин*, *женин*, *Марин*, *татин* (дијал.) (Миравци – Гевг.), *дедин* (дијал.) (Миравци – Гевг., Кривопаланечко, Кумановско, Ботун и Речица – Охр.).

При деривацијата од назив на животно кај адјективите ареално се конфронтираат суфиксите: *-ји*, *-ов* и *-ин*, и тоа: *-ји* во Кривопаланечко и Кумановско обично, *-ов* во дел од источните и југоисточните говори и *-ин* во северните, централните, западните и југозападните говори. Така имаме: во дел од северните: *гушчи*, *рибји*, *кокошји* и *кокошињи*, во источните и југоисточните: *гусков*, *рибов* и *кокошков*, а во преостаниот дел говори: *гускин*, *рибин* и *кокошкин*. Адјективите *лисичји*,

лисичи, лисички, лисичов и лисичин изведени од базата лисица ги содржат суфиксите: -ји/-и (многу ретко), -#ск- (во североисточните, источните, централните, спорадично во јужните), -ов (во дел од источните говори јужно од изолинијата Свети Николе – Злетово – Кочани – Винаца) и -ин (во дел од северните, западните, југозападните и јужните говори).

Дијалектно маркираниот суфикс -ин потекнува од суфиксите: -#н, -ен и -ан. Кога потекнува од суфиксот -#н се конфронтира со неговите изговорни реализации -ен и -ан, и тоа со -ен во поголем дел од македонското дијалектно подрачје, а со -ан во северните говори, сп. *гладин, арин, вредин, грехин, детин* : *гладен, арен, вреден, гладан, аран, грешан*.

Ако потекнува од -ен, суфиксот -ин ареално се конфронтира со -ен и делумно -ат/-ет, сп. *ленин* : *ленен, ленски, кóскин* : *коскен, утвóрин, пáднин* : *отворен, паднен, паднат*. Суфиксот -ин во ваква позиција е регистриран во: Стојаково (Гевгел.), Дојран, Муртино (Струм.), Кукушко, Градобор (Солун.) и Негован (Серско). Овде тој се јавува и во адјективите изведени од глаголи од типот *гибне*, сп. *гибнин, капнин, пернин*. Со оваа функција суфиксот -ин се конфронтира со -ат во западните, северните и југозападните говори и со суфиксот -ен во источните, сп. *паднин* : *паднен* : *паднат, пернин* : *пернат, капнин* : *капнат*. Во таа смисла јужните говори меѓусебно се диференцираат на југоисточни и југозападни македонски говори.

Посредно преку суфиксот -ен од морфонолошки причини суфиксот -ин ареално се конфронтира и со суфиксот -ан од партиципско потекло, сп. *бáркин, вáрсин, запíшин* : *бркан, врзан, запишан*. Оваа деривација е ограничена на говорите во коишто глаголската а-група се заменува со е-група (во Гевгелиско, Кукушко).

Суфиксите -ов и -ев, коишто се сметаат за варијанти, во некои јужни говори имаат поголема фреквенција. Суфиксот -ов обично оди по тврди консонанти, а -ев по некогашните палатални и палатализиранни (ч, ж, ш, ќ, н, л, р, ј, ц). Како суфикс со посесивна функција -ов е општопознат во сите македонски говори. Во јужните говори -ов и -ев се посесивни, односни и качествени суфикси.

Во Кукушко -ов многу често се меша со суфиксот -ав; овој феномен може да се забележи и во Воденско, Мегленско, Гевгелиско, Леринско и Костурско, но во многу помал број примери. Сп. од Кукушко: *билизнíкуф* (белезникав), *витиρνíчуф* (ветерничав), *гнétуф* (гнетава), *гулимíчуф* (големичав), *дибéлкуф* (дебелкава), *жáлтýнуф* (жолтунава), *кóшуф* (кошава), *кáрвуф* (крвава), *ли́гуф* (лигав), *на́ста́рнiчуф* (настраничав), *пипилóф* (пепелав), *пи́пуф* (пилав), *па́рфа́тнiчуф* (прифатничав), *рошуф* (рошава), *ска́ржуф* (скржав), *сму́гуф*, *толкуф* (толкава), *улуф* (улава), *штáрбуф* (штрбав), а од другите јужни говори: *гулимичóф* (Воденско), *малéндуф* (Гевгелиско), *кукуру́шкоф* 'кадрава' (Мегленско), *ма́туф* (Костурско), *музгуф* (Мегленско), *ластави́чкоф* 'дамчест' (Леринско), *рофкоф* (Костурско), *штироф* (Гевгелиско, Мегленско, Воденско).

На овој феномен се задржува Коста Пеев, кој го поврзува со фонолошки и прозодиски мотиви, сп. „Во случаите кога на последниот слог не паѓа акцентот, суфиксот -ав се помешал со -ов, што обично се

јавува кај односните придавки и со редукција се добил -уф: *шугуф* (: шуга), *седуф* // *сѣдѣф* (обелен) и: *фтирнѣчуф* 'оној што сака само по негово да биде', со слично значење: *причуф*, *пипуф* // *пипаф*".⁵

Како односни и качествени суфиксите -ов и -ев имаат поширок ареал. Дека во својата употреба се почести во јужните говори, може да се види од компарацијата со аналогни адјективи со друг вид суфикс во другите говори⁶, сп.: *ачикуф* (Серско) (*ачик*), *бишков* (Костурско), *ветров* (Костурско) (*ветрив*, *ветровит*, *ветрен*), *виликоф* (Кукушко) (*велигденски*), *госпуф* (Кукушко) (*господов*), *змиев* (Костурско) (*змиин*, *змиски*), *зајчив* (Мегленско, Воденско) (*зајчев*, *заечки*), *јѣрбичоф* (Кукушко) (*еребичин*), *козив* (Воденско) / *козев* (*козји*, *козешки*), *козинев* (Кајларско, Костурско, Леринско), *кузиноф* (Кукушко) (*козинав*, *козинен*), *кокошкоф* (Дојранско) (*кокошкин*, *кокошји*, *кокошки*), *кучеф* (Леринско, Костурско), *кучкоф* (Гевгелиско, Дојранско) (*кучешки*, *кучи*), *леноф* (Дојранско, Кукушко, Воденско, Серско), *лененоф* (Костурско) (*ленен*), *лисичеф* (Воденско), *лисичоф* (Гевгелиско, Кукушко, Солунско) (*лисичен*, *лисичин*, *лисички*), *лојоф* (Костурско) (*лоен*), *мисарев* (Корчанско), *мисиркоф* (Дојранско) (*мисирен*), *орлев* (Мегленско) (*орлов*), *песов* (Воденско, Мегленско, Кајларско, Костурско, Долна Преспа) (*песи*), *пилев* (Леринско) (*пилешки*), *пченицоф* (Гевгелиско, Дојранско, Кукушко, Костурско) (*пченичен*), *рибоф* (Дојранско, Гевгелиско, Кукушко, Серско) (*рибин*, *рибји*), *црничев* (Корчанско), *цѣрничуф* (Кукушко) (*црничкин*), *чиничкоф* (Дојранско, Гевгелиско) (*пченкарен*) и др. Се забележува дека суфиксот -ев е нешто почест во јужните говори одошто во другите.

Суфиксите -ов и -ин како посвојни, според Хорецки се всушност граматички варијанти, па затоа Полдауф ги нарекува комплементарни суфикси.⁷ Оваа граматичка зависност на суфиксите -ов и -ин денес веќе не е толку витална во некои словенски јазици. Суфиксот -ов во некои македонски дијалекти станал попродуктивен и подоминантен, сп. *брезов*, *пајажинов*, *змијов*, *рибов*, *кокошков*. Оваа диференцијација денес е регистрирана во некои источни и југоисточни говори, сп. *пченицоф*, *мисиркоф*, *кокошкоф*, *рибоф* и др.

Суфиксот -ав во неколку случаи во јужните говори се прегласува во -ев по некои консонанти (ч, ж, л, р), сп. *бенкичеф* (Леринско), *беличев* (Корчанско), *бузлев* (Костурско). Оваа морфонолошка појава се

⁵ Пеев К., *Кукушкиот говор*, I, Скопје 1987, с. 194.

⁶ Извори: Картотеката за проектот Македонски дијалектен атлас во Одделението за дијалектологија при Институтот за македонски јазик во Скопје; Видоески Б., *Леринскиот говор*, Македонски јазик XXXIX (1983), с. 23–49.; Malecki M., *Dwie gwary macedońskie (Suche i Wysoka w Soluńskiem)*. Część I: Teksty; Część II: Słownik, Kraków 1934, 1936; Mazon A., *Documents, contes et chansons de l'Albanie du Sud*. Paris 1936; Mazon A., Vaillant A., *L'évangéliste de Kulakia*, Paris 1938; Иванов Ы., *Български диалектен атлас. Български говори от Егейска Македония*, София 1972.; Пеев К., *Дојранскиот говор*, Македонистика 2, Скопје 1979.; Пеев К., *Кукушкиот говор*, I, II, Скопје 1987–1988.; Сакъов Д., *Принос към речника на кукушкия говор*, Българска диалектология III, София 1967, с. 314–341.; Шклифов Б., *Речник на костурския говор*, Българска диалектология VIII, София 1977.; Шклифов Б., *Долнопреспанския говор*, Трудове по българска диалектология XI, София 1979.

⁷ Horecký J., *Slovotvorná sústava slovenčiny*, Bratislava 1959, s. 148.

вршела кај адјективи, на коишто базата им завршувала на некој од некогашните палатални консонанти.⁸

Може да се забележи дека суфиксите *-ив* и *-ав* дијалектно се диференцираат. Суфиксот *-ив* е почест во западните и југозападните говори, а *-ав* во источните и југоисточните. Така, адјективот *ветерлив* е регистриран во северните и западните говори, а *ветрила*в и *ветри*чав/*ветер*ничав во источните, југоисточните и јужните говори. При ареалната компарација помеѓу адјективите *маглив* и дериватите со *-ав* од истата база, може да се констатира дека адјективот *маглив* е почест, но дека во источните и во некои јужни говори отстапува пред дериватите со *-ав*, сп. *маглив* (Воденско, Кајларско, Костурско, Долна Преспа, Мала Преспа), *магла*в (Леринско, Солунско), *магли*чав (Воденско, Леринско, Долна Преспа) и *магли*лав (Штипско, Кочанско, Радовишко, Струмичко, Дојранско, Гевгелиско, Кукушко).

Диференцијација има и при деривација од базите *дожд* и *врне*; адјективот *дождлив* покрај другите е забележен во западните и југозападните говори, а *дожди*лав во Гевгелиско, Дојранско и Струмичко, *дожду*лав во Кукушко и Солунско. Ареална конфронтација има и кај дериватите од придавката *горок*; *горчлив* се среќава во западните и југозападните, а *гор*чав во североисточните, источните и јужните говори.

Суфиксот *-лија* се среќава во сите македонски дијалекти, но во источните, југоисточните и јужните говори е почест во заемки, додека адјективи со словенска база се многу ретки, сп. *гак*ерлија (Дојранско, Гевгелиско, Кукушко), *фат*лија (Кукушко). Се чини дека во југозападните говори процентот на адјективи со суфиксот *-лија* е помал. Како покарактеристични за јужните говори се: *диведиш*лија, *гибик*лија, *кур*емлија, *јанг*озлија, *камбур*лија, *пердели*ја, *нецамбуш*лија, *фоду*лија, *шен*лија и др.

За суфиксот *-#ск-* може да се констатира дека е добро застапен во јужните говори. Со него овде се изведени и адјективи коишто во северните македонски говори го содржат суфиксот *-ји/-и*, а се изведени од база што значи животно од типот *козји*, *кравји*. Во јужните говори се регистрирани повеќе деривати со суфиксот *-#ск-*: *крав*ски, *крав*енски, *кравин*ски, *крав*чки, *кравеш*ки, *кравич*ки, *козев*ски, *козеш*ки, *козич*ки, *овч*ки, *овш*ки и *ов*ски. Изоглосата на *кравји* и *козји* не се спушта под македонско-грчката граница, а на *овчи* се наоѓа уште посеверно.

Потиснувањето на суфиксот *-ји/-и* се забележува и при деривацијата од базите: *теле*, *пиле*, *јагне*, *говедо*, сп. *телеш*ки, *телеч*ки, од коишто во јужните говори е почесто *телеш*ки, а спорадично се среќава и *телец*ки (Костурско) и *тел*ски (Мала Преспа), *пилеч*ки и *пилеш*ки, кој е почест во јужните говори, *говед*ски, кој е карактеристичен и за јужните говори, *јагнеч*ки и *јагнеш*ки од кои вториот се среќава и во јужните говори. Суфиксот *-#ск-* се среќава и при изведувањето од базите: *волк*, *лисица* и *кокошка*, сп. *волч*ки карактеристичен и за некои јужни говори, *лисич*ки, кој во јужните говори е многу редок (Кукушко), а почесто во Битолско, Мариово и Тиквешко и *кокош*ки кој ретко се среќава во

⁸ Vidoeski B., *Ślady przegłosu a w ä/e w dialektach języka macedońskiego*, Opuscula Polono-Slavica, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1979, s. 397–403.

Кајларско и Серско. Може да се забележи дека суфиксот *-#ск-* е многу пофреквентен во јужните македонски говори.

Суфиксот *-ат* во однос на *-ест* кај десупстантивните и деадјективните придавки е нешто почест во кукушкиот говор, сп. *устát*, *калишát*, *кусмát*, *лупушát*⁹, *плишкát* (Гевгелиско, Дојранско, Струмичко, Кукушко, Солунско). Кај девербативни адјективи суфиксот *-ат* е засведочен во југозападните говори, сп. *паднат*, *легнат*.

За суфиксот *-ит* може да се забележи дека се среќава кај девербативни адјективи, коишто во другите говори го содржат суфиксот *-ет*; тој во јужните говори со изразита редукција кај овој тип адјективи потекнува од суфикс со партиципско потекло *-ет*, сп. *женит*, *бранит*, *канит*, *ценит* (Воденско, Мегленско). Кај друг тип придавки со суфиксна низа *-ов-ит* е забележен во адјективите: *ветровит*, *магловит*, *пашовит* и др. Адјективот *јастелит* е регистриран во повеќе фонетски разновидно-сти јужно од изолинијата Граждено – Буково – Дуње – Клисуре – Богословец – Саса, сп. *јастелит*, *јастулит*, *астелит*, *естелит*, *истилит* и др.¹⁰

По морфотактичка структура придавките во јужните македонски говори покажуваат низа допирни црти со истите во другите македонски дијалекти, а тоа е дека морфолошката структура на придавките во дијалектниот јазик се карактеризира со повеќе сегменти, коишто се поретки или не се засведочени во литературниот јазик. Треба да се потенцира дека во јужните македонски говори некои адјективни суфикси имаат поинаков статистички сооднос во однос на другите суфикси.

Може да се додаде дека повеќето придавски суфикси добро се познати во јужните македонски говори. Разлики се јавуваат единствено во нивниот статистички сооднос. Долновардарските и југоисточните говори покажуваат карактеристични отклонувања, коишто се должат на значајни фонетски и прозодиски промени во придавската формација, во финалниот суфиксен дел на придавката. Југозападните говори имаат повеќе сличности со западните во РМ, а југоисточните со источните во РМ.

МАРИЈАНА КИШ

ИМЕНА ПРИЛАГАТЕЛЬНЫЕ В ЮЖНЫХ МАКЕДОНСКИХ ГОВОРАХ С АРЕАЛЬНОГО И МОРФОТАКТИЧЕСКОГО АСПЕКТА

(Резюме)

В статье рассмотрены имена прилагательные в южно-македонских говорах в аспекте морфотактики и их ареала. Автор применяет морфотактический анализ, но в аспекте поверхностной структуры имён прилагательных в диалектном языке.

Из 25 адъективных суффиксов, зарегистрированных в македонском литературном и диалектном языке, автор рассматривает только некоторые, ареально дифференциро-

⁹ Пеев К., *цит. дело*, с. 195.

¹⁰ За суфиксите *-ин*, *-ов* и *-ск-* в.: Тополинска З., *Придавските суфикси -ин-, -ов- ~ -ск- во јужномакедонските говори*, Прилози XI, 2, Одделение за лингвистика и литературна наука, МАНУ, Скопје 1986, ст. 91–96.

ванные и более выразительные: *-ин*, *-ов/-ев*, *-ив*, *-ав*, *-лија*. Суффиксы *-ин*, *-ов/-ев*, *-ив* и *-ав* в этой группе говоров встречаются чаще и появляются вместо некоторых других, которые в Вардарской Македонии употребляются чаще. Суффикс *-ив* встречается чаще в западных и юго-западных говорах, а *-ав* – в восточных и юго-восточных.

Структура имен прилагательных в южно-македонских говорах в аспекте морфотактики характеризуется большей многосегментностью, которую, впрочем, наблюдаем и в других говорах. Некоторые суффиксы прилагательных в южно-македонских говорах имеют другое статистическое соотношение по отношению к иным суффиксам при дистрибуции и деривации адъективных лексем. Ср.: *јѣрбиџов*, *козинев*, *кокошџоф*, *лиџичоф*, *кучџоф*, *леноф*, *лененоф*, *пилеф*, *риџоф*, *ленин*, *запиџин*, *жџлтуџнуф*, *гулиџичуф*, *белиџеф*, *дождилаф*, *маглиџаф*, *кравички*, *кравенски*, *женит*, *ценит* и др.

БИЛЈАНА МАЛЕНКО

ГЛАГОЛСКИОТ ПРИЛОГ ВО ЈУГОЗАПАДНИТЕ МАКЕДОНСКИ ДИЈАЛЕКТИ

Глаголскиот прилог, како континуант на активниот партицип на сегашното време во старословенскиот јазик, спаѓа во групата на т.н. „архаизми“ на дијалектната диференцијација. На македонската јазична територија глаголскиот прилог е претставен со повеќе варијанти. Во оваа наша работа ќе бидат застапени варијантите на глаголскиот прилог во југозападниот дел од македонските дијалекти. Под југозападни македонски дијалекти ги подразбираме говорите во Костурско, Леринско, Преспанско и во Битолско.¹

Југозападните македонски дијалекти претставуваат периферија на македонската јазична територија, како и на целиот словенски лингвистички ареал. Сепак, тие не се периферија во научните истражувања. Контактите со балканските несловенски јазици – албанскиот, грчкиот и ароманскиот, овозможиле многу јазични процеси² сè уште да егзистираат и едновременно да претставуваат опозиција со новите појави коишто се развиле на македонската дијалектна територија.

Активниот партицип на сегашното време почнал многу рано да се губи, односно неговата прилошка употреба е забележана во текстовите од 11.–13. век. Номинативната форма, множина, за машки род се обопштила како форма на глаголскиот прилог. Покрај ваквиот глаголски прилог, позната е и формата образувана од пасивниот партицип на минатото време на -нџ на кој е додаден прилошкиот дел -ички, -ичко.

Костурски говори. А. Мазон во својата книга „Словенски документи, приказни и песни од Јужна Албанија“³ констатира две наставки: а) од типот на -шчем: И тој пуљѣшчем за да одбери некоја гуска со биџе чу сија зборови шчо велјеше тас (с. 302), фарл¹ашчем водата се

¹ Божидар Видоески, *Југозападните македонски дијалекти со посебен осврт на битолското говорно подрачје*, Јазичните појави во Битола и Битолско денеска и во минатото, МАНУ, Реферати од научниот собир одржан од 7 до 9 септември 1984 г. во Битола, Скопје 1988, стр. 87–97.

² Божидар Видоески, *о.с.*, стр. 87.

³ André Mazon, *Documents, contes et chansons slaves de l'Albanie du Sud*, Paris 1936, стр. 93–94.

сипа надвор и угасна огно (с. 294); ... барјашчем и берјешчем рибе отиде при Куми-Ѓона (с. 230); Отиде плачашчем при брата је (с. 158); б) од типот -јчк'им или -ичкум: Отиде опет при брата је плаченичк'им ... (с. 158); Еден човек царутому поминатичким рече сам себе (с. 320); Чупата тарченичким отиде при татка је ... (с. 266); Упитваничким го најде детјето, ... (с. 250); Ка чуви тјес пјесне, тогаш му дојде в уме чупата, и урива долу тарченичкум, ... (с. 250). А. Мазон забележува и еден пример образуван од пасивниот партицип на минатото време со наставката -тъ: поминатичким.⁴

А. Мазон забележува дека развојот на овие образувања е посебен, од несвршени форми, не е постојан, но дека е чест. Според него, типот на -ичк'им е пошироко распространет, а наставката -м кај двата типа образувања потсетува на инст. ед. машки и среден род, но и на поновиот тип -ом (-ум) што укажува на извесна поврзаност со прилозите како близум, оцкријум, полекум.

Примерите во споменатата книга главно потекнуваат од с. Бобошчица и мал дел од с. Дреновјане, Корчанско. Овие наставки понатаму се рефлектираат во костурските говори, и тоа на следниот начин: градот Костур, како и говорите јужно од него, на линијата Бобошчица – Нестрам – Марковјани – Горенци ја поседуваат варијантата на -шчем: викашчем, тјрчашчем, играшчем, тресешчем, носешчем, сечешчем. Покрај овие форми, во Нестрам се познати и форми со -(ен)ичким, од типот плаченичким, седеничким.⁵

Во говорите северно од г. Костур има поголема разновидност по однос на суфиксалниот дел. На линијата Вамбел – Смрдеш – Крчишта – Кондороби се среќава наставката -ничкум: виканичкум, носеничкум, сеченичкум, сееничкум, ткаеничкум (Вамбел)⁶, крестичку (Смрдеш)⁷, виканичкум, носеничкум, сеченичкум, сееничкум, ткаеничкум (Крчишта)⁸, грабеничкум, краденичкум, тјрченичкум, лазеничкум, миженничкум, плаченичкум (Пополе)⁹ и слепеничкум, бараничком (Кондороби).¹⁰ Во Кондороби се среќава и формата на -ник бараник. Во Черешница¹¹, покрај наставката -ник (плаченик), се среќава и наставката -шчум (избегашчум). Во Косинец¹² се среќава наставката -ница (бараница, грабаница, тјрчаница).

Во некои пунктови од костурските говори глаголскиот прилог веќе и го нема (Жервени, Вишени, Мокрени, Слимница, Тиолишта).

⁴ Андре Мазон, о.с., стр. 320.

⁵ Божидар Видоески, *Говорот на селото Нестрам (Костурско)*, МАНУ, Прилози XI-2, Одделение за лингвистика и литературна наука, Скопје 1989, стр. 68.

⁶ Картотека на ИМЈ.

⁷ Картотека на ИМЈ.

⁸ Картотека на ИМЈ.

⁹ Благой Шклифов, *Речник на кострускиот говор*, Българска диалектология, Проучвания и материјали, кн. VIII, БАН, Институт за български език, София 1977, стр. 201-327.

¹⁰ Благой Шклифов, о.с., стр. 208.

¹¹ Благой Шклифов, о.с., стр. 244.

¹² Благой Шклифов, о.с., стр. 208, 223, 319.

Лерински говори. Источно од г. Лерин, на линијата Бапчор – Г. Котари – Сакулево – Воштарани, глаголскиот прилог е жива категорија и се образува со наставката *-ничкум*¹³: плаченичкум, седеничкум, виканичкум, носеничкум, сееничкум, ткаеничкум. Во с. Воштарани¹⁴ ги среќаваме и наставките *-нички* и *-ничку*, двете без крајното *-м*: грабанички, метенички, трчаничку.

На граничниот дел со кајларско-воденските говори, околу Островското Езеро, се среќаваат наставките *-штим*, *-штен/-штем*¹⁵: мижештим, одештим, јадештим (Пателе), и викаштен, носештен, ткаештен (Зеленич). Во овој дел (Чеган, Пателе) се среќава и варијантата на *-јќи/-јќим*¹⁶: одејќи, берејќи броејќи, викајќи и викајќим, седејќим сакајќим, пулејќим.

На линијата Екшису – Неолани – Арменско – Асаново – Г. Пожарско – Струпино од леринските говори е изгубена формата на глаголскиот прилог. Во овие говори таа се изразува синтаксички, со временска дел-реченица (пр. Како што одеше скршна по пато; место одејќи¹⁷).

Преспански говори. Во овие говори тенденцијата на губење на глаголскиот прилог е уште поизразена. Во поголем дел од горнопреспанските (ресенските) говори глаголскиот прилог го нема, и тоа на линијата Стење – Лескоец – Претор – Царев Двор – Ресен. Забележана е само варијантата на *-јќум* во Г. Дупени (викајќум, моучејќум).¹⁸

Во долнопреспанските говори глаголскиот прилог, иако не во голем обем, постои, и тоа со наставката *-ничкум* (Граждано, Лак)¹⁹: виканичкум, носеничкум, сеченичкум, сееничкум, ткаеничкум. Исто така, забележана е и употреба на оваа наставка со извршена метатеза – *јнчкум*²⁰: тарчајничкум, крадејничкум, викајничкум (Леска, Пустец).

Варијантите трчаница (Герман), плаченичкум (Герман), гръндачки (Трново) и гродачки (Герман) Б. Шклифов²¹ ги претставува како прилози за начин.

Во штрбовско-арватскиот говор Б. Видоески²² ја констатира варијантата на наставката *-ничкум*, и тоа во с. Штрбово и с. Брајчино (седејничкум).

Битолски говори. Од југозападните македонски говори во битолските говори глаголскиот прилог е најмалку застапен. Го нема на линијата Речица – Крушје – Ѓавато – Дихово – Буково – Кукуречани – Драгош –

¹³ Картотека на ИМЈ.

¹⁴ Божидар Видоески, *Леринскиот говор*, МЈ XXXIV, Скопје, 1983, стр. 23–50.

¹⁵ Божидар Видоески, *о.с.*, стр. 45–46.

¹⁶ Божидар Видоески, *о.с.*, стр. 45–46.

¹⁷ Божидар Видоески, *Битолскиот говор*, Прилози ОЛЛН, МАНУ, 1985, X2, стр. 11–45.

¹⁸ Божидар Видоески, *о.с.*, под број 1, стр. 92.

¹⁹ Картотека на ИМЈ.

²⁰ Картотека на ИМЈ.

²¹ Благой Шклифов, *Долнопреспанскиот говор*, Придонес към проучването на југозападните български говори, София 1979, БАН, стр. 95.

²² Божидар Видоески, *Преспанските говори*, Прилози ОЛЛН, МАНУ 1982, VII 2, стр. 5–38.

Живојно – Скочивир – Паралово. Се среќава на границата со демирхисарскиот, Д. Дивјаци и Слечче, и тоа со наставките *-аќи/-еќи*²³ (викаќи, носеќи) и *-јќи*²⁴ (викајќи, носејќи).

Варијанти на глаголскиот прилог се среќаваат и на границата со прилепскиот говор, на линијата Крушовјани – Тополчани – Путурус. Во овие пунктови е застапена наставката *-јќи*, но и *-јќу/-јќум*²⁵ (носејќум – Тополчани, трчаќу/трчајќум – Путурус, носејќум – Маково).

Во овие говори е заживеана употребата на глаголската именка со предлог во прилошка употреба (Пр.: Дојде со плачење; Ми се смачи од одење – Драгош²⁶).

Накрај, можеме да констатираме дека овој дел од македонската дијалектна територија ни претставува повеќе варијанти на глаголскиот прилог, но едновременно тоа укажува и на неговата нестабилна позиција. Всушност, тој е во фаза на губење. Според материјалот во картотеката на Институтот за македонски јазик, глаголскиот прилог географски се губи од некои пунктови на Охридското Езеро, Рамне, Којнско, Љубаништа, преку пунктовете на Преспанското Езеро, и тоа во горнопреспанските. Слабо е застапен во долнопреспанските, а поголема разновидност постои во костурските и леринските говори. Во источниот дел од леринските говори глаголскиот прилог најдлабоко се губи по линијата Тресино – Струпино – Г. Пожарско, па сè до Црнешево.

На северната граница на битолскиот говор изоглосата, во која нема глаголски прилог, се движи по линијата Речица – Кукуречани – Добромир.

БИЛЈАНА МАЛЕНКО

ДЕЕПРИЧАСТИЕ В ЮГО-ЗАПАДНЫХ МАКЕДОНСКИХ ГОВОРАХ

(Резюме)

В статье автор рассматривает деепричастие в юго-западных македонских говорах (костурских, леринских, преспанских и битольских) и заключает, что на этой части македонской диалектной территории встречаются многие варианты деепричастия, но одновременно они указывают и на его нестабильную позицию. В действительности оно находится в фазе исчезания. Материалы в картотеке Института македонского языка показывают, что деепричастие исчезает в некоторых пунктах на Охридском озере, Рамне, Којнско, Любаништа и в пунктах на Преспанском озере, а то в верхнепреспанских. Оно слабо заступлено в нижнепреспанских, а большая разновидность существует в костурских и леринских. В восточной части леринских говоров деепричастие глубже исчезает по линии Тресино – Струпино – Г. Пожарско и дальше до Црнешево.

На северной границе битольского диалекта изоглосса, в которой нет деепричастия, идёт по линии Речица – Кукуречани – Добромир.

²³ Картотека на ИМЈ.

²⁴ Картотека на ИМЈ.

²⁵ Картотека на ИМЈ.

²⁶ Божидар Видоески, о.с. под број 14.

ЛИЛЈАНА МИНОВА-ЃУРКОВА

**ОД ПРОБЛЕМАТИКАТА НА СЛОЖЕНАТА РЕЧЕНИЦА
ВО ДВЕ МАКЕДОНСКИ ЕВАНГЕЛИЈА:
ОРИГИНАЛНИОТ ИСКАЗ ВО ДРУГИ ОКОЛНОСТИ**

Директниот и индиректниот говор, дефинирани како пренесување на туѓиот или на својот исказ во други околности, можеме да ги поставиме во поширока рамка, земајќи ги предвид следниве елементи:

а. изборот на глаголот со кој се именува говорниот акт. Ова влијае на личноглаголската форма при индиректниот говор, како и на изборот на сврзникот;

б. присуството на негацијата, особено во воведувачката дел-реченица;

в. до каде може да оди пренесувањето на оригиналниот исказ, односно колку известувачи/пренесувачи можеме да вклучиме, а сепак пораката да биде јасна;

г. дали постои можност за вкрстување меѓу директниот и индиректниот говор и каков е ефектот од тоа вкрстување;

д. дали е пренесувачот на исказот и авторот на исказот едно исто лице, или пак пренесувачот/репортерот известува за туѓ исказ;

ѓ. каков е временскиот сооднос на дејствата во двете дел-реченици.

Само врз основа на одговорите на прашањата од последните две точки, можеме да замислиме шест ситуации поделени во две групи:

1) говорителот информира за туѓ исказ, и тоа: пред, по и за време на исказот;

2) говорителот информира за свој исказ – исто така пред, по и за време на исказот.

Најчести и најприродни се случаите кога говорителот информира за туѓ исказ, и тоа по неговото емитување. Потоа доаѓаат случаите кога ги интерпретираме или ги наведуваме сопствените искази, пак откако се еднаш емитувани.

Другите четири разновидности само условно го заслужуваат името директен или индиректен говор во онаа смисла во која беа дефинирани на почетокот.

Во случаите кога станува збор за искази што треба допрва да бидат емитувани, немаме пренесување туку претскажување, кое, кога имаме различни вршители, не може да биде многу сигурно.

Во случаите на информирање за исказот во моментот на неговото емитување, одделно внимание заслужуваат оние во кои говорителот зборува за својот исказ: функцијата што ја врши дел-реченицата со глагол на зборување може различно да се толкува:

– како конативна, со оглед на нејзината ориентација кон соговорникот;

– како фатичка, бидејќи може да се сфати како израз на желбата за продолжување на комуникацијата, или пак на стремежот, на потребата да се провери каналот;

– како метатекстуална, зашто со неа (со дел-реченицата што содржи глагол на зборување) се зборува за текстот што се наведува или се интерпретира.

Нови можности за посматрање на директниот и на индиректниот говор донесува теоријата на цитатноста, настаната во областа на проучувањата на уметничката литература. Цитатноста е сфатена како експлицитна интертекстуалност, а и при директниот и при индиректниот говор имаме по два текста што ги сопоставуваме, при што едниот го цитираме или го интерпретираме.

Во рамките на оваа теорија се направени неколку поделби на цитатите, и тоа според следните критериуми: според сигналите, според функцијата, според видот на контекстот и според опфатот на совпаѓањето. Така, според опфатот на совпаѓањето, цитатите се делат на: *целосни*, *нецелосни* и *празни (вакантни)*. Вакантните цитати, како најинтересни во оваа група, се делат натаму на *псевдоцитати* (со лажна врска меѓу оригиналниот текст и цитатот) и *парацитати* (кога воопшто отсуствува каков било оригинален текст односно исказ). Во уметноста парацинатите имаат своја функција, а во секојдневниот живот влегуваат во сферата на измислувањето.

Се izdelуваат два основни типа цитатност:

– *илустративен (конвенционален)*, чија функција е претставување на туѓиот текст;

– *илуминативен (неконвенционален)*, со кој авторот на цитатот има за цел да се претстави себеси.

Од гледна точка на теоријата на цитатноста, во врска со Библијата е кажано следново:

„Библискиот текст е граден врз принципот на илустративната цитатност на Божјиот збор... Библиската цитатност е илустративна затоа што е Божјиот збор апсолутен семантички пример, затоа што е текстот каде што е напишан тој збор апсолутна цитатна ризница за сите прашања на животот и на смртта, затоа што не се важни тие што цитираат (свештениците), туку тие на кои цитатно им се објавува божествениот збор (верниците) и бидејќи во цитатниот процес (верските церемонии) репрезентативно им се обновува и им се потврдува примарниот, неповредливиот и единствениот божји прототекст.“¹

¹ Dubravka Oraić Tolić, *Teorija citatnosti*, Zagreb 1990, стр. 58.

Како извори за материјал за анализа овде послужија:

- Кулакиското евангелие (настанато околу 1860 година) и
- Трлиското евангелие (од 1861 година).

Од повеќето особености што можат да бидат предмет на разгледување во рамките на оваа тема, овде ќе се задржам на следниве:

1) Изборот на глаголите на зборување со кои се воведува оригиналниот исказ. Во Кулакиското евангелие се среќаваат глаголите (ги наведувам според фомите во кои се јавуваат): *вели; вика, викна; кажá; говори; ричé, нариче; прикажува; пита, распита; пувелја, моли*. Во Трлиското евангелие се јавуваат глаголите: *рече* (најчесто); *вели* (најретко); *врéве, отврéви, проврéви; казува, рукне, порука; пораче; отговóри; попита; отсади; мо́леше*.

2) Во врска со претставувањето на типот на говорниот чин, се забележува дека, без оглед на тоа дали се работи за обичен потврден или одречен исказ, или пак за прашање, заповед, извик, како и за одговор, молба итн., најчесто се употребува глаголот *рече*, и тоа во двете евангелија.

3) За овој вид текстови е констатирано двочлено претставување на говорниот акт, на пример:

КУЛАКИСКО ЕВАНГЕЛИЕ

- *му говори и вели*
- *угвори да рекал*
- *распитаа ем ве́леа*
- *говори да рекал*
- *вика велја́ки*
- *си мо́лиши на него, ем ве́лиши*
- *и кажá на нѝх, ем вели*

ТРЛИСКО ЕВАНГЕЛИЕ

- *тој отговóри та му рече*
- *отговóри та рече*
- *попитаха и рекоха*
- *отврéви и рече*
- *рукна и рече*
- *та му са мо́леше и му вревеше*
- *та хми проврéви и рече*.

Наспрема примерите со паралели во двете евангелија, има и такви во кои на два глагола на зборување од Кулакиското им одговара еден соодветен во Трлиското евангелие:

КУЛАКИСКО ЕВАНГЕЛИЕ

- *пита ем вели*
- *говори и вели*

ТРЛИСКО ЕВАНГЕЛИЕ

- *попита*
- *рече*.

4) Во најголем број случаи туѓиот исказ се предава во форма на директен говор. Освен тоа, треба да се нагласи дека и во Трлиското и во Кулакиското евангелие воведувачката дел-реченица се наоѓа во пре-позиција.

Индириктниот говор, пак, кој се јавува далеку поретко, го поставува во преден план прашањето за сврзниците и сврзувачките зборови. Во Кулакиското евангелие ги среќаваме сврзниците и сврзувачките зборови: *оти, шо, да, гија, ка, де́ка* (= каде), а во Трлиското: *оти, да, чи и каде*.

Примери:

КУЛАКИСКО ЕВАНГЕЛИЕ

- Му кажáа шо пумину́ва Исус
- рикóа гија́ умре
- Му кажáле... ка си лекува́ лудјут
- И пувел'а да му а да́дат да јади
- распиташи на нѝх де́ка си роди Христóс

ТРЛИСКО ЕВАНГЕЛИЕ

- та му ка́заха, óти заминóва Исус
- вревеха óти умрја́
- ка́заха хми, чи са упрáви лудиа
- та рече да хи дадáт да еде́
- са учешја́ от тјах, каде́ шта́ са роди́ Христóс

Природно, и во врска со застапеноста на директниот и на индиректниот говор нема во сите случаи совпаѓање меѓу двата текста. Освен тоа, има и случаи на истовремена употреба и на средствата на директниот и на средствата на индиректниот говор.

Така, наспрема директен говор во Кулакиското евангелие: Он му рекал: Брат ти дуде́ тфој..., во Трлиското евангелие дошло до вкрстување/контаминација: тој му рече, óти брат ти до́јде..., или наспрема директниот говор во Трлиското евангелие: рече: керката ми умрја́, немој почика́ дидáскала..., во Кулакиското евангелие се јавува вкрстување меѓу директниот и индиректниот говор: вели на не́гу: Óти умре́ мо́мата, нѝму мичи на Дидаскалут.

Како и да е, индиректниот говор секако бил еден од проблемите при преводот на овие текстови.

Излагањево ќе го завршам со еден карактеристичен пример од Евангелието по Матеја XXVIII, 12–13. Во преводот на современ македонски јазик читаме:

И тие (првосвештениците) им дадоа многу пари на војниците, велелејќи: „Кажете, дека учениците Негови дојдоа и го украдоа, кога ние спиевме...“

Во Трлиското евангелие примерот гласи:

...пак тие (владиците) да́доха и парѝ́ млогу на сејме́нету и хми ре́коха: ка́жите óти учени́ците му до́јдоха през наш та гу открáдоха кугá не́е спја́хме.

Како што може да се забележи, и во преводот на современ македонски јазик и во Трлиското евангелие имаме вкрстување меѓу директен и индиректен говор затоа што:

- ако сакаме да ја задржиме заменката ние со соодветната личноглаголска форма, треба да се изостави сврзникот дека, односно оти;
- ако сакаме, пак, да го задржиме индиректниот говор, т.е. сврзникот, тогаш заменската форма ние придружена со личноглаголската форма за прво лице множина треба да се замени со заменката вие придружена со соодветната личноглаголска форма. Токму вака постапил преведувачот во Кулакиското евангелие:

сѝти Старѝти. ... на кавáзити и даде́ле па́ри но́гу,
ем ре́кле на нѝх: Да рече́ти óти дудбо́а Ученицити нокја́, и гу краде́ле кога заспа́хти ви а.

И покрај тоа што се работи за специфични текстови, анализата нивна и од гледна точка на пренесувањето на оригиналниот исказ во нови околности ги покажува можностите на инвентивниот и креативен преведувач.²

LILJANA MINOVA-ĠURKOVA

**ON THE SYNTAX OF COMPLEX SENTENCES IN TWO MACEDONIAN GOSPELS :
THE ORIGINAL UTTERANCE IN OTHER CIRCUMSTANCES**

(Summary)

Two Macedonian gospels in question are: the Gospel of Kulakia (1860) and the Gospel of Trlis (1861).

The aim of this paper is to describe some cases of oratio recta and oratio obliqua, namely:

1. We give an inventory of verbs of speaking that introduce the original utterance.
2. Like in similar texts in many languages, here we meet a decomposition of the act of speaking, for example: *гувори и вели; отговори та му рече*, etc.
3. The predominance of oratio recta in the language of gospels is well known and this fact makes the cases with oratio obliqua more interesting (the use of conjunctions, consecutio temporum, etc.) . . . But the most interesting are the cases that illustrate a combination of oratio recta and oratio obliqua, for example: *тој му рече, оти брат ти дојде*.

² За повеќе сознанија до кои дојдов во текот на работата на оваа тема им должам благодарност на: проф. Тодор Ефремов и Љубимир Тошев.

КОСТА ПЕЕВ

ОД РЕКОНСТРУКЦИЈАТА НА ЕДЕН МАКЕДОНСКИ ГОВОР ОД СОЛУНСКО*

1.1. Селото Ватилак се наоѓа на триесетина километри северозападно од Солун, во близина на главниот пат Скопје – Солун. Кон крајот на минатиот век, според К'нчов, селото имало околу 60 души, а населението било чисто македонско.¹ За време на Втората балканска војна од страна на грчката војска селото било уништено, а населението прогонето. Така, според пописот извршен по војната (1913 г.) населбата се води како напуштена, целосно без жители.

Во непосредна близина има уште неколку македонски села: Ново Село, Градобор, Бугариево, Вардаровци и др. Споменативе села се вклучуваат во една поголема регија на т.н. долновардарски говори, коишто го привлечеле вниманието на славистите многу оддавна, уште од крајот на минатиот век. Овој интерес продолжува и до денеска и оттаму овие дијалекти се едни од најистражуваните во опсегот на македонското јазично подрачје.²

Во оваа јазична скица, со која ќе се обидеме да направиме реконструкција на еден од најјужните македонски говори, се вградени спомените и сеќавањата на еден заможен македонски сточар, којшто, иако неписмен, сепак успеал многу сликовито да ни пренесе еден дел од животот и народниот бит од односнава регија. Автобиографските белешки на Трајко Кехаев нè пренесуваат во едно релативно далечно минато, во средина одделена од модерните струења на цивилизацијата и

* Рефератов претставува извадок од поголема работа предложена за печат во сп. „Годишен зборник на Филолошкиот факултет“, Скопје.

¹ В. К'нчов, *Македонија, етнографија и статистика*, София, 1970. К'нчов македонското население го прикажува како бугарско.

² Ќе ги одбележиме само поважните библиографски единици: V. Oblak, *Macedonische Studien, Die slavische Dialecte des südöstlichen und nordwestlichen Macedoniens*, Wien, 1896; Д. Мирчев, *Бџежки по кукушко-воденскиј говор*, СБНУНК, XVIII, 1901, с. 426–470; С. Романски, *Долновардарскиот говор*, Мак. пр., VIII, 1932, кн. 1, с. 99–150; Д. Иванов, *Гевгелискиот говор*, София, 1932; М. Malecki, *Dwie gwary macedońskie (Suche i Wysoka w Soluńskim)* I, *Texty*, Kraków 1934, II. *Słownik*, 1936; A. Mazon et A. Vaillant, *L'évangéliste de Kulakia, un parler slave du Bas-Vardar*, Paris, 1938; В. Думев, *Воденскиот говор*, Мак. пр., XIII, 1943, кн. 3, с. 8–42, кн. 4, с. 26–88; З. Голомб, *Два македонски говора (на Сухо и Висока во Солунско)*, МЈ, XI–XII, кн. 1–2, с. 113–182, XIII–XIV, кн. 1–2, с. 173–276; К. Пеев, *Кукушкиот говор*, I, Скопје, 1987, II, 1988 и др.

поради тоа верно ја одразуваат не само народната култура, туку и народниот јазик. Авторот на овие биографски белешки е роден (според сеќавања) на самиот почеток на XIX век, значи скоро пред 200 години, а текстот е запишан од неговиот внук на почетокот на XX век, кога дедо Трајко имал 105 години. Многу подоцна текстот го објавил Љ. Милетиќ, на страниците на списанието „Македонски преглед“.³ Значи, неговиот јазик презентира една архаична состојба, поврзана не само со споменатиов дијалект, туку и со подруг степен на развиток.

2.1. Говорот на с. Ватилак, или пошироко земено говорот во Солунско, претставува дијалектна периферија каде што се преплетуваат повеќе различни влијанија: од турскиот, грчкиот и ароманскиот јазик. Посебно треба да се спомене турското влијание бидејќи во југоисточните краишта почнало да се слуша турски уште во предосманлискиот период. Имено, првите доаѓања на Турци се споменуваат уште во XI век, кога византиски државници насилно доселиле Турци од Мала Азија во Вардарската долина (и во Одринско). Вардарски Турци се споменуваат во II хрисовул што византискиот император Василиј II му го дал на охридскиот архиепископ Јоан во 1020 год.⁴

2.2. Доминантноста на турскиот елемент во Солунско, впрочем како и во другите долновардарски кази, евидентно е претставена во статистиката приготвена од В. К'нчов (кон крајот на XIX век), според која во Солунска каза во 98 населени места (градот и селата во областите Вардарија и Урумлук) имало Македонци (христијани) само 27.164, наспрема 31.978 Турци. Грците исто така биле во мнозинство во однос на Македонците – ги имало 30.671, а најмногубројни биле Евреите, 55.000. Во самиот град Солун малцинскиот однос на македонското население е поизразен, таму наспрема 10.000 Македонци имало 26.000 Турци, значи два и пол пати повеќе; Грци 16.000 и Евреи 55.000.

3.1. Ваквата ситуација, кога македонското население е во малцинство, како во однос на турскиот така и во однос на грчкиот елемент, создава услови за многу понапреднати процеси во смисла на отстапување од словенската структура во говорот на споменатото подрачје. Да заклучиме: познатите балканизми, што доскоро беа третирали како особености само на западното наречје, во реонот на Солунско, а и пошироко исто така се присутни: употреба на предлогот од „како граматички показател на односот на припадност во конструкција што го заменува стариот посесивен генитив-датив“, натаму препозитивната употреба на кратките заменски форми во однос на глаголот, непосредното прибавување на дополнението за место кон прирокот, присуството на глаголски форми од конјугацијата со има (нема) + глаголска придавка, сврзувањето на директниот предмет со предлогот на, градењето на прашалната реченица без партикулата -ли и сл. Освен тоа, овде се јавуваат и други карактеристики, коишто уште повеќе ја измениле словенската

³ Л. Милетичъ, *Изъ живота на българиѣ въ Солунско*, Мак. пр., София, 1932, с. 65–98.

⁴ П. Хр. Илиевски – К. Пеев, *Необична иновација во долновардарските говори*, в. сп. „Македонски јазик“, XXIV, 1983, с. 108.

структура на односните говори: натамошно упростување на падежниот систем кај личните заменки, нивелирање на родовите опозиции, изместена семантика кај одделни предлози според грчки образец и сл.

4.1. Вокалниот систем на говорот во Ватилак разликува под акцент шест самогласки, во редот на високите самогласки освен *и* и *у* се јавува и гласот *ѣ*, како корелат на *а*.

Силниот експираторен акцент, толку карактеристичен за југоисточните говори, носејќи го со себе поголемиот дел од артикулационата енергија, просто наложува редукција на неакцентираните вокали и така доаѓа до упростување на вокалниот систем, односно во ненагласена позиција тој се сведува само на високите корелати зашто се анулира опозицијата *е : и*, *о : у*, *а : ѣ*. Оваа гласовна појава ја познаваат не само соседните говори: лагадинскиот, воденскиот, пазарскиот, кајларскиот, кукушкиот, гевгелискиот, туку „... редукцијата на вокалите со вакви или слични резултати, ја познаваат бугарскиот, северните грчки говори и ароманскиот. Тоа значи дека нашите источни говори се вклучуваат во една поширока балканска ареа во која таа појава е позната. Несомнено дека во овој случај се работи за заемодејство на балканските јазици.“⁵

4.2. Иако редукцијата како фонолошка појава во голем дел е објаснета, односно се осветлени механизмите на нејзиното функционирање, сепак веруваме дека има место да се задржиме на редукцијата на крајните отворени слогови, што ја забележивме во материјалите од Ватилак. Имено, повеќето истражувачи на југоисточните говори го потенцираат фактот дека на законот на редукција на неакцентираните вокали не подлежат оние што се наоѓаат во финална позиција. Д. Мирчев, зборувајќи за јасниот изговор на крајните вокали во кукушко-воденскиот говор се задржува на физиолошкиот фактор и додава дека крајните самогласки секогаш се слушаат подолго отколку оние во средината на збороформите.⁶ Д. Иванов во студијата за гевгелискиот говор⁷ исто така се задржал на прашањето за јасниот изговор на финалните вокали. Го прифаќа мислењето за влијание од соседните говори, но додава дека тоа дејствувало повеќе врз цела категорија имиња и глаголи, поради што односнава појава и има толку голем опсег. Иванов, значи, во зачувувањето на јасниот изговор на крајните вокали гледа настојување да се обезбедат карактерните знаци на одредени категории.

4.2.1. Независно што во воденскиот говор може да се следи и делумна редукција на крајните вокали, В. Думев сепак допушта дека „во вториот случај (т.е. кога нема редукција) вокалот е се зачувал како суштествен знак за род, број и сл. на цела група зборови; во *дете*, *поле*, *пиле*, гласот *е* е знак за таа група именки од среден род и ако би се изговарале редуцирано би се измешале со оние од множина: *пёрце* – *пёрци* или *пёрца*, обратно во редуцираната форма *болин* од *болен* обележјето за род, број и значење остануваат незасегнати.“⁸

⁵ Б. Конески, *Историја на македонскиот јазик*, Скопје, 1982, с. 34.

⁶ Д. Мирчев, *Белешки по кукушко-воденскиот говор*, СБНУНК, XVIII, 1901, с. 430.

⁷ Д. Иванов, *Гевгелискиот говор*, София, 1932, с. 55.

⁸ В. Думев, *Воденскиот говор*, Мак. пр., XIII, 1943, кн. 3, с. 36.

4.2.2. На прашањето за блокирање на фонетскиот фактор при редукијата на последните отворени слогови се задржува и проф. Б. Конески. Тој истакнува дека во гевгелискиот говор морфологијата ѝ се спротивставува на фонетиката и редукијата ги одминува крајните вокали бидејќи се носители на значајни граматички информации. Конески на тој начин изделува освен фонетски силна позиција (акцентиран слог) и фонетски слаба позиција (неакцентиран слог), натаму и морфолошки силна (и слаба) позиција. Според тоа, редукијата треба да ја очекуваме особено во оние случаи кога се совпаѓа фонетски и морфолошки слаба позиција, а тие два услови ги исполнуваат средишните, неакцентирани слогови.⁹

4.3. Сега се поставува прашањето зошто оваа законитост за зачувување на јасниот изговор на крајните вокали не важи и за говорот на с. Ватилак (Солунско), каде што се редуцира финалното *е* во *и*, иако претставува знак за граматичката категорија среден род. Сп.: *кога бех дети, порастнах с млеко* (77); – *вода нали и лица изми* (96); – *мило внучи застани* (95); – *Делеб Гурга на летно сланци* (95).

Во материјалите среќаваме уште редуција на финалното *е* кај личните имиња: *и лира му даде Петри пишин* (77).

Редуција на финалното *о* → *у* се јавува исто така во материјалите од Кехаев: *а купи жената за татку* (70); – *имаше един стар дедо Мел'у* (75); – *ама това ки не беше бугарску* (72).

4.4. Одговорот на поставеното прашање зошто овде морфологијата се покажала немоќна, односно зошто фонетскиот закон дејствува до крај, без остаток и ги редуцира финалните вокали, иако претставуваат морфеми или дел од морфеми, ќе се обидеме да го објасниме со значенската испразнетост и нефункционалност на граматичката категорија род.

4.4.1. Дека категоријата род престанала да биде суштествена во говорот на селото Ватилак, ќе илустрираме, прво, со примери од сопствените имиња: *мајка сакаше да оди на Ватилак и трагна с'с бабата Ено* (70); – *името на синот (татко ми) беше Георги . . . на керката Гроздо* (72).

4.4.2. Слична е ситуацијата и во повеќе примери со нарушена конгруенција, на пр. меѓу атрибутската одредница и името, или меѓу членовите на удвоениот објект, уште меѓу името и показната замена и сл. Сп.: *кондисуваха на никој село, едаха, пиеха* (72); – *ти сакаш да заколиш мојот раја* (74); – *Омер-пашовот внук е ва* (83); – *што сака ва човек од мене* (88).

4.5. Да не беа примерите толку многубројни и толку јасни, човек би помислил дека се работи за превид. Вака, останува да заклучиме дека многувековното живеење на Македонците од Солунско во симбиоза со други несловенски народи, и тоа во услови кога нашето население

⁹ Б. Конески, *За редукијата на неакцентираниите вокали*, Прилози, МАНУ, I, 1–2, 1976, с. 58.

било во малцинство (како во однос на турскиот, така и во однос на грчкиот етнос), придонесло преку нивелирањето на опозициите на родот да дојде и до други „реперкусии“ во јазикот, како што е редукцијата на крајните отворени слогови.

5.1. Во врска со употребата на предлозите прво ќе се задржиме на посесивната конструкција со предлогот *од*, којшто се објаснува како резултат на меѓујазичните контакти што односниве говори ги имале со меглено-романските, односно северните грчки говори во кои предлогот *ἀπό*, меѓу другото, ја има и функцијата за изразување на посвојност.

Доскоро се мислеше дека ваквата употреба на предлогот *од*, како што веќе рековме, е особеност само на западното наречје. Автобиографскиот текст, што го анализираме е уште една потврда дека и југоисточните говори го користат овој синтаксички модел. Сп.: *а пак нашето село беше от една многу голема ханумка* (71). Интересно е дека во објаснувањето што следува во продолжение предлогот *од* се објаснува со предлогот *на*: – *на Селим Пашовата мајка* (71); или: *баш на Араплија имаше едно тѣрло от галичани* (91); – *са женише един братовчед мој от стрико* (92).

5.1.1. Освен тоа, во односниов говор среќаваме интересни случаи кога предлогот *од* се јавува со значење на други предлози – ситуации што не се познати од нормативнит исказ. Ова несомнено стои во врска со аналогната употреба на грчкиот предлог *ἀπό*, којшто има многу широка употреба; се јавува со значење на: ‘од’, ‘до’, ‘низ’, ‘во’, ‘за’ и др. Сп.:

‘до’: *ду Вардар беше брестот, анџак един погон имаше от Вардар* (79);

‘по’: *го извлече од одајата, го тѣркал’а от скалите на долу* (91);

‘во’: *братјата на владиката ... Партеное, учен от Русија беше* (91);

‘за’: *излезох и си фанах от каикот и излезох ... вонка от Вардар* (87);

‘покрај’: *от-там поп Антипо, одејки на Света Вангеристра, минува от Гроздинта кука* (80).

5.1.2. Можеби најинтересен случај за широка употреба на предлозите, по губењето на деклинацијата, покажува предлогот *на*. Освен во сферата на индиректниот објект и освен за изразување на посесивност, предлогот *на*, како што рековме го среќаваме и во конструкциите на директниот предмет.

Во врска со првобитното пространствено значење на предлогот *на* за место – да укажува на положба врз извесна површина, во солунскиот говор поимот место почнал да се сфаќа и пошироко, делумно и како положба во внатрешноста, значи се пресретнува со предлогот *во*. Различни елементи од реченицата ја потврдуваат односнава определба, пр. врзување со глаголи што укажуваат на движење кон внатрешноста: *си натиќа ‘влезе, се пикна’, односно со прилози што покажуваат внатрешност (пр. нетре) и сл. Сп.: си натиќа там на тиквите* (80); – *ги зехме никој десет, ги кладехме на шајката (= во чамецот)* (82); – *лѣжицата не можеше да си а тури на устата* (75); – *напкун зевах от житото, си хвѣрл’ах на устата* (76).

Зборувајќи за слична употреба на предлогот на во текстот на Кулаиското евангелие, А. Вајан истакнува дека забележаното мешање на *уф* и *на* (за правец) се должи на влијанието на грчкиот предлог *εις*. Освен просторни релации, со предлогот на почнале да се означуваат и моменти од временската оска, уште модални, квантитативни и др. односи. Сп.:

‘кај’: *на секој по два дена да седиш ке прекараш зимата* (39); – *приноках на Бугариво на дедо Пејко, на жената ми татку* (39); – *да земите конката да одите на Трајко* (80);

‘кон’: *и киниса да ходи на дома* (96);

‘по’: *напкун вјрваха на пјотот три мангусарки* (76);

‘преку’: *как не можа да га вади колата, му остана на нок там на Галик;*

‘за’: *ки попарах раната и на два-три дена немах ништо* (84); – *не ми даваше вино . . . ама барим на шест дена ми оздраве* (77); – *и киниса да оди за Дунав на вода* (96).

5.1.3. Потврда за тоа дека се мешаат значењата на предлозите на и во гледаме и во обратните примери: кога предлогот *у(ф)* се употребува на местото на предлогот на: *и у софрата ако стој, нека стане* (97).

KOSTA PEEV

A RECONSTRUCTION OF A MACEDONIAN DIALECT FROM THE SALONICA DISTRICT

(Summary)

In the paper the author makes an attempt to reconstruct one of the southernmost Macedonian dialects (the village of Vatilak, about thirty kilometres away from Salonica). This dialect ceased to exist after the Second Balkan War (1913) when the village was totally destroyed.

In this dialect we come across the common features of the southernmost Vardar dialects and several specific distinctions.

The first distinction to be pointed out is the expanded use of the *од* препоситион: а) it appears in possessive constructions (until recently such a use was considered characteristic only of the Western dialects): *а пак нашето село беше од една много голема ханумка*; б) it appears as an substitute for the *за* preposition: *– излезох и си фанах от каикут и излезох вонка од Вардар*. In these cases (especially in the former one) becomes obvious the influence of the Balkan linguistic Alliance i.e. the expanded use of the *ἀπό* preposition in the Northern Greek dialects.

ЗДЕНКА РИБАРОВА

ОСНОВНИ ПРАВОПИСНИ И ФОНЕТСКИ ОСОБЕНОСТИ НА ГРИГОРОВИЧЕВИОТ ПАРИМЕЈНИК

Григоровичевиот паримејник (Григ)¹ од крајот на XII – почетокот на XIII век одамна го привлекува вниманието на палеословенистиката, пред сè во рамките на истражувања за физиогномијата на првобитниот текст на кирилометодиевскиот паримејник. Но сепак, и покрај општата свест за важното место што ракописот го зазема во корпусот на средновековното книжевно наследство, неговиот јазик не бил предмет на специјални проучувања, иако дел од текстот (речиси половина) ѝ е познат на пошироката јавност од денес веќе ретката едиција на Брандт².

Постарите трудови³ во општи црти ги наведуваат основните ортографско-јазични карактеристики на Григ, меѓутоа, без подетална разработка на одделни проблеми и со различно толкување на поединечни појави поради што се јавуваат извесни противречности при обид за локацијата на преписот на Григ. Така на пр. Б. Цонев⁴, врз основа на употребата на само ѿ Григ го сместува меѓу спомениците од Охридската школа. Спротивно на тоа, Куљбакин⁵ тврди дека Григ претставува несомнено источнобугарски текст, главно поради присутноста на мешањето на ѿ и ѡ. Врз основа на употребата на носовките Лескин⁶ заклучува дека Григ заедно со Стаматовото евангелие спаѓа во посебна (III) група, различна како од охридските така и од бугарските текстови.

¹ Григоровичевиот паримејник се чува во Државната библиотека во Москва под сигн. М. 1685 (Григ 2). Најнов опис во: Л. П. Жуковская (ред.), Н. Б. Тихомиров, Н. Б. Шеламанова, *Сводный каталог славяно-русских рукописных книг, хранящихся в СССР. XI–XIII вв.*, Москва 1984, 175–177.

² Р. Брандт, *Григоровичев паримейник. В сличении с другими паримейниками*. Вып. I, Чтения в ИОИДР 1984, кн. 1, одд. II, с. IV+90; Вып. II, 1984, кн. 3, одд. II, с. II+91–178; 1900, кн. 2, одд. II, с. 179–290; Вып. III: *Григоровичев паримейник. С дополнениями и разночтениями из Лобковского и других паримейников*, 1901, кн. 2, с. 291–308.

³ На пр. И. И. Срезневский, *Древние славянские памятники юсового письма*, С. Петербург 1868, 68–69.

⁴ Б. Цонев, *Класификация на българските книжовни паметници от най-старо време до края на XVI век*, София 1905, 21.

⁵ S. Kul'bakin, *Du classement des manuscrits dits moyen-bulgares: manuscrits à ō valant ѿ*, RES 4, 1924, 34–36.

⁶ A. Leskien, *Bemerkungen über den Vocalismus der mittel-bulgarischen Denkmälern*, AslPh 2, 1877, 274–275.

Овие несогласувања ја потенцираат потребата од детално иследување на ортографско-јазичните особености на Григ.

Во нашиов прилог ќе се осврнеме врз оние основни правописно-фонолошки особености на Григ кои даваат можност за поблиска локација на преписот, имајќи го предвид целокупниот материјал, како и релациите со развојот на говорниот и писмениот јазик и состојбите во други цсл. ракописи.

Една од најјасно изразените правописни црти на Григ претставува меѓусебното мешање на *џ* со *џ* според кое Григ отскокнува од сите постари македонски и бугарски цсл. ракописи. Оваа појава во Григ на различен начин е толкувана⁷, но поврзаноста со глаголската графиска традиција сепак е очигледна.

За објаснувањето на употребата на *џ* и *џ* во Григ сметаме дека се битни следниве сознанија до кои води извршената анализа на комплетниот материјал⁸: 1. рамномерна застапеност на графите со *џ*, како за етимолошкото *ja*, така и за етимолошкото *џ*; 2. отсутност на мешањето на *џ* и *џ* во позицијата на почетокот на зборот; 3. стремеж да се разграничи правописната дистрибуција на двете графеми со помош на чисто формални критериуми; 4. мешањето на *џ* и *џ* со носовката *а*.

Внесувањето на графемата *џ* во Григ се јавува како богато документирано (23%) нарушување на основниот правописен систем со *џ* во сите позиции. Во македонските ракописи од XII и XIII век овој систем со *џ* по меките парни согласки претставува широко прифатена правописна норма. Во почетната и поствокалната позиција во нив пак со различна доследност се вдомува графијата со *џ*, покрај примерите со *џ*. И во Григ овие две позиции се однесуваат поинаку: во почетната позиција се пишува само *џ*, а во поствокалната позиција графијата со *џ* е пофреквентирана (37%) отколку во било која друга позиција. Присутните обиди за разграничување на правописната дистрибуција на двете графеми врз формални критериуми покажуваат на чисто правописен карактер на употребата на *џ* и *џ*: имено, се избегнува повторувањето на две исти графеми една по друга, слично како на пр. при употребата на *и* и *и* или на носовките. Графемите *џ* и *џ* во Григ се наплно еквивалентни. Во однос на нивната фонетска реализација за особено показателни ги сметаме примерите во кои со *џ*, исто како и со *џ*, графиски се изразува континуантот на носовката *а*. Сп. пом. рл. *џ*слицџ 71/14, птицџа 74/31. Очигледно е дека во јазичниот узус на писецот на Григ не постоел критериум според кој тој би можел да ги разликува позициите со етимолошкото *џ* од позиците со етимолошкото *ja*. Познато е дека слична состојба до денес е зачувана, целосно или делумно, во некои периферни јужномакедонски говори⁹. Исто така е познато дека двете пози-

⁷ Сп. заб. 5. Специјално за оваа појава во македонските ракописи в. кај Р. Угринова-Скаловска, *Околу правописот на џ и џ*, МЈ 32-33, 1981-1982, особено 730.

⁸ Подетално види кај З. Рибарова, *Кон употребата на џ во Григоровичевиот па-римерејник*, МЈ 40-41, 1989-1990.

⁹ Б. Конески, *Историја на македонскиот јазик*, Скопје 1981, 58.

ции не се разликуваат во глаголската графија. За писецот навикнат на глаголскиот графиски систем, графемата ѝ можела да претставува само една од кирилските дублетни графии за широкото ѝ кое веројатно постоело и во неговиот дијалектен изговор.

Друга појава, која во Григ на различен начин е толкувана, се примерите со *вокализираниот голем ер во о*. Вакви примери обично се мошне показателни во однос на македонското потекло на конкретниот препис, доколку не се ограничени на определени категории на зборови каде што графиите со *о < ѝ* се составен дел на книжевната норма. Во такви категории вокализацијата во Григ е присутна, па дури и редовна појава, особено во суфиксот *-окъ*, на пр. *встанокъ* 2v/4, 23/5, 60/25. 26, *свитокъ* 5/17, 72/10, *пѣсокъ* 54v/14, 93/20 итн. (вкупно 28 примери наспрема 8 примери со невокализираниот ер). Редовна е вокализацијата на ерот во основата на зборовите *смоковно* 21v/22, *кнѣгочин* 97/5, *любовин* 102v/12, *любовъ* 104v/16, потоа во основата *оупова-* (само така), како и во суфиксот во зборот *лакотъ* (само така), додека во целости со постпозитивната замена почести се невокализираниите форми (со вокализацијата забележавме само *въ градосъ* 45v/8, *родотъ* 69/6, *свитъкосъ* 72/15). Поради тоа што примери од овој вид, ограничени на одделни категории, вистина, сами по себе не се показателни, Кулбакин¹⁰ смета дека тие не претставуваат пречка за приклучувањето на Григ кон бугарските ракописи, сметајќи ги сите примери во други позиции за пренесени од предлошката. Не одречувајќи ја, како мошне веројатна, присутноста на вокализираниите форми веќе во предлошката на Григ, сепак сметаме дека на преостанатите примери за вокализацијата на силниот голем ер треба да им се обрне посебно внимание со оглед на состојбата во постарата македонска писменост, имајќи ги предвид и старите дијалектни диференцијации кои можат да најдат одраз и преку оваа појава. Еве ги примерите: *голъ* (nom. sg., gen. pl.) 38v/14, 40/23, 83v/18, *вонъ* 48/1, *строптѣвъ* 52/12, *кровъ* 95v/26, 97v/28, *аголънъихъ* 96v/11, *сонъна* 97v/24, *тонъка* 101v/23; *сонъмишъ* 50/1, *сонъмишъ* 67/24, *сонъмишъ* 86/18, *созда* 53/27, 75v/11, *создашъ* 69/19, *пръконъ* 31v/18; *вѣрнѣи* 15v/21, *бечестнѣи* 20v/21, *скажавѣи* 27/10, *вклавѣи* 28/10, *великѣи* 34v/10, 81v/9, 83/2, 97v/31, (. .) *нѣи* 38v/4, *беспечалнѣи* 45/14, *вклеветавѣи* 46v/18, *нечѣстивѣи* 46v/21, 54/23, *страшнѣи* 50/24, *незлюбивѣи* 58v/10, *клатъвѣи* 62/12, *оударѣнѣи* 73v/24, *доброи* 76v/18, *ѣдѣи* 77v/25, *драгои* 80v/3, *вблвчнѣи* 85v/3, *вѣчнѣи* 88/27, *вгнънѣи* 92v/10, 94/10, *избравѣи* 97/28, *просвѣщенѣи* 98/1, *въ тои годъ* 92/11. Покрај тоа наоѓаме уште помал број примери во кои силниот ер е испуштен: *снъметъ* сд 1v/8, *стрѣнъа* 2v/1.3, *злъ* 18v/12, 21/5, 29/13, *в нъ* 23/32, *внъми* 28v/5, *въ вкнъци* 77v/4 и еден пример со ѝ на местото од етимолошкото *о*: *прѣподъвъствѣемъ* 46v/22 кој го сметаме за грешка, слично како и пишувањето *скоровишѣхъ* 17v/8. Посебно толкување бараат неколку примери со ерот употребен на местото од етимолошкото *а* (види натаму). Од наведените примери за особено показателни ги сметаме потврдите за вокализацијата во завршетокот на тврдите сложени придавки од типот *доброи*. Слични форми во македонските цсл. ракописи се мошне ретки, но се познати во канон-

¹⁰ S. Kul'bakin, o.c., 36.

ските глаголски споменци.¹¹ Сметаме дека во овој случај Григ се надоврзува на состојбата одразена во постарата македонска писменост и позната во дијалектите од Солунско. Завршокот -ој кај сложените придавки е познат во денешните дијалекти во Зарово и Висока.¹² Од преостанатите примери интерес предизвикува вокализацијата во зборот тѣнѣкѣ, тѣнѣка: тѣнѣка 101v/23, кај кој во македонските дијалекти се познати повеќе разновидности (тенок, тонок, танок, тѣнок, кнок).¹³ Формата тонка е најфреквентирана во јужните македонски дијалекти, иако не е ограничена само на нив.¹⁴

Вокализирани форми со силниот ѣ > о се фреквентирани особено во оние македонски цсл. ракописи коишто се поврзуваат со Охридската школа и со централното македонско дијалектно подрачје. Меѓутоа, македонските цсл. ракописи одразуваат и други дијалектни разновидност на оваа појава кои образуваат стари изоглоси.¹⁵ Вокализацијата на силниот ѣ > ѡ е позната во јужните македонски говори, на пр. во Сухо и Висока континуантите на силниот ѣ се: во коренот ѣ/а, во суфиксот ѡ/и.¹⁶ Сметаме дека поврзувањето на состојбата во Григ со дијалектниот тип во кој како континуант на силниот голем ер во одредени позиции се јавува темниот вокал и наедно со најстарите традиции на македонската глаголска писменост на задоволителен начин ја објаснува документираната состојба.

Во однос на правописот на носовките за Григ е познато дека употребува два нацрти за ѡ и еден за ѡ и дека нивната дистрибуција е строго нормирана. Обичното ѡ се употребува за двете јотирани носовки, затвореното триаголно ѡ се употребува по согласки на местото од етимолошкото ѡ, како и на местото од етимолошкото ѡ по парните меки согласки и по ч, ц, џ. Носовката ѡ се употребува само по согласки, како на своето етимолошко место така и на местото од ѡ по непарните меки согласки ш, ж, џ, жд. Карактерот на оваа појава добро е објаснет во постарите трудови¹⁷ во кои наедно се утврдува поврзаност на овој тип на нормирањето на правописот на носовките со глаголската правописна традиција¹⁸.

Деназализацијата на носовките во Григ е присутна, но не е графиски пошироко одразена. Присутните потврди го документираат бележењето на ѡ со ѡ: в-ѡ-ѡѡѡѡѡѡ 13/3, да виждаѡ (1.sg.praes.) 74/9, ѡ-ѡѡѡѡѡѡ 74/25.

¹¹ Сп. на пр. S. Kul'bakin, *Mluvnice jazyka staroslověnského*, Praha 1928, 44–46.

¹² Зб. Голомб, Два македонски говора (на Сухо и Висока во Солунско), МЈ 13–14, кн. 1–2, 1962–63, 207; Б. Конески, *Историја...*, 37.

¹³ Сп. Б. Конески, *Историја...*, Скопје 1981, 38.

¹⁴ Според материјалите на Одделението за дијалектологија во ИМЈ формата тонок најчесто е потврдена во Мегленско, Леринско и Кајларско, покрај поединечни потврди од другите дијалектни области.

¹⁵ Б. Конески, *Историска фонологија на македонскиот јазик*, Скопје 1977, 30.

¹⁶ Зб. Голомб, о.с., 233.

¹⁷ Сп. ја заб. 2. Поново на пр. Б. Белчева, *Праславянски и старобългарски фонологически изменения*, София 1980.

¹⁸ Б. Велчева, *Към установяването на среднобългарските правописни типове (Стаматовото четвроевангелие од XIII век)*, Известия на ИБЕ 17, 1969, 270–272.

Редовната употреба на префиксот *съ-* наспрема *сж-* кое е вообичаено во другите текстови (*съпржгъ* 69v/25, *съпржѣи* 71/13, *съпржнѣхъ* 77/15) не е показателна во однос на деназализацијата. Обратно бележиме: *врѣпат* (<*врѣпѣтъ*) 21/10, *дѣщѣрѣж* (nom. pl.) 74/17. Примери со меѓусебната замена на *а* и *ѣ*, сп. *гѣнаниѣ* 15/7, *мѣжж* (acc.sg.) 78v/32, *иѣкимѣ* (gen. sg.) 104/3, не сведочат за постоењето на континуантот *а* на носовката *ѣ*, туку се објаснуваат на друг начин. Малата носовка се меша со *ѣ/ѣ*: *хѣлмы всѣ* (acc.pl.) 33/19, *вѣслицѣ* (nom.pl.) 71/14, *птицѣ* (nom.pl.) 74/31; обратно: *вѣ ѣдѣ* 48v/22, *вѣсѣ* (acc.pl.n.) 59/14, 108/8, *вѣурѣ* (nom.sg.) 63v/16, *вѣдѣ* (3.sg.aor.) 68v/23. Покрај тоа спорадично се јавува и замената *ѣ* > *ѣ* која, меѓутоа, нема фонетско објаснување, туку се работи за морфо-синтаксички промени, сп. на пр. *родитѣ* и *прочѣе* (acc.pl.m.) 2v/10, *мѣѣи* 57v/9, *нѣ погѣѣи ѣ* (acc.sg.f.) 61v/5. Совпаѓањето на малата носовка со *ѣ* претставува типично македонска појава позната во сите македонски цсл. текстови, додека деназализацијата на *ѣ* > *ѣ* се јавува во ракописите од Охридската школа, на пр. во Добрм, Охр, Бит, Бон, како и пошироко, во ракописите што се поврзуваат со јужномакедонската дијалектна подлога.

Григ содржи интересен и редок материјал за развојот на */y/*. Мешањето на *ѣ* со *и* за Григ не е типично, иако е присутно, но само во примери кои, главно, не се показателни за фонолошкиот развојот на фонемата */y/*. Така, *ѣ* на местото од *и* најчесто се употребува на морфолошката граница, на пр. *изѣдѣ*, *вѣзѣмати*, *обѣметѣ* и др. и во зборот *корѣстѣ* (покрај *корѣстѣ*). Освен тоа постојат и неколку примери за употребата на *ѣ* по *ц*, *с* кои упатуваат на затврднувањето на овие согласки: *сѣ старѣцы* 21/15, 66/14, *сѣ кнѣзѣ* 21/16, *сѣ птенѣцы* 80v/10. Графијата со *и* на местото од *ѣ* се среќава во коренот *-сил-*: *посилаѣ*, *расилаѣтѣ* и др. и почесто во зборот *нинѣ* (покрај *нынѣ*), ретко во други примери: *до посаженѣхъ* (<*посѣдѣнѣхъ*) 54v/20, *нѣчѣстѣмѣ* (dat.pl.) 58v/13, *скоти* (acc.pl.) 90/14, *изѣбѣвени* (acc.pl.) 95v/5, *ѣ-тиѣ родѣ* 101/18. Многу потипично за јазикот на Григ е мешањето на *ѣ* со *ѣ*: *любѣши-м-то* 15v/20, *вѣтиѣ* 17v/24, 80/13, 87v/25, *вѣ* 1v/7, 9/16, 19v/4, *сѣ земнѣми* 18v/15, *помѣшлѣи* 20/7, *покрѣвахѣ* 28/4, *вѣшнѣго* 29/7, *вѣсѣтитѣ* 30/7, *сѣмѣслѣ* 32v/20, *тѣ* (<*тѣ*) 49/11, 77/8, *нѣсѣмѣслѣноѣ* 49v/30, *мѣслѣ* 52/1, *вѣшѣ* 75/7, *прѣзѣѣи* 75/7, *вѣ поѣстѣни* 104v/18. па и на местото од *и* на морфолошка граница: *вѣнѣ* 29/34, *вѣспѣ* 68/17, *изѣдѣтѣ* 87v/6, и спорадично и во други позиции: *лѣѣ* (<*лиѣ*) 68/15, *ѣлѣмѣ* (<*ѣлимѣ*) 29/1. Оваа состојба јасно покажува на задржувањето на посебниот изговор на *ѣ* во јазикот на препишувачот. Мешањето на *ѣ* и *ѣ* денес претставува регионално обележена појава позната во височкиот говор¹⁹.

Иако во Григ постојат примери за затврднувањето на *ц*, *с*, не е точно дека тука се присутни и графиите од типот *цал*, *сало*, како што се тврди во постарата литература²⁰. По овие согласки на местото од етимолошкото *ѣ* може да стои само *ѣ/ѣ*, слично како на пр. по *ч*, кое во Григ ја чува мекоста, сп. *ѣѣло/ѣѣло*, *ѣѣлѣ/ѣѣлѣ*, *пѣѣлѣ/пѣѣлѣ*. Делумно

¹⁹ З. Голѣмб, о.с., 235–236; Б. Видоески, *Висока* (ОЛА 112), *Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opštioslovenskim lingvističkim atlasom*, ANUBiH. Posebna izdanja, knj. IV. Odjeljenje društvenih nauka, knj. 9, Sarajevo 1981, s. 806.

²⁰ S. Kul'bakin, о.с. (заб. 5), 35 и по него и други.

ZDENKA RIBAROVA

**THE BASIC ORTHOGRAPHIC AND PHONOLOGIC CHARACTERISTICS
IN THE PARIMEINIC OF GRIGOROVICH**

(Summary)

The subject of analysis are the basic orthographic-phonologic characteristics in the Parimeinic of Grigorovich which give opportunity about closer location of the copy, especially: the usage of ѣ/ѣ, vocalization of ѣ > ѣ, denasalization (ѣ>ѣ, ѣ>ѣ), interfeeration of ѣ with ѣ and the presence of reduction. The analyses consider the relations in the development between the spoken and written language as well as the situation in other Church Slavonic manuscripts. These characteristics give a possibility of connecting the copy to the large dialect area of the South Macedonian speeches. Some marks (especially ѣ > ѣ, the suffix -ѣ) are neatly connected with the Sallonica dialects. At the same time, we notice close relation with the old glagolitic traditions of the Macedonian literacy in the orthographic characteristics of the Parimeinic of Grigorovich.

ПЕТРЕ РИСТУЈЧИН

АКЦЕНТСКИОТ СИСТЕМ НА НЕРЕТСКИОТ ГОВОР

1.1. Во географска смисла селото Нерет¹ се наоѓа на југозапад од Лерин и е расположено во срцето на Неретска Планина, т.е. во долината на Неретска Река, позната и како Грачина², или уште поточно: во спојот на реките од Дервено, од Дрен и од Лашината што ја сочинуваат Неретска Река.

Освен Нерет, во полите на Неретска Планина, во нејзината внатрешна страна, се наоѓаат и селата Крпешина и Лаген, а преку планината, во нејзиниот западен дел, се наоѓа Турје, во северниот – Трсје, а во југозападниот – костурското село Бапчор, коешто денес не постои како населено место. Нерет, значи, – покрај Крпешина, Лаген и Турје – се наоѓа на крајниот југ на Леринскиот округ во пределите на Неретска Планина, на којшто му припаѓа во административна смисла и е оддалечено од градот Лерин околу 16 километри, или три часа одење пешки.³

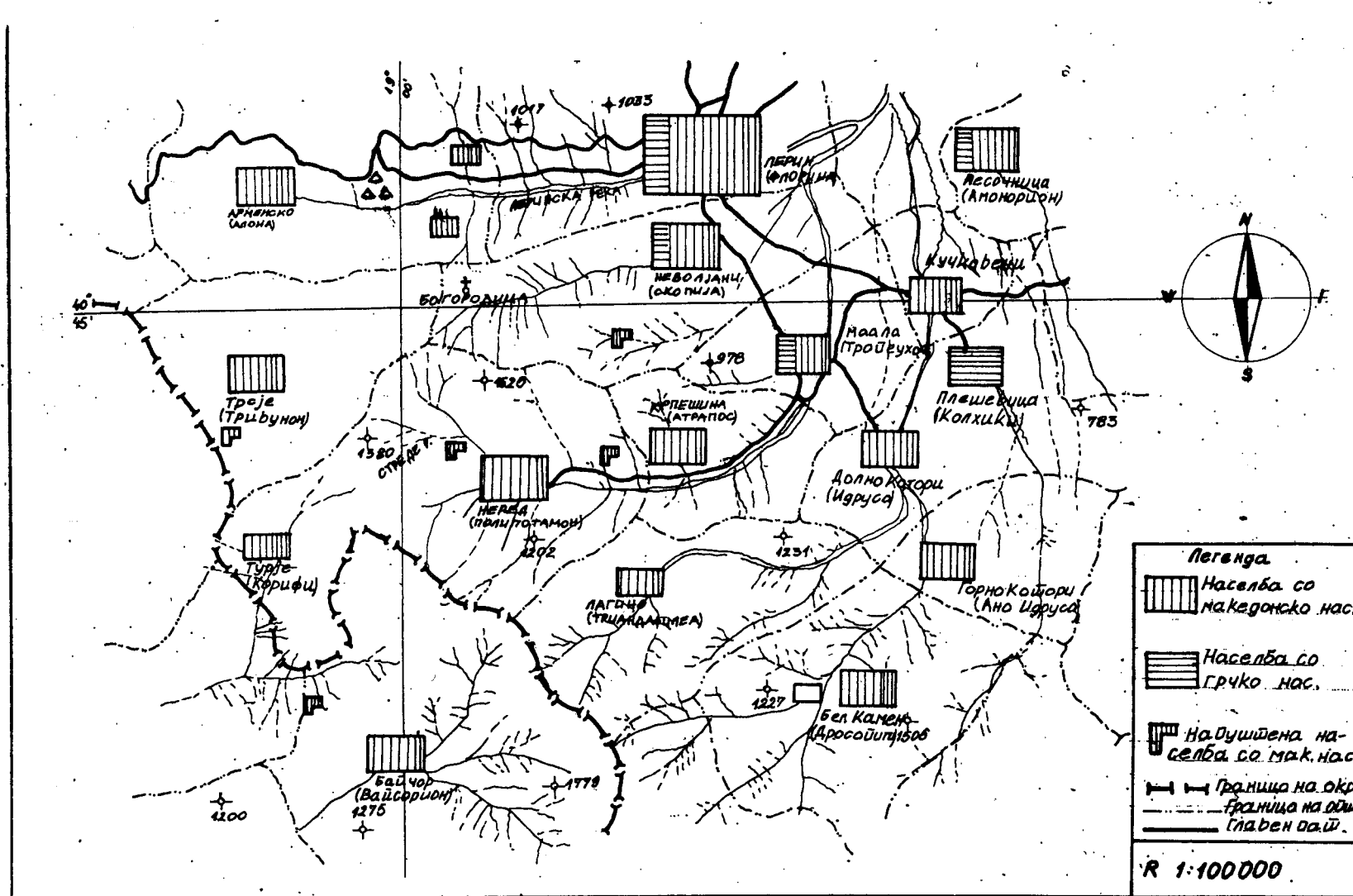
1.2. Селото секогаш било населено со словенско македонско население, а и денес тоа нема претрпено никакви етнички промени. Благодарение на тоа и неговиот говор не претрпел поголеми промени во својот развој.

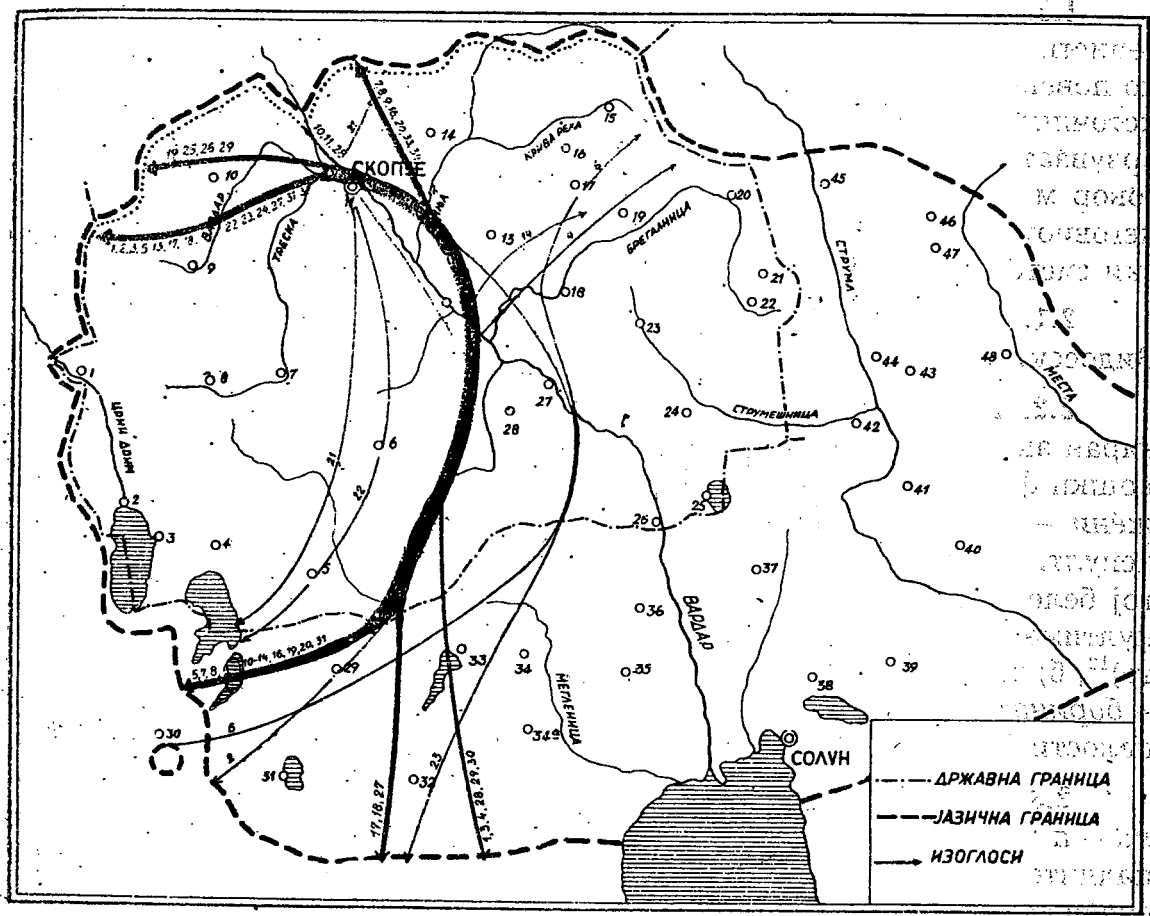
1.3. Од јазичен аспект Нерет спаѓа во групата југозападни лерински села, а неговиот говор најтесно е поврзан со говорите на селата Лаген, Турје и Трсје. Разликите меѓу овие говори се толку мали што

¹ За потеклото на ојконимот Нерет//Неред в. во трудовите: Љубица Станковска, *Македонскиот топонимски систем до XVI век*. Докторска дисертација. Скопје 1983, стр. 258 (во ракопис); Мито Аргировски, *Ојконимите од туѓо потекло во Леринско*. Научни скупови, књ. XXXVII, Одељење језика и књижевности, књ. 7, Београд 1987. Посебан отисак из Зборника Шесте југословенске ономастичке конференции (Доњи Милановац, 9–12 октобар 1985), стр. 499.; Петре Ристујчин, *Нерет и неговиот говор. I. Некои рефлексии за етимологијата на ојконимот Нерет//Неред*, којшто ќе се појави во сп. „Македонистика“ бр. 6.

² Жителите од полските лерински села оваа река ја викаат Неретска Река или Реката од Нерет. На картата на Тодор Симовски, *Лерински округ. Етнографска карта, Состојба 1940 година*, таа го носи името Грачина, но во поновата карта таа е именувана само како Неретска Река.

³ Повеќе податоци за Нерет в. во книгата на Тодор Симовски, *Населените места во Егејска Македонија*, книга прва, Скопје 1978, стр. 136. За животот на неретци пишува Џ. Нолев во белетризираната книга *Невена* (на англиски јазик).

КАРТА II

Според Б. Видоески, *Основни дијалектни групи во Македонија*, МЈ XI-XII, кн. 1-2, стр. 13-31.

тие можат да се сметаат како една група говори во пределите на Неретска Планина.⁴

1.4. Селото се наоѓа на подрачјето ограничено од север со многубројни изоглоси, означени од Б. Видоески со бројките 5, 7, 8, 10, 14, 16, 19, 20 и 31⁵, коишто ги разделуваат западномакедонските говори од леринските и костурските, а истовремено – на исток – и од источномакедонските. Од источната страна ова подрачје го ограничуваат изоглосите 17, 18 и 27⁶. Меѓу овие два снопови изоглоси во северозападниот дел на ова подрачје се вкрстуваат изоглосите 2 и 6⁷. Ако се земат предвид овие две изоглоси, селото Нерет би се нашло во близина на местото каде што се вкрстува изоглосата 2 (за замената на групата *sv* во *su* или во *svo*) со изоглосата 6 (за појавата на протетичкото *j* или *v* пред рефлексот на иницијалното *ж*), т.е. на север од изоглосата 2 и на југ од изоглосата 6, но пространствено поблизу до Лерин, отколку до Костур.

⁴ Неретскиот говор подробно го има опишано П. Ристујчин во *Gwara wsi Nered w Macedonii Egejskiej*, Kraków 1962. Praca magisterska (ракопис). Краток опис на најважните јазични особености на овој говор со текстови читателот ќе најде во статијата *Нерет и неговиот говор*. П. *Говорот на селото Нерет*, којшто ќе се појави во сп. „Македонистика“, бр. 6.

⁵ В. ја картата бр. П.

⁶ В. пак таму.

⁷ В. пак таму.

1.5. Во неретскиот говор се среќаваат јазични особености карактеристични како за западните така и за источните македонски говори, но повеќе особености го поврзуваат овој говор со западните отколку со источните. Една од најважните негови карактеристики, коишто го поврзуваат со обете дијалектни групи и му даваат карактер на преоден говор меѓу источната и западната група, претставува, меѓу другите, и неговиот акцентски систем, изграден во рамките на леринскиот акцентски систем.

2.1. На леринско-костурското говорно подрачје акад. Божидар Видоески изделува неколку акцентски типови и модели⁸:

2.2. Акцентски тип со ограничено слободен и ограничено стабилизирани акцент⁹, а во неговите рамки 1) еден акцентски модел со морфолошки фиксиран акцент во парадигматските зборови (*жéна – жéната – жéни – жéните*)¹⁰ и 2) еден модел со фонетски фиксиран акцент на пенултима (*брач – ора́чи, рибар – рибáри*)¹¹. Во рамките на овие модели тој бележи и неколку иновации: а) фонетски фиксиран акцент на пенултима (*мéсец – месéци, зóра – зорáта, дéца – децáта, трóјца – тројцáта*)¹²; б) двоен акцент во четири- и повеќесложните збороформи (*бóрина – бóринáта, нéвеста – нéвестáта, пријáтел' – пријáтél'и*) и во акцентски целости (*нé-дојдóа, вó-рекáта, нá-дрвóто*)¹³.

2.3. Акцентски тип со фиксиран акцент на антепенултима (*плáни-на – плани́ната, сíромаф – сирóмаси – сиромáсите*), како што е во западните македонски говори и во литературниот јазик, а којшто тука се среќава во источниот дел од Малото Преспанско Езеро¹⁴.

2.4. Акцентски тип со фиксиран акцент на почетниот слог (*мóзок – мóзоко – мóзоци – мóзоците*), карактеристичен за говорите на некои села околу Малото Преспанско Езеро¹⁵ (Граждено, Руља, Оштима, Желево, Трнаа).

3.1. Во неретскиот говор преовладува акцентскиот тип со ограничено слободен и ограничено стабилизирани акцент со сите негови модели и иновации, но со извесни ограничувања во иновациите. Имено, 1) во неретскиот говор фонетски фиксираниот акцент на пенултима (*мéсец – месéци, сирак – сира́ци, има – имáше, нóсен – носéна* итн.) е нормална и обична појава, но не му е познато поместувањето на акцентот на вториот слог во членуваните форми од типот *дéца – децáта, кóзи – козýте*. Членот во овој говор не влијае на местото на акцентот; 2) двојниот ак-

⁸ Б. Видоески, *Акцентските системи во македонските дијалекти во Грција (Егејска Македонија) и Јужна Албанија*, МЈ XXXVI–XXXVII (1985–1986), Скопје 1986, стр. 19–45, во случајов стр. 33–42.

⁹ Пак таму, стр. 33–40.

¹⁰ Пак таму, стр. 37–38.

¹¹ Пак таму, стр. 39.

¹² В. ја заб. 11.

¹³ Пак таму, стр. 39–40.

¹⁴ Пак таму, стр. 41.

¹⁵ Пак таму, стр. 41–42.

цент е карактеристичен и за неретскиот говор, на пример, *прéскокани́ца*, *на́-рабóта*, *истерáјте-о*, *не́-прика́жвај(те)* и др., но не е познат во зборови од типот *не́веста* – *не́веста́та*, *бо́рина* – *бо́рина́та* и сл., т.е. во членувани форми или во акцентски целости како *во́-река́та*, *на́-дрво́то*. Во неретскиот говор предлозите во спој со членувани именки се јавуваат како проклитики и создаваат една акцентска целост со тие именки, а акцентот паѓа на истиот слог како и во неопределените форми, на пример, *ре́ка*, *во-ре́ката*; *др́во*, *на-др́вото*.

3.2. На неретскиот акцентски систем му е познат, исто така, и иницијалниот акцент, но во поограничена мера, отколку на подрачјето каде што тој се јавува како главен (в. погоре под т. 2.4). Во неретскиот говор иницијален акцент имаат пред сè императивните глаголски форми за 2. л. еднина и множина, како префиксираните така и непрефиксираните, на пример, *на́пиши* – *на́пишите* (*на́пиште*), *облечи* – *облечите*, *на́терај* – *на́терајте*, *ра́ботај* – *ра́ботајте*, *тр́кал'ај* – *тр́кал'ајте*; потоа некои акцентски целости со предлози во коишто акцентот паѓа имено на предлогот, на пример, *на́-бичкиа*, *на́-оранје*, *на́-работа* и др., или некои сраснати вакви целости како *вучетири*, *на́кл'учар* и др. Во овие случаи, во четири- и повеќесложните зборови и акцентски целости може да се јави и дополнителен вторичен акцент, којшто по правило секогаш е послаб, на пр., *на́-чужи́на*, *на́-рабóта* итн.

3.3. Не е позната во овој говор акцентуацијата од типот *мо́зок* – *мо́зоците*.

3.4. Акцентирањето на зборовите на третиот слог е сосема нормална и обична појава во неретскиот говор, но тоа е обусловено од други причини и има сосем друг карактер отколу во западните говори. Акцентуацијата на третиот слог е карактеристична за определени зборовни категории и збороформи за коишто ќе говориме подолу. Акцентот во овој говор нема секогаш тенденција за трајно стабилизирање на антепенултима, како што е во западните говори, но има извесен број примери, пред сè од областа на микротопонимијата, со третосложен акцент, на пример, *Арапка*, *Ба́леец*, *Лива́дишче*, *Лóпушец* и др. Овие микротопоними во однос на акцентот се реликти на постарата акцентуација во неретскиот говор и сведочат за некогашната поблиска поврзаност на овој говор со западните.

4.1. Акцентот во овој говор практично може да паѓа на секој слог, но главно на вториот или на третиот, со тенденција за стабилизирање на вториот или на третиот и кај другите зборови што имаат подруг акцент, ако има услови за тоа.

Окситоничен акцент имаат мал број зборови, на пример, *афтоки́н*, *бенси́н*, *торобло́н* 'тромбон', *салманá* 'без надзор, без чување, самостојно', *сосém* и др. Тоа се пред сè зборови од туѓо потекло, коишто навлегле во поново време и уште не успеале да се адаптираат целосно кон системот на овој говор, за разлика од постарите заемки, на пример: *де́мек*, *ду́шек*, *душéме*, *изме́к'јар*, *ка́тран*, *кача́мак*, *су́ртук*, *ца́де* и др., коишто се веќе приспособени. Ретки се словенските зборови, како *сосém*,

одвај и др. Значително поголем е бројот на еднословните именки од машки род од типот *леп, син*, коишто образуваат множина со наставка-та *-ови*. Поради фонетските промени што настанале во овој суфикс, од него се добил дифтонгот *-ој*, којшто е секогаш акцентиран, но во бавниот говор може да се чуе и *-ои*. Примери: *вол – волóј : волóи, дол – долóј : долóи, змеј – зме(j)óј : зме(j)óи, кал – калóј : калóи, леп – лебóј : лебóи, нош – ножóј : ножóи, поп – попóј : попóи, рок – рогóј : рогóи, стап – стапóј : стапóи, топ – топóј : топóи, чеп – чепóј : чепóи, џеп – џепóј : џепóи* и др.

Во множинската форма окситоничен акцент имаат и некои двосложни именки од машки род, коишто оваа форма ја образуваат со наставката *-и*, како и придавките на *-ав*. По загубата на интервокалната согласка, и често преоѓа во *ј* и акцентот ќе се најде на ултима. Примери: *бóзеј – бозéј : бозéи, кáшеј – кáшеј : кáшеи, лíшеј – лишéј : лишéи, óсој – осóј : осóи, пóвој – повóј : повóи, прíсој – присóј : присóи; убаф – убáј : убáи, пепéлаф – пепелáј : пепелáи, голóглаф – гологлáј : гологлáи* итн.

4.2. Во дво- и повеќесложните зборови обично акцентот се повлекол од крајниот слог – отворен и затворен – на пенултима, на пример, *бíшкар, волóвар, говéдар, éзик, јúнак, кóзар, кóнар, брач, óфчар, рíбар, чóек; вíсок, дéбел* и сл. или се префрла од почетните слогови на паракситонезата. Примери: *бíол – биóли, дéвер – девéри, г'јаóл – г'јаóли, жáбјак – жабјáци, пóл'јак – пол'јáци, шáтор – шатóри 'чадор', биолíца, верверíца, гламнíца, истíна, петíца 'краешник', стапíца; јабáко, јáре – јарíнја, л'ул'е – л'ул'íнја; лáком – лакóми, зеленíкаф – зеленикáи : зеленикáј, рабóтлиф – работлíви* и сл. Како што се гледа од приведените примери, во множинските форми на именките, а кај придавките и во формите за ж. род и ср. род еднина, акцентот се стреми кон крајот и на тој начин во нечленуваните форми се зацврстува на вториот слог, а во членуваните – на третиот.

Кај глаголите парокситоничен акцент имаат: 1) формите на сегашно време и идно време еднина и за 3 л. множина, на пример: *óда – óдиш – óди, 3. л. мн. óде (ке óда, ке óдиш, ке óди; ке óде); рабóтам – рабóташ – рабóта; рабóте (ке рабóтам, ке рабóташ итн.); сéа – сéеш – сéе; тиа сéе (ке сéа, ке сéеш; ке посéа, ке посéеш итн.)* и др.; 2) формите на минатите времиња во еднина и множина, на пример: *рéку – рéче, рекóме, рекóте, рекóе; вéле – велéше, велéме, велéте – велéе; вíке – вика́ше, вика́ме – вика́те – вика́е* и др.

Во 1. и 2. л. мн. на минато несвршено време, како и на минато свршено време, настанала морфологизација на акцентот и тој врши дистинктивна функција за разликување на формите на минато несвршено време од формите на сегашно и идно време. Сп., на пример: *бéгаме – бéгате, рабóтаме – рабóтате, жни́еме – жни́ете, плéеме – плéете (презент) или: ке бéгаме – ке бéгате, ке жни́еме – ке жни́ете, ке плéеме – ке плéете (идно време) и бегáме – бегáте, работáме – работáте, жниéме – жниéте, плеéме – плеéте (имперфект).*

4.3. Пропарокситоничен акцент имаат: 1) некои имиња на деновите: (во) *чѐтворток*, (во) *са́бота*, (во) *не́дел'а*, но: една *неде́л'а*, две *неде́л'и*, два *четвортóци*, три *сабо́ти*; потоа периодите од денот: *пла́днина*, *ју́жина*, ретко некои други именки, како, на пример, *ко́леда*; 2) некои микротопоними во синорот на селото, на пример: *Арапка*, *Бачу́лишче*, *Вале́ец*, *Га́рваник*, *Лива́дишче*, *Лóпушец*, *Ма́чеец*, *Мира́шница*, *Руди́нје*, *Сели́шче* и др.; 3) формите за ж. и ср. род кај посвојните придавки на ов, -ин, на пример, *бу́коа шу́ма*, *во́лоо ме́со* (и *во́лцко ме́со*), *да́боо др́во*, *де́доа ни́ва*, *ри́бино ма́сло*, *та́ткоо има́нје* и др.; 4) броевите од 11 до 19: *едена́есе*, *двана́есе*, *трина́есе*, *четерна́есе*... *седомна́есе*, *осомна́есе*, *деветна́есе*, како и десетиците *два́есе*, *три́есе*, *чети́рјесе*, *пе́есе*, *ше́есе*, *седо́мдесе*, *осо́мдесе*, *деве́есе*; 5) формите за 1. и 2. л. мн. кај глаголите во сегашно и идно свршено и несвршено време (*ви́каме* – *ви́кате*, *ке ви́каме* – *ке ви́кате*, *прика́жваме* – *прика́жвате*, *ке прика́жваме* – *ке прика́жвате*; *би́чиме* – *би́чите*, *ке би́чиме* – *ке би́чите*; *влéчиме* – *влéчите*, *ке влéчиме* – *ке влéчите*; *сéчиме* – *сéчите*, *ке сéчиме* – *ке сéчите*; *брóеме* – *брóете*, *ке брóеме* – *ке брóете*; *ми́еме* – *ми́ете*, *ке ми́еме* – *ке ми́ете*; *ке истéраме* – *ке истéрате*, *ке посéчиме* – *ке посéчите*, *ке изми́еме* – *ке изми́ете* и др.); 6) некои заменки, на пример, *е́ркакоф*, *е́ркаква*, *е́ркакво* – *е́ркакви*, *се́какоф*, *се́каква*, *се́какво* – *се́какви*, *ко́каа*, *ко́као*, *то́каа*, *то́као*; 7) некои трисложни прилози, на пример, *бе́здруго*, *дру́гаде*, *за́едно*, *на́еднаш*, *на́кл'учар*, *о́ака 'наваму'*, *по́ака 'понаваму'*, *о́нака 'натаму'*, но: *она́ка 'таму'*, *по́напре 'порано'*, *у́гере 'нагоре'* и др.; 8) разни акцентски целости, на пример, *го-фа́ти за́-рака*, *тој е бе́з-рака*, *оти́де на́-пазар*, *се-ва́рна по́-носи*, т.е. пешки и др.

4.4. Бројот на зборовите, акцентирани на четвртиот или на петтиот слог, не е голем. По правило тука спаѓаат повеќесложните императивни глаголски форми за 2. л. еднина и множина и акцентските целости, составени од вакви форми, бидејќи тие имаат иницијален акцент, на пример: *на́пиши-ми́ една кнѝ́га*, *облечи-се то́пло*, *со́гради-го ло́зјето*, *и́стерајте-го на́двор*, *и́стркала́ј-го во́ј ка́мено* и др.; потоа некои акцентски целости, составени од предлози и трисложни именки, како, на пример, *на́-бичкиа*, *на́-оранје*, *на́-работа*, *на́-чужина* и др., каде што акцентот паѓа на предлогот, или некои прилози, на пример, *ма́ченичкум*, *тр́чаница*, ретко некоја именка, на пример *прéскоканица* 'детска и младешка игра: прескокнување еден преку друг', или *сраснатица*, на пр. *вучетири*. Во сите овие случаи обично се јавува дополнителен вторичен акцент, но тој е послаб. Сп., на пример, *вучети́ри*, *на́-рабо́та*, *и́стр-ка́л'ај-го* и др.

5.1. Акцентот во овој говор, и покрај тоа што практично може да паѓа на секој слог, бележи тенденција за избегнување на петтиот и на четвртиот слог, па дури и на третиот и се стреми кон поместување поблизу до крајниот. Тоа го постигнува благодарение на некои фонетски промени, како елизија на неакцентираниите вокали, загуба на интервокалните консонанти, преминување на вокалите *е* и *и* во *ј* по загубата на интервокалните согласки и со тоа се намалува бројот на неакцентираниите слогови зад акцентираниот. На пример: *Бјо́лчејте* (од *Биво́лче-*

вите), *Рíсинте* (од *Рíсините*), *Драгíнца* (од *Драгíница*) ‘микротопоним: ливаѓе’, *Лашéјца* (од *Лашéвица*) ‘микротопоним: нивје и ливаѓе’, *úдлу* (од *úдолу*), *дéте* – *дéтето* : *дéтто*, *магáре* – *магáрето* : *магáрто*, *рабóта* – *рабóтата* : *рабóтта*, *на́ша*, *на́ше*, *на́ши* – *на́шта*, *на́што*, *на́ште*, *ни́на*, *ни́но*, *ни́ни* – *ни́нта*, *ни́нто*, *ни́нте*; *óтвор-ја* (од *óтвори-а*) *вра́тата* : *вра́т-та*, *сто́рте* *не́шчо* итн.

6.1. Таму каде што нема услови за фонетски промени, коишто би довеле до скратување на бројот на неакцентираниите слогови, се јавува дополнителен помошен акцент. Таков двоен акцент во овој говор имаме: 1) во некои повеќесложни именки, на пр., *прéскокани́ца*; 2) во акцентски целости со три- и повеќесложни именки и глаголи во заповеден начин, на пр., *на́-ора́нје*, *на́-рабóта*, *и́стерáјте-о*; 3) во повеќесложни негирани глаголски форми (бидејќи негацијата не е секогаш силно акцентирана), на пр., *не́-сакáше*, *не́-прика́жвај(те)*, *не́-рабóтај(те)*, *не́-се-раслéквај* и др.; 4) во повеќесложни компаративни и суперлативни форми кај придавките и прилозите (бидејќи префиксите *по-* и *нај-* се секогаш акцентирани), на пр., *по́голémата зóлва*, *му-а-да́де на́јубáата ни́ва*, *ко́ј пее на́јубáо?* и др. Во сите овие случаи првиот, т.е. почетниот акцент обично е посилен, но во ситуации, кога нараторот сака да ја подвлече содржината на зборот, и двата акценти можат да имаат иста сила, а колку повеќе слогови има меѓу нив, толку посилен е вториот, на пример *не́ранима́јко*, *на́јнепрокопца́ната*.

6.2. Кај повеќесложните зборови со акцент на вториот слог помошен акцент се јавува пред главниот и е послаб од него. Сп., на пример: *воде́ница*, *ра́скрсни́ца*, *пи́(ј)ави́ца*, *ма́нитáрите*, *це́пени́ците* и др.

7.1. Присуството на членот не предизвикува промена на местото на акцентот. Па така, кај еднословните именки од машки род во едни-на акцентот паѓа во членуваните форми на вториот слог, кај сите други именки – на вториот или на третиот (во членуваните форми). Не може да паѓа на четвртиот слог. Примери: *внук* – *вну́ко*, *вну́ци* – *вну́ците*; *маш* – *ма́жо*, *ма́жи* – *ма́жите*; *стол* – *сто́ло*, *столóј* : *столóи* – *столóјте* : *столóбите*; *език* – *э́зико*, *ези́ци* – *ези́ците*; *бунар* – *бу́наро*, *бунáри* – *бунáрите*; *говедар* – *говедáро*, *говедáри* – *говедáрите*; *водени́чар* – *водени́чаро*, *воденича́ри* – *воденича́рите*; *ма́са* – *ма́сата*, *ма́си* – *ма́сите*; *кочи́на* – *кочи́ната*, *кочи́ни* – *кочи́ните*; *водени́ца* – *водени́цата*, *водени́ци* – *водени́ците*; *ме́сто* – *ме́стото*, *ме́ста* – *ме́стата*; *гледáло* – *гледáлото*, *гледáла* – *гледáлата*; *пи́л’е* – *пи́л’ето*, *пи́л’и́нја* – *пи́л’и́нјата* итн.

7.2. Во однос на местото на акцентот исто е и кај придавките. Примери: *блак* – *бла́к’јо*, *бла́га* – *бла́гата*, *бла́го* – *бла́гото*, *бла́ги* – *бла́гите*; *гол* – *го́л’јо*, *го́ла* – *го́лата*, *го́ло* – *го́лото*, *го́ли* – *го́лите*; *зелени́каф* – *зелени́каф’јо*, *зеленика́а* – *зеленика́ата*, *зеленика́о* – *зеленика́ото*, *зеленика́и* – *зеленика́ите*. Но за разлика од именките, кај посвојните придавки и кај презимињата на *-ов*, *-ев*, *-ин* во трисложните форми акцентот паѓа на четвртиот слог, зашто не го менува своето место, а бројот на неакцентираниите слогови се зголемува по додавањето на членот. На пример: *бу́коа шу́ма* – *бу́коата шу́ма*, *да́боа кори́а* – *да́боата кори́а*,

дрéноо ста́пче – дрéноото ста́пче, есéноо др́во – есéноото др́во, ба́бино прéшле – ба́биното прéшле, рíбино ма́сло – рíбиното ма́сло, Дíмоо гúмно – Дíмоото гúмно, Тóлео лóзје – Тóлеото лóзје итн.

Понекогаш, поради фонетски промени, кај презимињата доаѓа до намалување на бројот на неакцентираниите слогови и акцентот ќе се најде на третиот слог, на пример, Лéксoфјo б́унар, Рíсинто ливáтче, Вíшинте, Лазóројте, Јанáкојте, Пíлејте, Мíнчејте и сл.

8.1. Акцентот во овој говор, како впрочем и во другите лерински говори, врши и дистинктивна функција за диференцирање на формите за 1. и 2. л. мн. на сегашно и на минато несвршено време, за што спомнавме веќе и погоре. На пример: б́раме – б́рате (презент), о́раме – о́рате (имперфект) и соодветно: ба́раме – ба́рате, барáме – барáте; пéеме – пéете, пеéме – пеéте; стóеме – стóете, стоéме – стоéте итн.

8.2. Понекогаш акцентот служи и за диференцирање на значењата на зборовите, но примерите за оваа негова функција не се многубројни. Сп.: éла во (по) чéтвoртoк (сáбота, нéдел'а) – во прилошко значење, но: поминáе тóку нeдeл'и (чeтвoртoци, сабóти; двé нeдeл'и, éдна сабóта); óнака (покажува правец на движењето) 'натаму' (и-ни-бéше стрá да-óј-ме óнака), покрај о́нака (покажува место каде што се одвива нешто) 'таму' (нé сéј о́нака, éла пóака).

9. Така се претставува во главни црти акцентскиот систем на неретскиот говор. Неговиот целосен опис бара подробен преглед на акцентот кај сите зборовни групи, но тоа тука би ги пречекорило границите на просторот за овој реферат, па затоа се ограничавме само со изложувањето на основните модели на акцентскиот систем на неретскиот говор на тлото на другите лерински говори за да се видат сличностите и разликите меѓу нив во областа на акцентуацијата. Останатите прашања, сврзани со оваа проблематика, пред сè акцентот кај одделните зборовни групи, ќе бидат разгледани дополнително во иднина на друго место заедно со овој прилог.

ПЕТРЕ РИСТУЈЧИН

АКЦЕНТНАЯ СИСТЕМА НЕРЕТСКОГО ГОВОРА

(Резюме)

Нерет неходится на юго-западе от г. Лерин. В его говоре встречаются языковые свойства, характерные так для западных, как и для восточных македонских говоров.

Одной из самых важных особенностей, которые связывают неретский говор с обеими диалектными группами и дают ему переходной характер, является его акцентная система. Автор рассматривает её на фоне акцентной системы леринско-костурской области, так как она создана в её рамках и представляет собой её нераздельную часть. Он выделяет несколько типов, моделей и иноваций и указывает на различия в их рамках между неретским и другими леринскими говорами:

1. Акцентный тип с ограниченным свободным и стабилизированным ударением, которое преобладает, а в его рамках а) одну акцентную модель с морфологическим ударением в парадигматических словах (жéна – жéната, жéни – жéните) и б) одну модель с фонети-

чески фиксированным ударением на втором слоге (*брач* – *ора́чи*), как и в других леринских говорах, но здесь с некоторым ограничением в иновациях: 1) фонетически фиксированное ударение на втором слоге (*ме́сец* – *месéци*, но не: *зо́ра* – *зо́рата*, а: *зо́ра* – *зо́рата*, потому что артикль в этом говоре не имеет влияния на место ударения); 2) двойное ударение (причём вторичное является более слабым) в многосложных словах (*прéскокани́ца*, но не и: *бо́рина* – *бо́рината*, *не́веста* – *не́вестата*, а: *бо́рина* – *бори́ната*, *неве́ста* – *невéстата*); дальше: в некоторых акцентных целостях (*на́-рабо́та*), в некоторых сложных словах (*вуче́тири*), предложениях (*ма́ченичкум*) и по правилу в многосложных формах повелительного наклонения, как и в акцентных целостностях, составленных из таких форм (*и́стерáйте-о*).

2. Инициальное ударение в определённых формах, прежде всего в формах повелительного наклонения для 2. л. ед. и мн. числа (*на́пиши* – *на́пишите*); потом в некоторых акцентных целостностях (*на́-бичкиа*) или сращенных словах (*на́кл'учар*), но не знает этот говор акцентуации типа: *мóзок* – *мóзоците*).

Автор заключает, что ударение в этом говоре практически может падать на каждый слог, но по правилу на второй или на третий; дальше он рассматривает слова, у которых ударение падает на первый, второй, третий, четвертый или на пятый слог и указывает на стремление ударения к стабилизации на первом, втором или на третьем слоге.

ЗУЗАНА ТОПОЛИЊСКА

ПОКАЗАТЕЛИ НА РЕЧЕНИЧНАТА КОНЈУНКЦИЈА ВО ЈУЖНОМАКЕДОНСКИТЕ ГОВОРИ

Простата конјункција е семантички најсиромашна меѓу сврзничките предикати. Меѓутоа, треба да се потсетиме дека сврзничките на лик на глаголските предикати а. им поставуваат определени семантички и формални барања на своите аргументи и б. можат семантички да бидат дополнувани со некои информации, некои содржини вградени во аргументските конструкции. Така на пр. еден исказ конституиран од страна на основниот сврзувачки предикат на конјункција и, зависно од лексичкото значење и видот на глаголските предикати во дел-речениците може и да изразува темпорална, а и причинска, т.е. не само асоцијативна врска, сп. *Ја читав книгата и правев белешки.* – истовременост, *Ручав и излегов.* – редослед во време, *Паднав од скали и скршив нога.* – последица, и сл. Во долуприведуваниот јужномакедонски јазичен материјал не ги изделуваме таквите обогатени релации.

И претставува сигурно најуниверзален и семантички најсиромашен сврзник. Носи двојна информација: примарната, вградена во основниот тек на кажувањето, дека говорителот настанот/ситуацијата... претставена во претходниот исказ/пасус ја асоцира со ситуацијата/настанот... за којшто сега ќе стане збор, и секундарната, метатекстова, дека (врз основа на споменатата асоцијација) текстот продолжува. Базата за асоцијација слободно варира, иако најчесто се работи за широко сфатена а не задолжително изразена експлицитно просторна и/или временска поврзаност. А еве селекција јужномакедонски примери: *Сој сѐфте најде самѐго братá му Пѐтра и му рече...* МЕЦ, *...áко окóто ти е крíво, вѐсјо труп жа ти е темнíчеф.* И *áко сфетлинáта шчо íмаш на сѐбе ёсти темнíца, темницáта кѐлко жа е.* МЕ, *Поминáје сѐтни големíти зентóви и кинисáје да се смјá со кѐрозíно.* МЦ, *Бѐше ёден ма́ш и-ёдна жѐна и-си-имáја ёдно дѐте.* ШК, *Устанáја двѐте дѐца сира́ци, бес-тáтко и-бес-ма́јка.* И *до́јде ма́рт.* ШК, *Ено врѐме бѐше еден-цáр и жѐна-му нѐ-му рóдваше.* И-еден-дѐн му-вѐл'и жѐна-му... ВН, *„Ўтре јáска за-ти-пúшча л'úди да-бóјте зáено.“* И н-отрíнта, кога-се-осúна, и-пúли чúпата – грѐде двá корфелáци и-ена чúпа на-ена-ко́личка и-но́се на-ена-сипѐтка злáтни пл'áчке и óде прáво при-чúпата и-му-вѐле... ВН, *Свѐтите бра́ка му го пречѐкаје, и отíде си Рíстос...* МСЦ, *Кóј кúртули – кúртули, кóј*

што ти ја раскажав туку и јас учествував во раскажуваните настани', и сл. Сп. и: *Кату чу така, извади сабјата, гу заколи и негу и му вел'аши...* В – се подразбира дека порано ајдутиот за кого станува збор колел и други луѓе, и сл. Така употребено, и се доближува семантички до сврзничкиот состав не само ... туку и ...

Употребуван во својата примарна функција, т.е. како сигнал на чисто асоцијативна врска, предикатот и не поставува никакви барања во однос на редоследот на неговите аргументи. Овој редослед е функција на комуникативната хиерархија (комуникативната перспектива) на текстот. Меѓутоа, ако е во прашање временската и/или причинската врска, тогаш редоследот е зацврстен иако пак информација за тоа не носи сврзнички предикат, туку таа е кодирана во лексичкото значење на глаголските предикати што ги конституираат речениците-аргументи. Временски мотивиран редослед обврзува тогаш и во случајот на причинската врска меѓу аргументите: причината мора да ѝ претходи на последицата.

Почеста или поретка употреба на и во кохерентен раскажувачки текст, пред сè неговата употреба на почетокот на одделните искази, во голем степен спаѓа меѓу индивидуалните одлики на стилот на нараторот.

ТА како сврзнички предикат е синонимно со и, меѓутоа со друга синтаксичка и географска дистрибуција. Почнуваме со примери: *И кога да постите, да не се сторите кај тро шчо посте та се помуртве за да се виде прет л'удити бти посте со образити расипани.* МЕ, ... *ишчјајте понáпре царшчината Госпутóму и правината тогóва, та сétниј жа ви се даде и сфја́чке сја́зи.* МЕЦ, *Ај да си одиме дома та шчо д-ити нека ни стори попо.* МЦ, *Куми-Ѓон се наули много и и рече: „Ај та да видиш ...“* МЦ ... Во костурската монографија од Шклифов читаме: „Със съюза та се изразява последователност на действията. Този съюз се употребява рядко.“ ШК125. Следи цитат: „*Ўтре ке-ода млát керажи́ја, / млат керажи́ја дур о-Софи́ја. / Та́ ке наја́да мно́гу неvéсти, / та́ ке-изра́двам мно́гу ода́јки.*“ (ibid.). Цитатот не ја потврдува констатацијата за последователноста на дејствата, меѓутоа што се однесува до фреквентноста на сврзникот та во Костурско, навистина во текстовите приклучени кон монографијата најдов само уште една потврда, пак од песна, сп. „*Зéто ми-се-бри́чи, / та-ко́ј ми-го-бри́чи? / – Кумóви и-брати́ми.*“ ШК – овде та се чини изофункционално со а, а не со и. Во другите текстови од Костурско, со кои располагаам, не најдов никакви потврди. Во својата монографија за долнопреспанскиот дијалект Шклифов реди низа потврди за та: „*Ке го чу́кна по́ гла́, та шó са́ка на́ка ста́ни. О, ма́јке, тие двáта, шо беа по́итри, рече (мајката), не са вáрнаа, та т́и ке са вáрниш. Си би́л не́кој си ца́р, та не му́ дал го́спо ма́ли*“ ШД112 – и овде вториот по ред пример сугерира синонимност со а; сп. долу пошироко за таквата употреба на та. Натаму: *Е, не́јсе, та́ ми́на шо-ми́на, на-призе́ уфице́рчиту шо-бе́ше ...* БМег, *Фати́ла та́ му-закáра́ла един бе́л-трипе́зник, гу-ва́рза́л то́ ку́пут.* БМег, ... *ки-си-а-угра́дме та́ ки-по́чне да-си-ше́те бу́пта пу-ве́јкта ...* БМег. – Во голем блок текстови од Еничевардарско од Угриновски не најдов ниту една потврда за та. Меѓутоа, Каранфиловски, иако со забелешка дека сврзникот та се појавува ретко,

сепак наведува неколку примери, сп. *Абе некуј не сака да-си-жени та така му-а-фърли уф та бярата . . . МЕВ, Иднó Влáu седише там нă-иднă кў-ка, та иднó дете имаше дистина години . . . МЕВ. Единствената потврда што ја приведува Вајан од Кулакиското евангелие ми се чини сомнителна. Цитирам: *Афендо, та глѐдам, тѝ си Профѝтин. ВК; во современ превод соодветниот пасус гласи: Господи, гледам дека си Ти пророк. Јов 4/19; ако навистина имаме работа со сврзникот/партикула та, тогаш интерпретацијата би гласела 'нели гледам . . .', или нешто слично. Меѓутоа, ми се чини дека формата та тука би можела и да биде коса клитичка форма од личната замена за второ лице еднина; имено, самиот Вајан за повратната клитика дава две варијанти си и сă. (ВК140), истото би можело да се прифати и за второ лице. Пеев во дојранската монографија воопшто не го спомнува сврзникот та. Меѓутоа, во текстовите приклучени кон монографијата може да се најде понекој пример, сп. . . . *ка тресум крушта, амă да-ва-извазум, рачѐл да не-ма-устваѐте, да-не-доат некуј авѝи, та-да-ма-устваѐте мене сам нă-крушта. ПДој, сп. и: Е, главаѐта ма-зѐл и-га-уднаѐсел нă-женă-му. Ы рачѐл: „Главаѐта, каџал, нă. Тѐ таква, таквај рабóтта. ПДој . . . Ни во кукушката монографија Пеев не го спомнува сврзникот та, а тука ни во текстовите не го најдов. Не го најдов ни во лагадинските текстови од Малецки. А еве некои примери од збирката на Верковиќ: . . . но да напраѝими таја стока, шчо земаѝми тука, да ѝдими на м'асто да га продаѐми, та сѐтни да ѝдими! В, . . . сега дај ми на мѐника онѝа, шчо ти дадох, десетја мојте гимѝи сос стóката, та другите, шчо си добиѝл, тѝнака да ги зѐмиш . . . В, . . . јаѝе ки ѝдам да му каџа на цар'ут, та да ѝдиш тѝнака. В, . . . тинака по-напрет да си капиш, та после аз. В, Ама пепелар'увут син беши многу хитър, та колај не можиши човек да гу исмами. В, И тојнака, кривоју, гу зема дервишинат и гу закара дури на онова место, та земал хазната и са върна . . . В, Дојде вр'аме, сакаши да са ужени шуре му, та дојде баба му, пехера му, да гу кани на свадбата. В, Хазната останала на сиромахо, та ету сос три алтѝни, шчо и дал на д'адоту за три лафови, сос тиа трите доби една хазна. В . . . Меѓу другите, најдов доста примери со та во материјалите собрани од Верковиќ од Висока, па се чини дека во однос на текстовите на Малецки во тие материјали е одразена постарата состојба, сп. Кога шче да си вѝахни нивѝастата на кон'ут да киниса, ошчи на таткова и кашча, за разбиѝ едноту малка колачинта, та за ги метни напрет . . . ВВ, И кату за го бричат, зент'ут изважда неколку стребрени пари или онлуци, метнува нетри на тавлата, та ја земуват две-три деца . . . ВВ, Тогај кумот има хазър кѝтки от брѝшлан та на сите кумови и на сватови им дава по една кѝтка брѝшланова . . . ВВ. Уште почесто го среќаваме та во Верковиќевите текстови од Серско: И на нѝзикана час слѝхал са та заминѝваше о(т) там цар'а, катѝ тивѝѝл . . . ВС, . . . и катѝ си отишѝел на сараѝе, пуснал л'уде та ги докарали. ВС, И пак похтѝрил цар'а та ги попитал . . . ВС, „Јас рекох – да е такаѝ цар'а да ми даде хилјада грѝша и една халајтка, та да си ѝда.“ ВС, На Църногѝрцката земја имало една р'ака, та од нѝзикана р'ака фѝтали кѝта дѝн по една рѝба. ВС, И са вѝрнал ахѝѝата та казал на цар'а. ВС, Едно врем'а имало на една касаба еѝѝн визѝр та бѝл млоѓо богѝт . . . ВС, И на санѝ му се еѝѝло еднѝ д'адо . . . та гѝ попитало . . . ВС, . . . си завѝрт'а***

глава́та та пугле́да фрѐт хо́рото . . . ВС . . . итн. Исто и во Трлиското евангелие та е пофреквентен показател на конјункција одошто и, сп. на пр.: . . . ами́ от бо́га са роди́ха та лакарди́ята ста́на сна́га та са сабра́ сас на́с та му ви́дехме сла́вата . . . МТ, отговори́ Јису́с та му рече́: . . . МТ, . . . и́дите та ка́жите на уче́ниците му и на Пе́тра, о́ти то́ј шта́ и́де по́ напреш от вас на Галиле́а, там шта́ гу ви́дите, катú как ви рече́. Та изл'а́зоха на́барже та поб'а́гнаха от грóба, о́ти ги ф́ати срáх и по́трес, та на н́икок ни ка́заха н́ишто, о́ти ги бе́ше срах. МТ, На нова вре́ме до́јде Јису́с на едно́ гради́ште Самари́јско . . . Та там и́маше бона́р Јако́буф, пак Јису́с, кату оморéн от па́те, се́дна така́ ду бона́ре; та бе́ше саха́те каде́ шес, дохо́да една́ же́на от Сама́рија да покáра о́да от бона́ре. Та́ хи рече́ Јису́с: да́ј ми да п́ие . . . та му рече́ Самари́јската же́на. . . МТ, итн. Јордан Н. Иванов во својот опис на говорите во Серско и Драмско во главата посветена на „лексичко-синтактични особености“ пишува: „Съюз та, както и във други български говори, се употребява вместо книжовните и, че: зе, та го удáри; до́јде си, та му ле́гна; докара́ха го от градó, та падна́; о́дил пеш, та се умори́л; зел, та обра́л салка́мо и др.“ ИПГ208. За та во состав на сврзникот тачен сп. долу.

Како што покажува горната слика, та како предикат на конјункција е присутно, иако не многу фреквентно, во западниот дел од нашиот ареал, го нема во централниот блок говори во Еницевардарско, Кукушко, Солунско, иако во последниот случај ситуацијата не е јасна. Имено, знаеме дека главнината од Верковиќевите приказни е од Солунско, а во нив, во речиси сите, иако не многу фреквентно, та е присутно. Оваа состојба сугерира дека во игра е не само фактор простор туку и фактор време и дека разликата меѓу Верковиќ од едната и Малецки од друга страна може да значи дека со време та се повлекло од говорите на Сухо и Висока. Таквата претпоставка би можела да ја поткрепиме и со фактот дека во Верковиќевата збирка спорадично наоѓаме та и во текстовите од Ениче Вардар (т.е. „от Пазар“), додека во голем блок современи текстови од Еницевардрско не успеав да најдам ниту еден пример. Сп. *Тогас цар'ут са чудиши, как да стора, та и пуснал л'уди на друга царчина, баби да тера, да отрод'ат неговата царица.* ВЕ, *„Не е харно, човек на Бога да погреша, ча јазе са мол'ах, ченду да ми даде, та нека е л'ута змиа.* ВЕ, *И тој киниса та отиде на планината и викнал „партал мајко.“ Та излезе прас една стена една стара самовила и му вели . . .* ВЕ, *Значи, би можело да се претпостави дека на време та во конјунктивна функција било присутно во сите јужномакедонски системи, а на југоисточната периферија покажува дури тенденција да ја преземе улогата на и како основен сврзник со таквата функција. Треба и да одбележиме дека во некои текстови од Корчанско та се појавува во една друга улога. Пред да понудиме некое толкување, еве два фрагменти од дијалогот: „Кума-Малијо! Г-је метта? Кој гу-зједе?“ – „Та знјем је? Ти можи гу-маш изедено“ МЦ и: „Гј-има сватови, мор Кума-Малијо?“ – „Та ја море, тамо горе н-и виде? МЦ – како што се гледа и двата фрагменти се од истиот текст од истиот дијалог. Та се појавува во иницијална позиција во дијалогска реплика која функционира како одговор на прашање. Во францускиот превод од Мазон првата реплика гласи:*

„Et le sais-je, moi?, а втората: „Mais là-haut, tu ne les a pas vus?“ Се чини дека имаме работа со „метатекстова конјункција“, со показател на надоврзување во дијалогот, најпосле: со функција која почесто му припаѓа на а; соодветната интерпретација на а сп. долу. За редоследот на аргументите на сврзничкиот предикат та *mutatis mutandis* се однесува истото тоа што го рековме горе во врска со редоследот на аргументите на и.

Иванов (ИПГ208) наведува уште еден предикат на конјункција: *течен*. Еве го соодветниот фрагмент од неговиот текст: „Обикновено при копулативни изречения съюз та често се засилва с *че*. След дълга употреба на двата компонента един край друг те са се слели в *таче*, а полученият комплекс се е удължил със съгласна *н*. Така се стигнало до твърде распространетата форма *тачен*: *Глѣда, глѣда, тачен си тѣргна; вѣрна са, тачен лѣгна; дѣдоха му л'акове, тачен заспѣ и са укроти; глѣдаше го, тачен му рече, и др. Спв. рѣкоха, тачи дѣдоха и учениците му ТЕ*.“ Последниот пример е од Трлиското евангелие. Судејќи по примерите, *таче(н)* покрај конјункција импликува и редослед на настаните, т.е. има од прилика интерпретација ‘и потоа’.

ПА како предикат на конјункција не секогаш е синонимно со и и со та. Го наоѓаме низ целата јужномакедонска територија, а неговата фреквенција во одделни текстови во голема мера зависи од индивидуалните навики на говорителот. Слично на другите предикати на конјункција и *па* или се јавува во централна позиција во сложената реченица или дејствува „преку реченичните граници“, т.е. се јавува во иницијална позиција. Еве една селекција на карактеристични примери: ...*Јосиф от Ариматиѧ ... му се измѡли везирутѡму Пилѧту за да зѣми трѹпо Ристѡсоф от крѣсто, и Пилѧто му дѧде ѧзин да го зѣми. Па тѡко дѡјде и крѣна трѹпо Ристѡсоф. МЕЦ, ... и во тој грѡб нѣкој никѡј пат не бѣѧ клѧден. Па тѡко тѧмо за петѡко чѣфутѣтим ѡти блѣзу бѣѧше грѡбо, клѧдое Ристѡса. МЕЦ ... Сп. и: Му отговѡри тој тѣем ... Опет па му рекѡе: ... МЕ ... – се чини дека во употребата на *па* како во горните примери насекаде е вградена идејата за временскиот редослед на настаните; оваа значењска компонента би го поврзувала корчанското *па* со стандардната партикула *пак*, додека во бобоштенскиот дијалект во значење ‘пак’ почесто се јавува *опет*. Не е без интерес и фактот дека сите примери на таквата употреба на *па* доаѓаат од евангелскиот текст. Исто во евангелскиот текст и само таму наоѓаме и едно друго *па*, значенски најблиско до стандардното ама (сп. долу), на пр. *Сѣтне ѧко окѡто тфѡе ѣсти чѣсто, тѡгас и вѣсѣ трѹпо тфѡј ѣсти прѣсфѣтен. Па ѧко окѡто тфѡе ѣсти лошо и клѣто, тѡгас вѣсѣ трѹпо тфѡј ѣсти тѣмно. МЕ, И тој му рече: „ѧ вѣлѧм ѡти ѣсти ѣден профѣтин.“ Па не вервѣе чѣфутѣти за нѣго ѡти бѣше слѣп... МЕ, Ако му прѡстѣите л'удѣтим шчо в-ѣме фтѣсѧно, ѧ ви прѡстѣи и тѧтка ваш, небѣтѡму Господинбѡк, вашѣте фтѣзбѣне, па ѧко не му прѡстѣите вѣје фтѣзбинѣте л'удѣтим, нѣти тѧтка ваш, Господинбѡк, не ѧ ви прѡстѣи вам фтѣзбинѣте вѧше. МЕЦ ... И едното и другото *па* ги наоѓаме во текстови од различни преведувачи така што треба да ја отфрлиме хипотезата дека се работи за индивидуални разлики. Мазон во речникот го преведува *па* како ‘*encore, de nouveau*’, и се повикува притоа на еден од наједнозначните примери на таквата**

употреба: Опет пúшчи дру́ги измикиа́ри, повеке от парвѣти, и тѣам па та́ка му сторѣе. МЕЦ. Со други зборови: Мазон го бележи па само во функција и со значење на стандардната партикула пак. Како што рековме, пофреквентно во ова значење во бобоштенскиот дијалект е опет. Шклифов во својата костурска монографија кажува еднозначно дека „Със съюза па се изразява последователност във времето.“ И продолжува: „Примерите с този съюз са малко: Дóјде при-мéне, па ми-рече дáн-сá кáраме. Óјду на гра́до за-рабóта, па-на-дру́гио дéн сá-вáрна дó-ма. Спечéли тóј пáри, па-и-изéде“ ШК125. Во леринските текстови од Мазон па ретко изразува „чиста“ конјункција, меѓутоа релативно мал број на примерите и контекстуалната обусловеност на одделните значенски варијанти отежнува оценка дали имаме работа со прави варијанти или со неколку хомонимни сврзнички предикати. Во одделни контексти мошне жива е и врската со пак кое редовно се јавува со своето стандардно значење. Еве неколку карактеристични примери: – Земéте и да́јте тѣ́ја на лиóтите. Нóка ј изéде“, вéли-царо. Па вѣди на́ у́тро пак кураци́јата да ли изéдоа л’у́дјето. МСЦ – еден пример кој импликува временски редослед на настаните, а истовремено ја илустрира разликата меѓу сврзникот па и частичката пак. Натаму: Вóко дóјде да зéми та́јн, па голéмо сакáше, и Гóспо го ўдри на полóјната . . . МСЦ – чиста конјункција. Натаму: Понáки на éдно пól’е излегоа: та́мо момчина... си фр́лат кáмен... Па на éдно мéсто се плáтваје борцóјте. МСЦ – конјункција со нијанса на спротивставување, т.е. функција блиска на онаа на сврзникот а (сп. долу)., Натаму: Була́јцата, демéк, па ќе бѣди була́јца, чени́цата па чени́ца. МСЦ – значењето на па овде би можеле да го парафразираме како ‘и понатаму’, што е веќе мошне блиско до значењето на пак, а и синтаксичкиот контекст покажува дека имаме работа со класична партикула, а не со сврзнички предикат. Натаму: . . .и во́ј фáти éдна грéда, па плѣвај, плѣвај . . . МСЦ – конјункција + временски редослед. Натаму: Пóпо опѣтва нѣвата: – Е, морѣ, чѣ́ја си?“ Па сѣ́н му одóлу да́де глас отнáтре – На пóпо су“. МСЦ – пак значење блиско до она на а, поврзано со временски редослед. Натаму: „Стó и пéдесе“ – „Нóго се тѣ́ја“. Пак друг рече: – „Сто“ – „Па нóго се“. А донéсоа на пéдесе грóшој: „Па нóго е“, рéкоа. МСЦ – пак значење на партикулата пак; Мазон преведува со *encore*. Останатите примери, како и примерите од коструските села што ги регистрира Мазон не внесуваат ништо ново, а го потврдуваат претставеното шаренило. Го потврдуваат и поновите текстови од Леринско од антологијата на Видоески. Наоѓаме во нив па во функција на партикула со значење ‘пак’, ‘исто така’, како и примери на па – сврзник со значење ‘и’, ‘а’, сп.: Жéната пá пéреше на рéката. ВОшчима – ‘пак’, Му-се-на́жали дúшата на-пóпо шo не-мóжеше да-си-а-на́јди кúката, па си-рече: „Мóре сéа ми-е-зábáрл’аена глáата, дó-зори ќе-чéкам па ќе-а-на́јда.“ ВОшчима – ‘и потоа’, А-стáрите – пá нé-му-чѣни на-стáрите. ВНерет – ‘пак, исто така’, Свéке Тáнас нóгу ўбаф о-напра́е, Свéт Никóла пá ўбаф, Свéти Лúка пá ўбаф, сéте цр́кви и-изнапра́е нóгу убáи. ВНерет – ‘пак, исто така’, Пá тóгај, на-тóа врéме пá, бóлес нeмáше нѣкаква. ВНерет – интересен пример каде што првото па личи на конјункција, а второто на партикула, . . .си-пра́е кúки, пá сéтне со-тѣа си-жѣ́ве убáо. ВНерет – темпоралната компонента се изразува со сетне, а на па му останува

улогата на „чиста“ конјункција, итн. Се задржав прилично на ситуацијата во Леринско, бидејќи таа, се чини, претставува клуч кон различни лексикализации на елементот па во одделните дијалектни системи. Продолжуваме со примери од Мегленско: *И јас двѣта пушки на-рамо и казанут на-едно-дърву, а он, па, торбата*. БМег – ова личи на состав а. . ла, каде што па го засилува спротивставното значење на а. Натаму: *Одима сега, па крај-селто си-имма скривалиште за-пушките*. . . БМег – типична сврзничка употреба. Натаму: *„Кój? А, брѣ, не вие, па уд-вас некуј . . . БМег – ‘а’, Са-убрајка на-другта срѣна су-гърбут, па пу-гърбут гу-удира*. БМег, *Ама трѣба, аку-мојма да-ви-бѣгма па ки-ви-бѣгма*. БМег – пример интересен по тоа што дозволува двојна интерпретација на па – и како сврзник и како партикула. Таков е и наредниов пример: *„Ојте на-сто метри!“ – па, там имише един-дѣп*. БМег . . . Се гледа дека во Мегленско па е во честа употреба и – како и во Леринско – е бифункционално. А еве примери од Ениџевардарско: . . . *добро афендо дај ми ја книгата, па ки ти кажам шо писа у неа*. УЕ, *Кога гу видел попот на владикта дека бргу уздравел, па и на гости му идде му вели . . . УЕ, . . . и зафатил да чека да си стемни, па дур тогај да влезе дом-мо*. УЕ, *Секуј ден бѣз кавал не тргнуваше на нивта, па и там наместо да ора се свирише су кавалот . . . УЕ – додека во претходните примери па можело да се парафразира со ‘и, и потоа’, овде се налага парафразата со ‘а’; натаму: . . . јаска знам оти ти дојде за мојта ќерка, па јаска ки ти ја дам за нивеста*. УЕ, *Јаска имам да палам ешѣ две мина братка, па сеа и них требува да и најдам . . . УЕ, . . . а сеа ошѣ појѣ си занѣтил, па дури и зафатил да гу пѣуе на детето*. УЕ, . . . *јаска и така, и така ки умрам, па за шо друѣ да меѣм? – си рекол мајсторот су умот*. УЕ . . . – во последната серија примери насекаде имаме конјункција со една нијанса на заклучување, нешто како ‘и во таа ситуација’, ‘и тогаш’, и сл. Во истиот блок текстови пак се јавува редовно со стандардно значење. Во речникот кон Кулакиското евангелие Вајан го преведува па со ‘mais, et’, што од прилика одговара на ‘и, а’, а еве неколку примери што го потврдуваат таквото толкување: *И ричѣ на нѣх: Шо сѣ сторѣле? Па виѣ му сѣ рекле на нѣго . . . ВК, Да па Чифутите сѣ чудѣле . . . ВК, . . . ѳти друѣ то шо сѣј, па друѣ то шо жниј*. ВК . . . – доминира спротивставното значење. Истовремено во текстот на Евангелието наоѓаме и па во функција на партикула, сп. *Гувори па ѳн, да му рекал . . . ВК, . . . сѣ вѣрнале па на Јеросалима су нѳго радус*. ВК, . . . – оваа ситуација тера на заклучок дека бифункционално па е карактеристично за постарата етапа во развитокот на системот, а дури подоцна доаѓа до специјализација на пак – партикула и па – сврзник. – Во својата дојранска монографија Пеев го наведува па меѓу „најчестите копулативни сврзници“. Ова констатација ја илустрира со пример: *Сум сѣ свикнала сама па не можум ус чувѣк*. и продолжува: „Сврзникот па, освен со основното значење, го среќаваме и како партикула за засилување: *Трагна пу навѣста, па та-пѣне, па свѣрки, па пѣсни, па цимбиш. Кучѣто па сѣдѣл, пупѣта нѣ јѣдѣл. А он па чѣкор бил, не бѣла жѣн-му. Со таква функција се среќава и во простите искази: А па чинѣле збор по-пишѣн. Па кумши биле ус цѣро. А па рабутил зѣ еѣн лѣпче*.“ ПДој110 – последната издвоена функција главно одговара на спротивставното а; новост во однос на

досега разгледаните примери претставува редоследот – можната постпозиција на *па*, интересни се и составите *а . . па . .* што со истата засилувачка функција ги сретнавме веќе во Мегленско (сп. горе). Во својата кукушка монографија Пеев пак кажува дека „од копулативните најчеста употреба имаат сврзниците: *и, па, да . .*“ и додава: „Сврзникот *па*, освен со своето основно значење, се јавува како партикула: – *па трéва имше, там и стóкџа пáшше*; – *па тáтко-ми и брáт-ми, шó уф-Сáрбџа шо умрé*; – . . *па óни ус-кóлта устáнаа нáсáди*; – *и пу-рúчóк, кулу úжи-на, знáче, вујска́та па сá-тáргна, па нá-сáде сá-вáрна . .*“ (ПК1 : 307) – за жал сите примери се од овој тип, без поширок контекст кој би укажал на што се надоврзува исказот што почнува со *па*; меѓутоа, јасно е дека за Пеев разликата меѓу сврзник и партикула се сведува на иницијалната наспроти средреченичната поставеност, т.е. на линеаризацијата. Семантички гореприведените примери, како и другите што тој ги наведува по тој повод, дозволуваат *па* да се парафразира или со ‘и потоа’ или со ‘а’. Натомошни примери барам во текстовите приклучени кон монографијата: *Сáга удíх пá-нема нíшто. Сéга бих, таа ёсин. ПК, . . аднi зáминаа зá-Кукуш дерéк, не зáпрéе ду-рéкта, а па адiн клон ф-на́што сéло зáвáртéа пу-пáто. ПК – пак составот . . а па . .*; натаму: *Кáрáме, кáрáме ду-Пурóј, нáште па тáм ги-нáјдéме, татко и мáјка. ПК* – типично копулативна функција со *па* во постпозиција; натаму: *И нiя́ стујáме петнáјс дéна, па нá-мóж сá-рéшме с-јóдме. ПК . .* Со значењето ‘пак’ во принцип и се појавува пак, сп. *Си-вíкме: ду-тáа плáнна к-óјме и пак сá-вáрниме . .* ПК, и сл., но сепак во некои контексти и *па* е блиско до тоа значење, сп. *А-бе, дéцта сј-устáвiя́ чувéцте. Јá ткá нá-мóж дó нóсе жéне, нéкуј вујнiк гу-зéме, гу-тýр нá-кóјно, гу-кáре óн, нéка́де ак сá-нá па кин-гу-дá* ПК, и сл. Значи, како дојранскиот така и кукушкиот говор нудат цела гама на значења и функции, од сврзник до партикула, со надоврзување на претходниот текст како единствена инваријанта. – Во лагадинските текстови од Малецки воопшто не го наоѓам сврзникот *па*, додека партикулата пак е прилично фреквентна и со стандардно значење. Слична е ситуацијата во Верковиќевите текстови од Висока, но сепак таму најдов еден пример на сврзничка употреба на *па*, како и еден пример на *па* употребено во функција на инаку фреквентната партикула пак, сп. *Кога мес’ат, онаја дивојка за над’ани от зент’ут фесот, да така ки фати да меси, па другите околу за пејат песни свадбарски . .* ВВ, и: *Тогај излева зент’ув татко, ја изважда от кон’а па пехера í сос две ламбади запалени, ја дава ламбадите на нив’астата, сос св’атило да влезе на удајата. ВВ . .* Во текстот на Трлиското евангелие не го наоѓам обликот *па*, додека пак се употребува со сврзничка, спротивставна функција, сп. *нувá шу са́ е родiло от снáга, тóј е снáга, пак новá шу са́ е родiло от дýх, тóј е дýх. МТ, во современ превод: зашто, роденото од тело, тело е; а роденото од Дух, дух е. Јов3/6, натаму: Вéли му женáта: господáр’у глéдам óти си профiтин, нáшите баштi на тáзи плáнина са поклонiха, пак вие врéвите óти на Јерусали́м е м’áстото, каде тр’áбова дá са поклонéме. МТ, во современ превод: Нашите татковци се клањаа во оваа планина, а вие велите дека во Ерусалим е местото каде што треба да се клањаме. Јов4/20, натаму: И кату дóјде на сéбе си рéче: сегá на кóлко бáштови ми гунлукчiи артiсова л’áп,*

пак јас заѓиновам от глад. . . МТ, во современ превод: А кога дојде на себеси, рече: Колку наемници при татка ми имаат леб во изобилие, а јас пак, умирам од глад. Лук15/17 . . . Слична е ситуацијата во Верковиќевите тектови од Серско: обликот па не го наоѓам, додека пак се употребува и како партикула со стандардно значење и како сврзник со значење блиско на а; во последната функција пак често, иако не задолжително, се јавува во состав со а. Сп. Тога двајмата навјрвџа да си идат, а пак третиа си рече: „Сам шчо шче да прав'а бис дрогáрето?“ ВС, И цáр'а . . . попитал ха(н)жиáта, кóлку му прáви харчтá, а пак тóј му кáзова: . . . ВС, И кáто вíдел цáр'а, чи дохóд'а б'азаргáнина, попитал го е, кóлко вóда íма фаф барáта и кóлко íма от земјáта до нибéто. Пак б'азаргáнина му рекáл . . . ВС, . . . и кáто отишлí при визíр'а, покáзал са кóсéто, чи тóј му е сíн, пак дéтето го íма кáто хизмиkáр. ВС, Мечка-тá е едéша, пáк тја мислéше, чи нíшчу хи прáви кату мáш. ВС . . .

Да сумираме. На целата јужномакедонска територија имаме работа со две функционални единици кои во дел од системите и – веројатно – кај дел до информантите се поклопуваат и формално. На двете единици им е заедничко значењето на временски редослед на настаните. Во сите гореприведувани примери тоа е присутно и кај чисто копулативните и кај спротивставните конструкции. Па со парафраза 'а' обично се појавува во исказите кои информираат за реакција на некоја акција, дијалошките реплики и сл. Значењето 'редослед на настаните' како инваријанта отвора две патишта на семантичката деривација: или кон повторливост на настаните – ова е значење карактеристично за партикулата која зема облик пак, поретко па, или кон спротивставна (адверсативна) копулативна врска – значење карактеристично за сврзникот, кој зема облик па, поретко пак. Како формална (иако семантички мотивирана) дистинкција меѓу партикулата и сврзникот може да се прифати нивната способност да врзуваат еден (партикула) или два (сврзник) пропозиционални аргументи. Не претставува критериум иницијалната и/или средреченичната поставеност на елементот па/пак. Во источниот дел од територијата сврзникот па/пак се јавува не само на граница меѓу две реченични конструкции туку и во постпозиција во однос на првиот ортотонски член на втората конструкција; таквиот редослед го прифаќа и стандардната норма (Конески 1982:537). Впрочем, прозодиската разлика (партикулата акцентирана, сврзникот неакцентиран) во нашиот материјал, иако присутна, не е спроведена доследно. И на семантичкиот и на планот на релативната фреквентност се издвојуваат извесни географски зони. Имено, во западните говори доминира темпоралната значенска компонента, а на останатата територија – адверсативната; на целата територија па во сврзничка функција е релативно ретко, додека во лагадинските и солунските говори речиси потполно се губи. Во Корчанско во функција на партикула се јавува опет, додека па функционира само како сврзнички предикат. Најпосле, присутен е и временскиот параметар – во постарите текстови партикулата и сврзникот почесто формално се преклопуваат. Од сето тоа што го рековме произлегува дека па (пак) спаѓа меѓу сврзници што строго го одредуваат редоследот на своите аргументи.

Интересно е да се одбележи дека Иванов (1977:191) како карактеристичен за серско-драмските говори, покрај *пáк* и *па*, го наведува и сврзникот *апа* 'но', т.е. составот *а па* го толкува како сраснат. Зачудува записот *па* наспрема *пáк*, кој сугерира ортотонски карактер на првата наспрема клитичкиот на втората форма.

Да како носител на конјунктивната врска е хомонимно со субјунктивното *да* а и многу поретко од него. Меѓу досега разгледаните тој е и прв сврзнички предикат што нема виза во стандардната норма. Во јужномакедонските ситеми тој е насекаде маргинален, но сепак забележително позачестен во источниот дел од територијата. Одејќи како обично од запад кон исток, првиот пример го најдов во Мазоновите текстови од Леринско, сп. *Имáше еден цар. Рáзговорил тој на еден чо-век, да му дáл пáри да вíди да ли йма поголéми човéци*. МСЦ. Сп. и: *Да еден комши́ја нóго áрна жéна имáше*. МСЦ, во Мазоновиот француски превод: *Il y avait d'autre part un voisin qui avait une très bonne femme*. – и овде *да* се јавува во копулативна функција со адверсативна нијанса. Најпосле во истата збирка наоѓам и еден пример со можна двојна интерпретација: *Оста́на жéна там у цéрква, да се смéат соечките*. МСЦМокрени; од двете можни Мазон прифаќа копулативна интерпретација: *La femme resta . . . là-bas à l'église, et tout le monde de rire*. – Наредните примери на копулативното *да* ги наоѓам дури во дојранската монографија од Пеев. Цитирам: „Сврзникот *да* (*дá*) освен во хипотаксата се среќава и во паратаксата – во копулативните реченици: *Ки си нá-пра́ве мулítва дá тáкá ки си лéгне. Ки ба́це рáка дá тáкá кá кáчáт нá ко́јно. Ки си до́јде ба́шчá-ни дá тáкá ки ја́дáме. Јас са́ке дá устáрeм дá пá ки дóм таа мо́ма дá зéм, шо не бíváт рáбóти. Кúмо уф них уддeл дá а пу нóво свáдби, гóсте, жимб́йже. Кáжи дá кáжи зáшчó мá кáчй сá ут кубýлта нá ко́јно*.“ ПДој. Нареден блок примери наоѓаме во кукушката монографија на Пеев. Соодветниот пасус пак го наведувам во целина: „Како специфичност за овие говори ќе ја споменеме честата употреба на сврзникот *да* во составни реченици: – *о́фчки, гувéда, пруддéме дá-плáтíme шо купíме нívите тýка; – сá-чíне влáдйка гáвyло дá-ги-прá-чикáл; – фáтíme, зáминáме Димíр Исáрскó Мос да нá-гóре ду-Дúпница бигáме; – кi-т-фрáсне аднá, дá-тeрj-oo до-o-нáјш сeтне*.“ ПК. А еве и еден пример од текстовите приклучени кон монографијата: „*Дáл' тáтко бíше тáргнáл пу-тáквó јáгнйшто пáтýло дó тeре дá-и-јáс; дáл' тáтко бíше ланбáнтин дá-и-јáс дá-сýм лáнбáнтин дá-искáрум цилизýна нá-мáгáринта; дал' тáтко куцáбáшйá бeше дá-áс д-о́дум куцáбáшйá*. ПК . . . Сепак, листајќи ги текстовите, дојдов до заклучок дека копулативното *да* е многу поретко од *и* или од *па*; всушност и во кукушкиот говор тоа е маргинален сврзник. – Во продолжение на гореприведениот пасус Пеев наведува низа примери на конјунктивната употреба на *да* што ги нашол во текстови од соседните говори. Цитирам: „Во Кулакиското евангелие најдовме, исто така, голем број примери со ваква употреба на сврзникот *да*: – *а неразбáни, да тéшки уф-сáрцето, требýве да . . . – гувóри жéната да му ричé: нéмам мáж . . . – му сá развика́ле инсáнот, да рéкле . . . – а устави́ вика жéната тáпо стóмната, да си утýди на гра́да, да вéли на л'удите . . . – вéлеа: не-ј воа шо сeдиши, да прóсиши . . . Од*

Гевгелиско: – *глицал да рекал.*“ ПК:307. – За разлика од кукушките примерите од Кулакиското евангелие лесно можеме да ги умножиме, сп. Гувори па он, да му рекал. . . ВК – интересен пример со па во значење на стандардното пак и да како предикат на конјункција; сп. и: . . . и инсанут зарди него са чини, да не гу пузнајале ВК, или пак, со иницијална поставеност на да: *Да му си молиа на него, ем велеа.* . . ВК, *Да па Чифутите са чудиле.* . . ВК . . . Бројни примери најдов во лагадинските текстови од Малецки: *Јадух л'ап и трагнах ут там да на гор'а в'ечер јајан за да си идам.* МС, *И си вили тој: „татку умр'а зарат тас мома, да јас ни утивам да ја в'енам?“* МС – еден пример во којшто покрај копулативната врска се чувствува и нијанса на спротивставното значење, натаму: *скору вин'ати гу тос чув'ак – му вили на цандармит'а – да у будрум'у н'етр'а да гу затфобрити!“* МС, . . . на м'ен'а бирик'ат кон'уми млогу акшиос да тој колку чабуки да пак дизгин'у му гу скумна.“ МС, *Си дојди и К'ел'ешу дума и вили на жинатаму: „в'ени инб филцанча, да капни мр'ава л'акчи да млогу да му са молиш да таткути клад'е и ут мој л'ак.* МС – пример што може да послужи како доказ дека во анализираните текстови ни субјунктивното да не мора задолжително директно да му претходи на глаголот, со што е понекогаш отежнато оценувањето на карактерот на да – субјунктивно или копулативно; сп. и: *тој б'аши, шту му з'е парит'а на тфобт'а з'ент'уфци да му дади л'ак.*“ МС . . . *амá тр'абува да ти гу звáј тој и другуту оку, да така и ти да му гу звáш н'егувоту;* МС . . . Од приведените примери се гледа дека конјунктивното да во текстовите на Малецки од Сухо е релативно пофреквентно одошто во другите досега разгледани извори. Меѓутоа, во текстовите од Висока не најдов примери на конјунктивно да. Претпоставувам дека се работи за случајно отсуство на таквото да во соодветниот блок текстови (или во идиолектот на информантите на Малецки?), бидејќи во Верковиќевите текстови од Висока копулативното да е присутно: *Кога мес'ат, онаја дивојка за над'ани от зент'ут фесот, да така ки фати да меси.* . . ВВ, *И кога за кинисат да подат да и л'атат колачинтат'а, (ки) ги носат момите хем пејат, да на друга махала ки заневат да а пекат;* ВВ, *Та за езми една баба от малките колачини, за ги намажи с мет или с пекмез да на момите за даде по едно, хем за ги намажи по лицето.* . . ВВ – интресен пример во којшто варираат копулативните предикати та, да и хем. Натаму: *И јунациту вијат сос хоро сичкото село, да така хождат на зент'овата кашча.* . . ВВ – привлекува внимание повторувањето на составот: да така. . . – тој наоѓа паралела во составот и така. . ., со што се потврдува копулативната функција на да, сп.: *От хорото сетне хождат на кумот, са гостат, и така свадбата битисува.* ВВ . . . Натаму: *Тамо, колко роднини има нив'астата, за му бакнат р'анцата, после и колакот големојот двамата ки го разбијат на два комати, да така за седнат, да стор'ат здраво-живо.* ВВ . . . Општо земајќи, лагадинските текстови покажуваат поголема зачестеност на копулативното да одошто тоа беше случај со текстовите од западниот и од централниот дел на јужномакедонскиот ареал. Во текстот на Трлиското евангелие не го наоѓам копулативното да. Не го наоѓам ни во Верковиќевите текстови од Серско.

Сумирајќи, треба да се каже уште еднаш дека да во конјунктивна функција се појавува ретко, релативно почесто на линијата Дојран – Кукуш – Лагадина.

(X)ем е последен сврзнички предикат на конјункција што ќе го разгледаме овде. Се работи за турска заемка којашто, меѓутоа, во дел од источните македонски говори има нешто поместена функција и начин на употреба. Ќе ја приведеме прво кратката карактеристика на службата на овој сврзник во турскиот синтаксички систем: „*hem... hem... or hem... hem de... 'both... and...'* [...] A single *hem* or *hem de* means 'and indeed'; 'moreover'...“ (Lewis 1984:209). Како што се гледа од цитатот, турското (x)ем, или заправо (x)ем... (x)ем... е показател на појачана конјункција, т.е. релација со помош на којашто говорителот инсистира на истовремено присуство на двете именувани компоненти. Пошироко за таквата конјункција сп. долу. Токму на таков начин функционира составот ем... ем... во македонскиот стандарден јазик, а на нашиот ареал во неговиот западен дел. Меѓутоа, во дел до југоисточните говори се појавува (x)ем (не удвоено!) како носител на „обичната“ конјункција, т.е. како синонимно со другите копулативни сврзници. До поместувањето (во однос на турската стандардна частичка *hem*) дошло или во регионалната варијанта на турскиот јазик со која се среќавале Македонците или во самиот процес на позајмување или (што е најверојатно) имаме работа со македонска семантичка деривација по моделот: и... и... ~ и = (x)ем... (x)ем... → (x)ем... „Осамостоеното“ (x)ем го најдов во текстот на Кулакиското евангелие и во текстовите од Лагадинско – како во оние од Малецки така и во оние од Верковиќ. Вајан кулакиското ем го преведува со француското *et* (VK238). А еве ги примерите: ...*дóшле, ém рéкле на нáс. . . 4Лук24, Да му си мóблиа на нéго, ém вéлеа. . . ВК, сá-чудíле, ем вел'áле: как воа знáј кн́ига, не-учéн* – последниов пример од кулакискиот текст го приведувам спрема Пеев (PK1:309). Во современите текстови од Еницевардарско не наоѓам примери од ваков тип. А еве ги лагадинските примери: *Тогáј земува́т един лингер ририф, и пак ракиа, хем вину. ВВ, . . .клават мизенти благи и пијат ракиа, хем и вину. В* – во последниов пример наоѓаме интересен состав хем и кој сугерира дека хем е употребено со адверсативна нијанса, т.е. хем и 'а и'; овој состав го забележува и Лавров (1932:328), цитирам: „Любопыт-но наличие двух союзов хем и и. . .“ – по оваа забелешка покрај горе наведениот следат уште два примери: . . .*и хем раздава попот на сички по една хупка* – во оригиналниот текст и отсуствува: *и попот земува литургиата, ипсосова и псалит „достојно ест“, хем раздава попот на сички по една хупка. . . В251; последниот, трет пример што го дава Лавров како илустрација на составот хем и гласи; хем и едно шише с вино. Во истиот, нелокализиран, текст најдов и: И Лиму кехаја, кату чу така, си оплаши, шчо лаф ки биди това, хем мо вели на чилибиата. . . В, Пак чилиби Теодорак ја сака, хем мо вели. . . В, Тогасá чилиби Теодорак си зарадува, хем ја викна на дивојката. . . В, како и многу други такви примери. А еве уште еден Верковиќев пример од Висока: Нивја-стата им бакнува ранците хем и дарува две по една перница. В . . . Следат примерите на Малецки од Сухо: . . .*и сá пучúди пашáта, какфó тузí им'а? ем утíва и сá чúди и хíч ут умó гу ни звáжда. МС, „д'е сá**

вари?" гу пѝтат; и тѝј му вѝлѝ: „на тупѝлата на т'ап'ѝгу;“ „ѝм вѝгн'у уд'ѝ?!“ МС – по втор пат во нашите примери се појавува овде адверсативната значенска нијанса. Натаму: . . . шѝчки си устѝнаха пухѝхани за да ги гл'ѝдат т'ѝх, ѝм си вѝл'ѝха: . . . МС . . . Приведените примери еднозначно сведочат дека во јужномакедонските говори во околицата на Солун (х)ем врши служба на конјунктивен, а поретко и на адверсативен сврзнички предикат.

Како што веќе спомнав горе, покрај „обичната“, јазикот располага и со средства за изразување јака конјункција. Најтипичното такво средство на целата јужномакедонска територија е позајмениот од турски „удвоен“ состав (х)ем . . . (х)ем . . . којшто ѝ одговара на формулата $\sim [(p \vee \sim q) \vee (q \vee \sim p)]$ со парафраза: 'не е вистина дека p и не q и дека q и не p '. Составот (х)ем . . . (х)ем . . . не го бележи само Мазон во Корчанско, инаку го наоѓаме насекаде од Костур до Серез, еве примери: Ём не-мѝжи, ем-сѝка. Ем-нема пѝри, ем-пѝе рекѝја и тѝтун. Ем-ѝсти бѝлен, ем-нејти бѝл'ки да-пѝе. Ем-ѝсти дѝбро дѝтетѝ, ѝм. не-е сирѝмѝшко. ШК, Дѝтетѝ ет ѝрно, ем ѝчи, ем штѝка ШД, Ё, нема ѝм без пари да ти работат, ем зиѝан да не ти најде. УЕ, Сакам да ми вариш вѝчѝра да биди ем варена ем не варена. Сакам да и мѝиш скалите и да бидат, ем мѝени ем не мѝени; сакам да ми гу метиш двѝрот и да биди, ем мѝтено ем не мѝтено. УЕ, ем гу-типѝ ем па ти-мѝлѝвѝ. . . КЕВ, Он нѝ кулѝнца, ем ги пѝуѝл ем им стрѝлѝл нѝ Тѝрците. ПДој, Ем шѝто ем бѝде. ПДој, Ем сѝ кѝрѝт ем сѝ бѝрѝштѝсувѝт. . . ПДој – во последните примери посебно јасно е изразена концесивната нијанса (иако. . . сѝпак. . .), инаку често присутна кај конструкциите конституирани од предикати на јаката конјункција. Може тука да се забележи извесна ескалација на значенската спротивставеност: конјунктивна врска – адверсативна врска – концесивна врска. . . Натаму: ем нѝ-лѝтѝ прѝваа пѝлѝгѝр, ем нѝ зѝм-та. . . ПК1 : 309, Лѝуто ем жѝнта ми-га-утипѝ, ем кѝјно ми зимѝ. . . ПК1 : 309, ем пѝсе гувѝта, ем ги рѝне. . . ПК1 : 309, ем ичѝмѝнут мо-ѝ-ижниѝме, ем сѝке да-н-пугѝбе. ПК1 : 309. Пеев наведува и примери од збирката на Шапкарев во составот емо. . . емо. . ., цитирам: „Кај Шапкарев, во материјалите од долновардарските говори, среќаваме интересна форма емо: – ка кѝ дојдеш емо да вѝеш, емо да не вѝеш, емо да ми донесеш бакшиш, емо да ми не донесеш.“ (ПК1 : 309). Следат примери од збирката на Верковиќ: „јѝзе, дѝвѝјку, хѝм смѝкви прѝдавам, хѝм сам хѝкимѝѝа – стѝр марѝз излекувам“. В, Хем пуснал един човек от чѝти-ријсете, хем му рече да му кажи на цар'ут, да постеле от скалата дур на филдишната одаја се маргарит. . . В, „тате, јѝзика ем кѝ идам, ем умдисам на Бога да са вѝрнам сос млогу слава.“ В . . . Сп. и од текстовите на Малецки од Сухо: . . . и си утфѝра иѝдѝн дугѝн', ѝм бакалѝк, ѝм праматарлѝк. МЦ . . . Составот (х)ем . . . (х)ем . . . е строго еднозначно специјализиран, што не е случај со неговиот словенски пандан и. . . и. . . Имено, изразите што ги поврзува (х)ем . . . (х)ем . . . (биле тие реченични конструкции или именски синтагми) по дефиниција се наоѓаат во семантичка опозиција еден спрема друг, а честопати се семантички спротивставни. Оттука и целата конструкција може да ја придобие споменатата нијанса на адверсативност. Истата карактеристика е и причина зошто составот (х)ем . . . (х)ем . . . по дефиниција е двоелементен. Од дру-

га страна составот и... и... е семантички посиромашен и се јавува во повеќе функционални варијанти, а во врска со тоа тој не е „затворен“ состав: секвенцата може да биде продолжена и да зема облик: и... и... и..., а дури и: и... и... и... и... Покрај јаката конјункција составот и... и... најчесто одразува конјункција со временски редослед или едноставно асоцијативна конјункција, т.е. секвенца асоцијации врз кои говорителот го доградува текстот. Сп. на пр. И јас му-кажах, веле, и нусих селто, тама срет селто. И Гърците зимаа ут-селто на-горе, па имало едно место Лазарца там, панагир са-праве. И там имало урадие некоо, ут-там стрилили два-три пати на-Гърците, на-кавалеристо, и они утстапили. ПК. А еве и неколку примери на и... и... во служба на јака конјункција, од текстовите во кои не се појавува (х)ем... (х)ем... : сега и видоје, и додјаје и мјане и татка моого. МЕЦ, И многу пата го има кладено и во оган и во воде за да го изгумни. МЕ, ...и му кажаје сфја-чке, и тјази шчо сторије, и тјази шчо научије л'уди... МЕ, „Кој смајина фурке (аршинке) и мотовиле, жа му умбри и жена-му и челјага и сви“. МЦ, И тука и там, и тука и там, а-набјје. БМег, ...да са продаде и тој и жената му и децата му и сичко што имаше да са оплати. МТ, ...сабраха сичките л'у колко најдоха и лоши и хубави... МТ, сп. и од костурската монографија на Шклифов, т.е. паралелно со ем... ем... : Разни л'удја има и-добри, и-лоши. И-мъш-ми е арен, и-децата арни. И-воловите, и-офците се-напасије здраво. И-нашчо село, и-вашчо село се сиромашки. И-турците бее лоши, и-гърците се-лоши ШК...

Ако над секој член на една јака конјункција е надградена негација, тогаш таа има обично посебен експонент – составот ни(ту)...; Еве и една мала селекција примери: Пуглендајте врапчината шчо лите, шчо нити посјае нити жнја, нити соберве во амбари... МЕ, или во друг превод: спушчејте очити на лиотити небетуј, оти нити сее нити жне, нито соберве жито во амбарити... МЕ; натаму: ...ни куршум те фатва, ни нощ те сеч. МСЦ, ...нема тамо ни чојек, ни куче, ич нема живо. МСЦ, Нема ни-мајка, ни-татко. Ниту глава ме-боли, ниту полвина. ШК, Тогај и така бил времето оти ни пу селта, ни пу касабите немал ни адна фаврика... УЕ, ...ништам ни да ми гу звади, ни да му гу зваја! МС, ...харно си земал рибата и ми велиш да готва маџа, а другата да га насолја, ами кату немами нити сол ниту пипер, ниту ширлаган? В, „паша, ефенди, колку терахми, ама н'акој н'а можахми да фатимми ниту цифаири најдохми, ниту хизмикарот, ниту кој гу утепа.“ В, ...нишчо ни липсоваше фаф сарае нито от едене, ниту от пиане, ниту о(т) дрехи за носене, ниту дрехи за постилане. В.

ИЗВОРИ

- БМер – Бојковска Ст., *Текстови од Мегленско, Македонистика* 5, 185–207.
- БК – Mazon A., Vaillant A., *L'évangélaire de Kulakia, un parler slave du Bas-Vardar*, Paris 1938.
- В + име на село – Видоески Б., *Антологија на македонските дијалектни текстови* (ракопис).
- В – Lavrov P. A., Polívka J. (vyd.), *Lidové povídky jihomakedonské z rukopisů St. Verkovičových*, Praha 1932 [ВВ – Воденско, ВЕ – Еницевардарско, ВС – Серско].
- ИПГ – Иванов Ј., *Български преселнически говори*, София 1977.
- КЕВ – Каранфиловски М., *Еницевардарскиот говор* (докторска дисертација; ракопис).
- МВ, МС – Malecki M., *Dwie gwary macedońskie (Suche i Wysoka w Soluńskiem) I. Teksty*, Kraków 1934.
- МЕ, МЕЦ, МЦ – Mazon A., *Documents, contes et chansons slaves de l'Albanie du Sud*, Paris 1936 [МЕЦ – евангелие од Цанко, МЕ – други евангелија, МЦ – приказни].
- МТ – Милетич Л., *Български старини 6.2. Търлиско евангелие отъ 1861 год.*, София 1920.
- ПДој – Пеев К., *Дојранскиот говор*, Македонистика 2.
- ПК – Пеев К., *Кукушкиот говор 1–2*, Скопје 1988.
- УЕ – Угриновски Д., *Народни приказни од ... Еницевардарска околија* (ракопис).
- ШД – Шклифов Б., *Долно-Преспанският говор*, София 1979.
- ШК – Шклифов Б., *Костурският говор*, София 1973.

БИБЛИОГРАФИЈА

- Конески 1982 – Конески Б., *Граматика на македонскиот литературен јазик*, Скопје 1982
- Lewis 1984 – Lewis G. L., *Turkish Grammar*, Oxford 1984.

ZUZANNA TOPOLIŃSKA

EXPONENTS OF THE SENTENTIAL CONJUNCTION
IN SOUTH MACEDONIAN DIALECTS

(Summary)

The author takes paratactic conjunctions to be predicates on the semantic plane. They express associative relationships between events spoken of in the text. The bases for associations are primarily subjective, they are a corollary of discursive thinking.

The paper presents basic exponents of the predicate of conjunction in South Macedonian dialects.

РАДМИЛА УГРИНОВА-СКАЛОВСКА

ОКОЛУ ПРЕВЕДУВАЧКАТА ПОСТАПКА ПРИМЕНЕТА ВО ЕВАНГЕЛСКИТЕ ТЕКСТОВИ ПИШУВАНИ СО ГРЧКО ПИСМО

Евангелските текстови за кои станува збор овде се пишувани со грчко писмо, а настанати се во втората половина на минатиот век. Тие се однесуваат на географското подрачје на Македонија што го опфаќа најјужниот појас, почнувајќи од Неврокопско (Трлиското евангелие од 1861 год., понатаму Трлис), Ениџевардарско (Кониовското евангелие од 1852 год., Кон), Солунско, одн. регионот на долниот тек на Вардар (Кулакиското евангелие, околу 1860, Кул) и Корчанско (Евангелието од Бобошчица, 1870–1880, Боб).¹

Сите овие текстови, иако се настанати на прилично широк појас, имаат повеќе заеднички црти.

Пред сè, се работи за преводи од грчки на современ македонски јазик, односно на говорот на преведувачите, па така претставуваат и вредни записи од најјужните македонски говори од пред речиси век и половина, но и документи за духовната клима во тие краишта во тоа време.

Освен дијалектолошкиот материјал, дијалектната и друга лексика, тие се интересни и од повеќе други аспекти: нивниот однос кон грчкиот текст на евангелието, од една страна, и кон црковнословенската писмена традиција, од друга, а посебно од аспект на преведувачката техника на секој од авторите и нивниот пристап кон материјата каква што претставува евангелскиот текст.

Ќе се обидеме да изнесеме некои сознанија што се однесуваат на преведувачката постапка на сите четворица автори на текстовите со кои располагаме. Тие се наметнуваат сами по себе, откако, читајќи го текстот, ќе ни стане јасна целта што си ја поставиле тие: да му ја направат што поразбирлива и поблиска евангелската мисла на простиот македонски верник. До ова сознание дошле и издавачите на Кул и Боб, А. Мазон и А. Вајан.²

¹ Л. Милетич, *Два български ръкописа с гръцко писмо*. Български старини VI, София 1920; Ѓ. Иванов, *Български старини из Македонија*, София 1931, стр. 181–183; А. Mazon, A. Vaillant, *L'Évangélaire de Kulakia. Un parler slave du Bas-Vardar*, Paris 1938; А. Mazon, *Documents, contes et chansons slaves de l'Albanie du Sud*, Paris 1936.

² А. Mazon, *L'Évangélaire de Kulakia . . .*, стр. 13–14; А. Mazon, *Documents . . .*, стр. 12–13.

1. Појдовна точка ќе ни биде фактот дека имаме работа со преводи од грчки јазик на современ македонски говор – неврокопски, долновардарски (солунски), ениџевардарски, корчански. Со оглед на фактот што во некои од местата каде тие се настанати составот на населението е одамна изменет на штета на македонското,³ нивното значење за македонската дијалектологија станува уште поголемо.

2. Сите четири текста претставуваат изборно неделно евангелие (апракос) што се гледа од распоредот на четивата, како и од вообичаениот увод во нив:

Боб: Рече Господѝнбок Рѝстос сѝка, Мт 6,14

Тѝзи вреа́ме рече Рѝстос Мт 6,22

Во тој за́ман Мр 6,14

Кул: На тоа вре́ми, Ј 5,1

Риче Го́спот, Мт 18,10

Како предлошка на преведувачите, смета А. Мазон за ракописите што ги објавил, им послужило некое издание на новогрчки јазик, но кое, тој со сигурност не може да каже. А. Мазон во студијата за Кул наведува дека распоредот на читањата во него се сложува со еден текст најчесто употребуван во XIX век⁴, со извесни разлики во синаксарот: распоредот на празниците во Кул очигледно е правен според словенски mineј. Споредбата со критичко издание на НЗ на грчки јазик⁵, како и со еден старословенски кодекс⁶, мошне често покажува отклонување во смисла на одредена адаптација колку кон македонскиот јазик, толку и кон слушателите и читателите верници на кои им е наменет текстот. Имено, при една подетална споредба со овие два текста (грчкиот и старословенскиот), кои помеѓу себе максимално се сложуваат, текстовите на преводите за кои станува збор покажуваат во однос на нив повеќе разновидни отклонувања како резултат на она што би можело да се подразбере како индивидуална преведувачка постапка.

Кон утврдувањето на грчка предлошка на овие преводи наведува и големиот број грцизми во нив (тоа во потполност не може да се установи за Кониовското евангелие, зашто располагаме само со мала одломка објавена кај Ј. Иванов), како и начинот на кој се предаваат библиските имиња. Тие грцизми, колку што може да се својствени за говорот на преведувачот, толку може и да се преземени од предлошката, затоа што често се работи за книжевни зборови, од духовната сфера.

3. Следното интересно прашање се однесува за врската на овие текстови со постарата црковнословенска традиција, за нејзиниот континуитет и за моливоста таа да биде одразена во нив, кога веќе сме склонили да го прифатиме фактот дека тие претставуваат нови преводи од грчки.

³ А. Mazon, *L'Évangéliste de Kulakia*, стр. 5.

⁴ Ἰωάννου Νικολαΐδου, Θεῖον καὶ ἱερὸν Εὐαγγέλιον, ὁμοιον κατὰ πάντα πρὸς τὸ ἀναγινωσκόμενον ἐν ταῖς Ἐκκληδίαις, Атина 1897, трето издание.

⁵ *The Greek New Testament*. Ed. by K. Aland, M. Black, B. M. Metzger, A. Wikgren, London 1966.

⁶ И. В. Ягич, *Мариинское четвероевангелие с примечаниями и приложениями. Памятник глаголической письменности*. Санктпетербург 1883.

Дали преведувачите, освен грчкиот оригинал, познавале и некоја црковнословенска верзија или пак верзија на некој друг словенски јазик?

А. Мазон во случајот на Боб објаснува дека обајцата именувани преведувачи од Бобошчица, освен својот роден говор, не познавале ниеден друг словенски книжевен јазик, со тоа што едниот од нив (поп Теодор Иконџмо), покрај култот кон грчкото православие, чувал длабоко во себе восхит за непозната Русија. А јазикот на преводот, покрај словенската, народна лексика од секојдневниот бит, Мазон во некои зборови од духовната и моралната сфера, гледа врска со словенската писмена традиција. За него такви би биле зборовите како госпо, бо(го)родица, ум, блаздна, правина, надешт и сл. И за Кул Мазон има слични сознанија.

Во познавањето на црковнословенскиот јазик се сомнева и Б. Конески во својот прилог за кој ќе стане збор понатаму.⁷

Но, подеталното исчитување на четирите текста ни открива и некои други примери, освен оние што ги наведува Мазон, уште покарактеристични црковнословенски елементи кои не уверуваат во можноста нивните автори сепак да познавале помалку или повеќе некој словенски (црковнословенски) евангелски текст, или пак со некои црковнословенизми се здобиле преку своето образование.

Од Трлис Б. Конески во споменатиот прилог наведува повеќе глаголски именки на -ние (совершѐние, писáниету, спасѐнието, причестѐние и др.) или именки на -тел (спасѝтел, карстѝтелја). Кон овие примери ние би ги додале уште и случаите како Сфѝти Дух, Ј 4,24, Сфѝти Дух Ј 20,22 од Кул, дѝхо Ј 10,21, Сфѝти Дух Ј 15,26, но и за сфѝтего Дѝа Ј 7,39 од Боб и дух Ј 3,1 и вокативната форма гѝсподи од Трлис. Трлис содржи и други примери што би можеле да потекнуваат од словенски извор, можеби руски, судејќи по нивниот фонетски лик: воскресѐ Мр 16,6 воскресѐ от мѐртвите, покрај воскресне 228, формата чѐловѝштиа син 26,30 (покрај чѝулѝаќ 41), рибаре чѝулѝшти 30, мѐртвите Ј 12,1. Овој список на очигледни русизми во Трлис го потврдува уште еднаш заклучокот на Б. Конески⁸ до кој дошол анализирајќи го зборот слова од Трлис и Кул во Јов 1,1 (Ис парвѝаќ бѝше слѝва, Трлис : У крај час му бѝше Слѝва Кул : искони вѝ слово : ѝν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος). Имено, Б. Конески смета дека формата слѝва, која тука има особена стилска функција, е преземена од рускиот јазик и со руски изговор (акање).

Интересна е и една форма од Кул која Мазон не ја транскрибира латинички и не ја коментира: ξιγισ-ύαѝ Ј 24,27 и Ј 24,32. Таа во старословенскиот текст му одговара на зборот сѝказашѝ, а во грчкиот му одговара формата од глаголот ѝρμηνѝω 'толкува, објаснува'. Може да се претпостави дека се работи за директно пренесување од постар словенски текст, но лошо предаден со грчкиот алфавет, можеби поради ерот.

Познавањето на постар словенски текст можеби се огледува и во примерите во кои има потполно согласување на новиот текст со старо-

⁷ Блаже Конески, *Еден русизам во Трлиското и Кулакиското евангелие*, Македонскиот XIX век, Скопје 1986, стр. 200-201.

⁸ Таму, стр. 200.

словенскиот: Боб: и тѿам му рече : и тъмъ рече Мар : καὶ ἐκεῖνοις εἶπεν, или такви во кои начинот на преведувањето се согласува со некои стари текстови од средниот период: велеаје слаби зборóви : χωλῶαχж : ἐβλασφήμουν МТ 27,39 Боб. Ова слаби зборови потсетува на спој вреднаа словеса од некои македонски текстови.

И едно место од Кул на свој начин наговестува присуство на постар словенски текст покрај грчкиот. Имено, наспроти стсл. възлеже (и възтъ тъко възлеже съ нима, Л 24,30) во преводот на Кул стои нукја́ва (Да станал да си нукја́ва су нѣх). Преведувајќи од грчки, тешко можело κατακληθῆναι да го преведе така, затоа што значи 'се наместува за јадење'.

Меѓу текстовите што ги имаме предвид, иако одломката на Кон е многу кратка, тоа зазема посебно место. Споредбата со Кул покажува поголема блискост до стилот на евангелието и поголема веројатност дека преведувачот на Кон познавл некој словенски/црковнословенски евангелски текст, зашто неговиот исказ често се чини директно пресликување на црковнословенскиот:

Јов 20,19

Кон

Мир на вас

Гóспуда

Вѣдохми Гóспода

нѣк поверувам

Кóга дудѣ Иисус

зарди страхут јудејцки

Кул

мирно (мирба) на вас

Стопанот

а видѣхми Стопанот

нѣ ѿ кабил да веруам

кога дошал Иисус

зарди страхо шо имале ут чифутите.

4. Во однос на преведувачката техника, повеќе или помалку кај сите преведувачи, може да се издвојат неколку ситуации:

а. Кога преведувачите наспроти еден збор во грчкиот или словенскиот текст се одлучувале за поопширно – описно предавање на содржината:

Боб: и му го даде л'удим да му го рабóте на пóлу. И побеајна от тáмо / въздсты-и дѣлателемъ и отиде / καὶ ἐξέδoto αὐτὸν γεωργοῖς, καὶ ἀπεδήμησεν, Мт 21,33;

и тѿа шчо работеаје лозјето / дѣлателе / οἱ γεωργοί, Мт 21,38;

Трлис: разжелá му са душѣта и гу добѣ јат / запрѣти дхоч и възмѣти са самъ / ἐνεβριμήσατο τῷ πνεύματι καὶ ἐτάραξεν ἑαυτὸν, Ј 11,33;

Кул: су чѣсто сѣрци и су правѣна / дхомъ и истинонъ / ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ, Ј 4,24;

Вóа приказна гу ричѣ за Сфѣти Дух / се же рече о доустъ / τοῦτο δὲ εἶπεν περὶ τοῦ πνεύματος, Ј 7,39.

б. Понекогаш имаме работа со замена на лексема со пошироко или поизместено значење:

Кул: Чѣи са вѣи приказни / что сжтъ словеса си / τίνες οἱ λόγοι οὗτοι, Л 24,17;

нóкја бидеки / сжшти же поздъ / οὔσης οὖν ὀψίας, Ј 20,19;

Трлис: Тѣ си израѣлски дидáскал та не знáеш ли тѣзи рабóти / ... и сѣхъ ли не вѣси / ... καὶ ταῦτα οὐ γινώσκεις Ј 3,3;

голјам зингѣнин междý чѣфутето / кѣнась иудеискъ / ἄρχων τῶν Ἰουδαίων. Ј 3,1.

Боб: от свáта зéма чeфýцкa / отъ вѣсѣѧ иудеѧ / ἀπὸ πάσης τῆς Ἰουδαίας, Л 6,17

Рáвви, во кóја кáшчa сéадиш / Рав'ви . . . къде живѣши / Ῥαββί . . . ποῦ μένεις, Ј 1,39

со голем глас велеаше / зъваашкѣ гла / ἔκραξεν λέγων, Ј 7,37.

в. Наспроти овие случаи, што се почести, во Кул има примери каде преведувачот посегнал по постегнат израз, одн. со помалку зборови да искаже содржина која, на пр., во еден старословенски текст е дадена поопширно, а притоа смислата да не загуби:

Кул: упулѣјтисти / възведѣте очи ваши / ἐλάρατε τοὺς ὀφθαλμοὺς, Ј 4,35;
умракнá / при вѣчерѣ естъ / πρὸς ἑσπέραν ἐστὶν, Л 24,29.

Такви примери во другите текстови не најдовме.

г. Следната група примери ја сочинуваат оние евангелски места каде преведувачите не го парафразирале текстот, туку обично додавале соодветен атрибут како дополнително објаснување кон некое име што се спомнува. Вакви примери има во сите три поопширни текста:

Кул: су чíсто сýрци и су правíна / дхомъ и истиноѡ / ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ, Ј 4,24;
вóа прика́зна / се же рече / τοῦτο δὲ εἶπεν, Ј 7,39;

Трлис: ед́ин млат / юношж / νεανίσκον, Мр 16,5;

Боб: Рече Господинбóк Рíстос сýка / рече гъ / Мт 6,14;
И т́ѧ шчо работеáје лозјéто. . . / дѣлаете же / οἱ δὲ γεωργοὶ, Мт 21,38.

За зборот дѣлатель Боб (преведувачот Канко) употребува повеќе замени: лозјáри, т́ѧ шчо работеáје лозјéто, т́ѧ шчо работеáје, аргáти.

велеáје слáби зборóви / хѡѣѡхж / ἐβλασφήμουν, Мт 27,39;

у везиратóго Пилáта, Мр 15,43, Мт 27,62; забíтино Пилáто Мт 27,65;

И се кáрсти от светéго Јовáна Карстáчо / І крѣсти сѧ отъ иоана въ ѱрданѣ / ὑπὸ Ἰωάννου, Мр 1,9;

Даскáле Ристóсе / оучителю / Διδάσκαλε, Мр 10,35;

Марíа шчérкa Јосí . . . / Марíѣ иосиока / Μαρία ἡ Ἰωσήτος, Мр 15,47.

д. Освен овој начин на преведување, треба да се издвојат и некои случаи на оригинални решенија што се состојат во изнаоѓање на колку необични, толку пластични и други поетски еквиваленти.

Така, наспроти жéднам Ј 4,24 во Кул, во Боб стои ести загóрен / жаждетъ / διψᾷ, Ј 7,37, загóреј / жаждѡхъ / ἐδίψησα, Мт 25,35.

Така и Кул: тракáли (Кóј ки ни тракáли на нáс плóчата /кто отъвалитъ намъ каменъ / τίς ἀποκυλίσει, Мр 16,3.

Овде Кул буквално се сложува со грчкиот текст – ἀποκυλίω 'отркала'. И Трлис на истото место го употребил истиот збор: тарколí.

Трлис: Марθa натстојáваше / слоужаше / διηκόνει, Ј 12,2;

бéха дошли́ да разговáрет Мáрθa и Марíа за брáта хми / . . . да оутѣшатъ-и о братѣ ею / ἵνα παραμυθήσωνται αὐτάς;

чeфýтскиа вели́ден / пасха иудеиска, Ј 2,12;

Лазар...шту гу дигна от мёртвите / егоже въскрѣси отъ мрѣтвѣиѣхъ /
Λάζαρος ὃν ἡγείρειν ἐκ νεκρῶν, Ј 12,1.

Боб: Куртулјата / Месиѣ / τὸν Μεσσίαν, Ј 1,42;
немáјте страј / дрѣзайте / θαρσεíte, Мт 14,27;
сој жа клирономѣса лозјето / съ естѣ наслѣдѣникъ / οὗτος ἐστὶν ὁ
κληρονόμος, Мт 21,38;
се ужéниј сéга бáргуј / женѣ поѣмъ / γυναῖκα ἔγημα, Ј 14,20.

На стсл. помилоуи ма во Боб му соодветствува стóри умѣлка на меáне Ј 18,38 или умѣлви ме Ј 18,39, а на птица нескына, Мт 6,26 – врапчинáта шчо лíte / τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ.

Така и честиот увод во читањата со цсл. лик вонмемъ – во Боб е предаден со цела реченица: да кламе в ѹме Ј 15,17.

ѓ. Дека преведувачите свесно оделе кон адаптација и еден вид осовременување на евангелскиот текст, покажува и начинот на кој тие ги предаваат мерните единици (за растојание) или паричните единици:

Кул: на идно сéло шо бéши далéку уд Јерусали́м шéјсет мѣли / ...
стадии шéстѣ дéсатѣ / ... σταδίους ἑξήκοντα, Ј 24,13;

Трлис: бéше блѣзу до Јерусали́м сас едѣн сахѣт / близѣ имá вко патѣ на
дéсатѣ стадии / ὥς ἀπὸ σταδίων δεκαλέντε, Ј 11,18;

Трлис: ... пéт лѣтри алтáне / патѣ талáнтѣ / пέντε τάλαντα, Мт 25,15;
... едѣн борчлѣе дéто ѣмáше да му дáва петнесéт милјѹне /
длѣжѣникъ едѣнѣ тѣмонѣ талáнтѣ / εἰς ὀφειλέτης μυρίων τάλαντων, Мт 18,24.

е. При преведувањето од јазик со структура каква што има грчкиот, нашите преведувачи биле поставени пред задача да вршат и одредена граматичка адаптација, особено на различни синтаксички конструкции, како што се оние со партиципите, апсолутните падежи и сл. Во овој поглед тие имале потешка задача, но и поголеми можности од нивните подалечни словенски претходници, затоа што во објективната неможност да го пренесат буквално грчкиот модел, тие применувале повеќе конструкции во духот на современиот македонски јазик и така постигнале изразита стилска разновидност.

Кул: Да мѹ сѣ мóлѣи на нéго, ем вéлеа / и нѣждаашéте и глѣжшта / καὶ
παρεβιάσαντο αὐτὸν λέγοντες, Ј 24,29;
дујдéле ém велјáле / придж глаголѣшта / ἔλθον λέγουσαι, Ј 24,23.

Во овие примери наспоредноста на две дејства од кои едното е изразено со лична форма, а другото со партицип, преведувачот ги претставил со две лични форми поврзани со турскиот сврзник ем (хем).

Но: нóкја бидéки од Кул, му одговара на стсл. сѹшти же поздѣ / οὕσης οὖν ὀψίας, Ј 20,19, и тоа при поголемо согласување со грчката ситуација.

Истиот преведувач, наспроти старословенскиот имперфект (во грчкиот овој стих го нема) употребил сосема наместо минато идно време и ефектно го постигнал значењето на дејство што вообичаено се повторува:⁹

кóј пóнáпри вѣки ки флэзеши как ки сѣ стрéсaши вóдата, сѣ лекѹ-
ваши / I иже прѣвѣе вѣлажааше по вѣзмѣштении водѣ сѣдравѣ бѣвааше. Ј 5,4.

⁹ Б. Конески, Граматика на македонскиот литературен јазик, дел I и II, Скопје 1967, стр. 493.

И преведувачот на Трлис наоѓа замена за партиципот во соодветна лична глаголска форма:

дојде Јосиф . . . дето и тој чјакаше / приде Иосифъ . . . иже и тз бѣ чаѣ / ὃς καὶ αὐτὸς ἦν προσδεχόμενος, Мр 15,43;

Тази Марија беше дето помáза гóсподе сас миро / бѣ же Маритъ пома-
завъшитъ га мѣроѣ / ἦν δὲ Μαριάμ ἡ ἀλείψασα τὸν κύριον μύρω, Ј 11,2;

Та излјазоха набарже та побјагнаха от грóба / I ишедъша бѣжаша
отъ гроба / καὶ ἐξελθοῦσαι ἐφυγον ἀπὸ τοῦ μνημείου, Мр 16,8.

Боб партиципот во атрибуциска позиција го предава најчесто со релативна реченица, како, впрочем, и другите преводи:

И свѣти алаусти шчо беáе одéни / и вѣси пришедъшеи народи / καὶ πάντες οἱ συμπαραγεόμενοι ὄχλοι, Л 23,48;

токо блáдзе тѣа шчо не видóје и вервáје / блажени не видѣвъшеи и
вѣровавъшеи / Μακάριοι οἱ μὴ ἰδόντες καὶ πιστεύσαντες, Ј 20,29.

Истиот стих, како што видовме понапред, е на сличен начин претставен и во Кул.

И во Боб активниот птц. през. употребен како глаголски прилог се предава така:

дојде пулѣшкѣм / приде видѣ / ἦλθεν βλέπων, Ј 9,7.

Од зборообразувачка гледна точка можат да бидат интересни членуваните сопствени имиња во Трлис како: Јудата (Јудата Сѣмоноф Искарѣотина, Ј 12,4) и изведувачката од типот Пилатин Мр 15,43.

ж. Чувство за внесување стилска разновидност преведувачите пројавиле и во преведувањето на службените зборови, особено на сврзниците и партикулите. Притоа, особена експресивна функција добиваат партикулите и сврзниците преземени од турскиот јазик. Така, во Трлис áцеба некаде му одговара на стсл. οὐκ и гр. ἄρα, а некаде се јавува без соодветство во стсл. и гр. – áцеба чéј син да е / чи естъ сынъ / τίνος υἱός ἐστιν, Мт 22,42.

Таму на сврзникот и/каѣ често му одговара та: Отговóри Исусъ та му рече Ј 3,3 и на други места.

Во Кул таа функција ја има да: Да си утѣдоа кóлку ут нáс на грóбот / и идѣ єдини отъ насъ къ гробовъ / καὶ ἀπ᾿ ἑαυτῶν τινες τῶν σὺν ἡμῖν ἐπὶ τὰ μνημεῖον, Л 24,24, или ем, особено при паралелни дејства: Да му си мóлиа на нéго, ем вéлеа / καὶ παρεβιάσαντο αὐτὸν λέγοντες, Л 24,29. Таму на стсл. же му одговара турското ѝлим:

ѝлим на нéго нé гу нáшле / самого же не видѣша / αὐτὸν δὲ οὐκ εἶδον, Л 24,24;

Во истиот текст, на стсл. бо / гр. οὐ γὰρ му одговара ету:

Ету нé си бѣркат Јудеи су Самарѣити / не прикасаѣтъ бо са Иудеи Самарѣнехъ / οὐ γὰρ συγχῶνται Ἰουδαῖοι Σαμαρίταις, Ј 4,9.

За Боб е карактеристична употребата на партикулата ја наспроти стсл. се / ѝде : ја син ти / се снъ твои / ѝде ὁ υἱός σου, Ј 19,26, а на стсл. се бо / ѝдоу γὰρ – ја г'е : ја г'е ви вѣл'а áко ваш жа банди / се бо мѣзда ваша/.

Од досега кажаното за сите три текста (Трлис, Кул и Боб) може да се заклучи дека нивните преведувачи пројавиле доволно слободен

однос во пренесувањето на текстот; тие ги користеле сите јазични можности да ја пренесат во својот дијалектен идиом евангелската материја без да ги нарушат нејзините догматски основи. Оваа слобода оди до таму што и познатата поговорка за протнувањето на камилата низ иглени уши (Мт 19,24) во Трлис е заменета со поговорка веројатно по-вообичаена во таа средина: по-колáј мóже да заминé гимидијска хóрто-ма през íглeно ўхo, та не чјорбацiиa да флeзе на небéсната цaрштiна / оудобѣ естѣ вельеждоу сквозѣ оуши игълинѣ проити неже богатоу въ црствіе бжіе вънити / εὐχολώτερόν ἐστιν κάμηλον διὰ τρυπήματος ῥαφίδος διελθεῖν, Мт, 19,24.

И, на крајот, две ситуации што ги среќаваме во овие текстови не поставуваат пред нов, специфичен проблем.

Во првиот случај, што го среќаваме во Боб (2×), се работи можеби за врска со некој апокрифен текст:

на местóто, кóје се вéли Голготá, шчо жа се речи местóто коскеáтуј главеáтуј парветéму чóвек Ада́м / на мѣсто нарицаемое Голѣгота, еже естѣ нарицаемое краниево мѣсто / εἰς τόπον λεγόμενον Γολγοθᾶ, ὃ ἐστὶν κρανίου τόπος λεγόμενος, Мт 27,33;

И кога дојдóе на местóто шчо се зове главеáтуј Адамóве /и егда приѣѣ на мѣсто нарицаемое краниево / ἐπὶ τὸν τόπον τὸν καλούμενον κρανίου, Л 23,33.

Обете места им припаѓаат на различни преведувачи – првото на Димитри Канко (Цанко?), а второто на папа Теодор Иконóмо, што значи дека обајцата познавале некој таков текст, секако апокрифен, во кој се вели дека на Голгота бил погребан Адам и дека Христовиот гроб бил поставен над Адамовиот гроб.¹⁰ Бидејќи ниту во грчкиот ниту во словенскиот текст за такво нешто не станува збор, претпоставката дека се работи за врска со некој апокриф станува поверојатна. Најмногу елементи блиски до оваа ситуација има во апокрифот за крстното дрво.¹¹

И уште една особеност во Трлис и во Кул го задржува нашето внимание. Имено, во Трлис во Мр 16,2 читаме:

та млóгу рáно фав нидјéле ўтрина дóјдоха на грóба.

Наспроти тоа во старословенскиот и грчкиот текст стои:

! сѣло рáно за ѡтра въ єдинѣ сѡботѣ приѣѣ на грѡбѣ / τῇ μιᾷ σαββάτιον ἔρχονται ἐπὶ τὸ μνημεῖον, Мр 16,1. Та кугá замина́ саботáта / ! минѣ-вѣши сѡботѣ / καὶ διαγενομένου τοῦ σαββάτου.

Така и во Кул, на истото место: на нидéлата / и минѣвѣши сѡботѣ / του σαββάτου, Мр 16,1 и на тá нидéл'a / τῶν σαββάτων, Мр 16,2.

Заменувањето на сабота со недела како последен ден во неделата, што се празнува, се толкува како христијанско подновување во однос на старозаветното празнување на саботата¹², а кое е одразено и во по-

¹⁰ *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Zagreb 1979, v. Adamova lubanja, Adamova smrt.

¹¹ П. Динеков, К. Куев, Д. Петканова, *Христоматия по старобългарска литература*, София 1967, стр. 171–173.

¹² Oleg Mandić, *Leksikon judaizma i kršćanstva*, Zagreb 1969, v. Nedjelja.

старите евангелски текстови. Дали оваа ситуација нашите преведувачи ја презеле од грчката предлошка или дошле до неа по некој друг пат – од постојната традиција во нивната средина, би можело да го потврди изнаоѓањето и на други такви примери во нашето писмено наследство.

Овој поглед на евангелските преводи на неколку јужни македонски говори од средината на минатиот век ни зборува за нивното повеќестрано значење. Покрај нивната вредност како извори за проучување на јужните македонски дијалекти, тие имаат и посебно културно-историско значење – како дела во кои е одразен висок духовен и творечки акт на тогашната македонска интелигенција. Ова нека биде скроман прилог кон проучувањето на духовната култура во јужните предели на Македонија во втората половина на 19 век.

РАДМИЛА УГИРНОВА-СКАЛОВСКА

ПЕРЕВОДЧЕСКИЙ ПОСТУПОК, ПРИМЕНЯЕМЫЙ В ЕВАНГЕЛЬСКИХ ТЕКСТАХ ПИСАННЫХ ГРЕЧЕСКИМ АЛФАВИТОМ

(Резюме)

В настоящем докладе проводится анализ переводческой техники переводов с греческого на македонский язык евангелия сделанных во второй половине 19-ого столетия, писанных греческим алфавитом. Вопрос касается четырёх текстов: Кониковского, Трлиского, Кулакийского и Евангелия из Бобошцы, сравниваемых с одним старославянским, каноническим кодексом и критическим изданием НЗ на греческом языке. Кроме строгого придерживания родного говора, одним из употребляемых в егейской части Македонии, существуют указания о том, что некоторые из переводчиков знали какой-то древний церковнославянский евангельский текст, но прослеживается и контакт с русским языком. Переводчики отчасти позволяют себе более свободную интерпретацию, с целью сделать евангельский текст более ясным для верующих из определенной среды. Эта интерпретация состоит из парафразы, расширения или сужения высказывания, его осовременения, а также и его грамматического приспособления. Очевидны и некоторые свидетельства о связи с апокрифической литературой.

НИНА ДИМИТРОВА-ШМИГЕР
РОЛАНД ШМИГЕР

ЕДНА БИТНА РАЗЛИКА МЕЃУ ЈУЖНОКОСТУРСКИОТ И КОРЧАНСКИОТ ВОКАЛЕН СИСТЕМ

0. При нашите дијалектолошки истражувања во селото Нестрам (Νεστόριο) (Нестрамско) (заедно со Ерик Тау-Кнудсен, Копенхаген) и во селата Сничене (Καστανόφυτο), Марчишча (Κάτω Περιβόλι) и Мангила (Ἀνω Περιβόλι) (Костенарија), кои се наоѓаат сите во крајниот јужен дел на костурскиот говор, па денеска и воопшто на македонското јазично подрачје, пронајдовме една многу карактеристична особеност во вокалниот систем која во досегашните изучувања на соодветните дијалекти или воопшто не е спомната или само делумно и не сосема доследно обележана.

Се работи за една упадлива тенденција кон дифтонгизација на вокалите *е* и *о* во акцентиран слог, при што се добива резултатот *ѝе* односно *ѝо*. Оваа тенденција не е во сите случаи еднакво изразена, така што во праксата се среќаваат сите нијанси меѓу *ѝе* и чисто *е*, односно меѓу *ѝо* и чисто *о*. Тоа зависи од брзината на говорот, од поголемата или помалата емфатична нагласеност, па очигледно и од возраста на говорителот. Колку што е побавно и понагласено зборувањето, толку појасно се појавуваат наведените дифтонзи. Притоа тенденцијата кон дифтонгизација е значително засилена кај претставниците на помладата генерација.

Целта на нашата работа е поподробно да ја расветлиме оваа појава и да понудиме едно можно објаснување, земајќи ги предвид познатите податоци од соседниот корчански (бобоштенски) говор.

1. Од нашите снимки не се согледува никаква можност појавувањето односно непојавувањето на дифтонизите *ѝе* и *ѝо* од акцентирани *е* и *о* да се објасни како резултат на некој механички закон на комбинаторска гласовна промена во определени фонолошки или фонетски контексти.

Од една страна, во еден и ист збор може еднаш да се забележи дифтонг, другпат не, и тоа дури кај еден и ист говорител, на пример:

paŋd'élɲik // paŋdélɲik 'понеделник'

Од друга страна, во сите позиции имаме забележано случаи со појава на дифтонзи. Затоа ја исклучуваме можноста на позициона варијанта.

Недоследното појавување на дифтонгизацијата на акцентираниите е и о ја налага претпоставката дека се работи или за појава во фаза на изумирање, или пак за нов процес кој сè уште не е сосема стабилизирани, што доведува до извесни колебања во фонетската реализација.

Два главни податоци нè прават склони да претпоставиме релативно млад, неодамна започнат процес. Тоа е, од една страна, фактот дека во постарите истражувања на соодветните говори воопшто не е забележана таква појава, а и во поновите трудови се наведува само дифтонгот ʌo од акцентирано (најчесто иницијално) о, но главно како маргинален феномен без поголемо значење, посебно на фонолошко рамниште. Од друга страна, за релативно млада развојна тенденција зборува и нашето набљудување дека дифтонгизацијата е најдоследна и најизразена токму кај помладата генерација, значи тенденцијата се засилува постепено.

2. Меѓутоа, има една голема пречка во овие наши размислувања. Имено, од сите наши многубројни примери произлегува дека е настанато од стариот назален вокал ɛ никогаш не се дифтонгизира, додека сите други случаи на е (независно дали се настанати од првобитно е, од ɛ или од ɤ во силна позиција) се појавуваат дифтонгизирани:

$\text{s}^{\text{h}}\text{édum. d}^{\text{h}}\text{éset, s}^{\text{h}}\text{élu}$	< e
$\text{nid}^{\text{h}}\text{éla. str}^{\text{h}}\text{éda, tr}^{\text{h}}\text{émút}$	< ɛ
$\text{d}^{\text{h}}\text{én. s}^{\text{h}}\text{éya}$	< ɤ
но: $\text{pré}^{\text{h}}\text{ndi. pét, pé}^{\text{h}}\text{ndeset}$	< ɛ

Ова набљудување налага да се претпостави посебен историски развој на назалниот вокал ɛ , што не е неверојатно со оглед на тоа дека во овие говори сè уште се чуваат остатоци на старата назалност, значи, изгледа дека се работи за континуиран развој од стари времиња.

За да можат да се спојат овие два навидум противречни заклучоци, ќе мораме да ја разгледаме целата проблематика во поширок контекст.

3.1. Во повеќето досегашни истражувања на соодветните говори обично се бележи рефлексот на стариот назален вокал ɔ како ô, â или a . Притоа се објаснува дека со овие симболи се означува широк, лабијализиран, заден вокал, понизок од о.

Според нашите снимки нема причини овој вокал да се означува како широк, бидејќи не е поширок од обичното о во многу македонски говори.

Меѓутоа, овој начин на бележење сигурно не е случаен и ни го насочува понатамошниот ôd на нашите разгледувања.

На прв поглед таканареченото „ ô “ не се разликува по ништо од вокалот о, кој во нашите говори настанал од старо о и ɤ во силна позиција.

Меѓутоа, забележавме дека о од о и ɤ подлежи на тенденцијата кон дифтонгизација, додека „ ô “ од ɔ никогаш не преминува во ʌo :

$\text{ʌóde. n}^{\text{h}}\text{óya, m}^{\text{h}}\text{ójut}$	< о
$\text{s}^{\text{h}}\text{ón}$	< ɤ
но: $\text{róka. pô}^{\text{h}}\text{t, gr}^{\text{h}}\text{óndi}$	< ɔ

3.2. Има уште една особеност која ги диференцира фонемите *o* и „*ô*“. Познато е дека разгледуваните говори познаваат умерена квалитативна редукција на неакцентираниите вокали. Во нашите материјали не се среќава ни еден пример за редукција на „*ô*“ од *o* во неакцентирана позиција, додека *o* од *o* или *ɤ* речиси редовно преминува во многу затворено *o* или дури во *u*.

Овој факт, заедно со сознанијата од 3.1., ја оправдува наполно постулатијата на посебна фонема „*ô*“, иако според нас на чисто фонетски план нема потреба за таква постапка. Затоа во нашите разгледувања ќе го прифатиме овој начин на бележење.

3.3. Сите досегашни аргументи нè наведуваат на помислата дека евентуално сме сведоци на едно поместување на две фонemi на (сега засега) чисто фонетски план, без да се наруши нивната фонолошка еднозначност. Меѓутоа, стабилизацијата на овој процес би значела автоматски и престројување на фонолошкиот систем во овие говори.

Додека досега за задните вокали важел систем со четири степени на височината/отвореноста (*a – ô – o – u*) (за што зборуваат повеќето досегашни, па и најстарите истражувања на соодветните говори), во поново време доаѓа до замена на затвореното *o* со дифтонгот *ɤo* во акцентирана положба, во неакцентирана позиција пак *o* преминува најчесто во многу затворено (т.е. фонетски уште позатворено) *o* или дури *u*.

Колку што се стабилизира тенденцијата кон дифтонгизација на затвореното *o*, толку слабее потребата од изразено широка артикулација на фонемата *ô*, па таа по својата фонетска реализација постепено се доближува кон ослободеното место на првобитната фонема *o* (која од своја страна се реализира фонетски сè почесто како *ɤo*). Оваа теоретска можност се поклопува наполно со нашите набљудувања на терен.

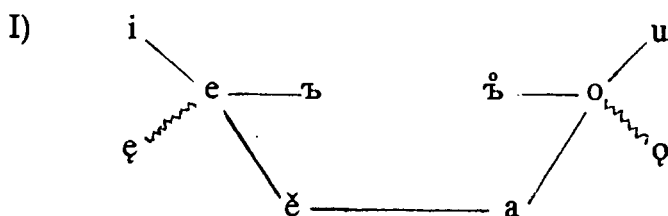
4. Имајќи ги на ум сите досега изложени набљудувања и размислувања околу *ô* од *o*, според нас се наметнува мислењето дека во случајот на рефлексот на *ɛ* се работи за многу слична појава. Резистенцијата на *e* од *ɛ* спрема тенденцијата кон дифтонгизација ја наведовме веќе под 2. Тоа претставува извесна паралела со *ô* од *o*. Исто како во случајот на *ô*, така и *e* од *ɛ* во неакцентирана позиција не подлежи на квалитативна редукција:

préndi – prend^lénu (не: prind^lénu!)

Значи, според нашите согледувања со истите аргументи како во случајот на *ô* (кое, барем денеска, не е во фонетска смисла широко) можеме да го постулираме и постоењето на фонемата *ê* од *ɛ* (заради гореописаното однесување при дифтонгизацијата и редукцијата). На таков начин, *ô* и *ê* претставуваат сосема аналогни случаи, и по своето заедничко потекло од старите словенски назални вокали, и по своето однесување во денешниот фонолошки систем.

5. Врз основа на досегашните заклучоци можеме да го реконструираме можниот историски развој на вокалниот систем во јужниот дел на костурскиот говор во повеќе етапи. Нема да го земеме во обзир совпаѓањето на *i* и *y* во *i*, бидејќи не игра никаква улога за нашата проблематика.

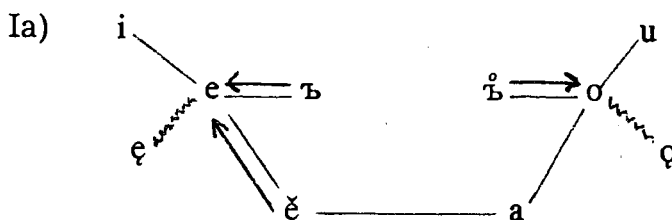
Појдовниот систем изгледа вака:

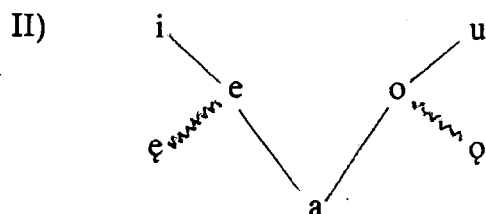
Како во повеќето македонски говори, треба да сметаме на лабијализирана варијанта на задниот ер (ɔ^{b}), која обично се рефлектира како o .

Како прв чекор доаѓа до отстранување на категоријата на редуцираноста, па ɔ (се разбира, во силна позиција) се совпаѓа со e , а ɔ^{b} со o . Во истата етапа спаѓа (сигурно не истовремено, но редоследот нема значење за нашава работа) кревањето на ɛ и неговото совпаѓање со e .

Овој период на реструктурирањето може да се симболизира во следнава дијаграма:

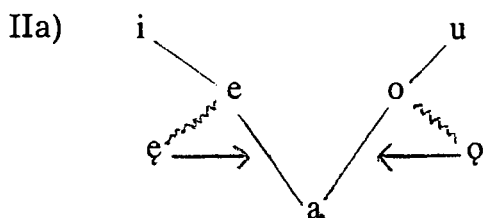

Како резултат од овие промени настанува ваквиов систем:

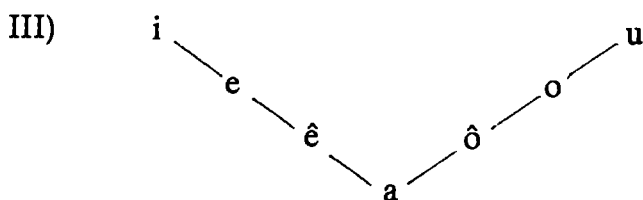

Второт чекор е тенденцијата кон деназализација односно декомпозиција во орален вокал и назален сонант (за општото правило во овие говори сп. Шмигер) на назалните вокали ɛ и ɔ , при што настануваат орални вокали, кои мораат да си најдат соодветно место во линеарниот систем на предните односно задните вокали. Степенот на отвореноста во сооднос со останатите вокални фонemi варира од јазик до јазик, па дури од дијалект до дијалект. Во разгледуваните говори тие влегуваат во системот на оралните вокали сосема симетрично, и тоа под веќе постојечките фонemi e и o , значи тие се поотворени/пошироки од нив.

Оваа преодна етапа може да се прикаже вака:

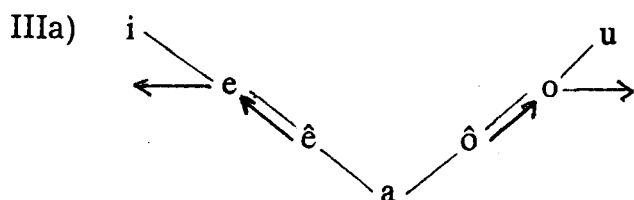

Новонастанатиот систем го има следниов облик:

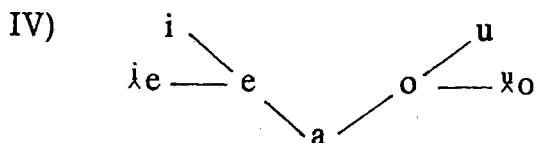
Конечно, како уште не сосема зацврстен процес, четиристепениот систем на предните и на задните вокали се разградува со дифтонгизацијата на е и о, додека широките ê и ô постепено ги заземаат нивните ослободени места (што објаснува извесни колебања во сегашниот момент на престројувањето).

Оваа тенденција може да се шематизира на следниов начин:

Значи, првобитните затворени е и о го напуштаат линеарниот систем на предните односно задните вокали и си наоѓаат место надвор од него како посебни дифтоншки фонemi.

Кога ќе се стабилизира процесот во тек, по сè изгледа, очекуваниот краен резултат ќе биде следниов сосема симетричен систем:

Слични тенденции се познати во словенскиот јазичен свет, на пример во лужичко-српскиот или во словенечкиот.

6. Тенденцијата кон дифтонгизација на прв поглед потсетува на ситуацијата во соседниот корчански говор, кој е опширно опишан во трудовите на Мазон за говорот на селата Бобошчица (Boboshticë) и Дреновени (Drenovë), како и во одделот за фонолошкиот систем на бобоштенскиот говор во *Фонолошки описи*. . . од Видоески.

Тука го среќаваме дифтонгот ^jä (Мазон), односно ja (Видоески). ъо или сличен заден еквивалент не постои.

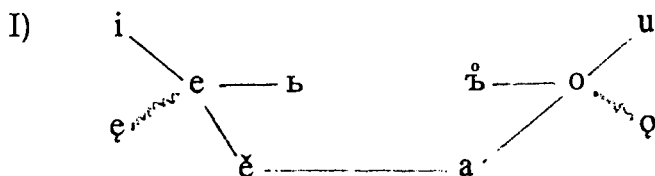
Исто како во јужните костурски говори, дифтонгот ^jä во бобоштенскиот говор се појавува исклучиво под акцент, додека во неакцентран слог соодветната фонема се реализира како е, меѓутоа без тенденција кон понатамошна редукција.

Меѓутоа, спецификата во бобоштенскиот говор се состои во тоа што овде дифтонгот ^jä настанал од старо ě и ę (во последниов случај со евентуален декомпонираниот назален елемент, кој не е важен за нашите разгледувања).

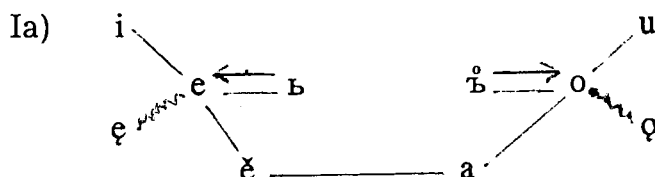
7. Значи, овде мораме да претпоставиме дека старата широка вокална фонема *ѣ* ја зачувала својата фонолошка вредност (реализација *ʲa*).

За разлика од јужнокостурските говори, во корчанскиот како прв чекор на реструктурирањето доаѓа само до совпаѓање на *ѣ* со *е* и на *ѡ* со *о*, но не до неутрализација на дистинкцијата меѓу *е* и *ѣ*.

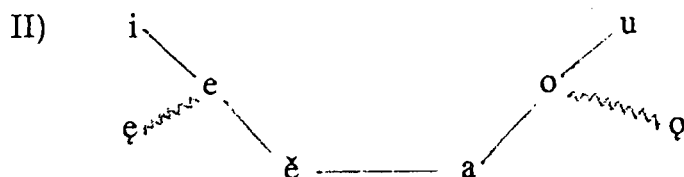
Значи, појдовниот систем ќе биде ист како за јужнокостурските говори¹:

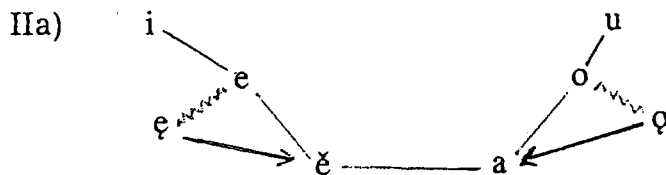
Првиот чекор во бобоштенскиот систем изгледа вака:

Според тоа, резултатот ќе биде следниов:

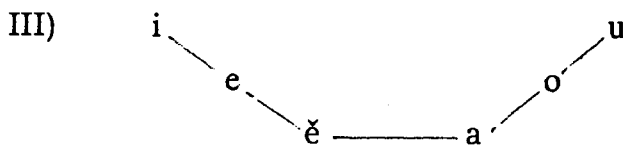

Во следната фаза во корчанскиот говор, исто како и во јужнокостурските дијалекти, дејствува тенденцијата кон деназализација односно декомпозиција на назалните вокали (со почеста појава на зачувување на назалноста, но тоа не е битно за нашето прашање). Исто како и во јужнокостурските говори, и овде постои стремежот оралните рефлексии на назалните вокали да навлезат во линеарниот систем на предните односно задните вокали подолу од фонемите *е* и *о*. Дури овде е поизразена оваа тенденција со тоа што тие се совпаѓаат напoлно со вокалите од низок степен *ѣ* односно *а*. Тоа било олеснето со постоењето на две вокални фонemi на нискиот степен (за разлика од костурските говори), што и понатаму ја гарантирало понатамошната меѓусебна фонолошка еднозначност на старите назални вокали како предни односно задни. Како што се гледа, и овде се работи за сосема симетричен развој:

¹ Овде не ги земаме предвид вокалните фонemi *ѡ* и *ѣ* во бобоштенскиот говор, бидејќи тие се од релативно ново време и не спаѓаат во составот на основниот вокален систем на овој говор, па и онака немаат никакво значење за прашањето што нè интересира овде.

Резултатот е следниов:

Совпаѓањето и паралелниот развој на првобитните ϵ и $\check{\epsilon}$ е многу распространета појава во македонските дијалекти.

Дури како последен чекор (значи, по целосното совпаѓање на ϵ и $\check{\epsilon}$) доаѓа до диференцијација на реализациите на фонемата $\check{\epsilon}$ во зависност од позицијата во акцентиран или неакцентиран слог. И оваа диференцијација е позната, на пример во некои јакавско-екавски бугарски говори. Дистрибуцијата во корчанскиот говор е многу ендоставна: акцентирано $\check{\epsilon}$ ја зачувува широката артикулација и добива дифтоншки елемент j : $^j\check{\epsilon}$, додека неакцентирано $\check{\epsilon}$ фонетски се совпаѓа со e .

8. Заклучок: Во нашата работа го констатиравме постоењето на дифтонзи од акцентираните вокални фонemi e и o во јужнокостурските говори. Од специфичниот начин на појавување на овие дифтонзи заклучивме дека самата тенденција кон дифтонгизација е релативно нова и уште не докрај стабилизирана појава, меѓутоа, дека таа мора да има корени во поодамнешната историја на македонскиот јазик на соодветното подрачје.

Врз основа на нашите размислувања го конструиравме можниот историски развој на вокалниот систем во овие говори, кој ги објаснува набљудените факти.

На крајот покажавме дека дифтонгот $^j\check{\epsilon}$ во соседниот корчански (бобоштенски) говор по својата природа е различен од разгледаните јужнокостурски дифтонзи. Меѓутоа, реконструираниот историски развој на корчанскиот вокален систем покажува многу заеднички црти со претпоставениот систем во јужнокостурските говори. Притоа, единствената битна разлика се состои во тоа дека во корчанскиот говор (инаку отколку во јужнокостурските дијалекти) старата фонема $\check{\epsilon}$ ја зачувала својата фонолошка вредност, што од своја страна овозможило поинаков тек на понатамошниот развој (кој е сепак во главни црти паралелен).

Со тоа се утврдува важна историска фонолошка изоглоса меѓу корчанскиот говор од една страна, а јужнокостурскиот (кој е всушност само показателен за целиот костурски говор, па и пошироко) од друга страна: изоглосата на зачувувањето на стариот јат. Се гледа од реконструкцијата на двата развоја дека оваа изоглоса е многу стара и затоа спаѓа во најважните диференцијални линии на подрачјето на јужнословенските јазици и претставува битен критериум за меѓусебното разграничување на македонските говори.

ЛИТЕРАТУРА

- Dorovský, Ivan, *K charakteristice makedonského kosturského dialektu v dnešním Řecku*. Вo: *Studia Balkanica Bohemoslovaca. Příspěvky přednesené na I. celostátním balkanistickém sympoziu v Brně 11.–12. prosince 1969*. Brno 1970, 261–267.
- Конески, Блаже, *Историја на македонскиот јазик*. Скопје 1965, поправено и дополнето 1981.
- Кузовъ, А., *Костурският говоръ*. Съ етнографични бележки върху костурчани. Вo: *Извѣстия на семинара по славянска филология IV* (1921).
- Мареш, Франтишек Вацлав, *Фонолошки иновации во македонскиот јазик и во неговите дијалекти*. Вo: *Прилози IX*, 2 (1984) – МАНУ, Одделение за лингвистика и литературна наука, стр. 65–83.
- Мареш, Франтишек Вацлав, *Историскиот развој на македонскиот вокален систем*. Вo: *Македонски јазик XXXIV* (1983), стр. 5–21.
- Mazon, André, *Contes slaves de la Macédoine Sud-occidentale*. Paris 1923.
- Шмигер, Роланд, *Еден балкански гласовен закон*. Вo: *Јазик I* (во печат).
- Шклифов, Благой, *Костурският говор*. Автореферат на дисертация за присъждане на научната степен кандидат на филологическите науки. Софийски Университет „Климент Охридски“. София 1969.
- Шклифов, Благой, *Костурският говор. Принос към проучването на югозападните български говори*. Трудове по българска диалектология 8. София 1973.
- Видоески, Божидар, *Фонолошкиот систем на говорот на селото Езерец (Костурско)*. Вo: *Македонски јазик XXXV* (1984), стр. 79–98.
- Vidoeski, Božidar, „A Survey of the Macedonian Dialects“. (= Koneski, Blaže, *A Historical Phonology of the Macedonian Language*. Heidelberg, 1983.

Resümee

In unserer Arbeit beschäftigen wir uns mit unserer Beobachtung aus dialektologischer Feldforschung, daß in den südlichen Dialekten des Gebietes von Kastoria eine starke Tendenz zur Diphthongierung der betonten Vokale *e* und *o* auftritt, während die Vokale *ě* und *ô* als Reflex der alten slavischen Nasalvokale *e* und *o* nicht einer solchen Entwicklung unterliegen.

Diese Beobachtung diente uns als Ausgangspunkt für einige Überlegungen und Untersuchungen des Vokalsystems dieser Mundarten auf synchronischer und diachronischer Ebene.

Schließlich verglichen wir die Ergebnisse mit der Situation in der benachbarten Mundart des Gebietes von Korçë und schlugen eine mögliche Erklärung für die Entstehung des dortigen Vokalsystems vor.

Dabei stellten wir eine sehr alte Isoglosse zwischen der Mundart von Korçë und der des Gebietes südlich von Kastoria fest (die Isoglosse der Erhaltung des phonologischen Wertes von *ě*), die bei der unterschiedlichen Entwicklung der beiden Vokalsysteme eine entscheidende Rolle spielt und wegen ihres offensichtlich hohen Alters zu den bedeutendsten Differenzierungslinien im südslavischen Sprachgebiet gehört.

II. ЛЕКСИКА

ЛЕКСИКАТА НА МАТЕРИЈАЛНАТА КУЛТУРА ВО ЈУЖНИТЕ МАКЕДОНСКИ ГОВОРИ

СПОРЕД ЕВАНГЕЛИЈАТА ОД ВТОРАТА ПОЛОВИНА НА XIX ВЕК,
ПИШУВАНИ СО ГРЧКА АЗБУКА

Уште од времето на солунските браќа св. Кирил и Методиј е изразен стремежот богослужбата кај Словените да се врши на јазик што е разбирлив за месното население. Основна и неопходна библиска книга без која не може да се замисли вршењето богослужба ни во една црква или манастир е евангелието. Поради тоа, во текот на втората половина од минатиот век, заедно со другите текстови што се пишувани со грчки алфавет на некој од јужните македонски говори, се печатат и три евангелија – Кониовското, Кулакиското и Евангелието од Бобошчица. Дека овие евангелија биле наменети за вршење богослужба, сведочи нивната содржина, бидејќи според композицијата на евангелските четива во рамките на целата книга тие се евангелија апракос, а дека навистина се користеле при црковните служби сведочат остатоците од восок од свеќа на листовите.¹

Кониовското, Кулакиското и Евангелието од Бобошчица имаат и голема филолошка вредност и затоа досега го привлекле вниманието на повеќе истражувачи кои ги проучуваат од различни аспекти. Ќе ги споменеме имињата на Јордан Иванов², Иван Снегаров³, Андре Вајан и Андре Мазон⁴, Стојан Новаковиќ⁵, Кирил Мирчев⁶, Блаже Конески⁷, Харалампие Поленаковиќ⁸, Зузана Тополињска⁹ и др.

¹ Јордан Иванов, *Български старини из Македонија*, София 1931, 195.

² Јордан Иванов, *цит. дело*, 181–183, 195–198.

³ Иван Снегаров, *Един важен български документ од Корчанско*, Македонски преглед IX, 1, София 1934, 1–12.

⁴ A. Mazon, *Documents, contes et chansons slaves d'Albanie du Sud*, Paris 1936, II. – *L'Évangéliste de Boboštica*, 114–144; André Mazon, André Vaillant, *L'Évangéliste de Kulakia, un parler Slave du Bas-Vardar*, Paris 1938.

⁵ Стојан Новаковиќ, *Beiträge zur Erforschung der makedonischen Dialekte*, Archiv für slavische Philologie, 37–46.

⁶ Кирил Мирчев, *Историческа граматика на български език*, София 1963, 23–24, 62–63, 65–66, 81–82.

⁷ Блаже Конески, *Граматика на македонскиот литературен јазик*, дел I и II, Скопје 1967, II изд., 26–30; истиот, *За некои црковнословенски елементи во усната традиција во Македонија во 19 век*. Кн.: *Од историјата на јазикот на словенската писменост во Македонија*, Скопје 1975, 98–101; истиот, *Развитокот на современиот македонски литературен јазик*, Кн.: *Од историјата на јазикот на словенската писменост во Македонија*, Скопје 1975, 81–97.

⁸ Харалампие Поленаковиќ, *Грчкиот алфавит употребуван во македонските книжевни текстови во текот на вековите*, 36.: *Glagoljica, jedanaest stoljeća jedne velike tradicije*, Zbornik radova, Slovo 21, Zagreb 1971, 201–211.

⁹ Зузана Тополињска, *Од синтаксата на македонските евангелија*, Прилози на МАНУ, Одделение за лингвистика и литературна наука XIII/2, 1989, 141–161; истата, *Перифрастични инхоативни конструкции во јужномакедонските дијалекти*, Македонски јазик 35 (1984), Скопје 1984, 29–43; истата, *Unusual Patterns of the Macedonian Relative Clause*, Прилози на МАНУ, Одделение за лингвистика и литературна наука, XI/2, 1986, 27–35.

Целта на овој прилог е овие евангелија да се разгледаат од еден нов аспект и да се проследи лексиката на материјалната култура што се користи во нив.

Најнапред ги наведуваме основните податоци од трите евангелија:

1. *Кониовското евангелие* (Кон), според податоците што ги посочува Јордан Иванов,¹⁰ е печатено 1852 год. во Солун, во печатницата на Киријак Дингов Држиловец од с. Држилово (кое сега не постои), Воденско. Од грчки оригинал на својот говор евангелието го превел архимандрит Павел Божигробски од с. Кониово што се наоѓа од десниот брег по долниот тек на реката Вардар, во Ениџевардарска околија.

2. *Кулакиското евангелие* (Кул) го превел во 1863 година (го довршил на 30 ноември) Евстатио Киприади и во него е одразен говорот на с. Кулакија што се наоѓа при устието на Вардар. Кулакиското евангелие го нашол Јордан Иванов¹¹ при неговиот престој во Солун 1906–1907 год., а издадено е од Андре Мазон и Андре Вајан.¹² Текстот е пишуван со грчки букви, индивидуално прилагодени со специјални белези кон словенскиот македонски говор.

3. *Евангелието* што е од грчки оригинал преведено на македонскиот говор од с. Бобошчица, Корчанско (Боб), веројатно во 1874 или во 1882 година.¹³ Најголемиот дел од Боб (л. 4–28) го превел Димитри Канко, од л. 29–40 е превод на Папа Теодор Икономо, а од л. 41–50 текстот го превеле тројца различни преведувачи што останале анонимни. Сите пет преведувачи се во својот превод самостојни, за што сведочи несинхронизираното повторување на некои библиски места. Меѓутоа, кај сите е одразен мошне архаичниот говор на с. Бобошчица.

Во с. Бобошчица најпрвин постоел манастир „Св. Никола“, на чие место во 1503 год. е изградена нова црква. Во 1709 год. овој манастир станал ставропигијален на Охридската архиепископија. Во 1728 год., како и другите корчански села и Бобошчица потпаѓа под Корчанската митрополија. Свештениците што служеле тука имале грчко образование и во писмените контакти, а можеби и во богослужбата, се служеле со грчкиот јазик.¹⁴

Текстот на Боб е во целост објавен од Андре Мазон.¹⁵

Иако се пишуваат на различни јужномакедонски говори, Кон, Кул и Боб ги поврзуваат некои заеднички карактеристики. Така, додека за Евангелието од Разлошко, исто како во преводот на Новиот Завет од Вук Караџиќ, како основа послужил цсл. текст, овие три евангелија

¹⁰ Јордан Иванов, *цит. дело*, 181–183.

¹¹ Јордан Иванов, *цит. дело*, 195–198.

¹² André Mazon, André Vaillant, *L'Évangélique de Kulakia, un parler Slave du Bas-Vardar*, Paris 1938.

¹³ Датирањето е според л. 11, делот што е преведен од Димитри Канко.

¹⁴ Иван Снегаров, *цит. дело*, 2

¹⁵ A. Mazon, *Documents, contes et chansons slaves d'Albanie du Sud*, Paris 1936, II. – *L'Évangélique de Boboštica*, 114–144.

се директни преводи од грчки оригинал. Тоа значи дека преведувачите на Кон Кул Боб не само што не се надоврзуваат на црковнословенската традиција во Македонија, туку не ја знаат ниту кирилицата, па за фонемите, типични за словенските македонски говори се служат со грчки букви, индивидуално прилагодени кон определениот македонски дијалект.

Што се однесува до употребата на грчкиот алфавит, треба да се истакне дека во минатото со него се служеле не само Македонците, туку и писмените претставници на другите народи кои живееле во Македонија и воопшто на Балканот – Албанците, Ароманите и др. Меѓутоа, додека употребата на грчкиот алфавит во претходните векови во Македонија има ограничена употреба, оваа појава станува поевидентна по укинувањето на самостојната Охридска архиепископија во 1767 година, кога се засилува грчката културна и книжевна пропаганда и речиси во сите градови во Македонија се основаат школи на грчки јазик со грчка наставна и друга литература и кога започнува воведувањето на грчкиот јазик во богослужбата.¹⁶

Јазикот на Кон Кул Боб носи печат на родниот дијалект, се одликува со жив и изразителен дијалог и е достапен и разбирлив за месното население. Во изградбата на тој јазик учествувале повеќе поколенија и состојбата на дијалектите што е регистрирана во овие три евангелија е резултат на еден континуиран и закономерен процес. Сепак, преведувајќи од литературен јазик со богати изразни средства и при тоа една специфична содржина како што има евангелието, преведувачите на Кон Кул Боб се нашле пред тешка и комплицирана задача и тие ја решавале на единствениот правилен начин. Исто како пред повеќе од десет века при првиот кирилометодиевски превод на евангелието, извршен од словенските проповедници св. Кирил и Методиј, и преведувачите на Кон Кул Боб ги користат првенствено изразните средства што им ги нуди еден македонски дијалект. Истовремено се забележува еден позитивен и плоден напор да се доразвива народниот јазик, да се збогатува со нови изразни средства и да се приспособува за литературна употреба. Тоа значи дека во Кон Кул Боб има елементи на свесно јазично творештво што е особено значајно за процесот на развитокот на нашиот литературен јазик¹⁷, зашто при неговото конституирање како основа послужила сета книжнина на македонски јазик што била претходно создавана.

Во оваа смисла, преведувачите на Кон Кул Боб достигнуваат различно ниво. Така, преводот на Боб е особено успешен, додека Кул покажува некои слабости и грешки, како во разбирањето, така и во точното пренесување на содржините од грчкиот оригинал.¹⁸

¹⁶ Славко Димевски, *Црковна историја на македонскиот народ*, Скопје 1965, 90; Јован Белчовски, *Автокефалноста на македонската православна црква*, Скопје 1990, 85–86.

¹⁷ Блаже Конески, *Граматика...*, 26–30.

¹⁸ Зузана Тополињска, *Од синтаксата...*, 141–161.

Најголемиот дел од лексичкиот состав на Кон Кул Боб го сочинуваат зборовите што ги нудат македонските говори во Кониково, Кулакија и Бобошчица и тие имаат дијалектни форми. А со оглед на тоа дека лексиката на материјалната култура влегува во основниот речнички фонд и во оваа сфера се користат најчесто зборови од секојдневниот говор. Напоредно со поголем број архаизми се употребуваат и повеќе неологизми што се оформени според домашен модел. Сп.:

Кулакиско ев.: ре́минот, кни́гите, носило́то, одарот, бунар, кова, мет, црѝкфата, каѝкут, ублѝклуту, кѝкјата, стрѝата, двана́десет ко́ши, де́сет илја́ди гро́шови, имáното, ѝгла, ѝзба, кѝла, ка́минут шо темели́сáле мејма́рите воа си́ кладѝ уф к'о́шито на гла́вата, рѝба за сфа́дба, зла́тоту, руба на́рчи и ца́рвѝна, фа́ти кра́ишта ут кужѝхчиту, и гу ду́пиле су но́жуви, су ви́но и су ди́рви́но ма́сло, и извади́ две це́ли (= сребрѝни́ка), и гу носи́ на спита́л'а (= гостилница), ут ја́слата, си́та сто́ка, при́вната примѝна, и ублѝче́јти гу и даде́јти му при́сти́нут на ри́ката, вра́тата, ча́шата, плóча бе́ши наврáс не́гу, кѝсито ѝ па́рити, за́седна́ на сто́лот, на место шо му ве́леа Каминѝк, ка флизѝ на Господѝноф валта́рут (= храмот), на тимнѝан шо испáги (= на кадилниот), уф валта́рут на проскоми́ди́ата, вино и ра́киа, ни́ту кандѝлјут ки гу запáлјат не гу кла́ват пут сфитѝлуту, ти́рло (= мандра), уф пустѝлјата, му дунсе́ле на не́гу да́р, зла́тно, тимнѝан и сми́рна, ублѝче́н ут влáтно (!) ками́лцко, по́јас уф ко́жа, да му удвѝрзам ре́минот ут скóрни́ти му, ја́ремут, сфитѝлото, ло́зи, две гро́ши, сто́л (трóнут) та́ткува, книги, тукѝ качѝа пу парди́ити (= ἁλλαχόθεν), му а фа́тила кужѝхут на Ἰησοῦς, а зе́ле сфетѝнаја ри́за, су примѝни шо ли́скаа и др.

Евангелието од Бобошчица: кнѝге, ма́де минцо́ви, кашчеáте, имáјне, сандóви, гумна́та, от скала́та, двóро, нивеáте, кашчеáтуј, сто па́ре, кисели́на, рубѝа́те тогóве, ло́зје, корѝто, кѝла, за ублече́јне́то мо́е, ца́рквата, крѝсто, по́кроф (= плаштаница, σινδόνα), вра́тата, вулосáе ка́мено капаку́тому, ни́ва, во е́ден сант (= сад), от ца́ркве (= синагогите) жа ви па́нде крѝсто, го вардза́е во покровѝти (= платно) со миросвеáте на е́но, зла́то, темѝан (= ливан) и миро (= сми́рна), за ублече́јне, на сто́ло (= на престолот), па́рстен, че́ша, чѝзме, на синиáта (= на трпезата) и др.

Составот на лексиката на материјалната култура во Кон Кул Боб може да ја открие поврзаноста на нивните преведувачи со постарата црковнословенска литература, но исто така и длабочината на контактите на македонското население со грчката, турската и албанската јазична средина, зашто преку заемките се открива и дел од историјата на еден народ што остава траги и во неговиот јазик.

За црковно-религиозната лексика и воопшто за традиционалните цсл. термини што се среќаваат во Кон Кул Боб Андре Мазон и Андре Вајан¹⁹ во студијата за Кулакиското ев. претпоставуваат дека некои молитви, изрази, одделни цсл. зборови или имиња се обновувале во усната традиција и на тој начин останале во употреба кај народот и

¹⁹ L'Évangélique de Kulakia . . . , 246.

откако се наложила грчката богослужба и писменост. Извесно влијание, барем кај Кон и Кул, можеби имале и светогорските словенски манастири.²⁰ Меѓутоа, многубројните нови книжни калки, дури и во ономастиката (како на пр.: На Сфѣтиц сла́вин Апóстол Андре́а Привно́вѣкѣн Кул, Васи́лио Голѣмот Кул, 'Ιωάννη Богослóвин Кул), потоа употребата на дијалектна лексика место цсл. израз (на пр. Заспáнѣто на Пречистáја Богорóдица Кул, усра́мили се м. устидели се Боб, Рíстос Боб, вангелјéто Боб, порáка м. заповед Боб, на стóло големшчинéтуј м. слава Боб, оти сенкáта м. духот Боб), па дури и на грцизми и турцизми (сп.: гемѣи м. кораби, каба́ет м. вина, курту́лиса се м. спаси се, хáзна м. сокровиште, 'Ιερομόντῃρ Богонóсин Кул, Сунéтут Гóспот нáш Кул, На *Ορθρο-то Кул, на чíст славén Профίтин Прóдрум Кул, Γεώργιо Бај-рактáр Кул), сведочат пред сè за оддалечувањето од црковнословенската традиција во јужните македонски говори, но исто така и за тоа дека преведувачите на Кон Кул Боб имале контакт со црковнословенската литература.²¹

Поради секојдневниот и долготраен контакт на македонското население од најјужните краишта на Македонија со грчката јазична средина, во нивниот говор навлегуваат и редица грцизми што нашле своја примена и во преводите на Кон Кул Боб. Додека фонологијата и граматиката произлегуваат од структурата на дијалектите што се одразени во овие три евангелија, лексиката е во директна врска со новите предмети, што значи дека лексичките заемки се обусловени од историските услови и затоа можеме да ги третираме како културно-историски заемки. Грцизмите од областа на материјалната култура навлегле во македонските дијалекти заедно со новиот предмет. На тој начин се искористени јазичните можности што ги нудел грчкиот јазик, но со активен однос на македонските дијалекти.

Широката примена на грцизмите во лексиката на материјалната култура во Кон Кул Боб сведочи дека македонското население од овие краишта ги користело во секојдневниот говор. Освен тоа, Кон Кул Боб се директни преводи од грчки оригинал и притоа се печатени со грчки алфавет, што е додатна причина за максимална употреба на грцизми во овие текстови. Покрај потребата да се предадат предмети и поими што се прифатени од грчкото население, во овие текстови, значи, особено доаѓа до израз непосредното влијание на лексиката и на контекстот од грчкиот оригинал. Според тоа, грцизмите од областа на материјалната култура што ги среќаваме во Кон Кул Боб сепак не се рамнозначни. Некои од нив се единствено средство за номинација, додека за други постои соодветен словенски збор, но под влијание на грчкиот оригинал седумте преведувачи на Кон Кул Боб употребиле грцизам.

Грцизмите што ги наоѓаме во Кон Кул Боб се најчесто фонетски и морфолошки адаптирани, но во некои случаи тие ја задржуваат оригиналната грчка форма. Сп.:

²⁰ Влаже Конески, *За некои црковнословенски елементи...*, 98–101.

²¹ Кирил Мирчев, *Историческа граматика...*, 80.

Кулакиско ев.: по́ртите, карфѝите, скóрните, уф 'Ιερῶ-то (= во храмот), Колυμβήθρα-та пѝтна (= бања), стóмната, трóнот (= престо-лот), грѝпот (= мрежа, ἀμφίβληστρον), фѝрна, да помѝни фóртомата уф ѝглата, уф псалтѝрут, со́фрата, трапéзата зингѝнца, су мѝро, Мари́а па а зé идно́ чирéк мѝру мирослѝв, и кѝкјата си мирисува́ла ут мѝру миродѝа, а зéле ва́ити ут урма́ити (= палмови гранчиња), уф дéсну уф валта́рут на проскомидѝата, нé са ут ва́ ма́ндра (тѝрло), смѝрна, пу кри-ва́тут, три кулѝби, наврас дѝското гла́вата 'Ιωάνν-ува, уф дѝскулт и др.

Евангелието од Бобошчица: от скала́та схолјето́му, профѝтин, си-но́ри, тарпéзата, жа клирономѝса, клирономѝата тогóва, сфѝнгер (= сунѝгер), го кла́де на ста́вар (= трска), го кладóе на ста́п от исóп (= трска), и донéсе мно́го дóбре мирóсве (= сто литри смес) накатосáне от сојовѝти шчо се зóве смѝрна и алóби кај до сто лѝтре (за тос нѝе вард-хеáме на петафиáта л'уленѝшча), тѝмјан (= ливан) и миро (смирна) λιβανον καὶ σμύρναν, кондѝлото трупутóму ёсти окóто, от перонѝти (= од шајки), перóни, портјéте за́прјене, кандѝло со сфетлѝна и др.

Во лексиката на Кон Кул Боб среќаваме и мал број арамејски и воопшто семитски зборови што се преземени од грчкиот оригинал. Сп.: хрѝзма, лѝвра, Равви, илѝ, илѝ, ламá сабахтани́ Боб, Дидáскале Чифу́цки 'Ραββί, 'Ραββουνί шчо си ве́ли Дидáскале Кул.

Во Кон Кул Боб турцизмите се користат за означување на конкретни предмети, но и за супституција на некои цсл. изрази во сферата на правото, административната, воената и граѓанската организација на турската држава, на нејзиниот монетарен систем. Особено често се употребуваат и турски глаголи кај кои како неизбежен зборообразувачки елемент се користи грчкиот суфикс -свам во сег. вр. и -са во аорист... Под влијание на турскиот јазик се допуштени и некои грешки дури и во топонимијата (сп.: Мт 1,17 уф Багдáт (м. Βαβυλῶνος), на Багдáтут (м. Βαβυλῶνος). Ќе наведеме некои турцизми од лексиката на материјалната култура:

Кулакиско ев.: са́ванут (= плаштаница), ба́лсам мирослѝво, дерé-ци (= тремови), амба́рут, уф апсанáта, кусѝр, карагрóшови, да гу да́диш на сара́фити мо́јто зláто, бе́ши варзán су зиндѝири (!) и су бука́и (= вериги) уф нóзите заклочéн, зингѝн, и на ли́цито су саван завиéн, фли-зé уф авлѝата, му удупѝ су муздрáк (= копје) на ре́брити, сѝдиши на гјумру́кут ἐπὶ τὸ τελώνιον, му утфа́ра капидѝи́ата, ба́лсами мирослѝви, си убличé джубéту (óти бѝло гóлин), двéста аршѝни, уф пазáрут.

Евангелието од Бобошчица: ва́каф (= храм), тапѝе, сѝрва от гим-ја́та, ка́мен шчо подлучѝе мајсторѝти се стóри гла́ва кјошетóму, кубé-то (= завеса) царквеáтуј, касáба, и се рајцеáпи губéто царквеáтуј, отворѝе азнјéте (= ковчежињата) тјеáмне, ендéзе, амба́ри, нема́те вѝе нѝшчо фѝрк от ни, апсанáта, чифлѝго, во касабáта божигробска (= во Ерусалим).

Покрај грцизмите, семитизмите и турцизмите, во Евангелието од Бобошчица под влијание на албанската јазична средина се среќаваат и извесен број албанизми, но тие не се дел од лексиката на материјалната култура. Сп.: Ёсти со мѝкјун (= може ли) да се стóри не́кое дóбро от

Назарѐт; Бес фај (= вина) ме додеаје (= ме замразија); За да не заши-
ка́те (= да не се соблазните) от верата; Да му здробе шупелѝти (= коле-
ната); Собра хаха́ми и пјѝни (= првосвештеници и книжници).

Најголемиот дел од турцизмите што се среќаваат во лексиката на материјалната култура во Кон Кул Боб денес секако не се употребуваат. За разлика од нив, грцизмите што во овие евангелија се процен-туално многу помалку застапени од словенската лексика и денес се во широка употреба во јужните македонски говори.

ВАНГЕЛИЈА ДЕСПОДОВА

ЛЕКСИКА МАТЕРИАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ В ЮЖНЫХ МАКЕДОНСКИХ ГОВОРАХ

На основании евангелий из второй половины 19. века,
написанных греческим алфавитом

(Резюме)

Во второй половине 19. века, вместе с другими текстами печатаются греческим алфавитом и Кони́ковское, Кулаки́йское и Ев. из с. Бобошчица, которые написаны на трех различных южномакедонских диалектах.

Большая часть лексики материальной культуры входит в основной словарный фонд и поэтому и в Кон Кул Боб она наследована из диалекта послужившего их основой, но существует и известное количество турцизмов, албанизмов и особенно грецизмов.

В заимствованиях отражается часть истории данного народа и его языка. Между южными македонскими диалектами и греческим языком существовал прямой длинный ежедневный контакт. Тогда естественно, что Кон Кул Боб, которые представляют переводы из греческого оригинала и напечатаны греческим алфавитом, дают возможность для выявления максимального количества грецизмов, проникших в македонский перевод как в связи с необходимостью передать реалии и понятия неизвестные македонскому населению, так и в связи с непосредственным воздействием лексики и контекстов греческого оригинала.

Чужое влияние в Кон Кул Боб проявляется и потому, что переводчики этих текстов не только не навязываются на церковнославянскую традицию, а даже не знают и славянского письма – кириллицу.

ОЛИВЕРА ЈАШАР-НАСТЕВА

МЕСТОТО И УЛОГАТА НА ТУРЦИЗМИТЕ ВО ТРЛИСКОТО ЕВАНГЕЛИЕ

ПРИЛОГ КОН ПРОУЧУВАЊЕТО НА ТУРЦИЗМИТЕ ВО МАКЕДОНСКИТЕ ЈУЖНИ ГОВОРИ

„Историческое взаимодействие турецкого и славянских языков имело своим прямым следствием то обстоятельство, что детальное комментирование южно-славянских языковых памятников, письменных и устных, зачастую было невозможно без обращения в смежную область – туркологию, которая штудировала как турецкие языки вообще, так и, в частности, османский, оказавший особенно сильное влияние на ряд славянских языков“.

(Н. К. Дмитриев, *Материалы Верковича как туркологический памятник*)

1. Во досегашните проучувања на јазичниот материјал од фолклорните и други текстови од поширокото јужномакедонско дијалектно подрачје релативно често е обрнувано внимание и на прашањата од областа на лексиката. Притоа повеќе научници својот интерес го задржале и на присуството на високиот процент на турцизмите во нив. Овде мислиме, пред сè, на проучувањата на Н. К. Дмитриев, П. Лавров, М. Малецки, А. М. Селишчев, А. Мазон и А. Вајан. За илустрација ги наведуваме само следниве две посебни студии: *Материалы Верковича как туркологический памятник* на Н. К. Дмитриев и *Слова османо-турецкого происхождения* на П. Лавров, поместени во *Lidové povídky jihomakedonské z rukopisů St. Verkovičových*.¹

Овде се задржуваме на лексиката на *Трлиското евангелие* (натаму ТЕ) која претставува посебен интерес од повеќе причини, меѓу кои не е без значење и фактот дека основната цел на преведувачот била да ја предаде религиозната материја верно, но и на што е можно појасен и поразбирлив начин. За таа цел тој значително го обогатува вокабуларот на својот превод со низа нови лексеми и изрази, меѓу кои важно место им припаѓа и на заемките од грчкиот и турскиот јазик. Но, доде-

¹ Сп.: P. A. Lavrov a J. Polívka, *Lidové povídky jihomakedonské z rukopisů St. Verkovičových*, Praha 1932.

ка присуството на грцизмите може лесно да се објасни во овој текст, извонредно високиот процент на турцизмите речиси изненадува. Ова особено затоа што се работи за евангелски текстови и за христијанска терминологија. Меѓутоа, треба уште на самиот почеток да се констатира дека и во другите македонски преводи турцизмите доминираат. Значително помалиот број на грцизмите ние сме склони да го објасниме, меѓу другото, и со фактот на јасно изразениот стремеж во 60-те години за борба против употреба на грчкиот јазик во црквата и во училиштата. Но, кон ова треба да се додаде и фактот дека и во колоквијалниот јазик на поширокото подрачје на Трлис турцизмите се употребувале во поголема мера отколку грцизмите. Впрочем, и соодносот на грцизми : турцизми во македонската народна лексика е идентичен: на повеќе илјади турцизми одговара нешто повеќе од илјада грцизми.²

Нашава анализа е само прилог кон проучувањето на комплексната проблематика на турцизмите во периферните македонски говори, макар што тие поради својата квантитативна и квалитативна застапеност заслужуваат и специјални и детални студии. Целта ни е да укажеме на: некои елементи од нивната застапеност и распространетост, степенот на фреквенцијата во употребата, нивната адаптација (фонетска, морфолошка и семантичка), од што ќе произлезат и извесни заклучоци по однос на местото и функцијата што ја имаат турцизмите во ТЕ. Патем ќе се задржиме и на некои особености на лексиката од домашно и грчко потекло со цел подобро да се согледа улогата на турцизмите во преводот.

Макар што од денешен аспект најголемиот дел на употребените турцизми во ова изборно евангелие би можеле да се третираат како *архаизми* и *дијалектизми*, овде би истакнале дека во времето во кое биле употребени не се работело за одживеани и казационални елементи ниту за елементи од ефемерен карактер. Еднаш усвоени од македонската говорна средина, тие набргу се распространувале и нивната употреба била санкционирана дури во религиозни контексти и писмени текстови.

2. Во *Български старини* (кн. VI) Л. Милетич ги објави во кирилска транскрипција следниве два стари ракописи напишани со грчко писмо: 1. *Недџлни поучения от XVIII век* и 2. *Търлиско евангелие от 1861 г.*³ Бугарскиот научник даде и една јазична анализа во која се задржува и на лексиката.⁴ На некои јазични особености на ТЕ се осврнува и К. Мирчев во својата студија *Неврокопският говор*.⁵

² Оливера Јашар-Настева, *Турски лексички елементи во македонскиот јазик* (машинопис, докторска дисертација успешно одбранета во Скопје на 12 јуни 1962 г. пред универзитетските професори: Блаже Конески, Методија Соколовски и Харалампие Поленаковиќ), Скопје 1962, и Блаже Конески, *Историја на македонскиот јазик*, Скопје, 1965.

³ Л. Милетич, *Два български ръкописа с гръцко писмо*. Български старини VI, София 1920.

⁴ Сф. о.с. 72-94.

⁵ Кирил Мирчев, *Невропиският говор*, Годишник на Софискиот универзитет, кн. XXXII, 1, София 1936.

Трлиско евангелие страница 231.

Български Старини. Книга VI.

Факсимил од Трлиското евангелие објавено од Л. Милетич, Български старини, кн. VI.

не можите да сторите ништо: ако ни остане бодин сас мене; шта са
 102 изфарли отвани кату лозата дето исакхнова, кога е фарлет и е || сабират
 та е клават на огане та са изгоријава. Вие ако сте сас мене, и лакар-
 дијата ми шта е сас вас, и лиу што искате да потерате, шта ви са свар-
 шиува. По това ша са славославе баштата, за да сторите вие многу
 максул и да станете на мене ученици. Кату баштата как помилва мене,
 и јас помилвах вас, да стоите на моета милос. Ако чуivate побрачките
 ми, шта достоинте на милостта ми, кату јас как очувах баштовите ми
 побрачки та достоин на милоста му.

Тези лакардији ви казах, за да остане сас вас моета радос ки и
 вашета радос да стане сваршена. Моета побрачка е тази, да са миловате
 едни друж, кату јас как ва помилвах. От тази милос по-голима никои
 нема, толко ки да си кладете животе за достовето си. Вие шта ми сте
 достове, ако правите нго ви порачувам јас. Ни ва зона веќе ратае,
 103 оти ратае ни знае, нго прави чирбаджията му, пак јас ва направих
 достове, оти показах на вас сичко ||шту чуух от башта ми. Вие ни
 избрахте мене, ами јас избрах вас и ва клдох за да идете да дунесете
 максул та максуле ви да стои, ки лиу што да потерате на баштата сас
 името ми, да ви даде. Тези лакардији ви порачувам, за да са миловате
 едни друж. Ако гареси вас сфета, да знаете, оти мене напреши вас е
 загаресил. Вие ако бехте от сфета, сфета можеме да си милва неговоту;
 и оти вие ни сте от сфета ами јас избрах вас от сфета, за това ва
 гареси сфета. Да мислите лакардијата, шту ви рекох: нема ратаи по-голям
 от чирбаджията си. Мене ако са гонили, и вас шта гонет, моета лакардија
 ако са очували и вашета шта очуват. Лијхим фрет тези работи шта
 ви сторет за моето име, оти ни знает нова нгу ма е пратил. Ако не
 бих дошел и ако не хми бех казал, гріах не биха имали. И сега немат
 прихрома за грешките си. Нова дето гарези мене, и башта ми гарези.
 104 Аку ни бех сторил на тиах нези работи, дето || босдин друж не хми е
 сторил, гріах не биха имали. Лијхим сега и видеха и загарезија и мене
 и баштата. Така ми сториха, за да са сварши лакардијата, шту е писана
 на номото хм. Оти максул ма загарезија та кога доиде разгората, дето
 јас шта ви пусна от баштата на истинскиа дух, што изливва от баштата,
 тој шта стори испат за мене та и вие да правите испат оти испарвиам
 сте сас мене.

Тези лакардији ви казах, ки немби да ви са види тешко. От църквите
 шта ва изгониува, лијхим дохода едни час та сјаки дето ва отрече,
 шта му са стори, чи корбан придава на бога. Та тези работи шта ви

нас што ни е? Ти си виш. Пак тој откак фарли парите фав царквата
отмести са отам и утиде та са убеси. Пак владѣците, кога зеха парите,
рекоха: тѣзи пари ни е пѣтно да ги кладеме фав царковине сандѣк, оти
са паха от карф. Та сѣтне откак са испѣгаха, кѣниха сас тѣах гарни-
чѣриувата нѣва, да са погрибат ебанджѣите; за това са назова || пѣви 121
нѣва кѣрвава до днѣшние ден. Тогѣ са сфаринѣ нова шту профитеѣса
профѣт Јеремѣа и рече: та зеха триестѣго сребарни парчи, пахѣта на
скаѣпос, шту кѣниха Исраѣлските чѣдѣ та ги дадоха на гарничѣриувата
нѣва кату как ми порѣче гѣспод. Пак Исѣус застана отпреш аѣанина
та гу попита аѣанина и рече: ти ли си Јудѣискѣ цар? Пак Исѣус му
рече: ти кѣзуваш. Та кугѣ паказуваха владѣците и поновѣту, тој хич
ни отговѣреше. Тогѣ му рече Пилѣтина: ти слѣшеш ли кѣлко та пака-
зуват, та ни му отговори на бѣедна лакардна дѣр са почѣди аѣанина
млогѣ. Пак за прѣзника адѣт ѣмаше, аѣанина да прави сѣѣт пу едѣн
хѣпус на сѣтѣ лиу котри ѣскаха. Та ѣмаха тога хѣпус едѣн харамѣа
памдѣр, ѣмето му Варавѣс, та как бѣха там сабраѣи сѣчките, рече
хми Пилѣтина: котри ѣскате да ви стѣре сѣѣт, Варавѣа или Исѣуса,
дето са зѣве Христѣс? Оти знѣше чи от зѣлѣ гу продѣсаха. Та как си
седѣше тој на столѣниѣта || прѣтиѣва му хѣбѣр жѣнѣта му та му врѣве, 122
не моѣ да ѣмаш ти да прѣвиш нѣашту сас нова праф чѣулиѣк, ѣти днѣска
многу истѣглих на сана си за нек. Пак владѣците и поновѣту хѣлатѣсаха
лиудѣто да измѣлет Варавѣа пак Исѣуса да загубѣт. И отговѣри аѣанина
та хми рече: котри от двамѣниѣта ѣскате да ви стѣре сѣѣт? Тѣе рекоха:
Варавѣа. Рече хми Пилѣтина: амѣ што да прѣве Исѣуса дето са зѣве
Христѣс? Рекоха му сѣчките: нѣка са карстѣса! Пак аѣанина рече:
амѣ ѣти, каква нѣфелѣниѣ е стѣрил? Пак тѣе по-вѣѣке рѣкаха и врѣвѣха:
нѣка са карстѣса! Та кугѣ виѣде Пилѣтина ѣти бѣедно добро ни стѣва,
амѣ по-вѣѣке блѣт стѣва, зѣ ѣдѣ та си омѣ ракѣте отпреш фрѣт сѣтѣ
и рече: ѣас сам чист от карфтѣ на това православѣн, виѣ са вишѣте.
Пак сѣтѣ отговѣриха сѣчките та рекоха: ѣѣговѣта карф нѣка е пу нас
и пу чѣдѣта ни. Тогѣ хми испѣсѣва Варавѣана пак Исѣуса бахѣта || сас 123
камшиѣци та гу приѣде да са карстѣса. Тогѣ аѣанските сѣѣмѣне как
фѣтиха Исѣуса фав прѣтѣриѣто, сабраха пѣкраѣ нек фрѣт сѣѣмѣнскиѣ
табор та кога гу саблѣѣкоха, надѣѣнаха му едѣна стѣра царвѣна дрѣха,
уплѣтоха и венчѣло от трѣпѣ та му влѣдоха на главѣта му. Дадоха му
и кѣлам фав десната рака та сѣѣдаха пу колѣна прѣт нек и гу фѣтаха
на смѣах и врѣвѣха: раѣдуваѣ са, царѣу чѣфѣтѣски, та плѣѣсѣха пу нек и
зѣмаха кѣламѣ та гу одѣрѣха пу главѣта. Сѣтне кугѣ гу ѣпатѣсаха

Селото Трлис, кое се наоѓа во долината на р. Бистра, во јужниот дел на Пирин, и во кое е пронајдено ракописното евангелие што го објави Л. Милетич во 1920 г., претставувало во минатиот век не само виден економски центар во кој се одржувал редовно и панаѓур, туку и виден културен центар во кој живееле и работеле повеќе познати културни работници. Во богатата кореспонденција на Ст. Верковиќ што ја објави и редактира Х. А. Христов во *Документи за бългaрското възраждане от архива на Стефан И. Веркович 1860–1893*⁶ селото Трлис се споменува дури дваесетина пати по разни поводи.⁷

ТЕ е несомнено еден од најкомплетните македонски апракоси што биле преведени во втората половина на минатиот век. Овде ги имаме предвид: *Евангелието од Бобошчица*⁸, *Кулакиското евангелие*⁹ и *Кониовското евангелие*.¹⁰ Освен овие изборни евангелија, по сè изгледа дека на поширокото јужномакедонско (југозападно и југоисточно) подрачје во минатиот век циркулирале и други ракописни евангелија. На ваквата претпоставка нè наведува, меѓу другото, и податокот што го дава францускиот славист А. Мазон¹¹, како и податокот што го наоѓаме во кореспонденцијата на Ст. Веркович.¹²

Овде нема потреба посебно да се истакнува дека македонските изборни евангелија претставуваат драгоцен историски паметници од 60-те години на минатиот век – период во кој речиси истовремено во поголемиот дел на македонското јазично подрачје започнува интензивна борба против употребата на грчкиот јазик во црквата и во училиштата. Нема потреба, исто така, да се укажува на фактот дека во овие преводи е регистриран и зачуван од заборав богат дијалектолошки материјал

⁶ Х. А. Христов (редактор), *Документи за бългaрското възраждане от архива на Стефан И. Веркович, 1860–1893*, София 1969.

⁷ Cf. o. c. стр. 153, 182, 240, 284, 292, 312, 341, 362, 373, 374, 448, 489, 493, 557, (натаму: *Документи*). Според податоците што ги дава Л. Милетич, во селото Трлис немало грчко население во минатиот век (стр. 71), а околу 1900 г. тоа броело околу 2240 жители (стр. 72). По мирот во Букурешт, 1913 г., селото Трлис влегло во границите на Грција.

⁸ *Евангелие од Бобошчица*, од крајот на минатиот век, објавено кај Andre Mazon, *Documents, contes et chansons slaves de l'Albanie du Sud*, Paris 1936, стр. 114–144.

⁹ *Кулакиско евангелие*, пишувано на долновардарскиот говор во средината на минатиот век е пронајдено во с. Кулакија (Солунско). Ракописот на евангелието, заедно со исцрпна јазична студија го објавија А. Mazon – A. Vaillant, *L'évangéliste de Kulakia*, Paris 1938.

¹⁰ *Кониовско евангелие*, преведено од Павел Божигробски од с. Кониово (Еницевардарско) е прво печатено евангелие на еден македонски говор (во печатницата на Кирјак Држилович), Солун 1852. Cf. Йордан Иванов, *Български старини из Македония*, София 1931, стр. 181–185.

¹¹ Андре Мазон нè информира дека Ивковиќ во 1917 г. пронашол повеќе фрагменти од еден македонски апракос, но дека не ги објавил. Cf. *Documents, contes et chansons slaves*. . . , стр. V.

¹² Христодул Божиов во своето писмо од с. Авдемал (28 август 1867 г.) упатено до Ст. Верковиќ го известува дека уште не отишол во с. Фраштен да собира материјал со оглед на тоа дека владиката од Серез им забранил на свештениците да држат словенска богослужба инаку: „... ќе ги направи аргось, а и црквата ќе хми затвори“. Божиов, исто така, го известува Верковиќ дека истиот грчки владика во с. Фраштен: „Во црквата нашел един бугарски апостол и едно евангелие, и како ги видел, грабнал ги и искал да ги изгори, но кату не му дале селаните, запретил на поповету...“ (*Документи*, 292).

кој е интересен и за проучување на развојот на македонскиот писмен јазик.¹³ Токму поради ова нивниот јазик заслужува да се анализира како одделно така и во рамките на писмениот јазик што во тоа време се формирал за поширока употреба во Солунскиот книжевен круг.¹⁴

Меѓу јазичните специфичности на македонските периферни говори се изделуваат и особеностите на дијалектната лексика која се формирала во тек на еден подолг, неколкувековен период. Во неа убаво може да се следи и процесот на излегување од употреба на цела низа постари лексеми, а и нивното заменување со нови, меѓу кои посебно место, освен неологизмите, заземаат уште и лексичките и фразеолошките заемки. Ова проширување и збогатување на лексичкиот фонд главно со заемки од грчко и турско потекло, а во *Евангелието од Бобошчица* (Корчанско) и со заемки од албанскиот јазик, секако е резултат на низа лингвистички и екстралингвистички фактори.

Дека рецепцијата на споменатите преводи на евангелски текстови била на завидна висина, зборува и фактот што сите тие во тек на повеќе децении имале широка практична примена во словенската богослужба и во средината во која настанале. Нивните преведувачи (Папа Теодор Икономо, Димитри Цанко, Евстатиј Кипријади, Димитри Стоилов и повеќе анонимни преведувачи) биле секако образовани луѓе и луѓе што освен одличното познавање на својот роден говор го познавале и грчкиот јазик, а некои од нив, како на пример Димитри Цанко и Папа Теодор Икономо, уште и некои други балкански јазици.¹⁵ Според Б. Конески преведувачот, пак, на *ТЕ* бил „упатен и во словенската писменост“.¹⁶ Сите тие се труделе и успеале да пронајдат во народната лексика, која им стоела на располагање, цела редица лексички еквиваленти и адекватни изразни средства. Успешната замена на црковнословенските и грцизмите зборува јасно за правилното и коректното преведување на пораките, факт кој од своја страна овозможувал и директна и успешна комуникација со верниците.

2.1. Од досега изложеното може да се види дека преведувањето на евангелските текстови во втората половина на минатиот век било особено карактеристично за јужните краишта, каде што влијанието на грчкиот јазик и грчката црква било продолжително и мошне интензивно. За овие преводи е карактеристично и тоа што се работи за пренесување

¹³ Blaže Koneski – Olivera Jašar-Nasteva, *Les formes linguistiques en Macédoine au XIX siècle dans le contexte balkanique*, Прилози, XIV 1 – Одделение за лингвистика и литературна наука, МАНУ, Скопје 1989, 75–90.

¹⁴ Блаже Конески, *Македонскиот писмен јазик во XIX век*, Македонскиот XIX век. Јазични и книжевно-историски прилози, Скопје 1986, стр. 21–24.

¹⁵ Во врска со ова Андре Мазон бележи: „Il savait, outre son patois slave; le grec (y compris le grec ancien), l'albanais, le roumain et un peu de français appris à Constantinople. Il avait une vive curiosité intellectuelle, et son autorité morale était grande dans le village.“ (курзивот наш – О. Ј.-Н.), *Documents, contes et chansons slaves de l'Albanie du Sud*, стр. 11. И Папа Теодор Икономо знаел новогрчки, албански и донекаде романски: „Il savait, outre son patois natal, le grec moderne, l'albanais et un peu de roumain; il ne connaissait aucune langue slave littéraire; il n'avait lu que des livres grecs, mais en grand nombre.“ (Ibid. о. с. стр. 12).

¹⁶ Блаже Конески, *Еден русизам во Трлиското и Кулакиското евангелие*. Македонскиот XIX век. Јазични и книжевно-историски прилози, Скопје 1986, стр. 200–201.

на иста содржина, но на различни македонски локални говори (*корчанскиот, долновардарскиот, неврокопскиот*). Најбитни се разликите на планот на изразот, и тоа на лексичко ниво, при што лексичките елементи се преземаат од дијалектната лексика која, не ретко, во прилична мера варира од еден локален говор до друг. Но, она што е заедничко за сите нив тоа е секако големото присуство на грцизми и особено на турцизми. Бројот на овие заемки и нивната фреквенција во употреба јасно зборува и за степенот и за динамизмот на влијанието на грчкиот и турскиот јазик во периодот до крајот на минатиот век, но и поопшто, за интензивниот развој на јужномакедонската дијалектна лексика.

При ова не треба да се губи од предвид фактот дека туѓи лексички елементи биле карактеристични и за говорите на соседното албанско, ароманско (влашко), грчко и турско население од истиот период. За степенот на јазичната интерференција во овој централен балкански регион за кој се карактеристични интензивни меѓујазични и меѓукултурни контакти, убаво зборува и следново мислење на Христодул Божилов (роден во с. Сухо и учител во с. Висока), главниот запишувач на приказните од Солунско, кој во едно свое писмо (од с. Авдевал, 8.I. 1868) до Верковиќ меѓу другото пишува: „Тука са људите измешани, јазикот им е расипан, ниту болгарскиот им блгарски, ниту грскиот – грски, ниту турскиот – турски.“¹⁷ Нема сомнение дека во овој дел на Балканот, населен густо со етнички хетерогено население, влијанијата оделе во повеќе правци, а билингвизмот и плурилингвизмот биле секојдневна и мошне распространета појава.¹⁸

2.2. *ТЕ* кое претставува драгоцен писмен паметник за подеталното проучување на говорот во Неврокопско, во чијшто поширок ареал меѓу населението од минатиот век имало и доста бегалци од Серско и Драмско¹⁹, има вкупно 236 страници (20 × 30 см). На последните страници (233–236) е поместена содржината во која се дадени на грчки јазик, како и во преводот, сите наслови и поднаслови.²⁰ Важно е да се истакне дека во една забелешка на грчки јазик (стр. 231) се наоѓа податокот дека ракописот е напишан од рака на Димитар Стоилов, учител од Трлис (види факсимил). Но, Л. Милетич претполага дека Д. Стоилов не само го препишал туку и го превел евангелието.²¹ Во прилог на ова тој го наведува и фактот што целиот ракопис е преведен на трлиски говор кој бил роден говор на учителот Д. Стоилов. Инаку, преводот содржи вкупно 126 фрагменти од четворицата евангелисти: 35 фрагменти од Јована,

¹⁷ Документи за българското възраждане от архива на Стефан И. Веркович, 1860 – 1893 (редактор Х. А. Христов), София 1969, стр. 304–305.

¹⁸ Оливера Јашар-Настева, *Од проблематиката на билингвизмот во Македонија*. Предавање на VIII семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје – Охрид 1975, Универзитет „Кирил и Методиј“ 1978, 46–55; *ibid.* *Пројави на диглосија и билингвизам во СР Македонија*. Пристапни предавања, прилози и библиографија на новите членови на Македонската академија на науките и уметностите – Скопје 1982, VI, стр. 137–154.

¹⁹ Cf. Кирилъ Мирчевъ, *Неврокопскиятъ говоръ*, София 1930, стр. 5.

²⁰ Cf. Л. Милетич, о. с., 71. *Ibid.* За некои црковнословенски елементи во усната традиција во Македонија во XIX век, Македонскиот XIX век, 91–94.

²¹ Cf. о. с. 71.

15 од Марка, 38 од Лука и 38 од Матеја. Како и во другите преведени изборни евангелија, некои фрагменти се повторуваат, а има случаи во еден фрагмент да се вклучени одломки од две и три евангелија, кои се вешто споени во една целина.²²

3. Нашата анализа на лексиката на *ТЕ* недвосмислено покажа дека е таа мошне богата и разнообразна и покрај тоа што станува збор за релативно ограничена тематика и за лексика на говор од македонската јазична периферија. Ова богатство и разновидноста се должат секако на повеќе фактори, меѓу кои и на следниве неколку. Пред себе имаме писмен облик на еден македонски говор во кој е пренесено, на еден или друг начин, јазичното богатство на грчката предлошка. А тука е и богатиот, индивидуален јазичен израз и широката јазична култура на преведувачот, учителот Д. Стоилов. Се разбира, разновидноста и богатството се однесуваат освен на лексиката од домашно, уште и на лексиката од туѓо, грчко и турско, потекло. Овде треба да се додаде дека за разновидноста на лексиката придонесуваат и некоку десетици *poti-na sacra* и *poti-na prorgia* од различно етимолошко потекло.

3.1. Меѓу лексиката од домашниот фонд се izdelуваат оние што се општословенски елементи и извесен број на црковнословенизми. За разлика од малиот број на црковнословенизми, на пример, во Кулакиското евангелие, факт кој според Б. Конески се должи на тоа што преведувачот Евстатиј Кипријади „не бил начитан на црковнословенски“²³, нивниот број е значително поголем во *ТЕ*. Според Б. Конески ова се должи на фактот што учителот Д. Стоилов „којшто преведувал од грчки, го знаел и словенското евангелие“. Во прилог на ова Конески натаму ги приведува следниве црковнословенизми: *спасѝтел*, *карстѝтелиа*, како и група глаголски именки на *-ние*: *совершѝение*, *писѝаниету*, *спасѝението*, *причестѝение*, *воскресѝението*, *смирѝение*, *облажѝение*.“ Интересната пак форма *слѝова* претставува, според Б. Конески, руски изговор кој можел да се пренесе по устен пат, преку контактите со руските монаси од Света Гора.²⁴

3.2. Она што, меѓутоа, паѓа в очи, тоа е мноштво на лексеми регионално маркирани. Така, меѓу бројните гласовни, морфолошки и семантички дијалектизми, полни и неполни, овде ги izdelуваме следниве неколку. Меѓу именките како поинтересни се јавуваат: *баштѝ* „татко“, *валтѝр* „олтар“, *врис* „извор“, *врјѝднос* „сила“, *делнѝк* „наследник“, *евдовѝца* „вдовица“, *јѝкос* „сила“, *мѝчник* „мачител“, *пѝрачка* „заповед“, *прѝука* „поука“. Тука се и бројните глаголи: *бахтѝ* „удира“, *блѝуди* се „грижи се“, *болѝзнува* „страда“, *вѝка* „плаче“, *врѝве* „вика“, *пѝта* „праша“, *рѝка* „вика“, *тѝра* „бара“ и низа други. Меѓу другите категории зборови со поголема фреквенција доаѓаат: *бѝеднѝч* „некогаш“ и „никогаш“, *бѝедѝн* „некој“ и „никој“.²⁵ Многу често се среќава и партикулата *лѝу*, остаток од старото *любо*.

²² Таков е, на пример, случајот со фрагментот *Мт*, 27, 1–38, во кој е внесен дел од *Л*, 23, 39–43, *Л*. Милетич, *ТЕ* (сп. стр. 143).

²³ Б. Конески, *Еден русизам во Трлиското и Кулакиското евангелие*, стр. 200.

²⁴ *Ibid.* о.с. стр. 201.

²⁵ За синтаксичката употреба и за поместување во значењето под влијание на грчкиот јазик cf. К. Мирчев, о.с. стр. 105–106.

3.3. Меѓу лексичките елементи позајмени од грчкиот јазик, кои претставуваат во стратификацијата на македонската лексика значително постар слој од турцизмите, се среќаваат, пред сè, оние грцизми што се одликуваат со поголема географска распространетост. Тоа би биле грцизми како: *аргате* < гр. *αργάτις*, *арниса* „откажува“ < гр. *ἀρνούμαι*, *властár* „млада гранка од лоза“ < гр. *βλαστάρι*, *декса* „прифаќа, се согласува“ < гр. *δέξω*, *даскал* „учител“ < гр. *δάσκαλος*, *калеса* „вика, кани“ < гр. *καλέσω*, *кердоса* „усреќува“ < гр. *κερδίζω*, *натимиса* „проколнува“, *номо* „закон“ < гр. *νόμος*, *синор* „меѓа“ < гр. *σύνορον*, *фанар* „фенер“ < гр. *φανάρι*, *хортома* „дебело јаже“ < гр. *φορτωμα*.²⁶ Тоа се истовремено грцизми што преминале главно по устен пат во контакт со северните грчки говори. Но, значително поголем е бројот на оние грцизми што се одликуваат со поограничена распространетост и што преминале по писмен пат од книжната лексика. Меѓу овие се и следниве неколку: *адикѝа* „неправда“ < гр. *αδικία*, *генѝа*, *гѝни* „племе, род“ < гр. *γενεά*, *дидáскал* < гр. *διδάσκαλος*, *ефимериа* „минливост“ < гр. *εφημερία*, *софѝа* „мудрост“ < гр. *σοφία*, *хиротони́са* „ракополага“ < гр. *χειροτονήσω*.²⁷

3.4. Во лексичкиот фонд од туѓо потекло се среќава и употребата на *равви*, *равуни* (← *רָבִי*, *רבבון*, „*vox hebraica et aramaica*“, во значење „Боже мој, боже мој, зашто си ме напуштил?“), синоним на *учител* и *дидаскал*. Сп.:

„Рече хи Иисýс: Марѝа! Пак, тѝа са обáрна та му рече: *равуни́!* – дето шта са рече дидаскале. (Ј. 20)

„Пак Иисýс са обáрна та как вѝде чи гу притѝраха, рече хми: што тѝрате? Пак тѝе му рекоха: *рáвви*, – дето са зове на отварзано: дидáскале, каде шта кондисаш? (Ј. 1.)

Тука е и *илѝ* *илѝ* *ламá* *саввахвани* (< употребено во следниве примери:

„И каде девѝтиа сахат рýкна Иисýс сас голиáм глас и рече: *илѝ* *илѝ* *ламá* *савахвани́*, санки: гóсподи, гóсподи, óти ма оstäви.“ (Мт 27).

„Пак от шѝстиа сахáт стáна темни́ца пу фрет земѝта ду девѝтиа сахáт и пукрај деветиа сахáт рýкна Иисýс сас голиáм глас и рече: *илѝ*, *илѝ*, *ламá* *савахвани́*, санки: бóже мој, бóже мој, óти ма оstäви?“ (Мт. 27)

каде што е глосирано со помош на турцизмот *санки* наместо со *сиреч*.

3.5. Во лексиката на *ТЕ* значајно место зазема, како што веќе констатиравме, и цела низа лични и месни имиња од различно етимолошко потекло. Меѓу овие се среќаваат и: *Авраáм*, *Андрѝа*, *Давѝд*, *Заведѝа*, *Захарѝа*, *Илѝа*, *Исаáк*, *Иисýс*, *Ирóд*, *Исáиа*, *Јакóв*, *Јоáн*, *Јосѝф*, *Јуда*, *Кајáф*, *Мојсѝа*, *Марѝа*, *Магдалини́*, *Елисавѝт*, *Гавриѝл*, *Пилáтин*,

²⁶ Освен *даскал*, заемка што преминала по устен пат, во *ТЕ* се среќава многу често *дидаскал* < *διδάσκαλος*, заемка која, како и *номодидаскал*, преминала преку преводите на религиозните текстови. Овде би додале дека во *ТЕ* се среќава *фанар* и *ергати* од гр. *φανάρι* и *εργάτης*, додека во другите текстови е скоро редовна употреба на *фенер* и *аргат* (< гр. *ἀργάτης*) кои преминале преку посредство на турскиот јазик (сп. : тур. *fener* и *argat*).

²⁷ Од изнесените примери може да се види дека најголемиот број грцизми го задржале својот акцент.

Симеон, Тебфил, Симон Пётар, Христос и други. Паѓа в очи фактот дека некои од имињата се употребени во грчките облици. Сп.: Јаковос, Јоаннис, Клееопас, Лидостратос, Навнаил, Никодимос, Вараввас. Тука е и цела низа лични имиња поместени во евангелието на Матеа каде се дава генеалогията на Исуса.

Меѓу имињата на земји, градови, реки, езера и мориња се среќаваат: Витлеём, Вивсаида, Виваниа, Гадара, Галлилеа, Галилејско море, Генисарёт, Јерусалим, Јордан, Јерихо, Јордан Капернаум, Назарёт, Наин, Синдон, Сириа, Сихар, Тир и други.

4. При објавувањето на ТЕ Ј. Милетич даде, како што споменавме, и една јазична анализа во која се задржува главно на фонетските и морфолошките особености на текстот.²⁸ Синтаксичките особености се дадени сумарно²⁹, додека за лексичките тој дава три списоци на зборови, и тоа: 1. Поретки домашни зборови (стр. 82–88), 2. Турски зборови (стр. 88–92) и 3. Грчки зборови (стр. 92–94). Во првиот список се опфатени вкупно 176 лексеми, во вториот 134 и во третиот 63.

Не претендирајќи на апсолутност и прецизност во нашите статистички податоци, овде би констатирале дека бројот на турцизмите во речничкиот корпус на ТЕ е значително поголем и ја преминува цифрата од 200 лексеми. Меѓу неопфатените турцизми се наоѓаат, меѓу другите, и следниве неколку: алтáне, ама, артардиса, артак, аршин, барем, бахче, берикет, бој, бука(г)ии, гучлук, данак, душман, зихирлија, ја, камшик, касаба, катки, кула, маскари, мегдан, мираз, сабар/сабур, саде, сајгија, санки, сарае, себеб, куше, фајда, хаир, хамбаре, чифт, цендем. Ако кон ова се додаде дека извесен број од нив се јавува и со извонредно висока фреквенција (сп.: лакардија, љахим, саде и др.), тогаш присуството на турските лексички елементи во еден текст од двесте страници е повеќе од забележително (в. факсимил на неколку страници од текстот).

4.1. Во врска со комплексното прашање на адаптацијата на бројните турцизми во овој евангелски превод може слободно да се констатира дека тие се наполно адаптирани кон системот на трлискиот говор. Не завлегувајќи во детали, овде ќе укажеме само на следниве особености.

4.2. Со оглед на задолжителното акцентирање во грчкиот, и во транскрипцијата на нашиот текст, пишуван со грчко писмо, акцентот е редовно бележен така што имаме верни податоци за акцентот на домашните зборови и за тие од туѓо потекло. Во врска со акцентуацијата на заемките од турскиот јазик се забележува дека најголемиот број од нив и овде е акцентиран на крајниот слог: адёт, асрёт, ашикерé, барабáр, башкá, биљúk, битёр, дунанмá, дукáн, езáт, зарáр, зејфёт, зилé, инкáр, измекар, испáт, ихтиáч, ихтизá, кабахát, калáф итн.

Исто така, и турските именки на -лак/-лик (< -lîk, -lik, -luk, -lûk): калабалáк, шератлîк, како и оние на -џи/-чи (< -cî, -cî, -cu, -cû / -çî, -çî, -çu, -çû), на -ли (< -lî, -lî, -lu, -lû) и на -и (-î, -î, -u, -û) го задржуваат

²⁸ Cf. o. c. стр. 72–81.

²⁹ Cf. o. c. стр. 81–82.

својот акцент кој се поклопува со акцентот на трлискиот говор. Така: *бахчеваџија, добараџија, ебанџија, икимџија, сојгунџија; борчлија; бинбашија, јусбашија, комшија, сајџија, харамџија* и др.

Својот акцент го задржуваат и труцизмите што се проширени со домашната наставка *-ин*: *ајанин, векилин, зенџинин, џалатин*, како и изведените глаголи со помош на грчката аорисна наставка *-са*: *далџиса, доконџиса, заптиса, кајџиса* и низа други.

При ова се забележува дека кај извесен број двосложни турцизми акцентот паѓа на пенултима: *анџек, џизим, џаџим, маџсус, табор, теџрар* и сл.

4.3. Што се однесува до фонетската адаптација може да се констатира дека преведувачот се трудел што е можно поверно, колку што тоа му дозволувало грчкото писмо, да ги предаде турските вокали *ö* и *ü*,³⁰ сп.: *биџук, џол, џумрукџија, џунлукџија, диџан, михиџр, михиџрлиџисва, сиџинет, сиџнеттисва, чинки, шиџбе, шиџбелентиса* и: *калабалџак, калџф, каџар, таџам, хаџус, за тур.: bölük, göl, gümrükçü, gün/de/likçi, dükkân, mühür, mühürledi-, sünnet, çünkü. şübbe и kalabalık, kılif, takim, hapıs.*

И од неколкуте горни примери се гледа дека редовно се предава и мекоста на турските консонанти, а овде ќе додадеме дека редовно се предаваат и консонантите: *ф, х* и *џ*. Така, консонантот *х*, кој се пази и во домашните зборови, се среќава и во трите позиции (иницијална, медијална и финална), сп.: *хаџар, хаџ, хаџис, хаџбаре, ханџак, хаџсанџа, хаџус, харамџија, харамџија, харџ, хизмеџт, хизмеџџија, хич, хинле; баџчеванџија, зехирлија, ихтиџаџ, ихтиџа, кабаџат, каџар, паџа, раџат, саџан, саџат, чуџап и тезџаџ.*

Меѓу покарактеристичните фонетски измени овде би укажале само на колебање меѓу *о-у* и *у-о* (како и во домашните зборови: *омрен, оста за умрен, уста*) во следниве неколку примери: *корџан, косџр, бонџар, каболџисан* за тур.: *bunar, kurban, kosur, kabul*. Тука се и неколку примери на колебање меѓу *а-е* (поради поширокиот изговор), односно меѓу *е-а*. Сп.: *рехат, шемар* за тур. *rahat, şamar* и *хаџар, ханџак* за тур. *haber, hendek*.

Макар што редукацијата на неакцентираниите вокали е слабо позната, во трлискиот говор ги забележавме следниве неколку примери: *бџтер* за *beter*, *гџимија* за *gemi*, *дуџанма* за *donanma*, *икимџија* за *ekimci*, *мизлиџ* за *mezlic*.

4.4. Како резултат на директниот и продолжителниот контакт со турскиот јазик, морфолошките измени на турските именки не се многу големи. Како и во другите македонски говори, впрочем како и во другите балкански јазици, турската именка претрпува најголеми измени при нејзиното вклучување во категоријата на родот. За разлика од грчките именки, кои при адаптацијата најчесто ги губат своите наставки, турските именки, доколку не завршуваат на вокалот *-а*, односно на вокалот *-е*, при што се вклучуваат во категоријата на именките од женски (сп. *донанма* > *дуџанма*, *иктиџа* > *иктиџа*), односно од среден род

³⁰ Оливера Јашар-Настева, *За фонетската адаптација на турцизмите во македонскиот јазик. Serta slavica*. – München, Rudolf Trofenik, 1971, стр. 316–322.

(сп. *сертме* = *сертме*), најчесто се прошируваат со наставката *-ија* (сп.: *бахчевандија*, *бинбашија*, *гумрукчија*). Дobar дел од оние именки што завршуваат на консонант остануваат неизменети: *адет*, *асрет*, *борч*, *ду-кан*, *езат*, *зарар*, *зејфет*, *изим*, *измекар*, *инкар*, *ихтиач*, *кабахат*, *калаф*, *кахар*, *такам*, *тимар*, *фарк*, *хабар*, *хак*, *харч*, *хизмет*, или пак се прошируваат со наставката *-ин*: *ајанин*, *векилин*, *джалатин*, *сејменин*, *чефутин* за тур.: *ayan*, *vekil*, *celat*, *seymen*, *Çift*, *Çifut* и се вклучуваат во категоријата на именки од машки род.

Меѓу бројните именки се забележува и една група на именки со апстрактна содржина. Сп.: *асрет*, „жал, тага“, *ихтиач* „нужда“, *ихтиза* „потреба“, *гучлук* „тежина, мака“, *кабахат* „вина“ и „грев“, *кахар* „жал“, „тага“ и „грижа“, *кусур* „грешка“ и „мана“, *селемет* „спас“ и „спасение“, *шубе* „сомнение“ за тур.: *asret*, *ihiaç*, *ihiza*, *güçlük*, *kabahat*, *kahır*, *kusur*, *selâmet*, *şuhbe*.³¹

4.4.1. По својата бројност по именките доаѓаат глаголите кои, исто така, се адаптирани, и тоа најчесто со помош на грчката аорисна наставка *-са* (*-аса-*, *-ёса-*, *-оса-* и особено *-йса-*). Сп.: *артисова*, *далдиса*, *докондиса*, *заптиса*, *кајдиса*, *капладиса*, *ојнатиса*, *саалатиса*, *чектардиса* и др.

Паѓа в очи прилично голем број на сложени глаголско-именски синтагми, односно перифрази (во кои врската е цврста, а редоследот на компонентите непроменлив) од глагол + именка за турскиот модел именка + глагол. Сп.: *има/нема*: *адет*, *шубе*, *ихтиза*, *фарк*; *дава*: *изим*, *чухап*; *стори*: *езат*, *инкар*, *испат*, *мизлич*, *селемет* и низа други. Како што е познато на овие скупови им одговара едно единствено значење: *сомнева се*, *известува*, *нуждае се*, *разликува се*, *дозволува*, *одговара*, *ослободува*, *негира*, *сведочи*, *советува се*, *спасува* и сл.

Овде би додале дека во текстот се среќаваат и неколку глаголи изведени од турски именски и глаголски основи. Сп.: *са гајли* (< тур. *gayle*), *(за)гапези* (< тур. *garaz*), *маскари* (< тур. *maskara/etmek*), *орахати* (< тур. *rahat/etmek*).

Што се однесува до категоријата придавки, забележавме два компаративи: *по-битер* (< тур. *beter*) и *по-колај* (< тур. *kolay*) и неколку изведени придавки од типот: *гимициски*, *сејменски*.

Интересни се секако и неменливите придавки *серт* (< тур. *sert*) и *сарп* (< тур. *sarp*). Сп.

„Отиде и новá шу́ту зе еднáта ли́тра алта́не та: господáрју, ја́с позна́х óти ти си серт чу́ља́к, ти же́неш, каде́ ни си́ сеја́л, и саби́раш у де́ ни си́ распе́ља́л, затова́ са упла́ших та ути́дох та укри́х ли́трата ти фав зе́мета . . .“ (Мт., 25).

4.4.2. Меѓу неменливите зборови, позајмени од турскиот јазик со поголема фреквенција се изделуваат: *аџеба*, *а́нцек*, *ашикерé*, *бараба́р*, *башка́*, *битéр*, *да́јма*, *дип*, *љахи́м*, *каби́л*, *максу́с*, *мутла́к*, *са́нки*, *те́крар*, *хали́с*, *хич*, *чинки́*. Меѓу поинтересните примери ги изделуваме следниве неколку:

³¹ Оливера Јашар-Настева, Турцизмите кај К. Пејчиновиќ со оглед на религиозна терминологија. Симпозиум 1100-годишнина од смртта на Кирил Солунски : Скопје – Штип 23–25 мај 1969. – кн. II, Скопје, МАНУ, 1970, стр. 257–267.

„Пак Иисус *чинки* позна мислите хми, рече : *оти* вие мислите лошо фав сарцето си? (Мт. 9).

„*Чинки* мајка му Марија са углави са Јосифа, куга бште ни са веха сабрали да седет на едно мјасто . . .“ (Мт. 1).

„Пак јусбашијата отговори та рече: Господи јас ни сам врјадан ти да ми флезеш фав каштата, ами садé лакардија речи та шта са излекова ратае ми.“

„Пак тие му рекоха: тука немаме друго, садé пет лјаба и две риби.“ (Мт. 14).

Паѓа в очи дека во овој превод на евангелието ниту еднаш не е употребен општораспространетиот сврзник (х)ем, додека сврзникот ја, ја... ја (< тур. уа, уа... уа) повеќе пати се среќава. Сп:

„Љу кој милова башта ја мајка по-вејке от мене, ни е врјадан за мене; или кој милова син ја ќерка повејке от мене, ни е врјадан за мене (...) И сјаки љу, кој е оставил кашти ја брате ја сестри ја башта ја мајка или стопаница ја чедá ја ниви за мобето имја, от сто ката шта си ги земете и вјечен живот шта добиете, љахим млози́на от парвите шта станат долни, пак долните парви.“ (Мт. 10).³²

И овие неколку примери јасно зборуваат за тоа дека во организацијата на текстот значајна улога играле и службените зборови позајмени од турскиот јазик.

4.5. Меѓу синтаксичките особености на преводот овде ќе укажеме на релативно честата употреба на заемката *ки* „за, за да,“ во следниве контексти:

„На нова време подигна си Иисус очите каде небето та рече: башто дојде часá, прослави синá си, *ки* и синá ти да, прослави тебе кату как му даде да има бојрунтия. . . (Ј, 17)

„Тези лакардии ви казах, *ки* немој да ви са види тешко. (...) Пак тези лакардии ви казах, *ки* кога дојде чесá, да ги мислите, *оти* јас ви ги казах. (...) Пак сега доходам каде тебе и тези лакардии вреве пу сфета *ки* да имат мобета радос сваршена пу себе си.“ (...) И славата,шту ми придаде ти, јас е придадох на тјах, *ки* да са едно, кату нее как сме едно. Јас да сам сас тјах и ти сас мене, *ки* да са сваршени наедно, за да разберé сфетá, *оти* ти ма си прáтил и *оти* ти си помилóвал кату мене как помилóва.“ (Ј. 13).

5. ТЕ нуди и неколку интересни семантичко-стилистички проседеа, макар што, општо земено, на семантички план може да се рече дека турцизмите се употребуваат скоро редовно во нивните основни

³² Cf. Оливера Јашар-Настева, *Развој на дијалектната лексика во услови на јазична интерференција*, Македонски славистички комитет. Реферати на македонските слависти на IX меѓународен славистички конгрес во Киев, Скопје 1983, стр. 15–23; *ibid.*, *Поглед врз туѓата лексика во македонските говори од костурско-корчанското дијалектно подрачје*, Јазичните појави во Битола и Битолско денеска и во минатото, МАНУ, Скопје 1988, стр. 151–169; *ibid.* *Околу прашањето за местото и значењето на турцизмите во лексиката на дамаскините*, *Studia linguistica Polono-Jugoslavica*, ANUBiH, posebna izdanja Sarajevo 1981, knj. 26, стр. 51–54.

значења. Некои од нив, меѓутоа, ги задржале не само своите денотативни туку и своите конотативни значења. Таков би бил и случајот со често употребуваното *Чефут-и*, *чефутски* (< тур. *Çift, Çifut*) наместо *еврејски* или *јудејски*, кое се среќава и со пејоративна нијанса во значењето.

Интересна е секако и синтагмата *чефутски велиден* за „Пасха“, најголемиот еврејски празник (14 април).³³

„На нова време дојде Исус на Капернаум, тој и мајка му и братето му и учениците му, ама ни посјадаха там многу дене, тога беше близо *чефутскија велиден* та са пукачи Исус на Иерусалим та најде . . .“ (Ј, 2)

Слична постапка преведувачот применува и за предавање на други, помалку познати зборови. Така, на пример, наместо *сикера* (јевр. *сикер*, гр. *σίκερα*) тој го употребува попознатото *ракија*.³⁴ Сп.:

„ . . . та шта ти е радос и веселиа, и мнозина шта са радуваат на рајдането му, оти шта е голам отпреш бога, та вино и *ракиа* немој да пије, и шта са напални сфети дух оште от мајчина си корем и“ (Л, 1, 15)

Наместо *стотник* (лат. *centurio* / гр. *κεντουρίων*) тој го употреба општораспространетото *јузбашија* < тур. *yüzbaşı*). Сп.:

„ . . . та флеше при Пилатина та потера снагата Исусова, пак Пилатина са почуди куга толко бърже умрја та порука *јусбашијата* та га попита дали е умрјал от многу време, / та куга са научи от *јусбашијата*, чи е умрјал. . .“ (М, 15),

„На нова време, куга утиде Исус на Капернаум, утиде при неќ *јусбашијата* та му са мољеше и му вревеше. . .“ (Мт. 8).

И една од најстарите заемки од грчкиот јазик *кораб* < гр. *καράβιον* овде редовно е заменета со *гимија* < тур. *gemi*. Сп.:

„Тога за фчеса прерукна Исус учениците си да влјазат фав *гимијата* та да изминат утакат напреш, дур да испусне лјудето.“ (Мт. 14)

Исто така и грчкото *клирономија* (во Евангелието од Бобошчица) овде е преведено со турцизмот *мираз*, кое преку турската администрација и преку обичајното право било попознато и пораспространето.

Исто така се среќава турцизмот *комшија* наместо *ближни*. Сп.:

„Пак Исус му рече: да милуваш господа бога тои сас фрёт сарцето си и сас фрёт душето си и сас фрёт ума си; тази е прва и голама порачка, пак пофторна е и тја кату неа: да милуваш *комшијата* си кату себе си“. (Мт. 22)

Додека е позната редовната замена на *обичај* со турцизмот *адет* и *жертва* со турцизмот *курбан* како во следниве примери:

³³ Сп.: *Slovník jazyka staroslověnského*, Praha, III, 1985, sub verbo : *пасха*, *паска* -ы, vel indecl. f. 1. velikonoce, velikonoční slavnost; *пасха*, празник *пасхи*; Oster, Osterfest; *πάσχα*; *pascha*, *pashe*; – festum Iudaeorum in memoriam exitus ex Aegypto celebratum (Ј 6,4; Л 22, 1; Ј 19,14). 2. velikonoční oběd, velikonoční beránek; *пасхальная жертва*, *пасхальный агнец*, Osteropfer, Osterlamm; – *πάσχα*, I, *ἀμνός*; *pascha agnus* (Мс 14,22; Л 22,15; Л 22,8; Мс 14,14).

³⁴ Сп.: *Slovník jazyka staroslověnského*, Praha, IV (св. 37) 1985, стр. 65 : *сикера* indecl. и *сикерѡам* „opoјný nápoj; опьяняющий напиток, berauschendes Getränk; *σίκερα*; *sicera*; – *arameice šik ā*, i.e. temetum, quivis potus inebrians.

„... та кога родителето му отнесоха детето Исуса фав царквата, за да стóрет кату как бéше адéт за нек тогá и тóј гу дéкса ...“ (Л. 2)

„... и като што са казова на номото господјово, да дадат корбан един чиф тригоне ја две пилета от голабе.“ (Л. 2),

овде се среќава и *аскер небесен* за *небеско воинство*:

„Та зафчесá сас áнгела барабáр са нáјде млóгу аскéр небéсан, дете фáлеха бога и врéвеха: слáва на тебе што си на висóку гóсподи, и на земéта мир, на лóудето добринá“ (Л. 2)

како и употреба на *сунет* и *сунетисува* (< тур. *sünnet*) наместо *обръзовати* и *circumsidere*. Сп.:

За това Моѷсеа ви дáде сiунéт, не óти бéше от Моѷсеа, ами́ от баштiте, та вiе ваф сáбота сiунетiсовате чилjака, та ако сá сiуинетисова, чиулjак фав сáбота, за да ни са развалi нóмуто Моѷсеово, ами́ мéне зашто клеветате оти сам. . .“ (J. 7)

5.1. Посебни случаи претставуваат и оние примери во кои одделни турцизми се употребуваат со потсилувачка функција. Такви би биле и следниве контексти во кои се употребени турцизмите *дип*, *халис*, *текрар*, со што се добива вид суперлативно значење. Сп.:

Пак тој рече тези рáботи, дéто ни é кабил да стáнат от чиулéшта срáна, тiе са дiп-лéсно пред бога. (Л. 18)

... та акó iска нáкој да стóри бóговоту iскане, тóј шта познáе от бóга ли е тáзи прикáзна или jас от сéбе си é врéве, лóу кóј врéви от сéбе сi тéра свóета си слáва, лjáхим кóј тéра слáвата на новá, штó гу é прáтил, тóј е халис најистински та у нéк адикiа нéма. (J. 7)

„Сéтне пак текрáр ги попита: кок терате?“ (J. 18).

5.2. Меѓу другите семантички специфичности при употребата на одделни турцизми овде се задржуваме на проширувањето на значењето на турцизмите *лакрдѷја* и *нишан* тур. *lakirdi* и *nişan*. Така, *лакардија*, турцизам кој се јавува во ТЕ со извонредно висока фреквенција, се употребува како синоним за: *слово* (гр. *λόγος*, односно лат. *verbum*) и како синоним на *притча* (гр. *παραβολή*, односно лат. *parabola*. Сп.:

Ис парвjам бéше слóва и лакардијата бéше сас бóга, пак Гóспод беше лакардијата, тjá бéше испарвjам сас бóга.“

Истиот почеток на Евангелието на Јована во Кулакиското евангелие е:

„u kráj čas mu beše Slóva, pak Slóva béše kraj Bóga. i Góspot béši Slóva.“

Важно е да се истакне дека наместо „рече гóспод вáа приказна“ во другите евангелски преводи, во ТЕ редовно се среќава: „Рече Господ тези лакардии ...“ (Мт, 25; Л. 8; Л. 14; Л. 18; Л. 15 и др.).

Турцизмот *нишан* се јавува во своето основно значење „знак“, „белег“, како во следниве примери:

Пак тој хмi рече: ако ни вiде на ракiте му нишáне от гоздéто и ако ни сi клáда пáрста фав нишáна от гоздéто, и акó ни си клáда ракáта фав ребрóто му, ни штá вjáровам (J. 20),

но и во значење на „чудо“:

На новá време маше едѝн чуља́к от фарисѝите ѝмето му Никодимос; тој бѝше гоља́м зинѓѝин междѝу чефѝутето та до́јде прѝзнаш при Исѝсу́са та му ре́ке : дидѝскале, нѝе знаѝеме, оти ти си дошѝл от бѝга дидѝскал, – оти тѝзи ниша́не, шу прѝвиш ти, ни́кој не мо́же да ги стѝри ако ни е Го́спод сас нѝк. (Ј. 3).

И лиѝдето, шу бѝха там сас нек, куга́ ру́кна Ла́зара от грѝба, тѝе правѝха испѝт ѝти гу ди́гна от ме́ртвите та за то́ва гу просре́шнаха така́, оти чу́ха, чи тој бѝше стѝрил то́ва нишан. (Ј. 12).

5.3. Би можело да се рече дека една од стилските особености на преведувачот Д. Стоилов е употреба на синоними од различно етимолошко потекло. Меѓу почестите примери се и: *пикло* – *ценде́м*, *слово* – *приказна* – *лакардија*, *чудо* – *нишан*, *на новá час* – *на новá сахат*, *криф вјатар* – *ветера сарп*, *спасе* – *кортолиса*, *тимиса* – *стори сајгија*.

За стилот на Д. Стоилов е карактеристична и употреба на поретки турцизми, меѓу кои се среќаваат и: *ефсајбија* „домаќин, власник, стопанин“ (< тур. *evsaybi*), *ezat* / *стори езат* „помилува, ослободи“ (< тур. *ezat/etmek*), *паха* „цена, залог“ (< тур. *paħa*), *хапус* „затвореник, апсеник“ (< тур. *hapıs*), кои се употребени во следниве контексти:

Рече го́спод тѝзи лакарди́и: едѝн чилја́к беше ефсајби́а та посади́ еднѝ лозѝ и го загради́ нао́коло та кла́де и ли́н фав нѝк, и ку́ла изгради́ та гу прида́де на лозѝа. (Мт. 21)

То́ва отка́к рече пак излѝзе при чефѝутето та хми рече: ја́с боедѝн кабаха́т ни нахо́дам на нѝк, ѝа́хим ѝма адѝт на вас да ви стѝре еза́т едѝн чулја́к за вели́дене. (Ј. 18)

Пак влади́ците, кога́ зе́ха парѝте, ре́коха: тѝзи па́ри ни ѝ па́тно да ги кладеме фав царко́вние сандѝа́к, оти са па́ха́ от карф. (Мт. 27)

Пак за прѝзника адѝт ѝмаше, аја́нина да прави еза́т пу едѝн ха́пус на сфѝта ѝу котри́ ѝскаха. (Мт. 27)

Та ѝмаха тога́ ха́пус едѝн харамѝа на́мда́р, ѝмето му Варава́с, та как бѝха там сабра́ни сичките, рече хми Пила́тина: котри́ ѝскате да ви стѝре еза́т, Варава́на или Исѝсу́са, дете са зове́ Христѝс? (Мт. 27)

5.4. Општо земено, бројот на турцизмите, како оние што се употребуваат како замена на црковнословенизмите и грцизмите или како синоними за низа зборови од домашно потекло, е толку висок, а нивната фреквенција во употребата толку голема, што анахронизмите не изненадуваат. Сп.:

Пак сејме́нскиа та́бор и бинбаши́ата и чефѝутските хизметчи́и фа́тиха Исѝсу́са та гу ва́рзаха и гу отка́раха при Анна, оти беше дја́до чна Каја́фа. (Ј. 18)

На новá време влади́ците и по́повету мезли́ч стѝриха за Исѝсу́са, ки да го загубѝт, та отѝдоха при Пила́тина та му ре́коха: карсто́сај гу, карсто́сај. (Ј. 19)

Рече Господ на учениците си: сјаки дѣто штá ма стóри испáт прѣт лјудето, и јас нек шта стóре испáт прет баштá ми дѣто é на небѣтата. Пак љу кóј ма стóри инкáр прет лјудето, и јас нѣк шта стóре инкáр прет баштá ми дѣто е на небѣтата. (Мт. 10)

И кога Ирóдис прáвеше дуна́нмáта, за новá ден шту са баше родíл, кѣрка хи на Иродиáда поигра . . . (Мт. 14)

Тогá напра́ви Иисýс едíн камши́к от вáже та ги покáра фрет от царквата навáн офцѣту и оловѣту, пак на сара́фету наврáти тезгíахету, та хмí разделиá парíте: пак нá нѣзи, шту прода́ваха голаби́ето, рече: дíгнете тѣзи от тýка та немóите прави баштовáта ми кашта диукíан! (Ј. 2)

Сета атмосфера е несомнено атмосфера на балканската социокултурна средина од периодот на турското владеење.

6. Имајќи ги предвид изложените акцентски фонетски, морфосинтаксички и семантичко-стилистички особености на употребените турцизми, може слободно да се констатира дека тие биле не само наполно адаптирани, туку дека и преведувачот и верниците од поширокиот трлиски регион нив ги чувствувале како составна и неразделива компонента на лексиката на нивниот роден говор.

Цитираните примери зборуваат несомнено и за преведувачките проседеа што ги применувал трлискиот учител Д. Стоилов и за неговите заслуги за проширувањето и обогатувањето на лексиката на неговиот роден говор. Низа лексички и семантички единици тој ги заема, како што видовме, од народната лексика во која турцизмите обилно се користеле. Во негово време тоа бил и единствен начин да го предаде богатиот израз на грчкиот јазик на еден локален говор и со тоа да се доближи наполно до колоквијалниот јазик на своите соселани. Впрочем, добар дел од употребените турцизми можат да се третираат и како балкански турцизми, бидејќи се среќаваат и во дијалектната лексика на другите балкански, словенски и несловенски јазици. При ова треба да се додаде дека не е мал ниту бројот на цитираните турцизми кои се употребуваат со различни стилски функции и во стандардните облици на балканските јазици, за што убаво сведочат нивните основни и етимолошки речници.

Турцизмите во ТЕ, како и во другите македонски апракоси, не се случајни елементи, Впрочем како што не се случајни елементи ниту грцизмите. Тие се употребуваат како јазични средства преку кои се реализира, во одредено време и одредена средина, поголема, полесна и подиректна комуникација со поширок круг луѓе. Во нив се рефлектира истата културна средина и цивилизација која се распространувала и преку интензивните и директни меѓујазични контакти, меѓу кои турскиот јазик играл посебно значајна улога.

Иако не се работи за буквален превод, туку повеќе за интерпретација, може да се констатира дека не се забележуваат отстапувања по однос на содржината. На мислење сме дека за ова во голема мера на преведувачот му помогнале токму турцизмите. Благодарение на нив-

ната употреба, преведувачот Д. Стоилов успеал да реализира директна и успешна комуникација меѓу текстот и говорните субјекти од поширокото подрачје на Трлис.

На крајот би можеле да заклучиме дека лексичкиот корпус на ТЕ, во кое локалниот говор е издигнат на ниво на писмен израз, јасно ја одразува состојбата на дел од лексиката од втората половина на минатиот век. Квантитетот и квалитетот на турцизмите елоквентно зборува и за степенот и динамизмот на влијанието на турскиот говорен јазик во периодот до крајот на XIX век, а и за местото и улогата што турцизмите ја имаат во Трлиското евангелие.

OLIVERA JAŠAR-NAŠTEVA

THE PLACE AND ROLE OF TURKISH LOAN-WORDS IN THE GOSPEL OF TR LIS –
A CONTRIBUTION TO THE STUDY OF TURKISH LOAN-WORDS IN SOUTHERN
MACEDONIAN SPEECH-FORMS

(S u m m a r y)

The Gospel of Trlis, which is a valuable and extensive written record (236 pages) from the Nevrokop district, is characterised, according to the author of this paper, by its exceptionally rich and varied lexis in which Turkish loan-words occupy a particular place in terms both of number and function. The author explains the rich and varied lexis of this Gospel as being mainly due to the richness of the Greek pattern/original from which it was translated (1861), and also to the richness of expression of the translator's language.

In the introductory section of the paper the author singles out, in addition to the pan-Slavonic lexical elements, a certain number of Church Slavonic and a considerable number of regionally marked dialect elements, and also some dozens of *nomina sacra* and *nomina propria* of varying etymological origin. Moving on to consider the loan words from the neighbouring non-Slavonic Balkan languages the author concludes that a relatively limited presence of Greek loan-words catch the eye, which is explained by, among other things, the fact of a clear tendency in the 60's of the last century to dislodge the use of the Greek language in the church and in schools.

In contrast to the limited number of Greek an unusually high percentage of Turkish loan-words is found, which the author analyses in detail, taking into account their accentual, phonetic, morphological and semantic or stylistic characteristics and changes through adaptation. In so doing, approaching them from a wider aspect, the author concludes that in the works included in the Gospel of Trlis as, in fact, in many other religious texts of the XIX Century, Turkish loan-words are present in very large numbers and because they appear as: 1) substitutions for no longer current lexical elements, mainly Church Slavonic; 2) substitutions for Greek loan-words in the original of which they are a translation even though some of these were used in everyday language, and 3) glosses in cases where new terms taken from the literary vocabulary of the neighbouring Slavonic languages are introduced.

Finally the author concludes, among other things, that the quantity and quality of Turkish loan-words in this text speak of both the degree and the dynamism of the influence of spoken Turkish in the period up to the end of the XIX Century.

БОРИС МАРКОВ

ЗА ГРЦИЗМИТЕ ВО НЕПОЛНОЗНАЧНИТЕ ЗБОРОВНИ ГРУПИ ОД АСПЕКТ НА ЈУЖНОМАКЕДОНСКИТЕ ГОВОРИ

Како што знаеме, делењето на зборовите во граматиката станува на полнозначни (lexical words) и службени зборови (functional words или mots grammaticals). Надвор од овие две групации остануваат модалните зборови и извиците. За службените зборови и овие две зборовни групи тука условно е употребен терминот неполнозначни зборови. Познато е исто така дека меѓу одделните зборовни групи нема некои строги или непреминливи граници, бидејќи се можни меѓусебни преминувања, пред сè на полнозначните зборови во службени и модални зборови.

Посебно одбележување бара фактот дека неполнозначните зборови се неспоредливо поретко подложни на странски влијанија отколку полнозначните зборови. Во секој случај, така е со повеќето словенски и др. јазици, во кои странското воздејство врз службените и модалните зборови е одвај забележливо и воопшто има маргинален карактер. Наполно подруг е случајот со македонскиот и соседните словенски јазици, во кои странското влијание (влијанието на грчкиот и турскиот јазик) оставило видливи траги, повеќе или помалку, во сите групи од неполнозначните зборови. Сето тоа несомнено укажува на силното воздејство на грчкиот и турскиот јазик врз споменатите јазици, кое се објаснува со фактот дека траело со векови.

Влијанието на грчкиот јазик врз неполнозначните зборови, коешто е тука предмет на внимание, од разбирливи причини, најмногу е одразено во јужномакедонските говори. За интензитетот на грчкото влијание секако зборува и фактот дека еден дел од споменатите говори се веќе елинизирани или се на пат да бидат елинизирани. Освен во јужномакедонските говори, извесни грцизми од овој вид се среќаваат и во другите македонски говори, како и во литературниот јазик. Впрочем, некои вакви заемки имаат не само општомакедонски карактер, туку претставуваат балканизми. Нашите истражувања тука се опираат главно на трудовите од Верковиќ, В. Облак, М. Малецки, А. Мазон. Грцизмите во неполнозначните зборовни групи ја имаат следнава застапеност.

I. ГРУПАЦИЈАТА СЛУЖБЕНИ ЗБОРОВИ

Од трите зборовни групи што влегуваат во оваа групација (предлози, сврзници и частици) во однос на можното странско влијание врз нив, изделување секако бара групата предлози. Било да се работи за грчкиот или турскиот јазик, оваа зборовна група содржи најмалку траги од странско воздејство, кое во однос на турскиот јазик се објаснува со постоењето на т.н. постслогови, коишто служат за изразување падежни односи. Ако се остават настрана одделни предлози од класичните јазици со функцијата префикс, сп.: *анти-*: *антидржавен*, *антирелигиозен*; *интер-* (напоредно со *меѓу-*): *интерфакултетски* = *меѓуфакултетски*; *про-*: *прогермански*; *транс-*: *трансатлантски*, во македонскиот јазик одбележување бараат главно заемките *ката*, *пара* (се среќава со функцијата сврзник) и *андис*. Овие заемки се карактеристични во прв ред за јужномакедонските говори.

Зборот *ката* во грчкиот јазик истапува со функциите предлог («против» со генитив и акузатив) и замена. Кај нас овој збор е затврдена со функција на заменката секој. Но додека во литературниот јазик се употребува пред зборови што значат време, сп. *ката ден*, *ката вечер*, *ката утро*, . . . *година*, во дел од јужномакедонските говори се среќава со поширока употреба, на пр.: *ката врата*, *ката дол*, *Ката долина има своја тежина*. (посл.) – цит. по Аргировски.

На овој збор се задржува и Мазон, којшто го разгледува со значењето „foix“ = пат(и), но допушта дека можеби стои во врска со прасл. *кратъ*.¹

Заёмката *андис* «наместо»: нгр. *ἀντίς*. Регистрирана е кај М. Малецки, сп.: „*андис да пој на театруту сѐ пукашта гор'а на бр'асто*“ (С).

Зборовната група сврзници

Во однос на првата група, бројот на заемките од овој вид е далеку поголем. Тука можат да се изделат две групи: а) грцизми коишто имаат широк ареал на употреба и б) грцизми коишто се карактеристични за јужномакедонските говори. Во првата група спаѓаат заемките: *ами*, *оти*, *макар* и *бре* . . . *бре* «час час (де . . . де)», коишто му се својствени и на македонскиот литературен јазик. Во поглед на ареалот на употребата, одбележување бараат заемките *ами* и *оти*. Овие заемки познати му се и на бугарскиот јазик, но не им се својствени на северните македонски говори. Главно така се објаснува фактот за нивното отсуство во творештвото на Кирил Пејчинович. Бидејќи неколкуте споменати сврзници имаат општомакедонски карактер, а некои од нив претставуваат дури балканизми, тука ќе се задржиме на групата сврзници коишто се типични за јужномакедонските говори или се среќаваат само во некои од нив. Според наши согледувања, во сврзници од овој вид спаѓаат заемките: *ала*, *афу*, *епидис*, *ити*, *молис*, *омус*, *пара*, сп.:

Сврзникот *ала* (С, В) «но»: нгр. *ἀλλά* (И).

Сврзникот *афу* «бидејќи, зашто» од нгр. *ἀφοῦ*.

¹ A. Mazon, A. Vaillant, *L'évangélique de Kulakia, un parlé slave du Bas-Vardar*, Paris 1938.

1. бидејќи; 2. штом, кога (И). За употребата на овој сврзник во еден дел од јужномакедонските говори дознаваме од М. Малецки², сп.:

1. бидејќи: „афу ти ги винча... (С); 2. кога, штом „афу почина, му вили на дат'ету“ (В).²

Сврзникот епидис «бидејќи, зашто» (В) : гр. ελεῖδή, ἐλεῖδής – со причинско значење.

Сврзникот ити «или» : гр. ἤτοι „1.-3“. Податок за овој сврзник наоѓаме исто така кај Малецки, сп.: „ити с'а за стани мурабѐ, ити ут гудина «или сега ќе стане војна или идната година»; и шу за руди: ити мома, ити д'џт'џ (С)“.

Сврзникот молис (В) «емен, штотуку» : гр. μόλις – со функцијата прилог и временски сврзник.

Сврзникот омус «но, ама» од нгр. ὅμως. Кај оваа заемка Малецки упатува на синонимот ама, сп. „омус «ale, jednak» S, cf. ама“.

Сврзникот пара «отколку» од нгр. παρά. I. предлог со генитив «од». II. предлог со акузатив «околу». . . 4. во споредба «отколку». Како и кај претходните заемки податок за употребата на овој сврзник со значењето «отколку» во споменатите говори дава М. Малецки, сп.: „н'ека си бих у хапсаната, пара сѝ тук... (В)...“

Со посочените сврзници бројот на грцизмите од овој вид во јужномакедонските говори секако не е наполно исцрпен. Од друга страна, паѓа в очи исто така дека тие се среќаваат само во еден дел од споменатите говори, т.е. не претставуваат нивна општа карактеристика. Во споредба со сврзниците-грцизми, многу поголем е бројот на сврзниците преземени од турскиот јазик³, од кои повеќето притоа имаат општомакедонски карактер.

Зборовната група частици (партикули)

Во поглед на употребата оваа зборовна група исто така содржи два вида заемки од грчкиот јазик: а) грцизми коишто имаат широк ареал на употреба, дел од кои претставуваат дури балканизми (бре, море, макар, ма) и б) грцизми-регионализми – сврзани главно со дел од јужномакедонските говори: икси, малиста, ми, охи, ути. За разлика од првата група заемки, коишто обично се употребуваат со две или три функции, сп.: ами, макар (сврзник и частица), оти (прилог и сврзник), море (частица и извик), бре (частица, сврзник и извик), вториот вид заемки обично се среќаваат само со функцијата частица. Како и кај сврзниците-заемки, тука ќе се здржиме токму на вториов вид заемки (регионализми).

² Dwie gwary macedońskie, Kraków 1936.

³ О. Јашар-Настева, Турските лексички елементи во македонскиот јазик, докторска дисертација, Скопје 1962, стр. 427.

Честицата *икси* «дали; кога би» : гр. ἔξῃς, ἐξής (?) – во грчкиот односно во новогрчкиот посочените форми се среќаваат со нешто по-друго значење. Информација за употребата на оваа заемка во дел од јужномакедонските говори дава М. Малецки, којшто ја илустрира со следниве примери:

„на ман'цата ми с'а см'аш *икси* на м'ења ми с'а см'аш... (С);
ни знајат, *икси* да знајат... (С).“

Честицата *малиста* (С, В) «да, така е, пеки» : нгр. *мáлиота* „1–3“ (И). Малецки во *Регистарот* не дава примери.

Честицата *ми* «не, нека не»: гр. *μή* (И). За разлика од претходните две заемки, частицата *ми* има нешто поширок ареал на употреба, но сепак не ги минува границите на јужномакедонските говори. Информација за застапеноста на оваа частица во посочените говори наоѓаме кај Верковиќ и Малецки, сп.:

„книгата пее, нека се жени Вела Велика, *ми* да ме чека, Серес, Верк., ... (цит. по А. Таховски); или:

При забрана: „*ми* вилиш! «*nie mów!*», *ми* слушаш! «*nie słuchaj!*», за тузи *ми* биреш гајле! ... (С, В)“.

Честицата *охи* «не» од нгр. *õxi* «не». Она што беше одбележено во однос на претходните частици-заемки се однесува и на оваа частица. Застапена е исто така во дел од јужномакедонските говори, во кои е регистрирана од М. Малецки, сп.:

„Ни можи да с'а ступл'и биле, *охи* да с'а сф'ар'и = (СВ); *охи!* за пода (В)“.

Честицата *ути* «ни; нити... нити, ни... ни» : нгр. *oŭti*. Податок (без контекст) за употребата на оваа заемка во споменатите говори наоѓаме кај М. Малецки, сп.:

„*ути*, *ути* «...» С, cf. *ни*, *ниту*.“

Разгледаните частици-заемки обрнуваат на себе внимание со тоа дека меѓу нив преовладуваат оние со одречно значење, сп.: *ми*, *охи*, *ути*. Покрај овие частици, во употреба се исто така и турцизмите *аир* (тур. *hayır* «не») и *јок*, чијшто ареал на употреба е сепак поширок, при што втората заемка (*јок*) е регистрирана и во РМЈ.

II. ГРУПАТА МОДАЛНИ ЗБОРОВИ

За разлика од турскиот јазик, кој во оваа зборовна група оставил траги во дваесетина заемки, повеќето од кои притоа имаат општомакедонски карактер, влијанието на грчкиот јазик тука нашло одраз сè на сè во неколку заемки, коишто спаѓаат главно во регионализми. Со еден дел од јужномакедонските говори, според наши согледувања, се сврзани следниве модални зборови: *алис*, *дилади*, *липон* и *таха*, сп.:

Модалниот збор *алис* (С) и *халис* (В) «како да, гоа, небаре»: нгр. ? сп.:

„учерњанта *алис* вракулак...; стана *алис* палаф...“ (цит. по М. Малецки).

Модалниот збор *дилади* «значи, то ест»: нгр. *δηλαδή*. Малецки овој збор не го појаснува со контекст.

Модалниот збор *липон* (С, В) «значи; и така; де!» (И). : нгр. *λοιλό(v)*. И овој збор е оставен без контекст.

Модалниот збор *таха* «ѓоа, небаре, како да» : нгр. *τάχα, τάχως, τάχατις* нар. «1. ѓоа, небаре, како да; 2. можеби» (И). Малецки упатува на следниве примери:

„да п'аш сѐс книгата *таха*“ (С). – „*таха* утива ошти на мурабету тој“.

Слично на зборовната група предлози, бројот на заемките од овој вид е очигледно ограничен. Од друга страна, паѓа в очи исто така дека приведените примери се среќаваат со значењата «ѓоа, небаре» и «значи». Со истите значења, меѓутоа, напоредно се употребуваат и турцизмите *ѓоа* (дијал. *ѓое, ѓо, ѓоам*; сп. и *ѓоамити* и демек, коишто имаат далеку поширок ареал, односно имаат општомакедонски карактер.

III. ЗБОРОВНАТА ГРУПА ИЗВИЦИ

Во оваа зборовна група обично се опфатени и звукоподражавачките зборови, макар што одделни автори веќе ги разгледуваат како подгрупа. Самите извици и особено звукоподражавачките зборови во повеќето јазици се релативно слабо разгледувани. Ова уште повеќе се однесува на нивната изученост на поредбен план. Сепак, и покрај слабата изученост на проблемите од овој вид, влијанието на грчкиот јазик врз македонскиот и соседните јазици и тука оставило забележливи траги. Во поглед на употребата, грцизмите од овој вид имаат различна застапеност. Еден дел од нив истапуваат со широк ареал на употреба или претставуваат дури балканизми (*бре, море*). Но меѓу нив се среќаваат и такви коишто не само што немаат општомакедонски карактер, туку обично се познати како регионализми, т.е. карактеристични се токму за јужномакедонските говори или само за некои од нив.

Од морфолошко-синтаксички аспект, заемките од зборовната група извици можат да се поделат на три групи: а) неизведени или првобитни извици: *бре!*, *море!*, *мори!* со варијантите *оре!*, *ори!* и извикот *па-па-па!*, б) извици со именско потекло: *амин!*, *натема!* и в) извици коишто претставуваат синтаксички состави или сложени изрази: *натема го!*, *сполај ти* или дијал. *посполај ти!*, како и заемките *калимера!*, *калиспера!*, *калинихта!*, *ора кали!* или *ора калису!*. Тука ќе се задржиме токму на третата група заемки, бидејќи со исклучок на извиците *натема го* и *сполај ти!*, коишто се среќаваат и во другите македонски говори, другите извици се карактеристични главно за јужномакедонските говори.

Извикот *натема го!*, *натема ти!* «проклетство! проклето било! проклет бил! (да бидеш!)» од гр. *ἀνάθεμα* (БЕР) «проклетство». Првобитно овој збор служел во случаи на отстранување од црква, а денес обично се употребува за означување проклетство. Примери за употреба на оваа заемка среќаваме и кај Верковиќ, сп.: „и на буле *натемиса*, *натема ви* пусете буле, Серес“ (цит. по Тах.).

Разгледуваната заемка има честа употреба во приказните од М. Цепенков, кој се служи со формите: *натема*, *натемаго*, *натемате*, *натемати*, *натемате натема*, сп., на пр.:

„Ката ден со него борба праиме под амбарите; арно ама никој досега што се борил со него, не го кутнал; сè тој кутиња: *натема го, натема*, да би му се исушиле тие остри нокти, да би!“ (2, 11).

– Ај *натема ти*, чкрапја! – рекол и ја пласнал од раката долу (2, 63).

– Море што ал имате, *натема ви* коската, бре жени – им рекле браќата, . . . (3, 142).

– За инат си се родила, *натемате натема* (4, 276).

Заемката *натема* е регистрирана и во РМЈ со следново толкување: „*натема!* (во клетва) *натема го! anatema ga bilo! proklet bio!*; сп. и изведенката *натемник m sotona, đavo*“ (РМЈ).

Извикот *сполај* и *посполај* (дијал.) «благодарам, фала» од гр. *ἔς πολά ἔτη* (Тах). Слично на амин, затврдувањето на оваа заемка станало преку црковната употреба. Во стандардните речници на соседните словенски јазици не е одбележена, а како особеност на разговорниот јазик кај нас е доста распространета, поради што нашла место и во РМЈ:

„*сполај* (разг. како израз на благодарност; оди обичо со дополне-ние) *hvala; сполај ти, брате, што ми помогна hvala ti, brate, što si mi pomogao; сполај му на господа, добри сме hvala bogu, dobri smo; сполај ти на услугата hvala ti na usluzi; сполај богу! hvala bogu! . . .*“; сп. и изведенките:

„*сполајва* (дијал.), *сполајван adj, сполајвање n* (дијал.)“ РМЈ.

Во народните говори и народното творештво оваа заемка ја среќаваме со честа употреба, сп., на пр.:

„*Сполај ти цару, и јазе не сакум ништо*“, Солунско, . . . „да им речеш: *посполај на Бога, . . .*“ (цит. по Тах.); или:

– Боже, Боженце, *сполај ти тебе!* (МЦ, 5,314).

„Треќата вечер Госпо, *сполај му*, беше му покажал еден нишан на цар Костадина и царица Елена. . .“ (МЦ, 4,32).

По своето значење заемката *сполај ти! (му!)* најблиску стои до архаизмот *шукур* (тур. *şükür*), чијшто ареал на употреба е исто така широк, т.е. самата заемка има општомакедонски карактер.

Извикот *калимера!* «добар ден!» : гр. *καλημέρα*. Порано, пред сè во градски средини, овој извик имал поширок ареал на употреба. Потврда за вакво мислење наоѓаме и во изразот „*ке ја расипи калимерата*“ (= *пријателството*), Прилеп, СБНУ, . . . (цит. по Таховски). Денес, меѓутоа, надвор од јужномакедонските говори се среќава главно кај луѓе од постарите генерации во градски средини. Покрај самиот извик *калимера*, Малецки ја регистрирал и изведенката *калимерисувам* „поздравувам, велама *калимера!* (добар ден!)“.

Извикот *калиспера!* «добровечер!» : гр. *καλησπέρα!* Во однос на претходната заемка има далеку поограничен ареал на употреба.

Извикот *калинихта!* «добра ноќ!, лека ноќ!» : нгр. *καληνύχτα!* (И). Во споменатите македонски говори овој извик е регистриран од М. Малецки, сп. „*калинихта!* = *добра ноќ! (лека ноќ!)*“.

Соодветните синоними со словенска основа сепак не се изгубени и во овие говори, сп.: „*добруден* (С, В), *добруутру* (С), *добрувечер* (С, В)“ (цит. по Малецки).

Извикот *ора кали!* (*ора калису!* «во добар час! со здравје!» : нгр. *ὦρα καλή*). Она што беше изнесено за претходните заемки се однесува и на овој извик, којшто е регистриран во трудовите на Верковиќ и Малецки, сп.:

„*ора кали*, господар, дека ходиш?, Солунско, Верк., цит. по Таховски).

„*Ора калису!* «*Szczęść Boże!*» (Малецки). = во добар час! со здравје!

*

Изнесеното за грцизмите во неполнозначните зборовни групи упатува на следниве согледувања. Паѓа в очи пред сè фактот дека влијанието на грчкиот јазик во разгледаните зборовни групи најмалку е одразено во зборовната група предлози. Еден дел од сврзниците имаат широк ареал на употреба, а некои од нив дури претставуваат балканизми (*бре*, *макар*). Сврзниците *ала* «но», *афу*, *омус*, *пара* се карактеристични за дел од јужномакедонските говори. За разлика од оние што имаат општомакедонски карактер, овие сврзници се среќаваат само со една функција. Ист е случајот и со частиците – регионализми (т.е. и тие не се употребуваат со друга функција), при што преовладуваат оние со одречно значење (*ми*, *охи*, *ути*).

Модалните зборови-грцизми се употребуваат напоредно со турцизмите *ѓа* и *демек*. Во групата извици се izdelуваат три подгрупи: а) неизведени или првобитни извици: *бре!*, *море!*, *мори!* (со варијантите *оре!*, *ори!*), *па!* *па!* *па!*, б) извици со именско потекло: *амин*, *натема* и в) извици коишто претставуваат синтаксички состави или сложени изрази. Додека извиците од првата и втората подгрупа имаат општомакедонски карактер, некои од нив претставуваат дури балканизми (*бре*, *море*), најголем број од третата подгрупа извици се среќаваат само во јужномакедонските говори или се карактеристични за нив. Меѓу извиците коишто изразуваат поздрави најголем ареал на употреба има извикот *калимера*, којшто им е познат и на други македонски говори и кој е застапен во изразот *ќе ја расипе калимерата* (= *пријателството*), како и во изведенката *калимерисува*. Извиците *натема го!* (*ти*, *ви!*) и *сполај ти!* (*му*, *ви!*) претставуваат особеност на разговорниот македонски јазик. Втората заемка притоа во јужномакедонските говори се среќава со префиксот *по* (*поспојај ти!*).

Најголем дел од разгледаните заемки имаат спрема себеси синоним од македонско (словенско) потекло, но некои од нив сепак тешко се предаваат со друг збор. Споредбата на неполнозначните зборови-грцизми со оние што се преземени од турскиот јазик упатува на следниов заклучок:

1) Бројот на грцизмите во неполнозначните зборови е далеку ограничен од оној на турцизмите, повеќе или помалку, во секоја од разгледаните зборовни групи.

2) Додека еден дел од турцизмите претставуваат архаизми, но не се сврзани со овој или оној народен говор, голем дел од разгледаните грцизми истапуваат како регионализми коишто се сврзани со јужномакедонските говори.

С К Р А Т Е Н И Ц И

- И — А. А. Иоаннидис, *Новогреческо-русский словарь*, Москва, 1961.
- БЕР — *Български етимологичен речник*, София 1971.
- ММ — М. Malecki, *Dwie gwary macedońskie*, Kraków 1936.
- МЦ — Марко Цепенков, *Македонски народни приказни*.
- С, В — *Селата Сухо и Висока во Солунско*.
- РМЈ — *Речник на македонскиот јазик*, I, II, III.
- РМНП — *Речник на македонската народна поезија*.
- Тах — А. Таховски, *Грчки зборови во македонскиот народен говор*, Скопје 1951.
- S, ER — P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*.

БОРИС МАРКОВ

О ГРЕЦИЗМАХ В НЕПОЛНОЗНАЧНЫХ СЛОВАХ В ЮЖНОМАКЕДОНСКИХ ГОВОРАХ

(Резюме)

Как известно, влияние данного языка на другой язык находит отражение преимущественно в области полнозначных слов. Однако и неполнозначные слова, хотя значительно реже, не остаются вне всякого иностранного воздействия. Доказательством этому служат македонский и соседние славянские языки, в которых греческий и в особенности турецкий язык оставили глубокий след и в области неполнозначных слов. В большей или меньшей степени, влиянием упомянутых языков охвачены как служебные части речи, так и модальные слова и междометия.

По понятным причинам, влияние греческого языка на неполнозначные слова наиболее отразилось в южномакедонских говорах, часть которых уже грецизираны. Однако известное количество заимствованных неполнозначных слов свойственно и другим македонским говорам, а также литературному языку, причем некоторые заимствования представляют собой балканизмы (ср. *макар*, *бре*, *море* и др.). Наши исследования в данном случае опираются преимущественно на труды Верковича, М. Малецкого, А. Мазона — А. Вајана.

Из групп служебных слов иностранному влиянию меньше всего подверглись предлоги. Значительно шире оно отразилось в области союзов, где выделяются две группы заимствований: а) грецизмы, имеющие широкий ареал употребления: *ами*, *оти*, *макар* и *бре* ... *бре* (= *де* ... *де*, *час* ... *час*) и б) грецизмы, характеризующие главным образом южномакедонские говоры. Наши исследования указывают, что сюда входят следующие заимствования: *ала* : нгр. *ἀλλά*, *афу* : *ἀφοῦ*, *епидис* : *ἐπειδὴ*, *елеидѝс*, *ити* : *ἴτοι*, *молис* : *μόλις*, *омус* : *ὅμως*, *пара* : *παρά*.

Подобно союзам, в области частиц следует также выделить упомянутые две группы заимствований, причем регионализмами являются: *икси* гр. *ἐξίς*, *ἐξίς* (?), *малиста* : *μάλιστα*, *ми* : *μή*, *охи* : *ὄχι*, *ути* : *ὄυτι*.

Среди модальных слов в южномакедонских говорах укрепились: *алис* (халис) : *αλῖς*, *дилади* : *δηλαδѝ*, *липон* : *λοῖπο(v)*, *таха* : *τάχα*, *тахатас*, *тахатис*.

Из междометий, характеризующих преимущественно южномакедонские говоры, следует отметить: *посполај ти!* : *εἰς ποῶ ἔτι*, *калимера!*, *калинихта!*, *ора кали!* (ора калису!) : *ὦρα καλѝ!*

МИТО МИОВСКИ

ПОГЛЕД ВРЗ ЗБОРОВНИОТ ФОНД НА АБЕЦЕДАРОТ

0. Одделни настани, потфати или проекти, кои во постојниот општествен вриеж на нивното појавување, настанување или дејствување, се од привидно ефемерен карактер, текот на времето и изменетите околности можат да ги издигнат во значајни и првостепени појави со историски димензии.

Во рамките на македонската културна и општествена историја меѓу бројните настани од таков вид се вбројува и „Абецедарот“, учебник за децата на словенското население во егејскиот дел на Македонија, кој во 1925 година излезе во Атина, во Грција, напечатен со латинско писмо.¹

Од аспект на историскиот развој на македонскиот писмен јазик, во опсегот на обидите за неговата инаугурација и кодификација, во поглед на хронолошкиот интервал, кој се однесува на периодот меѓу двете светски војни, а особено во однос на местото, на средината на неговото појавување и на постојните грчки и балкански констелации, *Абецедарот* нема споредба. Неговото место, значење и удел во опсегот на решавањето на нашето јазично прашање пропорционално комуницира со опстановката на создавањето на словенската писменост, со промената на основата на нашиот писмен јазик, со идејните или конкретизирани решенија од преродбенскиот период, со Мисирковиот историски потфат, а исто така и со неговата конечна инаугурација и кодификација. Во тој содржински контекст и долг период, континуиран, но и со присутниот степен на дисконтинуитет, *Абецедарот* претставува една алка во неговото оформување и територијално комплетирање.

Токму таквата опстановка, историските или социолингвистичките аспекти го поттикнуваат интересот за него како во поглед на дијахрониска релација, така и на современ балкански општествен ареал и контекст.

1. За неговата сè поголема присутност во нашата културно-научна средина особена заслуга имаат неколкуте негови фототипни изданија со соодветните коментари², а постојната балканска, а во наши дни

¹ *Abecedar*, EN ΑΘΗΝΑΙΣ, ΤΥΠΟΓΡ. Π. Δ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ, 1925.

² *Абецедар*, јубилејно издание, 1925–1985, второ издание, Скопје 1985; Х. Андоновски, *Предговор* кон фототипното издание на *Абецедарот* (1925–1985), стр. VII–XIV (во истото издание).

особено југословенска разбранетост го нагласува неговото значење на лингвистички и на екстралингвистички план, така што *Абецедарот* постепено сè повеќе ја проширува и ја ревалоризира својата актуелност.³

Но, погледнато објективно, земајќи ги предвид сите околности сврзани со него, особено фактот дека *Абецедарот* претставува, во извесна смисла, прв модерен македонски учебник, тој сè уште како да останува на периферијата на научниот интерес, особено во лингвистички поглед.

Имено, освен општите констатации за дијалектната основа на јазикот на *Абецедарот*, изнесени во прилози од историско-културен карактер, во смисла дека дијалектната основа ја обезбедува „битолско-леринскиот говор“, „македонскиот говор од леринско-битолско“, односно „западното битолско-леринско наречје“⁴, посветен му е само еден труд кој се осврнува на лингвистичките аспекти на овој учебник за македонските деца од Егејот и во кој е извршена јазична анализа на неговите правописни, фонетско-фонолошки и морфосинтаксички одлики.⁵

2. Со *Абецедарот*, всушност, е направен обид за воведување на леринско-битолскиот говор во сферата на писмената комуникација, т.е. обид за негово издигнување на литературен јазик. Тоа претставува квалитативно нова констелација од која произлегуваат и следниве две битни сознанија:

– првото има културно-историска, односно социолингвистичка димензија, која се состои во фактот дека и југозападниот македонски ареал, како територијална категорија, е вклучен во решавањето на прашањето на нашиот литературен јазик,

– второто, од една страна, е во врска со фактот дека два говора од групата на преодните македонски југозападни дијалекти се земени за основа на литературен код, а од друга, дека оваа нова опстановка го наложува рedefинирањето на нивниот статус, бидејќи едновременно се создаваат и нови односи не само на меѓудијалектен туку и на меѓујазичен план под кои потпаѓаат и говорите кои лежат во основата на воспоставениот литературен стандард.

3. Во оформувањето на *Абецедарот*, природно, покрај морфосинтаксата, дефинирана како длабинска структура⁶, соодветен удел има и лексиката, која претставува и примарна компонента на јазичната комуникација, дефинирана како „систем на ситеми“⁷, без оглед на нејзиното понекогашно сместување и во сферата на површинските структури.⁸

³ М. Миовски, *Актуелноста на „Абецедарот“*, Зборник во чест на Крум Тошев, Скопје 1988, стр. 92–96.

⁴ Б. Ристовски, *Абецедар, буквар за Македончињата во Егејска Македонија*, Разглед, број 9, Скопје 1959, стр. 1092, 1094. Х. Андоновски, *„Абецедарот“*, Културен живот, 8–9, Скопје 1964, стр. 30.

⁵ М. Миовски, *Одразот на македонското дијалектно подрачје во оформувањето на македонскиот писмен јазик*, Јазичните појави во Битола и Битолско денеска и во минатото, МАНУ, Скопје 1988, стр. 221–231.

⁶ Р. Бугарски, *Лингвистика о човеку*, Београд 1975, стр. 169.

⁷ В. Конечкая, *О системности лексики*, Вопросы языкознания, 1, Москва 1984, стр. 34. I. Němes, *Lexikografický popis historie slova jako vědecký problém*, Slavia, časopis pro slovanskou filologii, ročník 56, Praha 1987, sešit 3, str. 253.

⁸ Р. Бугарски, *ibidem*.

Позицијата и присуството на лексичките единици во *Абецедарот* се посебно важни, пред сè, поради нивното вклучување во првиот учебник за македонските деца во Грција, но и поради нивното ангажирање на писмен/литературен план, т.е. во функција на повисокиот стил, отколку што е нивната експонираност во функција на единици на јазичната комуникација на говорен план.

Абецедарот е мала книшка, поделена на два дела, означени како „Прва страна“ и како „Втора страна“, кои во себе вклучуваат 40 страници, од кои само последните шест се континуирано текстуално обликувани, а во другите има само изолирани лексеми и одделни синтагми. Тргувајќи од овој факт и доведувајќи го во опозиција со целокупниот зборовен фонд на букварот, кој изнесува речиси 400 единици, сама по себе се наложува констатацијата за богатиот речник на овој учебник, сместен само на неколку страници. Притоа, овој ограничен простор, од една страна, оневозможило да израз да дојде фреквенцијата на одделните зборови, а од друга, го условил зголемувањето на степенот на нивната информативност, особено кај лексичките единици кои само еднаш се потврдени во овој текст.

4. Концепцијата и обемот на оваа публикација ја условиле, исто така, и семантичката стратификација, односно ги предодредиле семантичките сфери кои на лексички план се одразени во *Абецедарот*. Имено, зборовниот фонд на овој буквар е резултат на неговата намена, на возраста на корисниците, на претпоставениот степен на нивната подготвеност, на едукативните, дидактичките и на воспитните цели и принципи, а секако и на барањата на општествената констелација, така што неговиот зборовен фонд го сочинуваат конкретни и апстрактни лексички единици од основниот активен вокабулар, кои ги покриваат сферите на семантичкиот опсег во кој се движат и до кој можеле да досегнат потенцијалните конзументи. Карактерот на овој подбор ја овозможува нивната класификација во следниве кондензирани семантички наслојки:

- со лексички единици кои ја сочинуваат наслојката на роднинската сфера е покриен најголемиот дел од овој активен подбор: баба 8*, брат 38, зет 28, стрико 19, тетка 14, чедо 36 и ред други;

- лексичката наслојка составена од зборови кои означуваат делови на телото: глава 37, јазик 22, коса 21, рака 39, церево (!) 24 и други;

- лексичката наслојка составена од единици кои се однесуваат на фауната и на флората: буба 12, гулаб 26, змиа 23, јабољко 22, коза 30, риба 21, трева 23, цвеќе (!) 23 и ред други;

- лексичката наслојка што ја сочинуваат единици кои означуваат градежни и физиографски објекти и нивни делови, прехранбени артикли, покуќнина, облека, орудија или направи: брашно 20, врата 36, градина 27, капа 39, куќа 32, лејка 33, лук 22, љулка 29, село 17, сирење 32, стол 36, црква 24, чаша 25 и низа други;

* Бројот зад илустративниот пример ја означува страницата во *Абецедарот*.

– лексичката наслојка која покрива поширок хетероген семантички спектар, составена од единици од типот: *блато* 20, *госпо* 37, *жар* 37, *книга* 35, *небо* 37, *песок* 20, *работа* 31, *ручек* 38, *семе* 17, *сенка* 17, *ученик* 35, *цена* 24, *чуштина* (!) 33 и други;

– пообемна е лексичката наслојка што ја сочинуваат единици од апстрактен карактер, а кои означуваат одреден квалитет, однос, начин, мерни единици или кои функционираат како ориентири за просторот или времето, составена од придавки, прилози и заменки од типот: *благ* 40, *бргу* 36, *вака* 24, *денес* 36, *колку* 17, *лево* 35, *наш* 32, *прв* 3, *рус* 21, *црн* 24, *чуден* 26 и многу други;

– исто така бројна и обемна е и лексичката наслојка составена од глаголи кои означуваат одредена состојба или дејство од видот: *брои* 38, *гиба* 26, *касни* 22, *наполни* 36, *пеи* 35, *сака* 40, *учи* 40, *чека* 36 и многу други.

5. Составен дел на зборовниот фонд на *Абецедарот*, покрај наслојката од словенска провениенција, претставува и подборот на лексички единици од несловенско потекло со вкупен удел од седумнаесетина проценти (17,33%).

И во случајов со овој буквар се работи за инфилтрирани единици од традиционалните контактни ареали и средини кои се однесуваат на лексичката наслојка од турскиот јазик, застапена со околу десетина проценти (9,54%), потоа на лексичката наслојка од грчкиот јазик застапена со околу седум проценти (6,53%), а неколкуте единици од друго несловенско потекло учествуваат со малку повеќе од еден процент (1,25%).

Традиционалноста на несловенскиот лексички подбор во *Абецедарот* се однесува и на нивниот карактер, во семантичка смисла на зборот.

Имено, лексичката наслојка од турскиот јазик, составена од единици инфилтрирани преку филтерот на говорната комуникација, и во *Абецедарот* покрива семантички сфери од поблиската и конкретна човекова средина, вклучувајќи ги и единиците од термилошки карактер од видот: *авлиа* 36, *бербат* 40, *долап* 36, *гем* 26, *калеш* 36, *одаја* 36, *тава* 27, *фустан* 40, *чекан* 25, *цамиа* 31, *шајка* 18, *шамиа* 18 и други.

Аналогна е состојбата и во поглед на лексичката наслојка од грчкиот јазик во која се присутни, исто така, лексички единици кои се однесуваат на поблиските и конкретни животни сфери од видот: *арен* 32, *гуна* 36, *ламба* 16, *мајстор* 23, *папса* 22, *стомна* 36, *фенер* 27, *фтаса* 39 и други, но и лексички единици кои се карактеристични за поиздигнати сфери и стилови од духовниот, религиозниот или културниот живот со соодветна термилошка конотација од видот: *влоиса* 39, *даскал* 38, *драхма* 28, *икона* 24, *литурја* 39, *мирисфа* 24, *нафора* 39, *сколиа* 35, *христиани* 39 и низа други.

Интересна, но атипична појава за овој говор и за лексиката на овој буквар претставува присуството на графијата *х* во иницијална позиција кај неколку зборови од турско и грчко потекло: *хајде* 33, *хак* 28,

хамам 28, хариза 28, харизва 28, хилјада 28 и други. Се работи веројатно за воздејство од соодветните стандарди или за манифестација на хиперкоректност.

6. Со ангажирањето на зборовите од ова југозападно говорно подрачје во оформувањето на Абецедарот тие стекнуваат статус на единици на писмен/литературен стандард. Овој квалитативен скок ги доведува во соодветна позиција наспрема лексичките единици и на македонскиот современ стандард и едновременно ја овозможува нивната споредба од која произлегуваат следниве согледувања:

Во РМЈ⁹ единаесет лексички единици, кои се составен дел на зборовниот фонд на Абецедарот, а кои сочинуваат околу два проценти (2,51%), се означени како разговорни: *бербат* 40, *даскал* 38, *пенцере* 36, *слага* 38, *kjosk* (!) 32, *хак* 28 : *ак*, *хариза* 28 : *ариза*, *харизва* 28 : *аризува*, *џам* 31, *џуап* 31 : *џувап*, *џумбуш* 31, а две лексички единици, што сочинуваат половина процент (0,50%), се означени како архаични: *битиса* 39, *одаја* 36.

Попроблематично е прашањето на изделувањето на дијалектно маракираната лексика. Имено, кај бројни лексички единици од овој буквар нивната дијалектна обоеност може да биде обусловена од одреден фонетско-фонолошки или морфосинтаксички признак од видот: *г'ска* 26, *закључи* 36, *зборва* 37, *имат* 37, *јади* 32, *камено* 23, *клоцат* 40, *коачо* 25, *љуѓе* 37, *молси* 30, *с'нце* 37, *суо* 17, *убо* 39, *ушче* 40, *чоек* 37, *шчо* 40.¹⁰

Во Абецедарот се регистрирани само пет лексички единици, т.е. 1,25%, кои во РМЈ се означени како дијалектни: *ето* 31, *ламња* 32, *натре* 35, *сат* 17 и *чупа* 32.

Кон овој подбор инклинираат и лексичките единици од видот: *згоре* 37, *земња* 37, *зимбиљо* 19, *сколиа* 35, *чел* (*чели*) 39 и *чуштина* 33 кои во РМЈ се застапени преку соодветните неутрални апелативи.

Последната група ја сочинуваат тринаесет единици, т.е. околу три проценти (3,27%), кои не се фиксирани во РМЈ. Овој подбор претставува хетерогена лексичка наслојка од семантичка, етимолошка, морфолошка, па дури и од лексичка гледна точка. Така, покрај лексичките единици *абецедар* 1, *аур* 40, *влоиса* 39, *отбеси* 36, *старот* 28, *харот* 28, *хонепса* 28 и *хунја* 28, регистрирани се и единиците *вава* 6, *зукум* (!) 19, *каке* (!) 7, *куко* (!) 12 и *љоко* 32.

Меѓу нив посебно забележлива е изведената лексема *отбеси* и лексемата *харот*, добиена со соодветна адаптација на грчката лексема *χαροϋ*. Едновременно тие се резултат и на дејствувањето на аналогичката, на јазичната потенцијалност и на непосредниот контекст: *отвори* – *затвори*, *обеси* – *отбеси* 36; *Старот* има *стра* от *Харот* 28.

⁹ Речник на македонскиот јазик, I – III, Скопје 1961 – 1966.

¹⁰ М. Миовски, Одрозот на македонското дијалектно подрачје во оформувањето на македонскиот писмен јазик, Јазичните појави во Битола и Битолско денеска и во минатото. МАНУ, Скопје 1988, стр. 221–231.

7. Извршената анализа и споредба покажуваат дека околу деведесет и осум проценти (97,33%) од зборовниот фонд на *Абецедарот* е инкорпориран во речникот на современиот македонски јазик, а само околу шест проценти (5,77%) од него се однесуваат на разговорната, архаичната и дијалектната лексика, што од друга страна значи дека зборовниот фонд на *Абецедарот* го надраснува ареалот на леринско-битолскиот говор, дека е од општомакедонски карактер и дека во вистинска смисла на зборот претставува „собрајње от сите македонски наречија“.¹¹

MITO MIOVSKI

A VIEW OF THE LINGUISTIC FUND OF THE "ABECEDAR"

(Summary)

Words are the basic and most important units of linguistic communication, but of a different position in terms of their use in an oral as opposed to a written context. Thus, the presence of adequate lexical units in the word fund of the "Abecedar" shows certain changes in their original as opposed to their new status, i.e. they have grown from units of spoken communication into units of written expression. In this context, potential changes of their mutual relations and functions, their semantic or etymological connotations or their derivational phenomena or innovations can be recognized.

The analysis of the word fund of the "Abecedar" gives us the opportunity to draw certain conclusions: firstly, in contrast to the dialectal basis of the language provided by the dialects of the Lerin and Bitola Regions, its lexical choice goes beyond the dialectal borders and in most of the cases it affects the general vocabulary of the Macedonian language area; secondly, it is dominated by the lexical component of Macedonian, i.e. Slavonic origin, while certain lexemes from the traditional non-Slavonic spheres of contact are also present, and thirdly, regarding the circumstances under which this text book appeared, the lexical choice was successfully made and incorporated into the written form of the "Abecedar".

¹¹ К. П. Мисирков, *За македонските работи*, София 1903, стр. 145.

ДИМКА МИТЕВА

ЗА ЛЕКСИЧКАТА ГРАЃА НА НАРОДНИТЕ ПЕСНИ ОД МАКЕДОНСКИТЕ ЈУЖНИ КРАИШТА

Речникот на македонската народна поезија¹, од кој се излезени два тома (I том [А–Г] во 1983 година; II том [Д–С] во 1987 година), третиот том [И–К] е пред печатење, а граѓата за наредните томови се обработува, го има за своја основа лексичкиот фонд на посебната картотека на зборовите во македонските народни песни, образувана во Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ во Скопје. Во таа картотека се чуваат, испишани на илјадници ливчиња, зборовните единици поцрпени, во контексти, од најголем број збирки на народни песни од различни краишта на етничка Македонија – почнувајќи од зборникот на Стефан Верковиќ и браќата Миладиновци (од средината на минатиот век), до најновите, како што се изданијата на Институтот за фолклор „Марко Цепенков“ во Скопје. Доволно е овде да кажеме дека, пристапувајќи кон обработката на таа граѓа во втората половина на 70-тите години, е користен лексички материјал ексерпиран, во поголема или помала мера, од печатените и од ракописни збирки, како и од одделни други публикации (списанија и др.). Ред од нив содржат и народни песни токму од ареалите на македонските јужни говори (Леринско, Костурско, Воденско, Мегленско, Кукушко и др.). Мораме да кажеме дека тоа е еден доста голем корпус на лексичка граѓа од тие краишта, корпус што постојано се зголемува.

1. Песни од јужните краишта, посебно од југозападниот ареал на македонската јазична територија се среќаваат, како што веќе истакнавме, уште во зборникот на Стефан Верковиќ², понатаму во зборникот на браќата Миладиновци³, како и во зборникот на Петар Драганов.⁴

¹ Мирјана Гигова, Тодор Димитровски, Димка Митева, Германија Шокларова-Љоровска (под редакција на Тодор Димитровски), *Речник на македонската народна поезија*, том I (А–Г), Скопје 1983. Мирјана Гигова, Тодор Димитровски, Димка Митева (под редакција на Тодор Димитровски), *Речник на македонската народна поезија*, том II (Д–С), Скопје 1987.

² *Македонски народни песни*. Собрани од Стефан И. Верковиќ. Редакција и предговор [на] Кирил Пенушлиски, Скопје 1961.

³ Миладиновци, *Зборник 1861–1961*. Скопје 1962. Понатаму Мил.

⁴ *Македонско-славјански сборник с приложением словаря*. Составил П. Драганов. Выпуск I. С.-Петербург 1894.

Одделни песни од Корчанско (поточо од селото Бобошчица и Дреновјане) се објавени во книгата на Андре Мазон⁵ во 1936 година.

Понатаму би го споменале материјалот на Томиќ што го објави Блаже Конески во сп. „Македонски јазик“.⁶ Тука е и збирката на народни песни од Егејска Македонија (поточно од Костурско, Леринско и Преспанско) собрани во време на Граѓанската војна во Грција (1947–1949) меѓу Македонците од Паскал Паскалески⁷, што ја издаде Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ во Скопје.

Користена е и монографската ракописна збирка бр. 306 на САНУ од Станоје М. Мијатовиќ⁸ („Нешто из обичаја Срба у граду Водену“).

Во многубројните книги на Зборникот на народни умотворенија⁹ на бугарското Министерство за народна просвета има голем број песни од краиштата што нè интересираат.

И во зборниците на Кузман Шапкарев исто така има песни од Костурско¹⁰ (особено од селата Бобишта и Дамбени), од Леринско (посебно од селото Екши Су [Кисела Вода]).

Во поново време се излезени, најчесто во издание на Институтот за фолклор, а и од други издавачи, ред збирки на народни песни од македонските краишта за кои говориме. Такви се, на пример, збирките на Ѓорѓи Донеvски (1978) „Сокол ми лета високо“¹¹ (од Воденско: с. Саракиново, с. Тресино; Костурско: с. Бапчор, Дреновени; Леринско: с. Був), на Михаил Раптис, „Фолклорот на јановенските села во Костурско“¹², и на Трпко Бицевски: „Македонски народни песни од Мегленско“ (1985)¹³, „Македонски народни песни од Кукушко“ (1989)¹⁴, „Македонски народни песни од Воденско“ (1989)¹⁵ и др.

Тоа е, како што се гледа, богат извор на лексичка граѓа од песните од споменатите краишта.

⁵ André Mazon, *Documents, contes et chansons slaves de l'Albanie du sud*. Bibliothèque d'études balkaniques V. Paris 1936.

⁶ Блаже Конески, *Материјали за преспанскиот говор од збирката на С. Н. Томиќ*. Македонски јазик год. VIII, кн. 2, стр. 173–219.

⁷ *Народни песни од Егејска Македонија*. Собрал Паскал Паскалески. Редактирал Благоја Корубин. Скопје 1959. Понатаму Паск.

⁸ Етнографска збирка бр. 306 на САНУ. Станоје М. Мијатовиќ, *Нешто из обичаја Срба у граду Водену и околини (1917–1918)*.

⁹ *Зборник за народни умотворения, наука и книжнина*. София 1889 (и други годишнини).

¹⁰ Кузман А. Шапкарев, *Зборник от български народни умотворения*. Том първи. Обредни песни. Народни обичаи. Под редакция на Елена Огнянова. София 1968.

¹¹ *Сокол ми лета високо*. Збирка на изворни револуционерни и лирски народни песни од Егејска Македонија. Собрал и подготвил за печат Ѓорѓи Донеvски. Скопје 1978.

¹² Михаил Раптис, *Фолклорот на јановенските села во Костурско*, Скопје 1977.

¹³ *Македонски народни песни од Мегленско*. Избор и музиколошка обработка д-р Трпко Бицевски. Институт за фолклор. Народни песни, книга 6. Скопје 1985.

¹⁴ *Македонски народни песни од Кукушко*. Д-р Трпко Бицевски. Институт за фолклор. Народни песни, книга 9. Скопје 1989.

¹⁵ *Македонски народни песни од Воденско*. Д-р Трпко Бицевски. Институт за фолклор. Народни песни, книга 8. Скопје 1989.

2. Што може да се каже за лексичката граѓа на народните песни во нив? Прво, таа лексичка граѓа ги одразува, на општ план, содржините на целокупната македонска народна поезија. Колку и да е богата македонската народна поезија по мотиви, јасно е дека голем број песни, речиси исти по содржина и по мелодија се познати во повеќе, па и во сите македонски краишта. На пример, општопознатата македонска народна песна „Воденичаре, баш пријателе“ се пее и во Корчанско, за што ни сведочи споменатата книга на А. Мазон (стр. 371–372). Оттаму е јасно дека и лексичката граѓа со која се оформени таквите општопознати песни ќе биде речиси иста, со мали разлики што се должат, најмногу, на фонетските и морфолошките особености на говорот од крајот во кој се запишани.

Меѓутоа, значењето на лексичката граѓа во песните од македонските јужни краишта е во тоа што таа, во извесна смисла, не е засегната од влијанието на другите јужнословенски јазици. Присуството на некои лексеми во нив може да послужи како потврда за нивната автохтоност, дека тие не се заемки од други словенски јазици. Овде ќе посочиме неколку такви зборови. Во изворите на народни песни се среќаваат повеќе потврди за зборот *порез* (данок во македонскиот литературен јазик): од Скопско (порез тура Црна Арапина, / на момчиња до двесте дуката, / на девојчиња до триста дуката [Угр. 38])¹⁶, од Мариово (чифлик пазарил, море, Чучук Сулејман, / што ми јизлезе, море, горните села, / што ми расфрли, море, тешка прангија, / тешка прангија, море, тешки порези, / кому двесте, море, кому триста [ИФ])¹⁷, од Пореч (треката илјада, мори девојко, / вергија ќе плата, / вергија ќе плата, мори девојко, / порез на Турчина [Р. 291, стр. 16])¹⁸, па и меѓу македонските борбени песни (ТМ 471; ХМ 35)¹⁹. Но за овие потврди може да се помисли дека се работи за заемање на лексемата *порез* под влијание на предвоената администрација во Македонија (сп.: српскохрватски *порез*, *пореза*). Меѓутоа, тоа не може да се каже за потврдата на тој збор во песна од Корчанско: се натурил голем порез: / деца двесте, деца триста, / на Алиа шест стотине. / „Оти мене шест стотине?“ / – Оти имаш вјерна љуба! (Мазон, 376). Значи, зборот *порез* е наш, исконски, поникнат на македонската почва.

Друг пример. Зборот *стаја*, инаку во употреба во бугарскиот литературен јазик во значење на ‘соба’, го среќаваме со истото значење и во некои јужни говори. Тој е за нас дијалектен збор. Се среќава во збирката на Паскалески: ајде Милчо, ајде пиле, / златна љуљка да поспиеш, / твоја мајка сутрин рано, / сутрин рано да си стане, / стаја да си ја почисти (Паск. 39).

¹⁶ Р. Угринова, *Говорите во Скопско*. Скопје 1951.

¹⁷ Речнички материјал ексерпиран од текстови на народни песни запишани во Институтот за фолклор „Марко Цепенков“ во Скопје.

¹⁸ Етнографска збирка бр. 291 на САНУ. Наум Ј. Ристић, *Македонске народне песни* (Збирка народних песама из околине Јужног Брода, Пореч) (1925).

¹⁹ ТМ = Д-р Душко Хр. Константинов и Здравко Божиновски, *Тука е Македонија*. Книга I. Скопје 1970; ХМ = Васил Хаџиманов, *Македонски борбени народни песни*. Скопје 1960.

Изгледа дека и српскохрватскиот збор *пошта*²⁰ ‘почит’ (на пример, одавати некоме пошту ‘му укажува некому почит’) се среќава во македонскиот јазик, барем според потврдата од една свадбарска песна во збирката на Паскал Паскалески: стори пошча на свекър ти, мар’ невесто, / да те свали од коњата, мар’ невесто, / да му бациш рока и пола, мар невесто! (Паск. 21). Зборот *пошта* е запишан и во една песна од с. Вџмбел, Костурско. Се сомневам дека се работи за заемка од српскохрватскиот јазик. Поскоро ќе е автохтон македонски (словенски) збор, етимолошки сврзан со зборовите *почит*, *почитува*. Така и изразот *стори пошта* – ‘искаже почит’: ич пошта не ни стори, о невесто, / еднаш рака не ни баци, о невесто, / . . . / еднаш вода не ни даде, о невесто! (ИФ).

3. Познато е дека јазикот на македонската народна поезија содржи повеќе особености што го одликуваат од нашиот разговорен јазик на морфолошко, синтаксичко и, особено, на лексичко ниво. Нив ги има, во посебен труд, истакнато Блаже Конески.²¹ Тие особености, секако, не се најдобро зачувани во песните во сите краишта на Македонија. Има ред иновации, напуштање на некои особености, а и внесување на нови значења и на нова лексика, во зависност од крајот каде што песната настанала, т.е. се пее. Така, на пример, внимателниот корисник на Речникот на македонската народна поезија ќе се увери дека токму за дадено значење на некоја зборовна единица се земени стихови од народна песна од нашите јужни кришта. Зборот *веселија* со значење ‘весел човек; веселник’: еј куме ле, куме, кум веселија! / Кум се весели сус млада нивеста, / сус млада нивеста, Дујна Ѓузелија (Тан. 176)²² – во збирката на Донеvски „Сокол ми лета високо“ (стр. 157) овој збор се среќава во сосем друг спој – *трева веселија* и друго значење ‘свежа, зелена, сочна, росна трева’: там де ќе падни / мојта руса коса, / там да изникни / трева веселија. / Кога ќе одиш / пуста трговија, / там да напасиш / коња раванлија. Или од зборот *биза* ‘дојка, цицка’ (мори моме, малкај моме, сопни ми го мојто коњче / со твојата двојна биза! [ИФ] е образувана придавка *бизен* со значење на ‘граден’: море лудо, гиди млада, / . . . / да ги броеш три илјади, / три илајди све жџлтици, / три илјади зелен фустан, / на фустанo бизно копче! (Дон. 79).

Глаголот *счука* во значењето ‘со удари крши, рони’ се среќава во песна од Пиринска Македонија: хајдете, деца, да си ходим, / кџајте, деца, да кџацеме, / бела сол, ле, да счукаме (Кауф. 535)²³; тој е од несвршен вид. Во Речникот на македонскиот јазик²⁴ е даден истиот глагол, но од свршен вид со значење ‘стропа’ (сп.: *счука на вратата* – *стропа на вратата*). Во песна од југозападните краишта постои омонимен глагол со значење ‘слуша’: ветер дуете, не се счука, Лазаре, / мангла има, не

²⁰ Речник српскохрватскогo књижевногo језика. Матица српска. Књига четврта (О–П) – (ограшје – претња). Нови Сад 1971, пошта¹ (стр. 834).

²¹ Блаже Конески, *Јазикот на македонската народна поезија*. Скопје 1971.

²² Тан. = Српски народни обичаји у Бевђелиској кази. Прикупио и описао Стеван Тановић. Београд – Земун 1927 (Српски етнографски зборник, књ. 47).

²³ Кауф. = Народни песни од Југозападна Бџлгария. Пирински край. Съставили и редактирали Николай Кауфман и Тодор Тодоров, том I, БАН, София 1967.

²⁴ Тодор Димитровски, Благоја Корубин и Трајко Стаматоски (редактор: Блаже Конески), *Речник на македонски јазик со српскохрватски толкувања*, том III (Р–Ш). Скопје 1966.

се пули, Лазаре, / ел' повака да ми кажиш, о Лазаре! (Паск. 20); или: шчукај, шчукај, мајко, шчукај, / шо вели билбило / стар бандил се жени, / за невеста оди (Паск. 56).

4. За одделни зборовни единици во Речикот на македонската народна поезија е даден само пример од песна од јужните македонски говори. Тоа означува дека за нив нема потврди од песни од други македонски краишта. Се разбира, тоа никако не значи дека некои од тие зборови не се наоѓаат, не живеат во говори од други македонски краишта. Еве неколку примери. Зборот *сирма* се среќава во песна од Зборникот на браќата Миладиновци (стр. 353), запишана во с. Кронцелово, близу до Воден: Елено, моме Елено, / Елено, пиле шарено, / чула си нешто разбрала / от' болен лежа ќе умра / од тешка болест неверна / со два куршуми удрено, / на десно рамо удрено, / и двете беа тељлии, / на тенка сирма нижани. – Очевидно, овде се работи за друга форма на зборот *срма*. Но можеше да се помисли дека во Зборникот на браќата Миладиновци е печатна грешка (*сирма* место *срма*) ако немаше потврда од друга песна во збирката на Паскалески за да ни потврди дека зборот *срма* во јужните македонски говори се среќава во грчката форма *сирма*, што е и разбирливо бидејќи влијанието на грчкиот јазик врз овие говори е секако поизразено: шо видох невеста /.../ шо имаше минтан / три череци сирма (Паск. 53).

Зборот *сажбој* е протолкуван од Паскалевски како 'наниз од стари бели пари за плетенки од коса': ај иур, иур Тодора, / по квечерина за вода / сажбојо му дрнкаше, / честа гора шчукаше (Паск. 63). Не сме во состојба да кажеме нешто за потеклото на овој збор: словенски ли е или туѓ. Важно е дека тој постои на македонската јазична територија.

Именката *бандил* со значење на 'ерген' се среќава во веќе посочениот текст: шчукај, шчукај, мајко, шчукај, / шо вели биљбиљо: / стар бандил се жени / за невеста оди (Паск. 56).

Зборот *допати* – 'до друга можност, другпат' познат и во други говори, заложен е во една песна од Воденско: бела Јана му се смеје (на лудото): / – Фати волкот рудо јагне, / што не знаје да го јаде, / Нека, нека бела Јано, / нека, нека за допати, / ќе го јадам во темнина, / во темнина без борина (Биц. 4, 280).

Глаголот *доима* е фиксиран во јазикот на македонската народна поезија само благодареејќи на песна од југозападните македонски краишта, поточно во една клетва: *очите да не ги доидам со значење 'очите да ги изгубам' при заколнување: море младо момче, / гајле да не бериш, / чърни очи имам, / да не ги доидам / ако не те земам!* (Паск. 45). Тој покажува дека во македонскиот јазик од голем број глаголи може со помош на префиксот *до-* да се искаже свршување на нешто: сп.: *оди – дооди, земе – доземе, има – доима* и др.

Таквите зборови во песните од македонските јужни говори неретко се единствени потврди во Картотеката на зборовите на македонската народна поезија. Тоа се должи, помеѓу другото, и на извесна изолираност на тие говори од влијанието на другите македонски говори поради

слабата комуникација во новите политички услови (по паѓањето на Турската империја, 1912 година – живеење во три држави: Македонија, Албанија, Грција). Инаку, лексичката граѓа во тие песни, природно, ги има карактеристиките на македонската народна лексика.

DIMKA MITEVA

**CONCERNING THE LEXICAL MATERIAL OF FOLK SONGS
OF THE SOUTHERN REGIONS OF MACEDONIA**

(Summary)

1) The author points to the significance of lexicon of the Southern Macedonian dialects, expressed in Macedonian folk poems, to the Macedonian language. Naturally, this lexicon has many Greek elements (for example, *лапка* 'jabolko'). However, it has on the other hand also preserved rare Slavonic lexemes which are not normally considered as essentially Macedonian, but the Macedonian colloquial language borrowed them from Serbian or Bulgarian. Among others, *порез* 'danok', *пошта* 'pocht', *стаја* 'soba', are of this type. According to the author, the influence of Serbian has been excluded here.

2) In addition, some other lexemes are pointed out of which the card file on words from folk poetry at the Lexicology and Lexicography Department of the Institute of the Macedonian Language provides evidence only from poems in the Southern Macedonian dialects.

3) The author points out that the lexicon of the folk poems from the dialect regions mentioned above is well incorporated into the Dictionary of Macedonian Folk Poetry.

ДИМИТАР ПАНДЕВ

МАКЕДОНСКИОТ РЕЧНИК ОД XVI ВЕК

Македонскиот речник од XVI век е најстариот познат македонски текст пишуван на народен јазик со грчка азбука, во кој е одразен современиот тип на македонскиот јазик. Со самото тоа тој претставува исклучително значаен ракопис за проучување на македонскиот народен јазик.

Притоа, историските настани во Македонија наметнале една чудна иронија: овој ракопис ги содржи најстарите познати дијалектни записи токму од оние подрачја кои највеќе биле изложени на уништување под влијание на вонлингвистички процеси. И општо, во еден подолг период јазичниот материјал од егејските говори ќе биде прецизно фиксиран во македонската литература.

Македонскиот речник од XVI век, кој овојпат е предмет на наше претставување, му припаѓа на еден нов вид литературна форма – речници со практична намена, со кои се надминува дотогашната практика на пишување дела со исклучиво религиозна тематика. Речниците од овој тип имале за цел да овозможат полесен контакт меѓу балканските народи, па дури и во оние случаи кога зад тоа се содржеле и асимилаторски цели на еден народ врз друг, односно за доминација на еден народ во балканската средина.

Македонскиот речник повторно е приопштен кон македонската книжевност со неговата преобјава во 1958 година.¹ Ракописот е пронајден во Ватиканската библиотека и е издаден како критичко издание од Киро Ѓанели и Андре Вајан. Изданието е придружено со предговор во кој се содржат основните податоци за ракописот чијшто составен дел претставува Речникот (5 листа), а на крајот на изданието е приопштена јазична студија од Андре Вајан за јазикот на македонската паралела на Речникот.

Издавачите на критичкото издание јасно го определуваат значењето на текстот за историската дијалектологија на македонскиот јазик. При фонолошката анализа Вајан го има предвид односот меѓу пишувањето на македонски текст со грчка азбука и изговорот што се разоткрива преку таквиот начин на пишување.

¹ André Vaillant, *Un lexique Macédonien du XVIe siècle par Ciro Qjannelli*, Paris 1958.

При пристапот кон овој речник, покрај проучувањата на неговите преиздавачи, предвид ги имаме и согледувањата за овој ракопис. Во своите проучувања од областа на историјата на македонскиот јазик Блаже Конески на повеќе места се задржува врз значењето на овој ракопис и обилно ги користи неговите јазични податоци, посебно за развојот на јатот и на акцентот. Извадок од овој ракопис е објавен и во хрестоматијата „Македонски текстови од X до XX век“ од Б. Конески и Оливера Јашар-Настева.²

Овој ракопис во оваа пригода го посматраме од три аспекта:

- од аспект на историската дијалектологија на македонскиот јазик, при што промените во костурскиот говор што се следат од јазичниот материјал претставен во Речникот ги споредуваме со јазични материјали од костурскиот говор;

- од аспект на историската лексикографија, при што Речникот го посматраме наспроти Четиријазичникот на Даниил – речник на четири јазика, грчки, влашки, македонски и албански, во кој во македонската паралела е претставен охридскиот говор;³

- од аспект на историјата на македонскиот писмен јазик, при што се задржуваме врз начинот на пишување на македонски текст со грчко писмо одразен во Речникот наспроти начинот претставен во други македонски текстови пишувани со грчка азбука, како и врз евентуалното место на употребата на грчкото писмо во македонски текст во општите начини на пишување на македонски текстови.

Речникот од аспект на историската дијалектологија

Речникот го претставува како започнат процесот на замена на јатот со е преку ограничен број примери, додека во повеќето примери дава запазен јат. Но, наспроти примерите со запазен јат во Речникот, во објавениот дијалектолошки материјал од Андре Мазон во *Contes slaves de la Macédoine sud-occidentale* (1923)⁴ (според материјалите од селата Екшису, Вишени и Мокрени), како и во лексичкиот материјал за костурскиот говор од Благој Шклифов⁵, следиме дека замената на јат со е се извршила и во примери од типот: невја́ста – неvéста, неvéстата, колја́но – колéно, млја́ко – млéко, врја́тено – вја́ртено, рја́ка – ре́ка, рја́жен – ре́жен, вја́жда – ве́жа, Блаштовја́ни – Блја́шчувéние, Благувешчејне, желја́зо – желе́зо.

Споредбениот материјал го претставува и преминот на х во ф преку примерите: кахтици – кафтици, кожух – кожуф, мухи – мува, како и нохти – нофти.

² Блаже Конески, *Историја на македонскиот јазик*, Култура, Скопје 1982, с. 59, 111.; Б. Конески и О. Ј. Настева, *Македонски текстови X–XX век*, Скопје 1972, с. 47.

³ Александър Ничев, „Четириезичниот речник“ на Даниил (гръцка и българска част), *Годишник на Софийския университет*, София 1977.

⁴ А. Mazon, *Contes slaves de la Macédoine sud-occidentale*, Paris 1923.

⁵ Б. Шклифов, *Речник на костурскиот говор*, БАН, София 1977.

Во однос на консонантските групи од материјалот од Речникот до материјалот претставен од Шклифов се следат промените на *шт* во *шч*: тешта – тешча, упростувањето на *жд* во *ж*, *штв* во *шв*: ноштви – ношви, како и преминот на групата *вн* во *мн*: плевна – племна.

Речникот покажува дека затврднувањето на мекото *н* во XVI век бил отпочнат процес во примери од типот *кон* < *кон'*.

Речникот од аспект на историската лексикографија

Македонскиот речник (5 листа, 301 ред вкупно) претставува македонско-грчки речник во кој лексичкиот материјал е претставен преку:

1. зборовни состави со честа употреба (1–14);
2. лексеми (најчесто именки) групирани во семантички полиња, при што зборовите најчесто се предадени во нивната основна форма, или во форми со почеста употреба (15–55, 72–87, 101–301);
3. две песни со љубовна тематика (56–81, 88–100).

Речникот содржи 330 заглавни зборови, од кои 255 се распределени според семантички полиња во форма на речник (животни, празници, прехранбени производи, растенија, битова лексика, делови на човечкото тело, облека, семејна лексика, денови на неделата). Од овие лексеми 88 се дадени без превод на грчки, не е даден грчки превод ни на двете песни, па во Речникот нема превод на грчки на 130 заглавни зборови.

При пристапот кон лексиколошката анализа на Речникот пред нас се наметна како неизбежна споредбата со Четиријазичникот на Даниил, при што предвид ги имавме заедничките и разликувачките одлики на овие два речника на лексички план.

Четиријазичникот на Даниил е поголемо и посериозно лексикографско дело, во чиј состав во македонската паралела се вклучени 840 заглавни збора.

Повеќе од 120 лексеми се среќаваат и во двата речника. Овој број се наголемува и со синонимна лексика од типот на семантички парови: бог – госпот, целвам – лубам, дава – дарви, девојка – чупа, дома – куќа, духовник – поп, ела – дојдите, ходи – дојди, градина – вахча, косми – коси, врца – фортома, врани – гаврни (од Речникот од XVI век се првите примери од семантичките парови).

Преку наведените парови се забележува и основната разлика на етимолошки план на двата речника. Речникот од XVI век содржи претежно словенска лексика, а бројот на грцизмите е мал: дикел, ела, флорин, фтаса, паригорје, проскури, кутел, паница. Спореди и: фурка, јорган.

Наспроти ова, во Четиријазичникот на Даниил забележително место заземаат лексемите од балканско потекло, како и балканските фразеологизми. Првиот речник ги претставува разликите, додека вториот инсистира на заедничкиот лексички и фразеолошки фонд на балканските јазици. Од тој аспект, според материјалот од нашиот Речник интерес претставува грчката лексема *οχηνη*, која е дадена како паралела на македонското *вѣрца*, а во Четиријазичникот на Даниил како македонска паралела на *οχηνη* е даден грчкиот синоним *фортома* (32.16, 23.7).

Во поглед на претставување на разликите во Речникот го издвојуваме примерот *κρεβωτη* како паралела на *одор* (сп. *крѣве*, според Речни-

кот на Шклифов). Сп. исто македонското ложник наспроти грчката паралела τζέρυα.

Од аспект на застапените семантички полиња одбележуваме дека Четиријазичникот на Даниил содржи поразновидна лексика. Колку за пример ќе ги спомнеме називите на болести и на психички состојби, како и застапеноста на географски и временски поими.

Една од битните одлики на Речникот од XVI век е отсуството на религиозна лексика. Така, лексемата бог е употребена само во затврден израз тако ти бога и во функција на почеток на песна со интимна тема, а имињата на верските празници: Водици, Цветници, Блаштојани, Свети Врачин, Велигден, Света Петка, Богородица, преку глаголската форма да покладиме (глагол изведен од Поклади) се дадени заедно со лексеми од семантичко поле – исхрана: месо, сирени, млјако, јајца, хлабо, вино, сол и меѓу двете љубовни песни.

Од друга страна, Четиријазичникот на Даниил содржи религиозна обоеност на самиот текст (иако и за овој Речник со поголема сигурност не можеме да утврдиме висок процент на застапеност на религиозна лексика).

Во двата речника добро се застапени лексеми од семејните односи. Овој лексички фонд е посебно карактеристичен за балканските јазици, па оттаму и богатството на лексеми од ова семантичко поле во речниците. Притоа, во Речникот од XVI век се дадени роднинските односи, а во Четиријазичникот домашните односи.

За двата речника е карактеристична бројноста на лексеми што означуваат делови на човечкото тело и облеката, како и називите на животните. Така во Речникот од XVI век има 36 називи на животни, а во Четиријазичникот тој број изнесува 49.

Совпаѓањето на претставените семантички полиња во Македонскиот речник со лексемите засведочени во Четиријазичникот на Даниил упатува на прифатени во тоа време обрасци за кратки речници и разговорници во балканската културна средина. Ако се има предвид временската дистанца меѓу овие речници и битната разлика меѓу нив во македонските паралели (односот спрема балканската лексика), во согласност со веќе утврдените ставови за историската лексикологија на македонскиот јазик, се забележува дека наложувањето на лексичките балканизми во македонскиот јазик е еден подолготраен процес кој посебно бил засилен и кој го доживеал својот врв кон крајот на XVIII и почетокот на XIX век.

Македонскиот речник од XVI век претставува една фаза од развојот на македонскиот јазик со доминантен и активен словенски лексички фонд без поголемо влијание на лексички план од балканските јазици, а пишуваачот на текстот имал јасно чувство за разграничување на одделни зборови. Состојбата одразена во овој речник се потврдува со податокот дека и покрај процесот на елинизација на јужните македонски територии, во јужните македонски говори до ден-денес како архаизми постојат словенски лексеми кои не се среќаваат на останатите македонски територии.

Ако постоеле нависитна прифатени обрасци за кратки речници и за разговорници на балканските јазици, тогаш треба да се претпостави

дека нивниот број бил значително поголем, а со печатењето на Четиријазичникот на Даниил и на изданијата што му последувале во XIX век само се олеснило нивното распространување.

Во прилог на ова сведочат и податоците за одделни речници во романската средина. Така, во Националната библиотека во Букурешт се чува еден Лексикон славено-влашески и имен толкование, препишан од монахот Мардарие, по потекло од Кожани, Јужна Македонија, а во Националната библиотека во Будимпешта, во составот на еден романски ракопис, нотираме еден тројазичен речник, романско-црковнословенско-латински. За словенската паралела на овој речник е карактеристична застапеноста на балканските лексеми. Меѓу речниците од втората половина на XIX век посебно издвојуваме еден Македонско-грчки речник од втората половина на XIX век, како и Речникот на странски зборови од Јанаки Стрезов, во кој балканизмите од грчко и од турско потекло се третираат исто како и туѓите зборови од латинскиот и од францускиот јазик.

Имајќи ги предвид овие податоци, ни се наметнува третиот аспект при нашето разгледување на Македонскиот речник од XVI век:

Речникот од аспект на историјата на македонскиот писмен јазик

Пишувањето на македонски текстови со грчка азбука ни се наметнува како составен дел од една, сега веќе условно речено, балканска писмена традиција, која би се претставувала преку пишувањето и на македонски, влашки, албански текстови со грчка азбука, понатаму и на романски и турски текстови со кирилска азбука, и на македонски и бугарски текстови со латинско писмо, и на македонски текстови со арапско писмо, или сведено под еден именител: употреба на грчко, арапско, латинско и кирилско писмо за балканските јазици.

Од аспект на историите на графиските системи на односните јазици како поинтересни теми се наметнуваат прашањата за бележењето на темниот вокал, како и односот на меките наспроти тврдите консонанти (к', г', л', н').

Грчкиот јазик нема темен вокал, а при пишувањето на влашки, македонски и албански текстови со грчко писмо се наметнува пишување на темниот вокал со алфа потпишано (α) во Четиријазичникот на Даниил. При споредување на примерите се забележува дека во влашкиот и во албанскиот текст таквото пишување е почесто отколку во македонскиот, каде пишувањето на темниот вокал се изедначува со пишувањето на /a/, а таа ситуација исцело е претставена во претходникот на Четиријазичникот – Македонскиот речник од XVI век во кој го следиме прераснувањето на темниот вокал правописно во а, односно, ако го сфатиме пишувањето на македонски текст со грчка азбука во XVI век како напуштање на етимолошкото при пишувањето, тогаш при усвојување на нов начин на пишување се поставува и прашањето за губење на разликите меѓу темниот вокал и /a/.

*DIMITAR PANDEV***MACEDONIAN DICTIONARY OF THE 16TH CENTURY****(Summary)**

The paper deals with the 16th century Macedonian dictionary, the earliest known Macedonian text written in vernacular (Kostur dialect) in a Greek alphabet, which reflects the modern form of the Macedonian language.

The manuscript is approached from the aspect of historic dialectology, and the changes of the Kostur dialect are presented through a comparative analysis with more recent language material, from the point of view of historical lexicography, the Dictionary is located in the context of other dictionaries with practical purposes, above all Daniil's Four Language Dictionary, and from the aspect of the history of the Macedonian language, the writing of a Macedonian text using a Greek alphabet is considered in the context of a Balkan written tradition which is to be taken conditionally.

ВЛАДИМИР ЦВЕТКОВСКИ

ЗА НЕКОИ ПОДЗАБОРАВЕНИ ЗБОРОВИ ВО БИТОЛСКО И ВО ЛЕРИНСКО

Историјата на јазикот, покрај бројните лингвистички промени што се вршеле во неговата структура, бележи и такви на кои била подложна и лексиката.

Сложени се лингвистичките процеси што се одвиваат во доменот на лексиката почнувајќи од фонолошко-морфолошките промени што ја обликуваат формата на една лексема па сè до семантичките проширувања или стеснувања на семите на лексемата. Меѓутоа, има безброј примери кога одредени лексеми со текот на времето исчезнале од јазикот и најпосле потполно изумреле без следа во современиот јазик. И само со бегло разгледување на некој средновековен ракопис ќе забележиме дека одделни зборови воопшто не суштествуваат во современиот јазичен израз во говорен или во пишан текст; па за да може да се протолкува содржината на таков текст, неизоставно е потребно да се консултира соодветен речник од тој период. Затоа, во лексикографијата на одделни европски јазици, покрај толковни речници на современиот јазик постојат речници на стариот период на јазикот, како на пример во англискиот постојат *Речник на стариот англиски јазик*, *Речник на средноанглискиот* и сл. Во тие речници има регистрирано голем број зборови кои воопшто не се среќаваат во современиот англиски јазик, сличен е случајот и со старословенскиот.

И во денешно време сведоци сме и од нашава македонска јазична средина сè почесто одредена лексика да отпаѓа од употреба, па постепено таа како да се подзаборава и на тој начин неминовно еден ден да изумре. Ова не би требало да се сфати како наш ламент над мртвите зборови; тие процеси се неодминливи и незадржливи, но чинам дека е вредно да се направи напор таквата лексика да се прибере и да се регистрира, зашто некои од тие зборови можат и да се оживат и да бидат внесени во идниот поопстоен толковен речник на македонскиот јазик, наша насušна потреба. Регистрирањето на подзаборавената лексика би претставувало и драгоцен материјал особено за преведувачите кои, ако ѝ најдат место во своите преводи, таа подзаборавена лексика би ја вратиле во живот.

На оваа статија ме поттикна загриженоста на професорката Бистрица Миркуловска која еден ден ми се пожали дека никаде во Институтот за македонски јазик не можела да најде забележан збор што би одговарал на словенечкиот *јежица*. Јас се подзамислив и ѝ реков дека во Битолско во сите села под Баба и Пелистер каде што растат костени постои збор во говорот на народот ежетка кој, како и во словенечкиот, е изведен од зборот еж: *еж-е-тка*, ежестиот изглед на обвивката на плодот со кој е обвиена јатката на костенот.

Поттикнат од ова, ќе се обидам да се осврнам токму врз една лексика која како да е подзаборавена и припадниците на помладата генерација не само што не знаат што значат тие зборови туку и се добива впечаток како воопшто да не ги слушнале.

Има повеќе причини за ваквите појави. Раслојувањето на населението од село во град, што во последно време се одвива со засилен интензитет; иселувањето во прекуокеанските земји, популарно денес наречена дијаспора, како да остави празни угари во населените места, особено по селата, па така таму нема ни можност да вирее убавиот сликовит македонски збор.

За пример овде ќе го наведам испустиеното село Брусник кое се наоѓа на само три километри од Битола, во коешто училиштето е одамна затворено, многу куќи закатанчени, со искршени прозорци и пропаднати кровови, а полето пусто, обрастено со буљарник и плевел.

Зборот ежетка сум го слушнал токму таму кога костените почнуваа да *капат*, т.е. 'да се кафтат од напукнатите ежетки'; потоа меѓу јатката и светлата лушпа мовлестиот дел 'облек-от' го стружевме со *чакивче*, 'вршко ноже со дршка од рог'. Па оттука луѓето со ваква боја на очите или на косата имаат *костенливи очи* и *костенлива коса*. Во ова семантичко поле придавката *костенлив* споена со орев: *костенлив орев* означува 'орев на кој не му се вади јатката'. Натаму, за сладок компир се вели 'благ како костен', па оттука и *костен тиква*.

Кога сме во Брусник, би навел уште неколку примери од ова место.

Суфиксот *-ло* за изведуваче именки од глаголски основи, претежно *potina agentis* од типот *мочло*, *прдло*, *дувло* – 'човек што многу јаде, ненаситен', но и предметот на некое дејство, сп.: *плетало*, *везало*, *солило* итн.

Од оваа категорија именки до пред војната во Брусник можеа да се слушнат зборови како *збирало* – 'место каде што се збираа *имањето*, главно козите и кравите' за да се одведат на пасење. Потоа *бучало* е отвор од каде што се спушта млаз вода во *речиштето*; со рефлексот *-шч-* *речишче* е 'бразда вода што тече низ село', за разлика од реката што тече по речното корито во *долот* или *висот*. Моторот или моторциклот го викаа *прпало*. Меѓутоа, денес кога нема стока нема ни *збирало*, а *речиштето* секна, па нема ни *бучало*. Таму каде што држат коњи верувам дека чингелестиот дел од самарот за кој се закачува ортомата кога се товарат кошеви или дрва сè уште го викаат *чикулец*, а ременот со кој се поткрепува самарот под мевот на коњот е *попрег*.

Изгласите на некои од овие лексеми и семанти ја преминуваат јужната граница и се среќаваат во некои села од Леринско. Така во с. Буф речиси сите примери сврзани со лексемата *костен* и нејзините семанти се употребуваат со исти значења: *коса* и *очи костенливи*; *ком-*

пир благ ко костен, облек на костен, но зборот ежетка не е познат. Во Буф, исто така, се употребуваат и лексемите: *бучало, плетало, речиште* (речишче) во изразот: *почудишче по речишче* кога му се бае на дете од зарек, водата со која му се бае се истура во речиштето.*

Во американските лексиколошки студии истакнато место има списанието *American Speech – A Quarterly of Linguistic Usage*, во кое редовно во форма на статии се регистрираат промените што се вршат во доменот на лексиката на англискиот јазик, сленгот и сè што е сврзано со јазичната практика. Следејќи го нивниот пример, ќе се обидам да регистрирам дел од онаа лексика што сум ја слушал во с. Брусник во моето детство, каде што редовно го поминував училишниот распуст кај моите роднини, и нејзината семантичка вредност.

БАБЛАГ-ЗИ	‘меур на кожата од облазено од гасеница или изцаркан од коприва’
БОРАЛКА	‘лажица со која се меша јадењето додека се вари’
БОТЕЕ	‘вирее, напредува – за растение: <i>цвеќето не ботее</i> ’
ВЕЗОГЛАВКА	‘марама за врзување на главата и косата за работа низ дома’
ВОДНИК	‘мијалник, обично во прозорец на селска куќа, со одвод на улица’
ВРШКИ	‘гранки од лески или елешки за нагорување на фурни’
ЕЖЕТКА	‘горната обвивка на костенот во форма на еж’
ЗБИРАЛО	‘место каде што се собира добитокот пред говедарот да го одведе на пасење’
КАПЕ	‘кога костените почнат да паѓаат од ежетките сами, пред да се чука костенот’
КАФТИ	‘вади костени (од ежетките), ореви, лешници’
КАФТИЦА	‘костен изваден од ежетката; исто така орев, лешник без горната обвивка’
КОСТЕНЛИВ	‘орев чијашто јатка тешко се вади од лушпата’
КОСТЕНЛИВ	‘боја како костен; костенлива коса, костенливи очи’
ЛОЧКАВ-О	‘водлесто, обично за чорбесто јадење или кисело млеко’
МОШОЛИ	‘фрла по некоја снегулка, снежи’
ОБЛЕК	‘мовлеста обвивка над јатката од костенот’
ПОСОП	‘брашно што се посипува по текнето или бљудот кога се меси леб или зелник’
ПОПРЕГ	‘ремен што се врзува за самарот под мевот на коњ или магаре’

Постегни го, разлабави го попрегот.

* Информант за изразите од Буф ми беше буфчанката тетка Маре Томева, на 75-годишна возраст, иселена од с. Буф во 1948 година, а сега живее во Битола.

ПРПАЛО	‘мотор(цикл)’
РЕЧИШТЕ	‘бразда вода што тече низ село’
ЧИКУЛЕЦ	‘чингелест дел од горниот дел од самарот за закачување на ортомата со која се врзува кош или вреќа’
ШУТАРКА -И	‘главици од кромид или лук без перца, кога се корни на есен’
ЏБИТОК	‘обично за момче, здрав, мускулест, набиен: ко џбиток’
ЏРЦА	‘силен млаз вода или крв’ <i>Крв му течеше од носот, да џрца.</i> <i>Чешмата надојде, сега џрца.</i>
ЏУМКА	‘неколку лешници сраснати со зелените чашки во џумка’

* *

*

Ако погледнеме во *Речникот на македонскиот јазик*, ќе забележиме дека некои од овие лексеми како и некои семанти не се регистрирани, што би се сметало за природно зашто тие би можеле да се сметаат за регионализми и дијалектизми, па го немаат статусот на литературната форма. Со ваквото етикетање на лексемите, особено ако се означат уште како архаизам, веќе како да сме им ја претскажале нивната скорешна смрт и им го подготвуваме одарот. На пример, во *Речникот* меѓу останатите се внесени две синонимни лексеми: *трад* ‘вид габа што се употребува за палење’ и лексемата *секал* (дијалект.) в. *трад*. Лексемата *секал* се среќава во битолските села: Дихово, Брусник, Лавци, Буково, Бистрица, Барешани, Драгош, потоа таа ја минува државната граница и навлегува во некои лерински села, меѓу кои и во с. Буф. Дали изоглосата на оваа лексема досега понајуг, не ми е познато. Лексемата *секал* денес тешко да им е позната на помладите, зашто речиси никој не пали цигара или луле со кремен камен и со *секал*, но сè уште може да се чуе и во градот Битола за ‘месо што тешко се цвака’ дека месото е (тегаво) ко *секал*.

Сосема природно некои елементи од етнокултурата со текот на времето бледнеат и потполно исчезнуваат, па според тоа и зборовите што ги изразуваат тие поими да се забораваат. Ретко кој денес го меша јадењето, кога тоа се вари или се пржи, со дрвена лажица *боралка* или *боравалка* – форма која, како што чувме вчера, суштествува во Мегленско. Затоа тешко може да се претпостави до кога овој израз ќе се употребува да се означи ‘жена што озборува’ *боралка*, па и *мешалка*, дури и *буричкалка*. Обично во народот не се препорачува да се јаде со лажица *боралка* ‘зашто ќе те бораат’.

Во слично преносно значење се употребува и лексемата *фурка* – исто така да се означи ‘жена што не се завртува дома’ – таа е *фурка* *прошеталка*, буквално тоа е ‘вретеното-фурка што го сучи преденото од каделата и вртејќи се, се спушта на земја и почнува да шета’.

Овие се неколку поспецифични примери за лексеми од битолскиот и леринскиот крај, кои на извесен начин се дел од етнокултурата која, заедно со лексиката, е на умирање, особено во Леринско каде што таа од корен е откорната и расадена по прекуморијата.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Конески, Б.: *Граматика на македонскиот литературен јазик*, стр. 79, Култура, Скопје 1976.
2. Bradley H.: *The Making of English*, Macmillan & Co. Ltd., London, 1964.
3. *American Speech, A Quarterly of Linguistic Usage*, Published by Columbia University Press under the sponsorship of the American Dialect Society, Issue of Fall-Winter 1970.

VLADIMIR CVETKOVSKI

ON SLIGHTLY FORGOTTEN WORDS IN THE DISTRICTS OF BITOLA AND LERIN

(Summary)

In the last few decades we have witnessed great demographic changes in Macedonia: migrations from villages to towns, as well as immigration to overseas countries, which have depopulated many villages whose once pretty buildings are in ruins. Gradually, even the ethnoculture of certain areas is in danger; important ingredients have been lost forever and very often words and expressions connected with such ethnocultural phenomena are falling into oblivion, doomed to vanish forever and become extinct.

In the villages around Lerin and other places in Aegean Macedonia the situation is even worse, for the ethnoculture there has been totally uprooted and disseminated in the diaspora.

The paper discusses a number of such words that were in use in the fifties in Brusnik, a village at the foot of Mount Baba, whose isoglosses extend to the village of Buff near Lerin (now Florina) in Greece.

III. ОНОМАСТИКА

МАРИЈА КОРОБАР-БЕЛЧЕВА

АНТРОПОНИМИСКИТЕ ОБРАЗУВАЊА ВО ГРАДОТ КОСТУР ВО 1445 ГОДИНА

Според Опширниот турски пописен дефтер бр. 237¹ во градот Костур во XV век (поточно во 1445 год.) постоеле 22 маала. Од нив 20 биле христијански, едно било еврејско и едно муслиманско (наречено Џемат на муслиманите). Маалата биле групирани и именувани главно според професиите на нивните жители. Сп. Маало Ченгеран (во превод: Маало на свончарите), Маало Куркчилер (Маало на кожуварите), Маало Хајјатан (Маало на шивачите), Маало на казанџии, Маало на касапи итн. Некои маала се именувани според црквите: Свети Никола Драгута, Света Петка и сл. Други, пак, името го добиле, веројатно, според позначајни некогашни нивни жители, како Апостол Грубеша, Згуро и др. Велиме некогашни, бидејќи во репертоарот на антропоними од Костур во овој документ тие именувања не се забележани.

Во споменативе маала се запишани 897 антропоними. Во овој корпус се содржани речиси сите типови именувања на луѓето со оние одлики што се карактеристични за антропонимите како специфична именска категорија во јазикот. Тоа значи дека овие антропоними имаат свои формално-граматички одлики (поточно, имаат строго определени збооробразувачки структури) и своја семантика (т.е. свое посебно онтолошко значење).

Иако наша цел е да го претставиме антропонимскиот систем во еден тесен амбиент (во рамките на еден град, во едно строго определено време – во 1445 год. и врз основа на само еден документ, кој може да биде и дискутабилен во однос на дешифрирањето), можеме без двоумение да констатираме дека истите тие антропонимски типови активно постоеле во течение на повеќе векови, а повеќето од нив се среќаваат и во современиот репертоар на имиња во македонскиот јазик. Тие се дело на изразитата имагинација на духот на македонскиот народ, го надминуваат времето и просторот на нивното настанување и со архаична вкочанетост живеат во различни временски периоди, во различни

¹ Турски документи за историјата на македонскиот народ, Опширен пописен дефтер од XV век, т. II, Скопје 1973.

култури и различни општествени уредувања. Во однос на просторот, овие имиња не само што се својствени за целата македонска говорна територија, туку повеќето од нив се интегрален дел на општословенскиот именски репертоар. Покрај тоа и при нивното дијахрониско испитување (во компарација со други историски извори) се забележува дека антропонимите во секоја наша јазична регија доследно го следат природниот развој на македонскиот јазик.

Имињава што се предмет на нашиот интерес ќе се обидеме да ги претставиме семантички, структурно и хронолошки, почнувајќи од најстарите прасловенски или општословенски типови до календарските, поточно црковните лични имиња, муслиманските, влашките и др.

Вкупно 113 антропоними имаат словенско потекло. Тоа се најчесто општословенски машки и женски лични имиња како единечни номинации. Поретко среќаваме лични имиња со некоја дополнителна определба лоцирана пред или по личното име за подобра идентификација на личноста. Од прасловенските лични имиња (понатаму ЛИ) ги изделуваме двокомпонентните структурни именувања (кои, според Милевски², Словените ги донеле уште од нивната прататковина на Балканот), потоа едночлените апелативни имиња и хипокористичите. Композитни или двокомпонентни ЛИ во овој документ се: Дабижив, Доброслав, Драгоман и Радослав. Ова се пожелни имиња со архаична морфолошка структура (според Пјанка³ „морфологизирани реченични творби“). Еднокомпонентните т.е. апелативни имиња (кои се реализираат како ЛИ по пат на пропријализација на апелативите) се мотивирани од професиите на луѓето, од имињата на птиците, т.н. зооморфни имиња, од нивното потекло, т.е. од етнонимите, од имињата на деновите во неделата и сл. Сп. Жупан, Крагуј, Куман, Угрин, Саракин, Торник и др. Од формалната страна овие имиња се всушност апелативи без суфиксација, а од семантички аспект тоа се јасно мотивирани имиња во чијашто структура влегуваат разбирливи словенски зборови со својата симболика (често со тотемски карактер или профилактичка функција). Најбројни се хипокористичните структури, и тоа со цел спектар мономорфни и полиморфни суфикси. Тие заземаат 91% од целокупниот корпус на словенски имиња. Од аспект на ономастичката структура тоа се најсовршени имиња, а од аспект на ономастичката содржина – најекспресивни, бидејќи носат најмногу ономастички информации. Нивниот избор зависи од мотивациското обележје како вонјазична категорија, независно од просторот и времето. Според Шимуновиќ⁴ само формата кај нив е јазична константа којашто е во тесна зависност со

² Tadeusz Milewski, *Indoeuropejskie imiona osobowe*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1969, str. 9.

³ Włodzimierz Pianka, *Formy komparatywu w słowiańskich złożonych imionach osobowych*, *Zagadnienia kategorii stopnia w językach słowiańskich*, Warszawa 1976, str. 74.

⁴ Petar Šimunović, *Antroponimijske značajke s kraja XII i početka XIII stoljeća na gradi iz Povaljske listine*, Zbornik referata i materijala V jugoslovenske onomastičke konferencije, Sarajevo 1985, 188.

јазичниот развој во времето кога настанале. Имињата ги забележавме со следниве суфикси: -ко (Бојко, Брајко, Братко, Влајко, Друшко, Дуско, Пополко, Рајко, Станко, Цветко), -о (Брано, Некто, Нено, Стајо, Стано, Храно), -е (Мире, Стане, Славе), -ан (Братан, Бохнан, Витан, Вртан, Драган, Душан, Полјан, Стојан), -ак (Новак), -ил (Момчил, Прибил), -чо (Буберчо, Милчо), -адин (Миладин), -ој (Богој, Драгој). Тука се и имињата со основен формант -ш- (Драгош, Драгиша, Милош, Станиша), -л- (Момчил, Станоло) итн. Сите овие ЛИ се директни именувања, без посесивни суфикси кои би укажувале на именувања преку татковото или дедовото име. Овие хипокористици најчесто имаат структура од именска основа (којашто претставува дезинтегрирана антропонимска форма од најстарите сложени имиња) + хипокористичен суфикс (кој покрај деминутивна има и диференцијална функција). Така од Борислав $\geq$ Бор + -ко, од Мирослав $\geq$ Мир + -е итн. Понатамошниот внатрешен развој кај овие ЛИ довел до преобразба на галовните форми во форми без стилска конотација (до нивна неутрализација) и со тоа до нивно функционирање како вистински ЛИ.

Во средниот век изразита продуктивност покажува ЛИ Божиќ. Во документот што го разгледуваме тоа име се среќава 7 пати. Изгледа многу едноставно да се изведе од ЛИ Божидар (со отпаѓање на неговиот втор дел и додавање на суф. -ик). Таков тип словенски имиња има многу, сп. Радик, Милик, Славик и др. Меѓутоа, ЛИ Благдан (во истиов документ) ме натера да се посомневам во една ваква изведба и да размислувам во насока дека можеби новороденчињата се именувале и по најголемиот верски празник. Споредбите со француското Noël, со грчкото Άναστάσιος и со романското Сгăсиn се потврда на оваа претпоставка.

Во овој материјал впечатливо е отсуството на скратените имиња од типот Брат, Друг, Хран и сл. Тоа се имиња со долга традиција, според едни научници потекнуваат од старословенскиот јазик, а според други тие се настанати под влијание на влашкиот ономастикон. Нивната голема застапеност во XV век во западна и северна Македонија и нивното отсуство на овој терен нè тера да претпоставиме дека развојот на антропонимскиот систем во нашите јужни говори како да имал поголема динамика. Оваа претпоставка ја поткрепуваме и со релативно честата употреба на хипокористичните -е и -о форми на ЛИ во Костур во 1445 година, бидејќи се знае дека овие два антропонимски форманта се покарактеристични за поновиот период, а се најфреквентни во современиот антропонимски репертоар. Во врска со тоа Пешикан⁵ пишува дека на македонско тло уште во XV век наидуваме на типолошки контраст во однос на тогашните српски прилики, а тој се состои во структурната еволуција на македонските имиња со воведувањето на структурниот стандард на -о и -е форми кај скратените имиња.

⁵ Митар Пешикан, *Зетско-хумска-рашка имена на почетку турскога доба*, Ономатолошки прилози V, Београд 1984, стр. 174.

Познат е фактот дека женските ЛИ се слабо посведочени во словенските споменици. Тоа е секако поради поставеноста на жената во општеството, поточно поради патријархалниот тип на општествената заедница кај Словените. Во турските документи од цела Македонија се забележани само имињата на вдовиците и тоа затоа што останувале како претставници на семејството. Тие и задолжително носат ознака вдовица пред името. Од старите словенски имиња во нашиов документ ги бележиме само Берака, Љубица, Мила и Стана (изведени со хипокористични суфикси од старите двокомпонентни Берислава, Љубомира, Милислава и Станислава), потоа апелативните Голуба, Вера, Влахина, Живана, Зора, Калина, Кала, Кумана, Одрина. Еден пример гласи: вдовица, баба Вита – што укажува на друга вдовица Вита која веројатно не била баба. Примерот е ЛИ со две дополнителни определби, со јасна цел за подобра идентификација на личноста. Тука е и примерот вдовица Попадија – апелативно именување преку професијата на мажот (кое може да биде и ЛИ) и тоа именување не е вистинско ЛИ како претходните, иако ја врши истата означувачка функција. Не сретнавме композитни именувања како Владислава, Берислава, Радомира, инаку многу чести во документите од тој период во другите подрачја на Македонија, што е уште една потврда на претходната хипотеза.

Во ономастичката наука постои претпоставка (за која особено се залага Р. Мароевиќ⁶) дека женските ЛИ во најголем број случаи не настанале самостојно, туку дека тие се образувани од машките со промена на деклинацијата (т.е. со додавање на наставката -а за женски род). Така во споменатите примери претпоставуваме дека од Голуб е добиено Голуба, од Живан – Живана, од Куман – Кумана итн. Меѓутоа, постои еден фонд женски ЛИ кој јасно укажува на нивното самостојно настанување. Тоа се претежно образувања од фитоними како Роза, Јагода, Нада, Вера, Трендафила и сл., од коишто машки ЛИ се образуваат ретко или воопшто ги нема. Не сум сретнала ЛИ Јагодин, Верин, Розин, Надин.

Во овој корпус што го разгледуваме најбројни се црковните имиња навлезени во словенскиот репертоар со примањето на христијанството. Тоа се грчки или грцизирани ЛИ кои можат да бидат и од латинска, односно еврејска провениенција. Тие се лексичко-семантички немотивирани имиња, т.е. имиња во чијашто структура се содржани зборови неразбирливи за Словените. На тој начин е нарушен односот меѓу полните и скратените имиња.

Православната црква, соочена со опасноста од исламизација, на македонскиот терен во XV век не инсистирала на христијанските ЛИ до таа мера како руската, што довело според Чичагов⁷ во рускиот јазик од XV–XVII век имињата со словенско потекло да добијат статус на прекари. Во документот што го разгледуваме црковните имиња се навлезени во стариот словенски именик на 3 начина:

⁶ Радмило Маројевиќ, *Словенски антропоними*, Ономатолошки прилози V, Београд 1984, 184.

⁷ В. К. Чичагов, *Из истории русских имен, отечеств и фамилий*, Вопросы русской ист. ономастики XV–XVII вв., Москва 1959, стр. 47–54.

1. Во нивната основна форма (без адаптации и изведби),
2. Со морфолошка и фонолошка адаптација на македонскиот јазик, и
3. Со изведуваче по примерот на словенските модели и со словенски структурно-граматички деривациски средства.

Од вкупно 686 црковни имиња во документот само 5 се во нивната изворна форма, т.е. ѝ припаѓаат на I група. Тоа се: Јакоб, Петрос, Теофилактос, Титус и Теодорос. Значително почести се оние од II група, т.е. имињата што претрпеле адаптација на македонскиот јазик и тоа на фонолошки и морфолошки план. Само поплатно ќе споменеме дека при фонетската адаптација дифтонгот *ei* поминал во *i* (па од *Eiρήνη* имаме Ирина), *eo* ≥ *o* (*θεόδωρος* > Тодор), *ai* > *ав* (*Paulus* > Павле), почетното *i*- пред друга самогласка поминало во *j*- (*Ιωῆάνῃν* > Јован) итн. На морфолошки план најчесто се губи грчкиот суфикс *-ος* (па од *Ἀργύρος* имаме Аргир, од *Στέφανος* ≥ Стефан), потоа суфиксот *-ης* (па од *Πασκάλης* ≥ Паскал), а кај суфиксот *-ας* се губи само финалната сигма (па *Κόστας* ≥ Коста). Исто така грчкиот суфикс *-ιος* може да се изгуби (од *Ἀναστάσιος* ≥ Анастас) или да помине во *-и* (*Δημήτριος* ≥ Димитри).

Од особена важност е укажувањето дека повеќе од 80% од црковните имиња ѝ припаѓаат на III група, т.е. на црковните имиња со словенска структура. Десигнати на нивната словенска структура се пред сè словенските суфикси во нивниот состав и начинот на нивното скратување. Всушност, тоа е патот по кој навлегле црковните имиња во словенскиот репертоар. Се работи за хибридни структури од дезинтегрираните календарски имиња, поточно за именски основи + словенски хипокористични суфикси. Тоа се оние исти хипокористични суфикси што ги сретнавме кај изведените словенски имиња како: *-ко* (Василко, Голко, Доко, Лефко, Личко, Џурко), *-о* (Андо, Аризо, Димо, Јано, Јевто, Јорго, Којо, Леко, Мано, Мино, Михо, Нико, Павло, Теофилакто, Пејо, Толо, Томо и Џеџо), *-че* (Донче, Ѓорче, Томче), *-чо* (Којчо), *-ич* (Томич, Сторович), *-ша* (Никша), *-аш* (Сенташ) итн. Не сретнавме обратни примери на словенски основи да се додаваат грчки суфикси. Трите имиња со грчкиот деминутивен суфикс *-аки* (Димаки, Јанаки и Михалаки) имаат структура од грчка, т.е. еврејска именска основа + грчки суфикс и стојат настрана од гореспоменатите имиња. Кај нив отсуствува каква било адаптација на македонскиот јазик.

Меѓу антропонимите во Костур во XV век ексцерпирани од турскиот дефтер бр. 237 некои имиња како да немаат јасна идентификувачка моќ, бидејќи повеќе личности носат исто име. Тоа е т.н. ономастичка ентропија во јазикот. Се работи за фактот дека секоја епоха и секоја регија се одликува со посебен именски репертоар во чии рамки некои ЛИ покажуваат изразита фреквенција. Така во градот Костур во 1445 год. најчести биле имињата Јано (име со кое се именувани 59 личности), Димо (48), Михо (42) итн. Сите овие изразито популарни имиња за тоа време имаат словенски лик (словенски тип на скратување и словенски суфикс *-о*). Тоа е таа изразита тенденција црковните ЛИ, кога не можат содржински, барем формално да се словенизираат. На крајот од овој мал преглед на црковните имиња од XV век во градот Костур

ќе го споменеме и познатиот заклучок во науката дека степенот на христијанизација на имињата бил во директна зависност од социјалната средина. Така народните словенски имиња покажуваат изразита продуктивност во селските средини (уште повеќе во пределите далеку од урбаните средишта⁸), додека во градовите процентот на народните имиња е далеку помал (за сметка на христијанските). Тоа се потврди и во нашиот материјал каде што календарските номинации изнесуваат повеќе од 80%, а народните словенски само 16%. Оваа констатација станува уште појасна ако антропонимите од Костур се споредат со оние од селото Б'мбоки (грчки назив *Stavropotamos*), лоцирано на источната страна на Костурското Езеро. Во ова село (запишано во истиот турски документ од XV век како Кајнак) 68% ЛИ се словенски по своето потекло, а само 30% се црковни.

Во турскиов документ што го разгледуваме забележавме и 22 муслимански ЛИ, што претставува 2,5% од вкупниот материјал. Сите тие се лоцирани во турското маало, па може да се претпостави дека се работи за номинации на турското население во градот. Пет од тие турски ЛИ се едночлени (Исмаил, Махмуд, Јахша, Шахин и Танривермиш), а останатите 17 зад ЛИ содржат и дополнителна определба, и тоа: апелатив којшто означува возраст, занает, роднинска врска, социјален статус на личноста и сл. Сп. Мустафа гулам (во превод „момче“), Јусуф сарач, Мехмед зет на имамот, Хамза шивач, Мустафа папуџија, Иса имам итн. Имињава се предадени со нужната фонолошка адаптација на македонскиот јазик и ниту едно име нема словенски суфикс. Во овој документ отсутствуваат и двоименските именувања од словенско + муслиманско ЛИ, инаку карактеристични за овој временски период во антропонимијата на северна и западна Македонија (како Јусуф, син на Видослава, во с. Оризари⁹; Петко, брат на Ибрахим¹⁰, во с. Карабуниште; Хамза, син на Брајко¹¹ и др.). Овие примери од другите региони на Македонија го покажуваат процесот на исламизација кај словенското население кога синот го примил исламот, но не и неговиот татко, или кога од двата брата едниот е исламизиран. Отсуството на овие типови именувања во Костур во XV век се должи или на јаката христијанизација во тие региони или на фактот дека Турците не секаде имале подеднаков интерес да го шират исламот. Познато е дека најпрвин се исламизирало населението од оние региони со поизразита и со позначајна комуникација. Сепак, би било неточно да тврдиме дека турскиот јазик не се чувствува во антропонимскиот систем што го разгледуваме. Турските апелативи (најчесто како заемки) веќе навлегуваат во лексиката на македонскиот јазик. Многу од нив послужиле како основа за именување на христијанското население во градот. Запишани се токму во христијанските маала ЛИ Балабан (од тур. ап. *balaban* „едар, голем“),

⁸ Гордана Јовановић, *Христијанска имена у околини Београда почетком XVI века*, *Zbornik referata i materijala V jugoslovenske onomastičke konferencije*, Sarajevo 1985, str. 211.

⁹ *Турски документи за историјата на македонскиот народ*, Опширен полисен дефтер № 4 (1467–1468), Скопје 1971, стр. 435.

¹⁰ Цит. дело, стр. 513.

¹¹ Цит. дело, стр. 536.

Доган (од тур. *doğan* „вид сокол“), Караџа (од тур. *kağasa* „црномурест“) и сл. Овие турски апелативи имале примарна функција на прекари, па затоа се особено чести во основата на македонските презимиња. Сп. Балабанов, Доганџиски, Караџов итн. Покрај турските треба да се одбележат и влашките номинации Петру, Пал, Кордил и Секула (последново име може да биде од ром. *secul* „силен“ или од унг. *Székely* „припадник на унгарско племе во Ерделе“), потоа унгарското име Јанош и редица други имиња кои останаа во графата на неидентификувани ЛИ како Зивендус, Игус, Ихвалија, Икариб, Исторги, Каливер, Лешкери, Мушак, Мушкулар, Нерак, Огуш, Тијок, Тротуњар, Тутук, Хенос, Хирус и др. Изненадува слабата застапеност на имињата во влашкиот ономастикон. Но, и тоа е податок за раното словенизирање на Власите, според М. Грковиќ на овие простори уште од XII век.¹²

Во документов што го разгледуваме преовладува едноименската формула за идентификација на личностите. Најчесто строгата диференцијација е направена со структурно-граматички деривациски средства (со суфиксни морфеми од словенско потекло). Затоа 90% од материјалот се хипокористични образувања. Само 3% се структури кои покрај ЛИ содржат и некој друг елемент (друго ЛИ или апелатив) со дистинктивно семантичко обележје, со јасен јазичен статус и функција во конкретната јазична реалност. Номинации од две ЛИ се: Јано Дујко, Братан Драгој, Нено Стамат, Тодор Логос и Димитриј Јорг. Овие именувања, иако се без филијација, укажуваат на деривациската постапка во настанувањето на патронимите. Апелативите пак, пред или после ЛИ, како дополнителни определби во идентификувачка смисла претставуваат единствена ономастичка целина. Сп. Папа Душан, Димо Неженет, Јорг Калканџија, Коста, негов син итн. Паѓа в очи именувањето вдовица, жена на Шахин. Тоа укажува колку била запоставена улогата на жената во општеството, па таа не била достоинствена да се именува ниту со сопственото име. Запишана е само затоа што е вдовица и тоа по аналитички пат – жена на Шахин.

Во овој историски документ (како и во другите од XV век) се следи еволуцијата при именувањето на луѓето во македонскиот јазик и тоа од едноименскиот систем (преку етапата на единичната дескрипција) до двоименскиот, под влијание на јазичните и на социолошките фактори.¹³

На крајот можеме да заклучиме дека антропонимите во градот Костур во 1445 година претставуваат смислен и организиран корпус, којшто со своите структурни и семантички обележја одговара на ономастичките потреби на тоа време. Преку нив се следи развојот на антропонимскиот систем во XV век, а во тие рамки и динамиката на развојот на македонскиот јазик.

1. Тоа е време кога се губат двочлените композитни и едночлените апелативни имиња за сметка на изведените имиња со хипокористична содржина, како битно ономастичко и семантичко обележје.

¹² Милица Грковиќ, *Имена у Жичкој повељи*, Zbornik referata V jugoslovenske onomastičke konferencije, Sarajevo 1985, str. 219.

¹³ Zofja Kaleta, *Zarys ewolucji systemu patronimicznego w Macedonii od XII–XIII wieku*, Studia linguistica Polono-Jugoslavica 5, Skopje 1987, str. 139.

2. Веќе се инфилтрирани во словенскиот фонд голем број црковни имиња коишто на сите јазични рамништа успешно се вклопуваат во македонскиот (т.е. словенскиот) именски систем.

3. Почнуваат да се среќаваат двоименски конструкции кои го навестуваат патот кон настанувањето на деривациските патроними и ја означуваат насоката кон нивната преобразба во презимиња.

Се покажа јасно дека именскиот репертоар на градот Костур, како и оној на другите наши јужни говори, претставува интегрален дел на антропонимијата на целата македонска говорна територија. Имињава сведочат за единството на ономастичкиот систем ширум македонскиот историски простор и за заедничкиот живот и еволуција во рамките на македонскиот јазик. Македонските јужни говори, како словенска јазична периферија, имаат најстар словенски зародиш, рани записи и јасни рамки на јазичните процеси. Тоа директно се одразило во антропономијата каде што и покрај иновациските бранувања добро се чува ономастичкиот континуитет. Уште појасна слика за овој факт се топонимите од овие краишта коишто се сведоци на вистината за границите на македонското јазично подрачје.

МАРИЈА КОРОБАР-БЕЛЧЕВА

АНТРОПОНИМЫ ГОРОДА КОСТУР С 1445 ГОДА

(Резюме)

В этой статье даны антропонимы города Костур с 1445 года. Материал взят из книги „Турски документи за историјата на македонскиот народ“, Опширен пописен дефтер од XI век, т. I, Скопје, 1973 год.

Этот именной фонд показывает, что это только часть антропонимии, употребляющейся на всей территории, на которой в обиходе македонская речь. Засвидетельствованы все виды имён: от самых старых двучленных имён и апелативных форм до новейших гипокористичных имён с широким спектром суффиксов. Также большой процент так называемых церковных номинаций, но в славянском облике: со славянским способом сокращения и славянскими деривационными средствами. Небольшое число влашских и турецких имен.

Все это свидетельствует о единстве ономастической системы на всей македонской исторической территории, как и о совместной жизни и эволюции в области македонского языка. Южные македонские диалекты, как славянская языковая периферия, содержат самый старый славянский зародыш, ранние записи и ясные рамки языковых процессов. Это нашло прямое отражение в антропонимии, где мимо иновационных волнований хорошо сохраняется ономастическая непрерывность.

ГЕОРГИ ГЕОРГИЕВСКИ

ПРЕКАРИТЕ ВО ГОВОРОТ НА С. КРОНЦЕЛЕВО (ВОДЕНСКО)

1. Селото Кронцелево¹ се наоѓа во падините на масивната планина Кајмакчалан, на источната страна на подножјето. Оддалечено е петнаесетина километри северозападно од градот Воден. Го опкружуваат следните села: од неговата јужна страна Теово, од југоисточната Волкојанево, од источната Почеп и од северната Саракиново и Долно Родево.

1.1. Според раскажувањата на старите кронцелци² до 1924 година во селото живееле Македонци – христијани и муслимани. Муслиманите зборувале чисто македонски, а поради нивната вера селаните ги викале Турци. Во преданието за настанувањето на Турците се кажува дека настанале од некој Турчин, кој бил главен како селски говедар. По време, со дозвола од селаните, си го довел при себе и семејството. Значи, од него се намножиле Турците. Фактот што Турците зборувале македонски, укажува на тоа дека тие биле Македонци со муслиманска вера, кои верски и етнички се вклопувале во пошироката македонска муслиманска народна маса во Мегленско.

1.2. Нашата историографија има сознанија за постоењето на Македонците со муслиманска вера во Мегленијата, но има и доста неиспитани историски настани, особено за нивното настанување. Наведените нови факти ја наложуваат потребата да се преиспитаат историските доселувања на босанските Муслимани во селото Кронцелево во 1879 година, кои според Б. Ж. Милоевиќ³ зборувале српски. Се чини дека тука има некои нејасности. Зашто ако кронцелските муслимани би биле навистина од босанско-српско потекло, тогаш сигурно христијанските кронцелци не би зборувале за нив дека „лафиа пу нашу“.⁴ Најпосле, во никој случај не е можна јазична асимилација на 280 босански муслимани меѓу 300 Македонци (според К'нчов)⁵ во текот на 45 години од

¹ Георги Георгиевски, *Микротопонимијата на с. Кронцелево (Воденско)*, Македонистика 3/1983, стр. 173–186.

² Податоците се изнесуваат според белешките од раскажувањата на Александар Георгиевски за с. Кронцелево, кои се наоѓаат кај авторот на статијата.

³ Цитирано според Тодор Симовски, *Населените места во Егејска Македонија*, кн. прва, Скопје 1978, стр. 172–173.

⁴ Според белешките од раскажувањата на Александар Георгиевски за с. Кронцелево.

⁵ Василъ К'нчовъ, *Македонија, Етнографија и статистика*, София 1900.

доселувањето во 1879 до иселувањето во Труција во 1924 година. Во прилог кон ова оди и фактот што во говорот на македонските христијани од односно село не се познати србизми, што би требало да ги има.

2. Најстари ономастички податоци за селото Кронцелево среќаваме во турските пописни дефтери од XV век.⁶ Од регистрираните тука лични имиња најголем дел се словенски. Имињата како Стојко, Велко, Доброслав, Брајко и др. сведочат за тоа дека репертоарот на ономастиконот во голема мерка е типично македонски. Тоа покажува дека населението во тој далечен период било македонско. Во текот на неговото долговековно опстојување во говорот дејствувале лингвистички закониности кои довеле до завршување на некои основни процеси во развитокот на личните имиња кај Македонците. Тоа се однесува пред сè на деривацијата. Во начинот на зборообразувањето на историските и на современите лични имиња разликата е минимална. Зборообразувачките форманти -о, -ко, -а, со мали отстапувања речиси еднакво се застапени во репертоарот на македонското галовно име, кое подоцна го губи тоа првобитно значење. За современата ситуација на личните имиња во говорот на односно село, а и пошироко (во Воденско), како најкарактеристична наставка се јавува -и, на пр. Вани, Пени, Наси и сл. Се мисли дека тоа е грчко-влашко влијание.

2.1. Прекарите⁷ од с. Кронцелево не се обработувани.

3. Прекарите возникнуваат на најразлични начини. Причините не секогаш можат да се откријат. Според ономастичките сознанија⁸ луѓето добиваат прекари првенствено во кругот на семејството, им се даваат, прво, како галовни имиња, или пак надвор во средината во која го живеат својот живот стануваат носители најмногу на потсмевни имиња во функција на прекари. Така прекарите, заменувајќи ги вистинските лични имиња и презимиња, стануваат постојани, ги следат луѓето до крајот на нивниот живот. Некои од нив имаат необични, двосмислени и нејасни значења, бидејќи нив ги измислиле фантазиите на мнозина поединци и во разни душевни состојби, а на прво место во весели моменти.⁹

Најголем број прекари од собраниот антропонимски корпус го сочинуваат хипокористици по потекло. Селаните на селото Кронцелево имаат обичај личните имиња да ги претвораат во прекари. На пр. ако лицето е крстено Вани, најблиските или луѓето од пошироката средина ќе го завикаат Вацут (Вац < Вацо). При овој тип образувања прекарот може да биде само од ист семантичко-етимолошки корен, т.е. кога и ЛИ Вани и прекарот Вацут идат од ЛИ Иван < Ἰωάννης, додека

⁶ Турски документи за исотријата на македонскиот народ. Опширни пописни дефтери од XV век. Под редакција на Методија Соколки, Скопје 1973, Том II, стр. 429–430.

⁷ Материјалот изложен во статијата, чија бројка изнесува 182 антропонимски формации, го собрав во 1980 год. од информаторот Александар Георгиевски, роден 1907 година, кој до пред 1949 година живееше во селото Кронцелево. Сега покоен.

⁸ Б. Русиќ, Основни белешки за презимињата во Македонија, МЈ, Год. IV, Бр. 8, 1953, стр. 184–188.

⁹ Пак таму, стр. 185.

во другите типови образувања етимолошкото потекло на прекарот и на ЛИ, што му припаѓаат на еден ист носител, е различно, сп.: ЛИ Наси: пр. Кăраѓóзут, ЛИ Геле: пр. Мечкăта.

Погоре споменаваме дека прекарите се создаваат на повеќе начини. Главно, личните човечки карактеристики на носителите на прекарите од целокупниот собран антропонимски материјал, со визуелни, димензионални, квалитативни и социјално-професионални значења, се јавуваат како основни поттикнувачки градбени елементи на именувачкиот модел. Така при реализацијата на именувањето во тековните лингвистички процеси се творат такви прекари, кои ќе ја содржат во себе оправданата дистинктивна мотивираност. Приведуваме неколку такви образувања според личниот однос на создавачот кон објектот, т.е. кон лицето што добива прекар:

3.1. *Визуелен тип*, именување по надворешниот изглед: Лăскăчут, Бакăрѝн (русокос), Бели Иван, Белиут, Беличут, Бѣљу, Бѣлчиту, Брѣзе, Дамкалѣстиут, Зилѣниут, Кăрата, Мелăния, Мўрга, Рўди (рудокос), Шăрѣниут.

3.2. *Димензионален тип*, именување по телесни особини: Мăлѣтут, Кўси, Ширѣкиут, Висѣкиут, Шѝшку, Бўрăта, Пицирику, Пицут, Тѣпкăта, Шѝшиту.

3.3. *Квалитативен тип*, именување по некои физички и душевни особености како што се – силен во снагата, или има некој органски недостаток во говорот, во движењето, или бидува сакат во рацете, или се забележуваат кај лицето некои душевни квалитети – храброст, горделивост, кроткост и сл. Сп.: Бăбăчку (силен, здрав), Глўвиут, Гулăкут, Зăйфут (слаб), Крѝвиут, Крѣткуту, Фудўлут, Чулăкут (сакат во прстите), Чўле (со мали уши), Џѣкăта (изговарал џека м. дека), Шăшку (шашлив, кривоок), Шкѣпре (скопан).

3.4. *Социјално-професионален тип*, давање на прекари по служба, по занимање или занает: Аџѝјта, Тăпанăрут, Бăзријăнут (и Бăздриѣнут), Кувăчут, Шикерџѝјта, Чубанѝк, Чăўшут, Гувидăрут, Гăвăзут, Ликăрут, Цăрут, Чипѣп.

3.5. *Други типови*, во нашиот материјал дошле до израз именувањата по етници, по инсекти, по птици, по копнени животни, по јадења, сп.: Мушѝчкăта, Чăпăта, Мѣчкăта, Мишут (глушец), Гўшчирут, Болгурѣс, Алăманут, Влăут, Влахăки, Урўмут.

4. Според структуралната форма прекарите можат да се изделат главно во две групи:

4.1. *Еднокомпонентни*: а) *прости*: Бăјут, Беличут, Вацут, Гѣљу, Пицут и др.; б) *сложени*: Аљубăљу, Сăљабăц, Сăнимăни, Кăрамѝчу, Кăраманѣли, Кирјани, Лăжидѝму, Пăпајани, Ристубѝк, Чипѣп.

4.2. *Двокомпонентни*: Бѣла Цăна, Бели Иван, Крѝви Кѣчу, Крѝви Тѝру.

Според анализата на бројноста на приведените структурални форми на прекарите се отсликува следната состојба: речиси сиот антропонимски материјал го претставуваат простите форми, додека сложените и двокомпонентните структури се јавуваат во многу мал број.

5. Сите прекари, без разлика дали се тие од македонски или од туѓ произлез, се карактеризираат со мошне разнообразна зборообразувачка деривација. Се ползуваат мноштво суфиксални елементи, кои се по происход најмногу хипокористични и кои ја менуваат формата на основното лично име. Ќе се потрудиме да дадеме бегло расчленување преку класификација на зборообразувачките форманти, документирајќи ги со минимум податоци.

5.1. Најобични, најфреквентни и најпродуктивни во говорот на селото Кронцелево се суфиксите: -о, -ко, -чо, -е, -и, -че, -а, -иа, -ок, -ак и -ар. Најголем дел од прекарите претставуваат некогашни галовни имиња, кои во текот на својот историски развојток ја загубиле првобитната емоционална боја и станале неутрални.

Поради тоа што прекарите на крајот од статијата ќе се дадат во речничка форма по азбучен ред со етимолошки толкувања, суфиксацијата тука ќе се документа само со по неколку потврди. Следуваат суфиксите: -о: Пѐју, Гѐшу, Тѐру; -ко: Мѐлку, Пѐтку, Шѐшку; -чо: Дѐмчу, Нѐнчу, Дѐчу; -е: Брѐзе, Кѐпре, Дрѐле; -и: Лѐги, Дѐри, Сѐри; -че: Бѐлчиту, Чѐчиту, Тѐлчиту; -а: Шѐана, Мѐрга, Фѐља; -иа: Аѐијта, Лухѐиата, Шѐфкиа; -ок: Баљѐк, Свиноѐкут, Пѐпкут (< Папокот); -ак: Гулаѐкут, Мушљаѐкут, Пѐтлаѐкут; -ар: Гувидѐарут, Ликѐарут, Увѐарут.

Наставката -и, чија присутност во прекарите е доста честа, а кај личните имиња пак денес и најпродуктивна, во турските пописни дефтери од XV век, во списокот на личните имиња од с. Кронцелево, се среќава само трипати во личното име Димитри. Тоа покажува дека во споменатиот период наставката постоела, но веројатно сè уште во воденските говори не била распространета. Овој морфолошки формант секако бил импортиран во македонскиот од грчкиот (или од ароманскиот) јазик преку засилениот културно-јазичен контакт од XVI век наваму. Се чини дека се добило со отфрлање на крајната грчка сигма Δημήτρης > Димитри, потоа аналогно се проширило и на други лични имиња.

Како повеќебројна група на прекари треба да се споменат и случаите со ∅-суфикс. Тоа е: Цѐрут, Урѐмут, Ваѐут, Таѐут, Паѐут, Мишут и др.

5.2. Интересни се и останатите суфикси, иако малку продуктивни тие создаваат еден прилично долг ред на најразнообразни суфиксални форми на лични имиња, односно на прекари. Тука документираноста е доста ограничена. Не навлегувајќи подробно во семантичката сфера на секој одделен суфикс, ги набележуваме суфиксите со приведување

потврди: -аки: Влаха́ки; -ан: Алџа́нут, Ша́марда́нут, Капида́нут; -анго: Маца́нго; -ас (< -аз): Алимáс; -ач: Кувáчут, Лáска́чут; -аш: Куља́ш; -овит: Слону́вѣтут; -ен: Зилéниут, Ша́рениут; -ер: Гу́шчирут, Џáвалé-рут; -ест: Болгурéс (< Болгурест); -лест: Дамка́лестиут; -ет: Ма́лétут; -ик: Булѣ́к, Чуба́нѣк; -ин: Ба́кари́н; -ич: Белѣ́чут; -ичка: Муши́чката; -ичник (-ишник): Па́лѣчникут; -ка: То́пка́та, Ча́пка; -ила: Ха́рила; -ола: Џиро́ла; -ле: Пи́литу, То́тлиту; -ман: Кулимáн; -ор: До́ктурут; -ула: Јанку́ла; -ур: Булду́рут; -ча: Топчи́јта; -џа: Ба́јџа́та.

6. Најпосле треба да погледнеме на прекарите и од аспект на нивното етничко потекло. Тука нема да ги разграничуваме прекарите поединечно според етничката припадност, туку само ќе нагласиме дека најголемиот дел од репертоарот на прекарите од с. Кронцелево произлегува:

6.1. од македонско потекло (70 случаи).

Но треба да се истакне и фактот дека македонскиот антропонимски ономастикон во текот на илјадагодишниот историски реалитет се збогатил со доста туѓојазични онамастички лексеми; најбројни се, секако, прекарите изведени од христијански лични имиња;

6.2. од грчко-еврејско потекло (46 случаи), кои се толку македонизирани, толку видоизменети што одвај може да им се открие етимолошкиот корен.

Исто така во доволна мера се застапени и прекарите:

6.3. од турско-арапско потекло (30 случаи).

Присуството на туѓојазичните елементи во македонскиот јазик е плод на долговековниот контакт на македонскиот народ со другите народи, особено со грчкиот.

7. Што се однесува до јазичните определувања, ономастичкиот материјал од с. Кронцелево ги носи воденските дијалектни особености. Ќе споменеме само неколку од нив: акцентот е неопределен, подвижен и паѓа на различни слогови од зборот (Слону́вѣтут, Чуба́нѣк, Пи́литу), редукцијата на вокалите а, е, о се одразила речиси во сите свои позиции (Ча́пка́та, Ши́шку, Бе́лчиту), се губи интервокалното в меѓу два вокала (Влаут), во некои позиции л се лабијализира (Болгурéс), но во суфиксални морфеми оваа појава не се одразила, сп. крунцелиц.

8. Од изложеново може да се заклучи дека најголем дел од антропонимскиот материјал произлегува од македонско, доста од грчко, а помалку од турско потекло. Во целокупниот корпус се застапени, главно, прекарите со визуелни, димензионални, квалитативни и социјално-професионални значења. Материјалот документира мошне богата, разнообразна, типично македонска зборообразувачка деривација. Дијалектните црти одразени кај прекарите се вклопуваат во јазичниот систем на воденскиот говор.

Речник на прекарите¹⁰

АЛАМА́НУТ, од тур. Alaman¹¹ 'разбојник, крадец' што доаѓа од гер. Alamannen 'припадник на јужногерманско племе'.

АЛИМА́С, од Алимаз < Јалмаз, тур. yılmaz 'бестрашен'.

АЉУБАЉУ, сложен прекар, а) Аљу, веројатно од Хаљо со губење на х или од тур. al 'ален', румен; б) Баљу, од основата бал-, 'бел', балканизам¹², или видоизменет од коренот бат- < брат; сп. бајо, бато, бајно, бачо.

АРГИ́РУТ, грч. 'αργύριον 'сребро'.

АЌТУ (< Ауто), од грч. збор αὐτός 'тој'. Доселениците од Кавказ наведениот грч. збор го изговарале на старогрчки начин и затоа селаните ги викале аути мн., аутин еднина.

АЦИ, од ЛИ Ацо < Александар, или од некое друго сл. име.

АЦИЈТА, тур. hacı. кај муслиманите оној што ја посетил светата зграда Каба и Мека.

БАБА́ЧКО, веројатно од тур. baba 'татко'. Прек. значи силен, здрав човек, човечиште. Таткото можеби низ очите на децата е виден како голем, јунак човек. Сп. бабаитин 'јунак, човечиште'.

БА́ЧЕ // Ба́чко, од ЛИ Бајко < брат.

БА́ЗРИЈА́НУТ // БА́ЗДРИЃА́НУТ, тур. bazirgân 'трговец'.

БА́ЈУТ, од бај < брат.

БАЈЧИ́ТУ, од ЛИ Бајо < брат.

БАЈЦА́ТА, од ЛИ Вајцо < Бајо.

БАКА́РИН, од бакар + ин. Прекарот означува човек со црвеножолта коса. Тур. bakır.

¹⁰ а) При обработката на прекарите се користени следниве речници: *Речник на македонскиот јазик*, I – III, Скопје 1961–1966; Стефан Илчев, *Речник на личните и фамилените имена у Българите*, София 1969; Милица Грковић, *Речник личних имена код Срба*, Београд (1977); Стефанъ Младеновъ, *Етимологически и правописен речникъ на български книжовенъ езикъ*, София (1941); М. Фасмер, *Этимологический словарь русского языка*, кн. I – IV, Москва 1964–1973; А. Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo 1966; Ismet Smailović, *Muslimanska imena orijentalnog porijekla u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1977; б) Консултирана е уште и нареднава литература: Борис Марков, *Некои особености на презимињата од Битола и Битолско*, Јазичните појави во Битола и Битолско денеска и во минатото, Скопје 1988, стр. 289–295; Петар Хр. Илиевски, *Балкански меѓународни контакти во антропониимијата на зборникот од Миладиновци*, Животот и делото на браќата Миладиновци, Скопје 1984, стр. 257–269; Трајко Стаматоски, *Стар општословенски антропонимски фонд во македонската топонимија*, Реферати на македонските слависти за VIII меѓународен славистички конгрес во Загреб–Љубљана, Скопје 1978, стр. 75–82; Марија Коробар-Белчева, *Етнонимите во функција на антропоними во македонската микротопонимија*, МЈ, Год. XXXVIII–XXXIX, 1987–1988, Скопје 1988, стр. 283–286 како и *Презимињата во селото Богомила*, ЛЗБ, Год. XXX, 1983, стр. 67–73.

¹¹ Душко Алексовски, *Странските зборови во кратовскиот говор*, Скопје 1985, стр. 26.

¹² Петар Хр. Илиевски, *Балканолошки лингвистички студии*, Скопје 1988, стр. 415.

- БАЉОК, прек можеби е образуван од балканизмот бал 'бел' со наставка-та -ок. Сп. го апелативот „баља коза“ во говорот на Кронцелево.
- БАРНУТУТ, од апелативниот збор барнут, значи ситнет тутун што се шмрка преку нос.
- БЕЛА ЦАНА, ЛИ од Стана, Стамена, Александра, или од друго сл. име.
- БЕЛИ ИВАН, придавка + ЛИ.
- БЕЛИУТ, бел.
- БЕЛИЧУТ, од бел + -ич, прек. означува изразито бел човек.
- БЕЉУ, бел + -о со омекнато љ.
- БЕЉЧИТУ, бел + -че.
- БЕЧКУ, веројатно видоизменето од ЛИ Бечо < Беко < Белко, или пак изв. од бечви 'сукнени панталони', да означува човек што носи бечви.
- БИКАРУТ, од тур. bekâr 'неженет, момче'.
- БОДГУРЕС, од болгур + -ест, тур. bûlgur 'толчена пшеница вид јадење'.
- БОСИУТ, прекарот означува бос или сиромав човек.
- БРЕЗЕ, брез + -е, означува нешто бело, бела дамка на челото или на мевот на животно.
- БУЛДУРУТ
- БУЉИК
- БУРАТА, од апел. бура 'силен како бура' или 'дебел како буре'.
- ВАЦУТ, од Вацо < Вани < Иван.
- ВАЧУТ, од Вача < Иван.
- ВИСОКИУТ, од висок.
- ВЛАУТ, од етникот Влав.
- ВЛАХАКИ, од етникот Влах + грч. хипокористичен суфикс -ακης со отпаѓање на сигмата.
- ГАВАЗУТ? од ар.-тур. kavuz, 'телохранител, вооружен чувар на голе-мец'.
- ГАМИЧКАТА, од грч. γάμος 'свадба'.
- ГЕШУ, од ЛИ Георги.
- ГЛУВИУТ, глув.
- ГОГАТА, од ЛИ Георги.
- ГОЉУ, може да значи а) некрстено дете – заштитно име, или пак б) разновидност од ЛИ Георги.

ГУВИДАРУТ, од говедар.

ГУЛАКУТ, може да означува а) гол човек, без алишта на себе, или пак б) беден, сиромав човек.

ГУШИ, од ЛИ Георги.

ГУШЧИРУТ, од гуштер.

ДАМКЉЛЉСТИУТ, од дамка.

ДОКТУРУТ в. ЛИКАРУТ

ДАМЧУ, од ЛИ Дамјан.

ДОРИ, од ЛИ Теодор.

ДОЧУ, од ЛИ Теодор.

ДРИЛЕ,

ДУЦА, женска форма од Дуцо < Дуко, веројатно иде од ром. ЛИ Duṭul.

ЗАЉФУТ, од тур. zaif 'слаб, изнемоштен'.

ЗАБУТ, од заб.

ЗИЛЉНИУТ, од зелен.

ЗУЉУ, од тур. Суљо < Süleyman.

САГАТА, можеби од ЛИ Зага < Загорка, женска форма од ЛИ Загорко.

САЉАБАЌ, ако не е од ономотопејско потекло како интересна повторувана игра на зборовите саља бац без некое конкретно значење, тогаш според Б. Грковиќ би требало да се претпостави дека првиот дел иде од Саља < Захарија, Зафир (стр. 95), а вториот од Бацо < Братислав (стр. 34).

САНИМАЊИ, ако не е од ономотопејско потекло, со оглед на тоа што носителот на овој прекар е когнивно лице, има говорен недостаток, тогаш би требало да е изведен: првиот дел од Зане < Харизан, Захари (Илчев, 209), а вториот од Мано < Емануил (Илчев, 320).

СУРИ, од Зуро < зурџи 'гледа', сури со ококорени очи.

ИЛАНЦИТУ // ИЛАНЦИЈТА, од тур. yanlıs 'лага'.

ЈАНКУЛА, од ЛИ Јанко

ЈАТРОТУ, од грч. ιατρός 'лекар'.

КАПИДАНУТ, од грч. καπετάνιος 'водач'.

КАПИТО, од итал. capito 'разбирам'. (Лицето работело кај некој Италијанец).

КАПРЕ, од влаш. капра, лат. сарга 'коза'.

КАРАЃОЗУТ, лакрдијаш, од тур. karağöz, 'црноок' (кага 'црн' и göz 'око').

- КАРАМАНОЛИ, од тур. кара 'црн' + Маноле < Емануил.
КАРАМИЧУ, од тур. кара 'црн' и ЛИ Мичо < Димитар.
КАРАТА, од тур. кара 'црн'.
КИРЈАНИ, од грч. ЛИ Κύριος + Γιάννης.
КРЌВИ КОЧУ, втората компонента изв. од ЛИ Константин.
КРЌВИУТ, од крив.
КРЌВИ ТЌРУ, од ЛИ Сотир.
КРОТКИУТ // КРОТКУТУ, од кроток.
КУВАЧУТ, од ковач.
КУЛИМАН, од ЛИ Коле + -ман.
КУЛИЧЌК, од ЛИ Коле + -чик.
КУЉАШ, од ЛИ Никола.
КУНДАКУТ, од грч. κοντός 'краток, низок'. (Кундак претставува и дел од пушка).
КУСИ, од кус.
КУТУ, од ЛИ Курто со отпаѓање на р. Тур. kurt 'волк'.
ЛАПЧУ, од ЛИ Лапе. Прекарот означува лаком човек.
ЛАЖИДИМУ, вториот дел иде од Димитар.
ЛАСКАЧУТ, изв. од гл. основа ласк- + -ач.
ЛИКАРУТ, од лекар.
ЛОГИ, од ЛИ Теологи.
ЛУХИАТА, од грч. λοχίας 'водник, подофицер'.
ЉАЉУ, може да биде, а) од перс.-тур. lāle бот. 'лале' или фиг. 'убаво момче'; б) од ЛИ Лаљо < Лазар.
МАЉЕТУТ, изв. од основата на ЛИ Маљо и суфиксот -ет (-ета). Уште во 16 век во некои записи кај личните имиња се јавува суфиксот -ета¹³, на пр. Ѓовчета, Данета и др. Сп. уште: Патета.¹⁴
МАЦАНГО, изв. од ЛИ Мацанко со озвучување на к во г. Мацанко скр. од Матеја.
МАЌИРЧИТУ, од тур. muhacir.
МЕЛАНИА, женска форма, од грч. μελανός 'црн'.

¹³ Георги Георгиевски, *Јазични подновувања во записите и натписите во македонската писменост од 18 век*, Магистерски труд (необјавен), Скопје 1973, стр. 74.

¹⁴ Олга Иванова, *Месните имиња на областа по сливот на Брегалница*, Скопје 1982, стр. 176.

МЕЉУ, од ЛИ Мелетија.

МИЉКУ, од ЛИ Милислав.

МИЦИРАКУТ, изв. од ЛИ Мици + -рак < Димитри. Сп. Митрак.¹⁵

МИШУТ, од апелативот миш 'глушец'.

МУРГА, женска форма од ЛИ Мурго, значи 'црна'.

МУШИЧКАТА, деминутив од мува, означува 'мала жена'.

МУШЉАКУТ, од ЛИ Мушо. Романска форма од тур. *mut* 'среќа, успех'.

НАНЧУ, од ЛИ Нано < Најден.

НАЧУ, од ЛИ Насо < Танас или од друго сл. име.

ОПА, веројатно е од онаматопејско потекло, носителот на прекарот често велел: опа, опа.

ПАЛИЧНИКУТ // ПАЛИШНИКУТ, од апел. паличник, железниот дел од плугот што ја сече земјата при орање.

ПАПАЈАНИ, од грч. *παπᾱς* 'поп' и ЛИ Јани.

ПАПКУТ, од апел. папок.

ПАРАКЛИТУ, веројатно видоизменето од грч. ЛИ Хариклија.

ПАСПАЉАКУТ, од грч. апелатив *πασπάλη* 'ситно брашно'. Сп. го уште зборот *паспаљ* во кратовскиот говор.¹⁶

ПАТКЛАКУТ, од апел. патлак 'пиштол'.

ПАХАЛОТУ, од грч. *παχουλός* 'полничок, дебеличок'.

ПАЦУТ, од ЛИ Пацо < Павел или од тур. *rās* 'чист'.

ПАЧКАТА, од ЛИ Пачо < Павел.

ПАШАЛИЈЧИТУ, од тур. *paşalı* 'човек на пашата'.

ПЕЈУ, од ЛИ Петар.

ПЕТКУ, може да иде од петтиот ден во неделата, од петок¹⁷ или изв. од ЛИ Петар.

ПЕТЛИТУ, од апел. петле.

ПИЛИТУ? од апел. пиле.

ПЕЦИ, од ЛИ Пени < Петар.

ПИНОНДИ (< Пенонди), изв. од ЛИ Пени со нејасна наставка -онди.

¹⁵ Трајко Стаматоски, *Личното име Димитри(-j, -ja) и неговите деривати во македонскиот јазик*, МЈ, Год. XXIII, 1972, стр. 252.

¹⁶ Душко Алексовски, *Странските зборови...*, стр. 17.

¹⁷ Em. Fait, *Vlastní a křestní jména v bulharštině, zvláště v nářečích makedonských*, Věstník českých profesorů 10, Praha 1903, 23.

ПИЦИРЌКУ, од грч. *πιτσιρίκος* 'малечок'.

ПЌЦУТ, можеби од итал. *piccolo* 'мал, малечок'. Сп. го презимето Пицула од Гуменџиско¹⁸; или пак, од ЛИ Пицо < Пито што е изв. од гл. пита – стар народен обичај да пита, да се бара ново, заштитно име за своето дете, ако пред тоа на родителите им умираше децата.

РИСТУБЌК, од ЛИ Ристо со спојување на апел. бик.

РЌДИ, означува човек со ќадрава коса, сп. рудо јagne.

САБРЌА, од тур. *sabgi* 'трпи'.

САРАНДИ, од грч. *σαράντα* 'четириесет'.

СВИНОЌУТ, од гл. свене, загуби свежина, сила.

СИВРИ, од тур. *sivri* 'шилест, остар'.

СЛОНУВЌТУТ, изв. од апел. име слон со придавската наставка -овит.

СМЌЈУ,

ТАПАНАРУТ, од тапан.

ТАПУ, изв. од ЛИ Трпо < Трпан со отпаѓање на р.

ТЕДЧИТУ, скр. од ЛИ Аристотел.

ТАЦУТ, изв. од ЛИ Тани < Цветан, или од Анастас(ија)¹⁹ или од друго сл. име.

ТИМЕЌКУ, од грч. *θεμέλιον* 'основа'.

ТОМЧУ, од ЛИ Томо, грч. *Θωμάς*, еврејски 'близнак'.

ТОПКАТА, 'низок, дебелкав човек'.

ТОПЧЌАТА, значи 'артилерист', од тур. *topçu*.

ТОТЛИТУ, изв. од ЛИ Тоте, Тото < Теодор со вметнување на л.

ТРИТИ, женска форма од грч. реден број, значи 'трета'.

ТУТАЌЛЕ, може да биде, а) од апел. тутале – топкичка од некоја маса, или б) од ЛИ Тотале < Тота < Теодора, со вметнување и во двата случаја на ј.

ЌОКАТА, од тур. *kök* 'корен'.

УВЧАРУТ, од апел. овца.

УРЌМУТ, од тур. *Urum* 'Грк'.

ФАКЌРУТ, од ар.-тур. *fakir* 'сиромав'.

¹⁸ Напис: Дали „А, бре, Македонче“ е на Оцката, Нова Македонија, 4 јули 1990, стр. 10.

¹⁹ Трајко Стаматоски, *Именскиот фонд на Лешочкиот поменик*, МЈ, Год. XXXIV, 1983, стр. 123.

ФАТКАТА, прек. означува лице колку една фатка > фати, зафати.

ФИЉА, скр. од ЛИ Трендафила, Каранфила или од друго сл. име.

ФУДУЛУТ, од ар.-тур. *fodul* 'горделив'.

ФУДУДЧИТУ, дем. од апел. фодул.

ФУЛА, скр. грч. ЛИ *Σταυρούλα* 'Крстана'.

ХАРИЛА, скр. од грч. ЛИ *Χαρίλαος*, *Χαρίλας*, сложено име од 'радост' и 'народ'.

ЦАРУТ, прек. осмислен од именката цар.

ЦИНЦИ, веројатно изв. од етникот Цинцар. Сп. буг. Цинце и Цинцов од цинци-минци подбивно завикување на Цинцар (Илчев, 529).

ЧАКАРУТ, од тур. *şakir* 'светлосив, со светлосиви очи'.

ЧАПАТА, од чапја.

ЧАПКА, образ. од машкиот прекар Чапата со наставката -ка.

ЧАУШУТ, од тур. *şavuş* 'стражар, чувар, подофицер во турската војска'.

ЧАЧА, произволно видоизменување од ЛИ Стојан.

ЧИПОП, изв. со скратување на првиот дел од Чичо и апел. поп.

ЧОНГУЛУТ, од тур. *şangir* 'шум, врева'. Сп. уште во буг. Чонгуров и Чангъров.

ЧОЧИТУ, видоизменето од ЛИ Стефан, Стојан или од друго сл. име.

ЧУБАНИК, од тур. *şoban* 'овчар, пастир'.

ЧУЛАКУТ, од тур. *şolak* 'сакат во рацете'.

ЧУЛЕ, 'човек со мали уши'. Сп. во говорот на с. Кронцелево: чула коза. Според (Илчев, 548) видоизменето од Јачул или друго сл. име; или уште од Шуле, Суле.

ЦАВАЛЕРУУТ, веројатно од апел. кавалер.

ЦЕКАТА, носителот на прекарот зборот дека го изговарал цека.

ЦИРОЛА, 'работел кај некојси Цирола, Италијанец по потекло'.

ЦОГАТА, разновидност од ЛИ Георги.

ЦОЧКАТА, од ЛИ Цоцо < Георги.

ЦОЦУ, изв. од ЛИ Гого < Георги.

ШАМАРДАНУТ,

ШАНА, видоизменето од Анастасија, Александра или Душана.

ШАРКУ, од апел. шара со суфиксот -ко.

ШАШКУ, 'шашлив, кривоок, кривоглед човек'.

ШЕФКИА, од тур. *şevki* 'оној кој копнее, кој сака'.

ШЕЌЕРЌИЈТА, од перс.-тур. *şekerçi* 'шеќер'.

ШИРОЌИУТ, од придавката широк.

ШИШИТУ, од тур. *şişesi* 'шише'.

ШИШКУ, 'полн, шишкав човек'.

ШКОПРЕ, означува скапан човек.

ШТЕЉУ, изв. од Стело < Стерио или од Стело машка форма од Стела 'Свездана'.

ШУЈДЕ, веројатно изв. од Шујо што би идело од стсл. шуи 'лев', 'левак', со нејасна наставка -де. Сп. во југословенската топонимија: Šujica – skupina kuća u selu Zrmanji – Vrelu u Lici (to je, vjerojatno, prezime u toponimnoj funkciji).²⁰

GEORGI GEORGIEVSKI

NICKNAMES IN THE DIALECT OF THE VILLAGE OF KRONCELEVO

(Summary)

The earliest onomastic data on the village of Kroncelevo can be found in the 15th century Turkish of census notebooks. The recorded names of Stojko, Velko, Dobroslav, Brajko etc. are witnesses to the fact that a great deal of the onomasticon's repertoire is typically Macedonian.

The nicknames of the village of Kroncelevo have not been worked out so far. -I is the most common word-formation suffix of the personal names in the current colloquial language of this village (for example, Vani, Peni, Nasi, Goni, etc.). It is considered to be a consequence of Greek-Vlach influence.

The personal human characteristics of the bearers of the nicknames are the basic initiating elements of the name models. Generally speaking, the nicknames contain the following meanings: visual (Belju), dimensional (Kusi), qualitative (Krotkutu) and social and professional (Kuvačut).

Nicknames, both of Macedonian and foreign origin, are quite rich in diverse, typically Macedonian derivation. The most frequent and most productive suffixes are -o (Gešu), -ko (Petku), -čo (Damču), -e (breze), -če (Belčitu), -a (Murga), -ia (Adžijta), -ak (Gulakut) and -ar (Likarut).

The antroponymic material shows that most of the nicknames are of Macedonian origin (70), many of Greek origin (46), while a smaller number are of Turkish origin (30).

The dialectal features reflected in the nicknames fit into the language system of the Voden dialect.

²⁰ Danijel Alerić, *Kategorija desnoga i lijevoga u jugoslovenskoj toponimiji*, Втора југословенска ономастичка конференција, Скопје 1980, стр. 24.

ТРАЈКО СТАМАТОСКИ

ОД ОНИМИЈАТА НА НАХИЈАТА ЕНИЦЕ ВАРДАР
(СПОРЕД ТУРСКИ ПОПИСЕН ДЕФТЕР ОД 1569 ГОДИНА)

Како што кажува и самиот наслов на моево денешно излагање, јас сакам да дадам еден поопшт поглед на онимијата на некогашната Еницевардарска нахија, која во втората половина на XVI век, заедно со Берската нахија, спаѓала во Солунскиот санџак и која го опфаќала и Воден и Воденско.¹ Значи, станува збор за централен регион на онаа пространа територија што ние денеска ја наречуваме Егејска Македонија.

Мое настојување ќе биде да фрлам светлина на онимијата на овој крај општо земено, то ест како на топонимијата (во тие рамки исклучиво на ојконимијата) така и на антропономијата (во тие рамки претежно на личното име), бидејќи само таков материјал главно и нуди дефтерот. Притоа нужно ќе се наметнат и некои споредувања со ваквиот материјал од вардарскиот дел на Македонија, со чијашто онимија нашата ономастичка наука досега во поголем дел и се занимаваше.²

I. Во Еницевардарската нахија е попишано населението од околу 120 села. Природно, во текот на вековите (изминати се нешто повеќе од 4 века) некои села се напуштени а други основани. Меѓутоа, заслужува внимание фактот што добар дел од селата ги зачувале своите имиња до денешен ден во неизменет вид (се разбира, ако го исклучиме преименувањето од страна на грчките власти во релативно поново време). Интересен е уште еден факт: некои села (точно 20) имаат и второ име. Не

¹ Односнава онимија ја извлече од опширниот турски пописен дефтер № 191 од 1569, кој се наоѓа во Главната катастарска управа во Анкара, проф. Методија Соколовски уште во 1976 за потребите на Одделението за ономастика на Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“. Самиот попис е опфатен од листовите 264–361.

² Сп. ги моите прилози *Поглед на македонскиот ономастички систем во петнаесеттиот век и Антропониимијата на Малеш според турски пописен дефтер од 1570 година* – во Македонска ономастика, Скопје 1990, с. 72–94. – Уште и: Марија Коробар-Белчева, *Личните имиња на -слав и -мир во еден турски пописен дефтер од XV век. Македонски јазик, XXVIII* (1977), с. 127–133. – Во поново време оваа граѓа му станала омилено четиво и на Бл. Конески и го инспирирала да се наврати одново на ономастичките истражувања (сп. *Читач на имиња*, с. 9, во неговата книга *Македонски места и имиња*, Скопје 1991).

се тоа преводи на првобитниот назив, туку напoлно различни имиња по етимологија: *Кашикцилер – Судова Илица, Стефанија – Четири Круши, Јаја – Калинци, Свети Илјани – Мечкели*. Значи, станува збор за ново именување. Понекогаш дури егзистираат по две имиња од исто потекло: *Агријанли – Сазли, Ејне Беи – Оруч Обаси или Бошани – Луковица, Голошани – Катунци, Тресино – Суштица* итн. Овој факт ја исклучува можноста едно име да егзистира кај македонското, а друго кај турското, влашкото или друго население. Овдека најверојатно имаме случај на именување од страна на постаро и поново доселено население.

Фондот од 140 имиња (120 села, од кои 20 со по две имиња) дава релативно добри можности за извлекување на релевантни заклучоци.

Ојконимиската слика на Еницевардарската нахија не се разликува посуштествено од онаа што ни е позната за другите краишта на Македонија. И овдека словенскиот слој е доминантен, можеби е нешто помал од 90%, со кој процент обично се оперира кога станува збор за македонскиот терен. Остатокот отпаѓа во помал дел на супстратот, а во значително поголем – на суперстратот, главно поради повеќевековното турско владеење.

Словенскиот слој го карактеризира релативно добра зачуваност на постарите словенски имиња, дури и на некои двокомпонентни: *Гостолуб, Јерославци, Месимер, Радомир, Пребодишта, Хранимир*. Значи, како втори составници се јавуваат: најчестите и најдолго задржаните и во антропонимијата – *-мир/мер* и *-слав*, па *-љуб* и *-буд*. Во други делови на Јужна Македонија се среќаваат сложени имиња и со други втори составници: на пример, *-дал* (сп. с. *Драгодалишта*, Кајларско < ЛИ Драгодал), кој е и инаку многу редок во нашата онимија.

Многу е интересен по својата структура ојконимот *Калорад*. Станува збор всушност за хибридно образување – од грчкото *καλός* 'добар, убав' и словенскиот составник *-рад*. Грчката придавка *καλός* е искористена за сврзување и со друго име: *Калогјурџ* (Дечански хрисовул, XIV век).³ П. Скок приведува и други примери на овој антропоним: *Калоѓуревиќ* и *Калоѓураѓ Гурашевиќ* (Котор, 1454).⁴ Сепак, во овие случаи имаме сложеница со два етимолошки грчки дела, при сè што изведенките *Ѓурѓ* односно *Ѓуре, Ѓураѓ* (: Γεοργιος) не се карактеристични во грчкиот јазик.

За присуството и на други постари словенски имиња, за изведенки од сложени лични имиња, сведочат и ојконимите: *Владово* (: Владо, Владимир – Владислав), *Дедово* (: Дедо, Дедомир – Дедослав), *Дражилово* (: Дражил, Драгомир – Драгослав, па и Дражеслав), *Радулево* (: Радул, Радомир – Радослав) итн.

Се разбира, не се заложени во ојконимијата на Еницевардарско само антропоними. Има тука и ред интересни апелативи: *Каменик* ('каменливо место'), *Копа* ('куп сено', најверојатно метафорично употребеено), *Претор* (: префиксот *пре* + *тор*, кое има повеќе значења – 'трло; пат; речно корито'; последново го претпоставува Вл. Пјанка за ресен-

³ Милица Грковић, *Имена у дечанским хрисовулама*. Нови Сад 1983, с. 182.

⁴ Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb 1971, I, s. 559.

ското село *Претор*⁵, *Пужар* (: Пожар 'изгорено место'; сп. *Опал*, *Палег*, *Пржал* и др. со истото значење), *Слатина* ('извор на солена вода; слаб извор'), *Тресино* (: гл. тресе, сп. *Тресец* и др.), *Трстеник* (: трска, *Rhagnites communis* 'место обраснато со трска') итн. Речиси сиве овие ојконими се познати како микротопоними на широка македонска јазична територија.

Присуството на Турците во овие краишта, природно, оставило траги и во ојконимијата, иако не во мера што би можела да се очекува со оглед на неговото времетраење. Како што сум истакнувал повеќепати, кон преименување Турците пристапувале само во поретки случаи. Кај поголемиот број ојконими од турско потекло станува главно збор за именување на населени места основани од самите нив. Кон затечената топонимија (и ојконимија, и микротопонимија) тие имале толерантен став, што не е баш карактеристика на некои други народи. Да се потсетиме при овој повод само на латинизацијата и германизацијата на словенската топонимија во некои гранични краишта меѓу словенското и несловенското население во Европа (од Истра па до Полска, на пример), па и на грцизацијата на разгледуваната ојконимија што веќе ја споменав.

Кај некои ојконими од турско потекло се препознатливи и наши еквиваленти: *Армудцилар* – *Крушари*, *Кашикцилер* – *Лажичари*, *Кади Кој* – *Кадино Село*. Интересно е што денеска егзистираат исклучиво македонските ликови: *Крушари*, *Лажичари* односно сраснатото *Кадиново* (: *Кадино Село*). Останува само нејасно – кај првите два случаја – кои ликови се постари: дали Турците ги превеле имињата што ги затекле или пак по нивното повлекување тие се заменети со македонски. Без историски потврди во еден подолг временски пресек не може со сигурност да се тврди кој лик е првобитниот. Впечаток е сепак дека Турците извршиле замена на словенските имиња. Македонското население немало секако можност по напуштањето на Турците да изврши преименување, до толку повеќе што по тоа настапува грчкиот фактор кој во оваа насока ќе се покаже далеку поригорозен. Најверојатно е сепак дека двете форми егзистирале напоредно, па со намалувањето на бројот на турското население по Балканските војни надвладаале македонските ликови.

Со јасна турска етимологија се и ојконимите: *Алаѓоз*, *Агријанли*, *Ахарци*, *Ејне Бей*, *Сукутлу*, *Сулукли*, *Чаушли* итн. Тие се јавуваат особено со доселувањето на јурчкото население, кое почнува уште од XVI век. Слични доселенички бранови се познати и во други македонски краишта (Источна Македонија, главно Радовишко). Карактеристично е што сиве овие ојконими денеска не суштествуваат. Заклучокот за оваа појава би можел да биде: исчезнување на селата заедно со напуштањето на населението или пак добивање на нови имиња, односно враќање на првобитните. Исклучок е само ојконимот *Чаушли*, којшто е сега адаптиран од македонското население во *Чаушлиево*!

⁵ Влоѓимјез Пјанка, *Топономастиката на охридско-преспанскиот базен*. Скопје 1970, с. 130. – Бл. Конески, верен на сфаќањето дека најголем дел од имињата на населени места се изведени од лични имиња, и ојконимот *Претор* го изведува од лично име. Потврди за овој свој став наоѓа во нотирањето на името *Претор* во турски пописен дефтер. Поопширно в. во неговата веќе цитирана книга, с. 70.

Грчкото влијание во ојконимијата на Еницевардарско во XVI век било уште послабо. Со грчкиот, па и со предгрчкиот јазик се сврзуваат ојконимите: *Ливадица*, *Тумба*, па *Пископија*, *Стефанија*, *Палеохор* (: Старо Село) и уште некои. Се разбира, овдека не ги сметам ојконимите што имаат во основата некое календарско грчко име, но чијашто структура е чисто словенска: *Лазари*, *Порово*, *Тодорци* и сл. Или пак оние што се и практично имиња на светци: *Свети Илија*, *Свети Јорги*, *Свети Никола*.

Кога сме веќе кај грчкото влијание, во разгледуваната ојконимија посебно внимание буди ојконимот *Јеракар*. Јасно е уште на прв поглед дека овдека станува збор за фонетска промена, односно за новогрчки изговор на *ge > je* (сп. го ојконимот *Свети Јорги* < Георги, Georgios). Следствено, во основата на овој ојконим е лексемата *gerakos* 'јастреб, сокол, *Astur*' односно *gerakarios* то ест 'лице што одгледува соколи за лов, соколар', па името на селото би било професионално. Оваа професија не била баш ретка во минатото. За тоа сведочи и ојконимот *Доганци* – пак во истата нахија, па и *Соколарци* (Кочанско). Турскиот еквивалент на *соколар* – *dogançı* е присутен кај нас во презимето *Доганчески*, познато на широка територија. Уште повеќе, и самата лексема *геракар* е засведочена во презимиња на Македонци – *Геракаров* и *Геракаровски* (Скопје и Битола).

Дистрибуцијата на суфиксите при образувањето на ојконимите е речиси наполно иста како и во други наши краишта. И овдека најпродуктивни во овој поглед се суфиксите:

-ево/-ово – *Бахово*, *Бегиново*, *Безово*, *Владово*, *Дедово*, *Дражилово*, *Дреново*, *Јанаково*, *Липахово*, *Литово*, *Лофчево*, *Порово*, *Радилово*, *Радулово*, *Техово*, *Црнешево*;

-јани/-ени – *Бобирани*, *Бошани*, *Виничани*, *Врбјани*, *Вълкојани*, *Гривени*, *Голошани*, *Јаворани*, *Капињани*, *Кожушани*, *Костурани*, *Кочилани*, *Мавројани*, *Полани*, *Ушлани*, *Фуштани*; мошне е интересно и указателно при овој суфикс надвладувањето на неговата форма на -(j)ани (само еден пример е со формата на -ени: *Гривени*) и целосното отсуство на постарите форми на -јане/-ене;

-ино – *Брахино*, *Корино*, *Саракино*, *Струпино*, *Тресино*, *Чанино*;

-иште/-ишта: *Вăдришта*, *Вълчишта*, *Живаништа*, *Пребодиште*, *Страишта*; и овдека надвладува формата -ишта над -иште;

-ци – *Јерославци*, *Лугунци*, *Тодорци*, *Треполци*; нема проширување на наставката со -ев/-ов (на пример: *Тодоровци*), туку -ци се додава веднаш на основниот оним;

-ица – *Виштица*, *Ливадица*;

-ик – *Каменик*, *Трстеник*;

-ско: *Зборцко*, *Коњско* итн. Бл. Конески смета дека ојконимиве на -ско (во *Карацова* и *Сăботско*), како и ред други ојконими со оваа наставка, се изведени од лични имиња (?).⁶

⁶ Блаже Конески, *Ibid.*, с. 68.

Забележани се и петнаесетина двокомпонентни ојконими. Карактеристика на овој топонимски тип е тоа што една од компонентите, општо земено, обично е придавка, и тоа најчесто со диференцијална функција: *голем – мал, горни – долни, стар – нов* итн. Во разгледуваната ојконимија само еден случај е таков: *Големо и Мало Ошани*. Другите егзистираат изолирано или пак нивните парници се загубени или се наоѓаат во други региони: *Долно* (нема – Горно) *Радулево*, *Голем* (нема – Мал) *Северин*. Во некои случаи и не мора воопшто да се претпоставува суштествување на парник: *Бела Вода*, *Бела Црква*, *Голема Река*, *Мал Манастир*, *Стари Бор* итн.

На два ојконима од Ениџевардарската нахија би сакал посебно да се задржам. И тоа не поради нивната етимологија, којашто – ќе кажам веднаш – е прозирна, туку од други причини. Станува збор за ојконимите *Хранислав* и *Пребодиште*.

Структурата и етимологијата на ојконимот *Хранислав* се наполно јасни. Станува збор за старо општословенско ЛИ *Хранислав* + суфиксот *-јъ* и значење 'Храниславово село'. Денеска, меѓутоа, во Воденско има село *Раниславци*, значи пак со ЛИ *Хранислав* во основата + суфиксот *-ци*, па се поставува природно прашањето за нивната поврзаност. Дали станува збор за исто село, дали турскиот попишувач го испуштил евентуално завршокот *-ци*? Во последнава претпоставка не би верувал од едноставната причина што се запишани, како што веќе видовме, и други ојконими со овој суфикс, т.е. попишувачот не го изоставил.

Што се однесува до ојконимите со суфиксите *-ци*, *-овци*, *-инци* и др. во науката е изградено становиштето (колку што ми е мене познато, најпрвин од големиот полски ономастичар Витолд Ташицки, па преземено од неговиот ученик Ладислав Лубаш и др.) дека тие имаат две значења: етничко и патронимичко. Какво ќе биде значењето во нашиов пример? Анализирајќи голем број наши ојконими со овие суфикси, Љ. Станковска доаѓа сосема правилно до заклучок дека „не можеме секогаш да бидеме сигурни“ за какво значење станува збор главно „поради оскудноста на историските податоци за нивното настанување“.⁷

За среќа, во нашиов пример историските податоци се присутни (постоеело село *Хранислав*), па можеме да сметаме со голема сигурност, ако не и апсолутна, дека *Раниславци* е етничко име и дека има значење 'жители дојдени, преселени од селото *Хранислав*', а не патронимичко 'припадници на фамилијата на *Хранислав*'. Значи, патот на ојконимот *Раниславци* бил: ЛИ *Хранислав* + суфиксот *-јъ* и значење 'Храниславово село' + суфиксот *-ци* и значење 'жители дојдени од селото *Хранислав*'. Истиот пат го имаат уште два ојконима во Ениџевардарско: веќе споменатиот *Јеракар* (подоцна: *Геракарци*) и *Драгоман* (подоцна: *Драгоманци*).

И структурата и етимологијата на ојконимот *Пребодиште* би требало да се јасни. Тргувам од тоа дека станува збор пак за старо општословенско име **Прѣбѣдъ* + *-иште*. Ј. Заимов бележи ЛИ *Прѣбѣдъ*

⁷ Љубица Станковска, *Македонскиот топонимски систем до XVI век*. Докторска дисертација (ракопис). Скопје 1983, с. 525.

‘които да пребъде, да живее долго’ а неговата појава ја сврзува дури со VII век.⁸ Мене ми е тешко прифатлив рефлексот о на носовката ж. Претпоставувам дека денешниот изговор *Пребѣдиште* бил во употреба и во XVI век, во времето на пописот. Зошто е предаден овој ојконим како *Пребодиште*: грешка ли е (ако е воопшто грешка!) на информаторот, на попишувачот или пак на приредувачот (со оглед на арапското писмо како консонантско)? Меѓутоа, има други ојконими предадени со темен вокал: *Вѣдришта*, *Вѣлчишта*. Дали е можно во овој ојконим да се допираат различни замени на ж, како што одамна покажа Бл. Конески на примерот на ојконимот *Збажди* (*Збѣжди*, *Збажди*) во Струшко⁹ или пак станува збор за народно преосмислување (и денеска има жители на Скопје и на некои скопскоцрногорски села што ојконимот *Побужје* < ЛИ *Побѣдъ* го изговараат како *Побожје*)?

II. Што се однесува до антропонимијата, доволно е за ваков повод да се погледа само пописот на населението во самиот град Ениџе Вардар, па да се изведат извесни релевантни заклучоци.

Најпрво, системот е двочлен: име + татково име без филијација – *Стојо Мелко*, што значи дека е применет системот познат кај Турците и други народи на Ориентот. Впрочем, ваква е практиката и во другите турски пописни дефтери, со исклучок на оној за населението во Велес во XV век во кој е дадено само личното име на попишаниот.¹⁰ Отсуствуваат, барем во овој случај, примери од типот: *Петко син на Пројо*, *Трајко во куќата на Тодор* и сл.

Многу често како додатна определба кон личното име место татковото име стои занимањето. Во градот Ениџе Вардар (само од едно маало) се регистрирани овие занимања (по азбучен ред): *Пројо Арабаџија*, *Јане Бозаџија*, *Геро Бојаџија*, *Столе Бостанџија*, *Петре Железар*, *Димо Кујумџија*, *Пејо Папуџија*, *Турко Самарџија*, *Геро Сапунџија*, *Толе Терџија*, *Саво Халац* (: тур. hallac, -ci ‘дрндар, стивасувач’, сп. ги современите презимиња *Алачев(ски)*, *Алачов*, *Алачки* и др.), *Манко Шапкар*. Дел од овие определби се забележани и во Воден, а меѓу нив и повеќе други: *Воденичар*, *Готвач*, *Јасакчи*, *Казанџија*, *Касап*, *Кепеџи*, *Пашмакчи*, *Свилар* (*ипекчи*). Како што се гледа, поголемиот дел од овие занимања се изведени со турските наставки -ci, ci, а помал дел и со нашите -ар и -ач: *Воденичар*, *Готвач*, *Железар*, *Свилар*, *Шапкар*. Македонските примери, земени во вакво опкружување, не можат секако да се подведат под категоријата лични имиња на -ар и -ач. Имајќи ја предвид продуктивноста на наставката -ар и во антропонимијата, Бл. Конески со право укажува дека не треба во секој антропоним изведен со неа да се гледа значењето ‘вршител на дејство’.¹¹ Јас би заклучил сепак вака: секако ‘првостепено’ не, но да се има секогаш предвид и фактот дека занимањето е рана додатна определба кон името, што и придонело за неговата голема застапеност во презимињата. Но, за ова поопширно на друго место.

⁸ Йордан Заимов, *Български именник*. София 1988, с. 182.

⁹ Блаже Конески, *Побѣжда – Побужда*. Македонски јазик, II (1951), 9–10, с. 218.

¹⁰ Трајко Стаматоски, *Македонска ономастика*. Скопје 1990, с. 74.

¹¹ Блаже Конески, *Македонски места*. . . с. 25, 27, 36.

Друга карактеристика на именската формула во оваа нахија е не баш ретката употреба на две различни хипокористични односно изведени форми (како лично и како татково име) од едно основно име при означувањето на едно лице: *Јован Јани* (: Јован), *Ниче Никле* (: Никола), *Пројо Продан* (: Продан). Ова сведочи дека уште многу рано е проширен хипокористичниот фонд, особено на пофреквентните основни имиња. На тој начин се постига подобра динстинкција и се избегнува ономастичката ентропија. И денеска во одделни помали населени места, лица со исто основно име се распознаваат подобро само со употребата на различна хипокористична форма: еден е *Гацо*, друг *Гале*, трет *Гашо* итн. (: Гаврил).

Што се однесува до репертоарот на ЛИ можат да се извлечат следните заклучоци:

Прво, народните имиња се сè уште добро застапени: *Божидар* и *Бојо*, *Владо*, *Продан*, *Пројо* и *Пројче*, *Рајко*, *Рале* и *Дојчин*, *Стамо*, *Стајо* и *Стано*, *Стојо* и *Столе* итн. Интересно е што речиси напивно отсутствуют двочлените имиња, дури и тие на *-мир* и *-слав* кои инаку најдолго од ваквите се имаат задржано на македонската територија. А видовме веќе дека се тие добро зачувани во ојконимијата. Примерот *Божидар* може да се толкува и како буквален превод на *Теодор*.

Второ, календарските (црковните или христијанските, како што уште се наречуваат) лични имиња се богато застапени. Впрочем, како и во другите наши краишта. Ако нивната застапеност овдека можеби е и нешто понагласена, тоа е разбирливо. Во овие простори контактот со грчкото население е многу непосреден.

Трето, суфиксалниот репертоар е истиот оној што го знаеме од пописните дефтери на други краишта. Нормално, најпродуктивни се суфиксите *-е*, *-о*, проширени и со елементите *л*, *ц*, *ч*, *ш*: *Толе*, *Мице*, *Пројче*, *Боше*, потоа *-ко*: *Ташко* итн. Очекувано, поголема застапеност бележат суфиксите: *-ула* – *Димкула*, *Станула*, *-ули* – *Стамули*, па и грчкиот деминутивен *-аки* – *Ангелаки*, *Тодораки*. Тие се должат на грчкото влијание, но и на присуството на влашко население (Мегленско, на пример).

Четврто, се знае дека во турските пописни дефтери не се запишуваат женските лица, со исклучок на вдовиците. И покрај скудниот материјал од оваа област може да се заклучи дека во најголем број случаи женските имиња се всушност парници на соодветните машки имиња: *Димитра* – *Димитри*, *Стојна* – *Стојан*, *Тодора* – *Тодор*.

Во дефтеров вдовиците се забележуваат тројачко: прво, вдовица *Ѓула*, *Кала*, *Проја*; второ, вдовица (жена на) *Бојо*, *Генчо*, *Михо* (с. *Липахово*) и трето, вдовица *Петковица*, *Минчовица* (с. *К-т-л-ич*), што претставува всушност именување по мажот (андроним). Оваа појава е зачувана и досега кај нас, иако статусот на жената во општеството корени-то е изменет. Со еден збор, нема цврсто изграден модел на запишување на вдовиците. Кај Србите се забележани и примери од видот: вдовица *Марија*, жена на *Радоња*, со синот *Вукодраг*.¹² Значи, формулата за бе-

¹² Драган Богосављевић, *Женска лична имена у турским дефтерима Србије, Црне Горе и Херцеговине (XV–XVI век)*. Ономатолошки прилози, XI (1990), с. 50.

лежење на вдовиците е различна, то ест нема цврсто изграден, единствен, стандарден модел.

Инаку, познато е во ономастиката дека кај одделни народи жените се означувани и на друг начин – по името на синот или некој друг поистакнат член на семејството само за да се избегне употребата на нивното вистинско име.

Само уште еден општ заклучок.

Во ономастиката е позната вистината дека секое подрачје, па и помало населено место, има свои специфичности во именувањето. Такви специфичности нормално има и онимискиот систем на Еницевардарско. Општите карактеристики на именувањето во ова подрачје во XVI век, меѓутоа, се речиси исти со тие во други македонски региони. На тој начин онимијата на Еницевардарско, сфатено според разгледувањив дефтер, влегува природно во целокупноста на македонското именување и чини со него целосно единство.

TRAJKO STAMATOSKI

FROM THE ONYMIE OF THE ENIDŽE VARDAR REGION

(According to the Turkish census notebook of 1569)

(Summary)

The text throws light on the onymie of the central region of Southern Macedonia – the Enidže and Voden areas. From the field of toponymy only the oikonymie of the region is considered, because the notebook provides only that kind of material, while from antroponymy – mainly the personal names. The notebook provides material from about 120 villages, which is quite sufficient for relevant conclusions to be drawn.

Although more than four centuries have passed since the census, a great many of the villages have preserved their names without any changes (if, of course, we except the changes made by the Greek authorities in a relatively recent period). The fact that exactly twenty villages also have a second name, sometimes even of the same origin, deserves attention: *Kašikdžiler* – *Surova Iidža*, *Bošani* – *Lukovica*. Further more the considerable presence of old Slavonic names, even some with two components, characterises the Slavonic layer: *Gostolub*, *Jeroslavci*, *Mesimer*, etc. The hybrid formation is also interesting. Naturally, there is evidence of numerous interesting common nouns in the oikonymie: *Kamenik*, *Kopa*, *Pretor*, *Pužar*, (: *Požar*), *Slatina*, *Tresino*, etc. There are many reasons for dealing particularly with the examples *Hranislav* and *Prebodište*.

The nominal formula is often affected by the profession as an additional determinant to the personal name: *Projo Arabadžija*, *Gero Bojadžija*, *Tole Terzija*, while quite often two different forms (both the personal and the father's name) are used to denote one person: *Jovan Jani*, *Niče Nikle* (*Nikola*), *Projo Prodan*.

The general conclusion drawn is that the characteristics of the names in this region are almost the same as those in the other Macedonian regions, and thus fit naturally into Macedonian naming overall and form an entity with it.

ЉУБИЦА СТАНКОВСКА

ТОПОНИМИСКИ ВАРИЈАЦИИ ВО КОСТУРСКО-ЛЕРИНСКАТА ОБЛАСТ

Писмените потврди за името на селото *Добротишта* (Леринско) датираат од XV век. Неговото име за првпат е регистрирано во турскиот опширен пописен дефтер бр. 16 од 1481 година во кој ојконимот е запишан со формата *Добродишта*.¹ Во истиот облик името на селото е забележено и во турските опширни пописни дефтери бр. 235 од 1545 и бр. 182 од 1568 година.² Подоцна, со обликот *Дроботища* ојконимот е употребен од В. К'нчов во неговата работа за етнографијата на Македонија³, а во научната студија „Јужна Македонија“ Б. Милоевиќ името на селото го предава со формата *Дробетишта*, а во фуснота се вели дека на карта неговото име се бележи како *Добротиште*.⁴ Во воено-географската карта од 1900 година името на селото е одбележано во обликот *Дробитишта*⁵, а М. Фасмер во неговата работа за словенските топоними во Грција ојконимот го бележи како *Дроп'лимота*.⁶ Месното население ја употребува формата *Дробитишча*.

Ојконимот *Добротишта* Ј. Заимов го подредува во патронимичните имиња образувани со суфискот *-ишта* (< *-itj-), а неговата основа ја изведува од личното име *Доброта*.⁷ При разгледувањето на личните имиња заложени во ојконимите во леринско-костурскиот регион, М. Коробар-Белчева, која за примарно име на селото го зема обликот *Дробитишта* или *Дроботишта*, основата на името на селото ја изведува од личното име **Дробита*, **Дробота* кое го поврзува со основата *дроб-* и

¹ Методија Соколоски, *Турски документи за историјата на македонскиот народ*, опширни пописни дефтери од XV век, т. II, Скопје, 1973, стр. 457.

² Методија Соколоски, *Лерин и Леринско во XV и XVI век*, Годишен зборник на Филозофскиот факултет на Универзитетот во Скопје, кн. 3 (30), Скопје 1978, стр. 235.

³ В. К'нчов, *Македонија, етнографија и статистика*, София 1900, стр. 442.

⁴ Боривоје Милојевиќ, *Јужна Македонија*, Српски етнографски зборник, кн. XXI, Београд 1921, стр. 16.

⁵ *Generalstabskarten, 39°41' Monastir*, Wien 1900.

⁶ М. Vasmer, *Die Slaven in Griechenland*, Berlin 1941, стр. 191.

⁷ J. Zaimov, *Die bulgarischen Ortsnamen auf *-ist- aus *-itj- und ihre Bedeutung für die Siedlungsgeschichte der Bulgaren in der Balkanländern*, Балканско езикознание, IX, 2, София 1965, стр. 73.

укажува дека личното име *Дробота* е изведено од сложеното име *Дробемир* регистрирано во полската антропонимија.⁸

Според нашето мислење, примарниот облик на името на селото треба да биде *Добротишта* на што упатуваат и потврдените форми на името во турските пишани извори во кои е очигледна грешката на пишувачот кој место *Добротишта* забележал *Добродишта*.

Името на селото *Добротишта* за нас претставува посесивно топонимско образување. Тоа претставува елиптично име добиено од постара атрибуциска синтагма **Добротишта (Въсь)* чијашто придавска компонента е образувана од патронимиското име **Добротиштъ* со посесивниот придавски суфикс *-ъ* (< **-os*), односно од неговата мека варијанта *-ъ* во формата за женски род *-а*. Патронимиското име **Добротиштъ* претставува антропонимиска форма добиена од постара придавска синтагма **Добротъ (син)* чијашто атрибуциска компонента е образувана од личното име *Дробота* со посесивниот придавски суфикс *-ъ*, а потоа, по отпаѓањето на именскиот член од синтагмата, е извршена супстантивизација со именскиот суфикс *-иштъ* < **-itjo*. Личното име *Дробота*, коешто се наоѓа во основата на патронимот **Добротиштъ*, односно на ојконимот *Добротишта*, е образувано од хипокористичното име *Добро*, добиено од сложените антропоними *Добромир*, *Доброслав* и сл., со деминутивниот антропонимиски суфикс *-т*, а потоа, по губењето на неговата функционалност, суфиксот *-т* е проширен со хипокористичниот суфикс *-а*.⁹ Личното име *Дробота* се наоѓа и во основата на ојконимот *Добротино* (село во Кавадаречко). Во нашата антропонимија личното име *Дробота* е регистрирано во IX век: *Δοβρωτ(ας)*, а познати се и неговите деривати *Добротан*, забележено во XV век, и *Добротин*.

Макротопонимот *Корешта*, област северозападно од градот Костур, се споменува во грамотата на византискиот император Василиј II за правата на Охридската архиепископија од 1019 година во која стои: *τὴν Καστορίαν, εἰς τὸν Κούρεων*¹⁰. Подоцна овој макротопоним е забележен од В. К'нчов со формата *Кореца*.¹¹ Месното население оваа област ја именува како *Корешча*, а многу поретко се употребува варијантата *Курешча*, којашто е резултат на извршената редукција на вокалот *о* во *у*.

За потеклото на името *Корешта* се искажани, главно, две мислења. Тргувајќи од грчката форма *Κούρεστον*, Ј. Заимов основата на името *Корешта* ја изведува од стсл. *кѹрат-* од *кѹръ* 'петел' и со право макротопонимот *Корешта* го подредува во посесивните топонимиски образувања со придавскиот суфикс *-јъ*.¹²

Поопстојно објаснување на овој макротопоним направил М. Аргировски којшто го застапува гледиштето дека името *Корешта* е поврзано со името на старата македонска област *Ореџта*, па името *Корешта* го

⁸ Марија Коробар-Белчева, *Личните имиња заложени во ојконимите на Леринско-костурскиот регион*, Македонски јазик, год. XXXVI-XXXVII, Скопје 1986, стр. 292.

⁹ Радосав Бошковић, *Одабрани чланци и расправе*, Титоград 1978, стр. 443.

¹⁰ Йордан Иванов, *Български старини из Македонија*, София 1970, стр. 551.

¹¹ В. К'нчов, *op. cit.*, стр. 265.

¹² Йордан Заимов, *Български географски имена с -јъ*, София 1973, стр. 119.

изведува од *Орест со суфиксот -ја така што ја добива непотврдената форма *Орешта. За почетниот консонант к- во името *Корешта* М. Аргировски смета дека тука „станува збор за една дијахрониска појава, за дублети во прасловенскиот јазик, во конкретниов случај за појавата на преформантот (префиксот) к-“ и како поткрепа на својата хипотеза дава примери од типот на прасл. *kost : *ost, како и топонимски паралели на релацијата *костр* : *остр* како што се топонимите *Кострец*, *Кострен* : *Острец*, *Острен*.¹³

Поаѓајќи од обликот на името *Корешта*, ние сметаме дека овој макротопоним претставува посесивно топонимско образување во чија што основа се крие старото лично име *Корета*, а при неговото образување, како што веќе истакнавме, учествува посесивниот придавски суфикс -јъ во формата за женски род -ја. На јужнословенскиот терен антропонимот *Корета* го среќаваме и во основата на ојконимот *Коретино*, документирано во грамотата на кралот Милутин од околу 1321 година на манастирот Грачаница¹⁴ (денес село *Коретин* кај Гнилане во Србија). Личното име *Корета* претставува хипокористично образување деривувано со помош на деминутивниот суфикс -т од хипокористикот *Коре*, изведен од некое исчезнато сложено лично име од типот на *Корибуд*, *Корислав* и сл., а потоа суфиксот -т е проширен со хипокористичниот суфикс -а. Во првиот дел од сложените антропоними *Корибуд*, *Корислав*, кои се потврдени во руската антропонија¹⁵, е употребена императивната форма од стсл. гл. *корити* 'кори', чиешто првобитно значење е 'да се постигне нешто со војување, со битка'.¹⁶ Во македонската антропонија хипокористичното име *Коре* е документирано во словенски писмени споменици од XVII–XVIII век, а познати се и голем број деривати кои се изведени од ова име со различни антропонимски суфикси: *Кореш*, регистрирано во XIV век, *Корале*, *Кордил*, *Кордун*, *Корица*, *Корко*, *Коркут*, документирани во XV век, *Корне*, *Корун*, регистрирани во XVI век, *Кордо*, *Корунче*, регистрирани во XIX век. На јужнословенскиот јазичен терен лични имиња образувани со компонентата *кори-* се присутни и во српскиот: *Корач*, *Кореша*, *Корина*, *Корко*, и во бугарскиот јазик: *Коре*, *Корил*, *Кориш*, *Коришко*, *Коркин*, *Корко*, *Корне*, *Корно*, *Коро*, *Корој*, *Корол*, *Корош*, *Корто*, *Корул*.¹⁷

Името на селото *Ошчима* (Леринско) за првпат се споменува во турските пишани извори од XVI век. Така, во трускиот пописен дефтер бр. 479 од 1569 година овој ојконим е регистриран со формата *Оштима*.¹⁸ Во воено-географската карта од 1900 година името на селото е

¹³ Мито Аргировски, *За етимологијата на Корешта*, *Onomastica Jugoslavica*, 6, Zagreb 1976, стр. 112–113.

¹⁴ Гласник Скопског научног друштва, III, Скопје 1930, стр. 131.

¹⁵ М. Морозкинъ, *Славянский именословъ или собраніе славянскихъ личныхъ именъ*, Санктпетербургъ 1867, стр. 102.

¹⁶ Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knj., II, Zagreb 1972, стр. 155–156.

¹⁷ Милица Грковић, *Речник личних имена код Срба*, Београд 1977, стр. 113; Йордан Заимов, *Български именик*, София 1988, стр. 124–125.

¹⁸ Методија Соколоски, *Костур и Костурско во XVI век*, Прилози на МАНУ, X, 1 – Одделение за општествени науки, Скопје 1979, стр. 98.

забележано како *Oštima*, а во студијата на М. Фасмер ојконимот е предаден со грчката форма **Оштица*.¹⁹ В. К'нчов името на селото го бележи во обликот *Ошчима*.²⁰ Неговата дијалектна форма е *Ошчима*.

Ојконимот претставува посесивно топонимско образување кое е добиено од постара синтагматска форма **Хоштима* (*Вьсь*) чијашто придавска компонента е образувана од личното име *Хоштим* со посесивниот придавски суфикс -ъ во формата за женски род -а. Личното име *Хоштим* може да претставува дериват изведен од хипокористикот *Хошт* од *Хот* + -јъ од сложените антропоними *Хотимир*, *Хотислав* и сл. со антропонимскиот суфикс -им или пак претставува скратено име од сложеното лично име *Хоштимир* кое е регистрирано во именикот на лични имиња подготвен од Ј. Заимов.²¹ Инаку, суфиксот -им е непродуктивен деривациски елемент и неговото присуство во антропонимскиот систем на словенските јазици е доста ограничено: пол. *Borzym*, *Cieszym*, *Muślim*, *Radzim*, чеш. *Blažim*, **Čitim*, **Hořim*, **Tuším*, **Vlašim*. Овој суфикс како антропонимски зборообразувачки елемент настанал кај старите лични имиња од типот на *Будим* < *Будимир*, *Велим* < *Велимир*, *Десим* < *Десимир*, *Радим* < *Радимир*, *Хотим* < *Хотимир* на тој начин што по пат на перинтеграција се изделил како суфикс -им кој потоа почнал да се додава и на други скратени или деривувани лични имиња. Во нашата топонимија се среќаваат и други ојконими во чијашто основа се наоѓаат лични имиња образувани со овој суфикс. Така, на пример, во основата на името на селото *Бутим* (Драмско) се наоѓа личното име *Бутим*, во основата на името на селото *Бучим* (Штипско) се крие личното име *Бучим*, во основата на ојконимот *Обидим* (Неврокопско) лежи личното име *Обидим*, а во основата на ојконимот *Тушим* (Гевгелиско) се наоѓа личното име *Тушим*.

Името на селото *Поздивишта* (Костурско) е документирано во турските опширни пописни дефтери бр. 424 од 1530 и од 1545 и бр. 479 од 1569 година каде ојконимот е регистриран во формата *Поздивишта*.²² Во поново време ојконимот е забележен од В. К'нчов во обликот *Поздивишча*²³ како што го именува името на селото и месното население.

За потеклото на ојконимот *Поздивишта* свое мислење изнесе Ј. Заимов, кој при неговото објаснување поаѓа од постара непотврдена форма на името **Поздевиште* кое, според него, е образувано од личното име *Позде* со суфиксот -евиште и го определи како топоним со патронимско значење.²⁴

Од структурна гледна точка и овој ојконим, според нас, може да го подредиме во посесивните топонимски образувања. Имено, во неговата основа се крие личното име *Поздивит* коешто претставува сложено име и му припаѓа на најстариот словенски антропонимски слој. Личното име *Поздивит* е образувано од префиксот *по-*, од компонентата

¹⁹ М. Vasmer, *op. cit.*, стр. 194.

²⁰ В. К'нчов, *op. cit.*, стр. 265.

²¹ Ѓордан Заимов, *Български именик*, София 1988, стр. 233.

²² Методија Соколоски, *Костур и Костурско во XVI век*, Прилози на МАНУ, X, 1 – Одделение за општествени науки, Скопје 1979, стр. 98.

²³ В. К'нчов, *op. cit.*, стр. 265.

²⁴ Ј. Zaimov, *op. cit.*, стр. 56.

-зди- од императивната форма од стсл. гл. *здати* со значење 'постави, темели, поддржи' и од компонентата -вит од општословенската именка **vītъ* со значење 'господин, моќник'. Во чешката антропонимија е познат антропонимот *Pozděrad*, а во полскиот антропонимски фонд се среќава личното име *Zdziewit*²⁵. Лични имиња изведени од основата *позд-* се познати во полскиот, чешкиот и рускиот антропонимски систем: пол. *Pozdek*, *Pozdziech*, чеш. *Pozden*, *Pozdík*, *Poznap*, рус. *Поздѣй*, *Поздѣйко*.²⁶ Во нашата антропонимија е зачувано личното име *Поздеш* кое се наоѓа во ојконимот *Поздешев*, денес село *Поешево* (Битолско). Во антропонимијата на словенските јазици компонентата -вит/вит- се употребува како составен дел на стари сложени лични имиња како што се антропонимите: хрв. *Dobrovit*, *Dragovit*, *Draževit*, *Vitimir*, чеш. *Dobrovít*, *Gostivít*, *Semovít*, пол. *Dobrowit*, *Gosciwit*, *Witosław*, словен. *Vitemir*, *Vitogoj*, буг. *Витомир*.²⁷ Во македонскиот топонимски систем се среќаваат исто така лични имиња кои во себе ја содржат компонентата -вит/вит-. Личното име *Витомир* се наоѓа во основата на ојконимот *Витомирци* (село во Скопско), регистрирано во XV век, личното име *Радовит* се наоѓа во основата на ојконимот *Радовишти* (денес градот Радовиш), регистрирано во XI век, а личното име *Мажовит* лежи во основата на ојконимот *Мажучишта* (село во Прилепско).

Оттука произлегува дека ојконимот *Поздивишта* претставува елиптично име добиено од постара атрибуциска синтагма **Поздивишта (Вьсь)*, а нејзината придавска компонента е образувана од личното име *Поздивит* со посесивниот придавски суфикс -јъ во формата за женски род -ја.

Името на селото *Сетома*, кое се наоѓа северно од градот Костур, е документирано во турските пишани извори од XV век. Во турскиот опширен пописен дефтер бр. 237 кој датира од пред 1445 година во Костурскиот вилает е регистрирано Село *Сатома* чиешто име е запишано како *С-а-т-о-м*, а во турскиот пописен дефтер бр. 424 од 1530 и од 1545 година името на селото е забележено како *С-т-о-м-и*.²⁸ Во воено-географската карта од 1900 година ојконимот е обележен со формата *Сетома*, а кај В. К'нчов името на селото е регистрирано во обликот *Сетџмо (Сотома)*.²⁹ Месното население своето село го именува како *Сетома*.

Ојконимот *Сетома* претставува посесивна топонимиска формација добиена од првобитна придавска синтагма **Сетома (Вьсь)* чијшто придавски член е образуван со посесивниот придавски суфикс -ъ во формата за женски род -а. Во основата на името *Сетома* се наоѓа личното име *Сетом* коешто е изведено од хипокористичното име *Сето* со антро-

²⁵ Jan Svoboda, *Staročeská osobní jména a naše příjmení*, Praha 1964, стр. 96.

²⁶ Maria Malec, *Staropolskie skrócone nazwy osobowe od imion dwuczłonowych*, Warszawa - Kraków 1982, стр. 72; М. Морошкинъ, *op. cit.*, стр. 152-153.

²⁷ Jan Svoboda, *op. cit.*, стр. 95; Милица Грковић, *op. cit.*, стр. 142, 166; Mate Šimundić, *Nepoznata hrvatska osobna imena s kraja XI stoljeća*, Onomastica Jugoslavica, vol. 9, Zagreb 1982, стр. 278.

²⁸ Методија Соколоски, *Турски документи за историјата на македонскиот народ, опширни пописни дефтери од XV век*, т. II, Скопје 1973, стр. 119.

²⁹ В. К'нчов, *op. cit.*, стр. 265.

понимискиот суфикс -ом добиен по пат на перинтеграција од скратените лични имиња од типот на *Добром* од *Добромир*, *Радам* од *Радомир*. Во македонската топонимија се среќаваат личните имиња *Витом*, *Драгом*, *Житом* кои се наоѓаат во основите на ојконимите *Витома* (село во областа Мокра, Албанија), *Драгоми* (село во областа Епир, Грција), *Житом* (село во Бератско, Албанија). Инаку, хипокористикот *Сето* е образуван со хипокористичниот суфикс -о од антропонимот *Сетислав* или пак е изведено од антропонимот *Светозар*. Личното име *Сетислав* е двочлено сложено име составено од компонентата *сети-*, императивна форма од стсл. гл. *сѣтити* (сѣ) 'се сети', и именката *мир*. Во полската антропонимија се среќава личното име *Sieciesław* и неговите деривати *Sieciech*, *Sieciej*, *Sieciesz*, *Sietko*.³⁰ Во топонимијата на нашиот јазичен терен се потврдени и други лични имиња образувани од личното име *Сето*. Така, во основата на името на селото *Сетоле* (Тетовско) се наоѓа личното име *Сетол* образувано со антропонимискиот суфикс -ол, а основата на ојконимот *Сетина* (село во Леринско), чиешто име е регистрирано во споменатата грамота на Василиј II од 1019 година во обликот *την Σετίνην*³¹, може да се изведе од личното име *Сетин* образувано со антропонимискиот суфикс -ин.

Името на селото *Фотиништа* (Костурско) за прв пат се споменува во турските пишани извори од XV век. Така, во опширниот пописен дефтер бр. 237 од пред 1445 година за вилаетот Калоња името на селото е запишано со формата *Х-т-у-н-и-ш-т-а*³². Потоа, неговото име го среќаваме во опширниот пописен дефтер бр. 424 од 1530 и од 1545 година и бр. 179 од 1569 година за Костурскиот вилает каде името е забележено во обликот *Хотуништа*, а во опширниот пописен дефтер бр. 235 од 1545 година и во бр. 182 од 1568 година за Леринската нахија ојконимот е регистриран со формата *Хотоништа*.³³ Кај В. К'нчов името на селото е одбележено со обликот *Фотиница*, а Б. Милоевиќ во неговата работа „Јужна Македонија“ ојконимот го предава со формата *Фотиништа*.³⁴ Месното население името на селото го изговара како *Фотинишча*.

Во досегашната научна литература етимологијата на овој ојконим била предмет на проучување во повеќе лингвистички работи. Ј. Заимов смета дека името на селото *Фотиништа* е образувано од личното име *Фотин* со патронимискиот суфикс -ишта (< *-itj-), а М. Коробар-Белчева неговата основа ја изведува исто така од личното име *Фотин* коешто го поврзува со грчкото име *Φώτιος*.³⁵

³⁰ Maria Malec, *Budowa morfologiczna staropolskich złożonych imion osobowych*, Warszawa – Kraków 1971, стр. 110.

³¹ Йордан Иванов, *op. cit.*, стр. 551.

³² Методија Соколоски, *Турски документи за историјата на македонскиот народ*, опширни пописни дефтери од XV век, Скопје, 1973, стр. 136.

³³ Методија Соколоски, *Костур и Костурско во XVI век*, Прилози на МАНУ, X, 1 – Одделение за општествени науки, Скопје 1979, стр. 99; Методија Соколоски, *Лерин и Леринско во XV и XVI век*, Годишен зборник на Филозофскиот факултет на Универзитетот во Скопје, кн. 4 (30), Скопје 1978, стр. 239.

³⁴ В. К'нчов, *op. cit.*, стр. 265; Боровоје Милојевиќ, *op. cit.*, стр. 52.

³⁵ J. Zaimov, *op. cit.*, стр. 73; Марија Коробар-Белчева, *op. cit.*, стр. 296.

Од изнесените историски податоци за името на селото *Фотиништа* можеме да констатираме дека денешниот облик на ојконимот произлегува од неговата постара форма *Хотуништа*, засведочена во турските пишани извори од XV и XVI век, со помош на извршените фонетски промени што настанале со текот на времето во говорот на месното население, односно со замената на почетното *х* со гласот *ф* и со замената на вокалот *у* со *и*, веројатно, под воздејство на вокалот *и* од *-ишта* или под влијание на грчкото лично име *Фотин*.

Ојконимот *Фотиништа* < *Хотуништа* може да претставува посесивно елиптично име изведено од постара атрибутска синтагма **Хотуништа (Вьсь)* чијшто придавски член е образуван со посесивниот придавски суфикс *-ъ*, односно со меката варијанта *-ь* во формата за женски род *-а*. Во неговата основа се наоѓа патронимското име **Хотуништъ* образувано од личното име *Хотун* со придавскиот суфикс *-јъ*, а потоа добиената придавска елиптична форма **Хотунјъ*, по отпаѓањето на именскиот дел од синтагмата **Хотунјъ (син)*, е супстантивизирана со патронимскиот суфикс *-иштъ* < **-itjo*.

Исчезнатото лично име *Хотун* е образувано со антропонимскиот суфикс *-ун* од хипокористиците *Хот*, *Хото* кои се изведени од сложениите антропоними од типот на *Хотибор*, *Хотимир* и сл. Во антропонимскиот систем на словенските јазици суфиксот *-ун* се употребувал за образување на лични имиња: срп. *Братун*, *Видун*, *Горун*, *Добрун*, *Мирун*, *буг. Богун*, *Ботун*, *Малун*, *Сладун*, пол. **Bogun*, *Ciechun*, *Radun*, рус. *Ярун*, чеш. **Drahun*, **Hostun*, **Chotun*.³⁶ Антропонимските деривати со суфиксот *-ун* се познати и во македонската антропонимија: *Благун*, *Братун*, *Владун*, *Добрун*, *Драгун*, *Милун*, *Радун*, *Славун*, како и личните имиња *Горун*, *Гостун*, *Крајчун* кои се наоѓаат во основата на топонимите *Горуново* (село во Драмско), *Гостун* (село во Неврокопско), *Крајчуница* (Стиник, Струмичко).

Ојконимот *Хотогожде* (исчезнато село во Леринско) е потврдено во турските пишани извори од XV век. Неговото име е регистрирано во турскиот пописен дефтер бр. 16 од 1481 година и М. Соколоски го реконструира со обликот *Хотохоште*, но во фуснотата вели дека може да се прочита и како *Хотогожде*.³⁷ Во турскиот опширен пописен дефтер бр. 722 е забележано дека населението од ова село се разбегало, а во пописните дефтери од XVI век неговото име веќе не се среќава. Ние се определивме за обликот *Хотогожде* како примарно име на селото затоа што содржи во себе определена јазична информација.

Името на селото *Хотогожде* претставува посесивна елиптична форма добиена од постара придавска синтагма **Хотогожде (Село)* чијшто придавски член е образуван со посесивниот придавски суфикс *-јъ* во формата за среден род *-је*. Во основата на ојконимот *Хотогожде* се

³⁶ Милица Грковић, *op. cit.*, стр. 46, 53, 55, 66, 79, 137, 168; Йордан Заимов, *Български именик*, София 1988, стр. 25, 31, 146, 201; Maria Malec, *Staropolskie skrócone nazwy osobowe od imion dwuczłonowych*, Warszawa – Kraków 1982, стр. 72; Jan Svoboda, *op. cit.*, стр. 162.

³⁷ Методија Соколоски, *Турски документи за историјата на македонскиот народ*, опширни пописни дефтери од XV век, т. II, Скопје 1973, стр. 455.

крие сложеното лично име *Хотогод* кое е составено од морфемата *хот-* од стсл. гл. *хотѣти* и морфемата *-год* од стсл. гл. *годити*. Лични имиња образувани со морфемите *хот-* и *-год* се присутни во топонимијата на нашиот јазичен терен. Така, сложеното лично име *Хотогост* се наоѓа во основата на исчезнатото село *Хотогоста* (Демирхисарско), а од деривуваните имиња ќе ги споменеме само *Хотеш*, кое се наоѓа во основата на ојконимот *Отешево* (село во Ресенско), *Хотин*, кое се крие во основата на хидронимот *Хотиња* (река, д. пр. на р. Брегалница), *Хотл*, кое се наоѓа во основата на ојконимот *Хотља* (село во Кумановско). Од личните имиња образувани со морфемата *-год* ќе ги споменеме двочлените антропоними *Делегод*, *Драгогод*, *Радигод*, кои лежат во основата на ојконимите *Делогожде* (село во Костурско), како и хипокористичното име *Годив* кое се наоѓа во основата на ојконимите *Годивје* (село во Охридско) и *Годивле* (село во Прилепско).

LJUBICA STANKOVSKA

TOPONYMIC VARIATIONS IN THE KOSTUR AND LERIN REGIONS

(Summary)

The toponymy of the Kostur and Lerin Region hides common and proper lexical units. Toponyms in the bases of which there are antroponyms of Slavonic and non-Slavonic origin can be found among them.

In this context we pay attention to certain toponyms from this language area and of this kind which, particularly from an etymological point of view, have not yet been the subject of scholarly interest or have not been completely described so far.

This paper suggests possible conclusions in terms of their etymological development which contribute to their structural and semantic definition.

IV. КНИЖЕВНОСТ

БЕРА СТОЈЧЕВСКА-АНТИЌ

КОН ОДРЕДЕНИ МОТИВИ ОД НАРОДНИТЕ УМОТВОРБИ ЗАБЕЛЕЖАНИ ОД АНДРЕ МАЗОН

Покрај Андре Вајан меѓу француските слависти заслужни за афирмацијата на македонистиката воопшто своето место го добива и Андре Мазон. Местото на Мазон се наоѓа и меѓу врвните светски слависти. Благодарение на неговите широки приоди кон разновидни славистички проблеми, тој мораше да се соочи и со состојбите на македонистиката. Од неговите исцрпни истражувања, задлабочени и суштински, произлегоа вредни отпечатени дела, меѓу кои посебно би ги одбележиле позначајните. За делата на А. Мазон посветени на македонистиката пишувал на два наврати Х. Поленаковиќ.¹ Интересот на А. Мазон за македонистиката бил широк. На преден план избиваат неговите трудови за јазикот и бројни прашања поврзани со оваа област. Не помалку важност Мазон им одделил на собирањите текстови од Македонија поврзани со народното творештво, а кои истовремено разоткриваат богати извори за изучување на јазикот, литературата, културата, општествено-социјалните состојби. Така, на пример, тој објави значајни споменици од македонската писменост од IX век. Во „Библиотеката на балканските студии“ се појави изданието „L'Evangeliare de Kulakia“, заедно со А. Вајан.² Ова Кулакиско евангелие потекнува од селото Кулакија, многу близу до устието на Вардар во Егејско Море. Текстот е напишан во 1863 година, на чист македонски народен јазик, со грчка азбука. Мазон даде преглед и на сите познати македонски текстови пишувани со грчки алфавит. Исто така, се задржува и објавува материјали за четири евангелски фрагменти од селото Горенци, Костурско, и прави споредби со сличните текстови настанати во: Бобошчица, Кулакија и Нестрам.

Со оглед на тоа што во случајов ќе се задржам на одредени мотиви во собраниот фолклорен материјал од А. Мазон, неопходно е да ги

¹ Х. Поленаковиќ, *Андре Мазон, по повод осумдесетгодишнината од раѓањето, Македонски јазик, Скопје 1960-61, 1-2; Андре Мазон, Македонски јазик, Скопје 1967, 161-162.*

² *Un parler slav du Bas-Vardar, VI, Paris 1938.*

истакнеме неговите три посебни отпечатени книги, и тоа по хронолошки редослед.

Во 1923 година во Париз се појави книгата на Мазон „Словенски приказни од југо-источна Македонија“.³ Во неа, откако дава опсежен вовед и јазичен осврт на собраните материјали, објавува 26 приказни од Неолани, потоа дваесетина умотворби од селата: Лерин, Арменско, Ексишу, Мокрени, Вишени, Жервени. Во посебни поглавја публикува: митови, религиозни легенди, историски легенди, хумористични раскази.

Втората книга со наслов „Словенски документи, приказни и песни од јужна Албанија“, се појави во Париз 1936 година.⁴ На 145 страници следат лингвистички изучувања на собраните материјали, на ракописни текстови од XIX век, приказни од Корча, Бобошчица, Дреновјане, песни, формули, со придружните индекси и додатни материјали.⁵

Третата книга со наслов „Словенски документи од јужна Албанија“⁶ всушност претставува втор дел од претходната. Во неа се дадени сеќавањата на Димитар Канко за историјата на неговото родно село Бобошчица; потоа следи фамилијарна преписка, неколку писма од Стелиан Ефтимииу, како и придружни материјали, фотографии и индекси.

Собраните материјали, приказни, легенди, песни од страна на Андре Мазон претставуваат вистинско богатство на изворни документи за изучување на македонскиот јазик, историја, фолклор, културна историја. Умотворбите се забележани педантно, со слух на одличен истражувач, кој има предвид колку е важно значењето на собраниот материјал, не само за неговите моментни јазични преокупации туку и за другите научни и уметнички области. Покрај тоа, со оглед на ситуацијата во која се најдоа македонските краеве по НОБ, разделени, еден поголем дел и надвор од границите на Република Македонија, токму во овие области имало слаби можности за собирање на јазичен и фолклорен материјал. Затоа собирачката и научната дејност на Мазон во т.н. Егејски дел на Македонија претставува видлива и непроценлива активност.

Собраниот материјал од Андре Мазон претставува необично важен извор и за проследувањето на одредени мотиви што се јавуваат и во македонското народно творештво, со траги од средновековните книжевни творби. Грижливо собирањето приказни од одличните раскажувачи откриваат богатство на најстари мотиви од средниот век. Со оглед на вековната популарност на Библијата, на библиските мотиви одразени во средновековните книжевности, посебно во апокрифните текстови, нивните траги останале видливи и во македонското народно творештво, што говори за еден хронолошки континуитет и влијание безусловно присутно и во нашето книжевно творештво. Меѓутоа, со оглед на тоа што многу народни умотворби останале неевидентирани, кога станува збор за континуитет на книжевно творештво, особено на релациите книжевен текст – фолклор, тешко е да се донесуваат заклучоци без под-

³ André Mazon, *Contes slaves de la Macédoine Sud-Occidentale*, Paris 1923.

⁴ André Mazon, *Documents, contes et chansons slaves de l'Albanie du Sud*, Paris 1936.

⁵ Забележани од: Васила Милекова (Корча), Наумка Кунешкова (Бобошчица), Елена Канкова (Дреновјане), Тодораки Канко (Бобошчица), Мило Кунешка (Бобошчица), Васо Гогов (Бобошчица) и Каталина Бамбулова и Поликсена Кунешкова (Бобошчица).

⁶ André Mazon, *Documents slaves de l'Albanie du Sud*, II, Paris 1965.

лога. Материјалите што ги собрал Мазон од овој аспект чинат ценета алка во истражувањата на книжевното влијание, континуитет и зачуваност сред народот, во средината каде што со векови се изградувала книжевната историја. Собраните приказни откриваат здрави и зачувани врски со значајни средновековни текстови, а со тоа служат како основа за изградувањето и дефинирањето на средновековната книжевна присутност на текстови кои низ вековите исчезнувале, примери со кои изобилуваат средновековните книжевности.

Во случајов ги потенцирам богатите изворишта на мотивски присутни содржини од македонското народно творештво, во врска со македонската средновековна книжевност, токму во собраниот материјал од Мазон. Меѓутоа, заради ограничените можности ќе се задржам на прибраните умотворби од селото Неолани, Леринско, кои претставуваат вистинско богатство на изворен народен македонски говор од ареалот на Битола и Битолско, на изворни македонски народни умотворби со зачувана патина на нашата најстара народна жива традиција.

Мазон ја забележал приказната со наслов „La leçon de l'Ange à l'ascète“ („Лекцијата на ангелот до аскетијата“).⁷ Еден аскетија седел кај Господа и се чудел пред ангелот како може Господ да ги трпи сите луѓе. За да му објасни колку е тоа лесна работа за Господа, а несфатлива за обичниот човек, ангелот го посветувал да преспие во шупливото дрво крај една чешма и така скриен да гледа што ќе се случува пред него. Аскетијата го послушал. Набргу пред него се одиграла следнава сцена. Пред чешмата застанал еден кесеџија. Кога се напил вода, му испаднало кесето со пари. Тој не го забележал и си заминал. По него дошол втор човек, го пронашол кесето со златници и си заминал. Потоа застанал трет човек и си пиел вода. Во меѓувреме се вратил кесеџијата и мислејќи дека присутниот човек му ги зел парите, го убил и си заминал. Аскетијата останал вчудоневиден. Ангелот му објаснил: „Не знаиш кој е бес кабајет. Не е твоја работа, Госпо знае.“ И му објаснил дека човекот што ги нашол парите му бил комшија на кесеџијата, кој му ја зел куќата, нивата, парите. Човекот што бил убиен го отепал сопствениот брат заради една лажица. И на крајот доаѓа предупредувањето на ангелот: „На Госпо работите големи се: треба да не опитваш ка и трпи Госпо лудјето. Не му мешај на Госпо, на работите.“

Вакви слични обработки на народни приказни забележал Мазон и во книгата „Словенски документи, приказни и песни од јужна Албанија“. Интересна варијанта раскажала Наумка Кунешкова од Бобошчица, со наслов „Старците и Господ-Татко.“⁸ Друга варијанта е забележана од Кателина Бамбулова од Бобошчица, со наслов „Христос и еремитот.“⁹ Четврта варијанта со наслов „Василев ден и ангелот“ се наоѓа во книгата „Словенски приказни од југоисточна Македонија“ од Вишени.¹⁰ Овие мотиви се приближуваат до групираниите мотиви кај Болте – Поливка.¹¹

⁷ Mazon, *Contes*, 82–83.

⁸ Mazon, *Documents*, II, 255–262.

⁹ Mazon, *Documents*, II, 338–340.

¹⁰ Mazon, *Contes*, XXXIV, 134–136.

¹¹ № 205, III, 461–463, Gottes Speise.

Кон македонските варијанти на оваа тема значајни се и приказните кај Шапкарев, но во друга варијанта. Такви се приказните „Овчарчето, змијата и Госпо“¹² и „Хулерата (чумата) и девојчето во едно село.“¹³

Првопопочената приказна кај Мазон може директно да се поврзе со општопознатиот средновековен книжевен мотив за божјото правосудие. Одговорите од овој мотив разрешувале редица нелогичности што се јавувале пред обичниот човек. Човекот барал некаква закономерност во природата, во животот. Сакал да ја открие причината за смртта на недолжното дете. Со продорот на христијанската идеологија одговорот се наоѓал во недопиливите тајни на Господа, кој единствено можел да проникне во сржта на човековите мисли и постапки. Не случајно и самиот Мазон истакнува: „Les voies de Dieu paraissent obscures aux hommes, souvent se justice leur semble injuste: ce n'est que parce qu'ils ignorent les choses qui ne sont visibles, que d'en hait, la sagesse chretienne doit s'en remettre à la Providence en la louant de tout ce qui arrive.“

Во антиката судбината на луѓето зависела од расположението на боговите. Во муслиманскиот свет мотивот е познат според Куранот. Во него се јавува личноста на Муса, кој го следи Мусау и учи од него. Настаните што се предадени во Куранот се слични со нашите текстови. Во приказните од „1001 ноќ“ на Пророкот настаните му ги толкува Алах. Мотивот нашол своевидна подлога и на Запад, а фигурира и во зборникот „Gesta Romanorum“.

Овие текстови биле предмет на истражувања на повеќе научници, меѓу кои посебно се забележливи: Г. Парис,¹⁴ М. Леви¹⁵, М. Драгоманов.¹⁶

Во словенските литератури овој мотив почнал да се проширува од XV век наваму, за да заживее пошироко во XVII век. Најчесто се јавува испостникот, пустиникот Мелетиј. Кај нас се среќава и во т.н. Тиквешки зборник од крајот на XV век, што говори за рана појава и восприемање на мотивот кај нас.¹⁷ Во овој зборник пустиникот е наречен Мелентиј, а и во други верзии на словенски ракописи.¹⁸

Не случајно овој мотив се одразил силно и во македонското народно творештво. Во прилепската приказна „Свети Илија кога гледал големи неправии на земјата“ очевидецот на настанот кај чешмата е самиот св. Илија.¹⁹ Во турскиот, и воопшто во муслиманскиот фолклор, се јавува личноста на Мојсеј.

И двете верзии на македонските приказни со овој мотив се силно распространети. Според првата – еден очевидец е сведок на настаните крај чешмата (изворот), а според втората – очевидецот патува обично

¹² Шапкарев, 186.

¹³ Шапкарев, 286.

¹⁴ G. Paris, *Comptes rendus des séances de l'Académie des inscriptions et des belles-lettres*, Paris 1880, 427-449.

¹⁵ M. J. Lévi, *Revue des études juives*, 1884, janvier – mars, 64-73.

¹⁶ М. Драгоманов, *Божјето правосудие*, СбНУ, II, 246-312.

¹⁷ Вера Антиќ, *Тиквешкиот зборник и средновековните текстови*, Мисла, Скопје 1978, 226-233.

¹⁸ Едниот му припаѓал на колекционерот Царски. Види: Вера Антиќ, *Тиквешкиот зборник*, 229. Другиот се наоѓа во Прага, Вера Антиќ, 229.

¹⁹ СбНУ, VI, 117-119.

со патник (преправениот ангел). И двете верзии им биле познати на М. Цепенков и на К. Шапкарев. Во случајов треба да се истакне дека мотивот се среќава и во српската и во бугарската литература. Со засведочените забележани материјали во народното творештво на јужнословенските народи може да се констатира застапеноста на мотивот и во раната и во доцната средновековна македонска книжевност.

Средновековниот текст што го среќаваме во Тиквешкиот зборник се состои од два дела. Првиот дел се однесува на мотивот што досега го разгледуваме, а вториот дел продолжува во расказот за праведниот епископ и уште поправедниот ковач. Ангелот му кажал на Мелентиј дека тој не им е достоин на овие двајца праведници, иако целиот живот го минал во пост и одрекнување.²⁰ Мелентиј се уверил во исправноста на тврдењата, бидејќи епископот секојдневно претрпувал силни измачувања, а ковачот уште повеќе. Последниов можел да го држи во раката нажеженото железо, а покрај тоа бил спремен да истрпи и уште подлабоки духовни искушенија.

Вториов дел од расказот го обработува на друг начин божјиот суд. Праведниот аскет се запрашува колку високо место ќе заземе во рајската хиерархија, бидејќи смета дека неговиот живот е без преседан беспрекорен. Еден неспорно карактеристичен пример на споредба на аскетијата со друг праведник, забележал А. Мазон од Бобошчица.²¹ Еден аскетија, кој пустиникувал 30 години, сонил сон дека на оној свет ќе му биде другар цар Константин. Аскетијата се зачудил, бидејќи сметал дека царот Константин ужива во царските благодети. Љубопитен, тој заминал кај царот и се уверил дека Константин бил вистински христијански праведник. „Сфити Костандин не јадјаше од царшчината, работјаше такије, продајаше и со тјас паре купијаше лјап и маслине шчо јадјаше. Му постелјвјаје синијата со царске јастја. Сфити Костандин откен и блосовјаше, му велијаше: „Земите и назат!“ Пушчијаше лјап и маслине једијаше. Рубата тогова, ка седјаше внатри ублеквијаше руба от шајек, ка одијаше на надвор, имјаше шчо ублеквијаше рубе царске.“

Името на цар Константин, како и неговата личност, во македонскиот фолклор е многу присутно. Најчесто тој е симбол и олицетворение на пример за христијанин со засведочени примерни дејствија. Така, на пример, се споменува во врска со Христосовиот крст, околу кој настан и контакт се јавуваат бројни верзии во македонскиот фолклор. А. Мазон забележал и една варијанта од Бобошчица.²² Насловот на приказната е „Царот Константин го открива Светиот Крст“. Царот Константин сонил сон дека треба да го бара Христосовиот крст во Ерусалим. Царот заминал веднаш со многу војници од аскерот. Но, „Чефути-те“ го фрлиле во некое губриште за да не се пронајде. Но, од нив изникнал мирислив босилек и царот ги пронашол трите крстови. Само не можел да знае кој е Христовиот, а кои се на двајцата разбојници. Се

²⁰ СБНУ, IX, 85–87.

²¹ Mazon, Documents, бр. 38, 156–158.

²² Mazon, Documents, бр. 39. 158.

досетил царот и ги ставиле крстовите над еден мртовец. Кога го ставиле Христовиот крст, умрениот воскреснал. Крстот бил пренесен „во азната царутому во Стамбол.“

Името на царот Константин се поврзува понатаму и со дрвото на животот, или рајското дрво, од кое било посадено дрвце над главата Адамова кога тој починал, а потоа токму од тоа дрво биле направени трите крста за Исус и двајцата разбојници. Обично крстот го пронаоѓа царот Константин, или во други творештва други личности. Од тој крст биле направени многу мали дрвени крвчиња и биле разнесени низ целиот свет. Дрвото се поврзува и со царот Соломон и изградувањето на Соломоновиот храм, во кој не се вклопувало дрвото до Христовиот крст. Вакви примери, во вид на прашања и одговори среќаваме посебно во разновидните верзии на средновековната книжевна творба „Разумник“.²³

Очигледно е дека средновековните книжевни текстови влијаеле врз фолклорните творби и обратно. Честопати се случувало во одреден момент народната творба да поттикне книжевно дело и обратно. На таков начин и двете творештва ја поттикнувале заемната творечка сила. Неверојатно добро зачувани примери на вредни народни умотворби содржат споменатите книги на А. Мазон, особено важни на релациите книжевен текст – фолклор. Меѓу другите мотиви да ги споменеме уште: Арахангелот и смртта, Дванаесетте месеци, Трите сестри прелки, Девојката без раце, Мудрата девојка, Лошите жени, итн. Овие, како и другите мотиви, нудат богати компаративни материјали и можности за пошироки проучувања, бидејќи многу од нив спаѓаат и во општочовечките и познати мотиви во светската литература и фолклор.

VERA STOJČEVSKA-ANTIĆ

CONCERNING CERTAIN MOTIF FROM THE FOLK WORKS RECORDED BY ANDRÉ MAZON

(Summary)

This paper considers certain motif noted by the French slavist, André Mazon, which show connections with medieval Macedonian literary texts. Mazon noted exceptionally interesting stories in the Lerin Region, Neoplani, Bobošnica, Drenovjana, and also in some other Macedonian villages in Aegean Macedonia. Their great age is obvious yet at the same time they display close relations with and influences on medieval Macedonian texts. The motif of God's justice can serve as an example, a generally accepted motif in world literature and folklore, the traces of which are also fresh in Macedonian literature and its rich folk creativity. The material gathered by André Mazon is not only a source for the study of the living vernacular of Macedonian, but also for its literature, folklore and cultural history.

²³ Вера Стојчевска-Антиќ, *Разумникот во средновековната книжевност*, Прилози, МАНУ, Скопје 1984, IX, 2, 118–129.

СОДРЖИНА

TABLE OF CONTENTS

БОЖИДАР ВИДОЕСКИ	
Поздравен говор при отворањето на собирот.....	5
I. ГРАМАТИКА	
МИТО АРГИРОВСКИ	
Околу редукцијата на <i>a, e, o</i> во јужните македонски говори.....	11
МИТО ARGIROVSKI	
Concerning the reduction of <i>a, e, o</i> in the Southern Macedonian dialects (Summary).....	14
СНЕЖАНА ВЕЛКОВСКА	
Сум- и има-конструкциите во светлината на балканскиот јазичен сојуз – со осврт на македонските дијалекти во Егејска Македонија.....	15
SNEŽANA VELKOVSKA	
Сум and има constructions in the light of the Balkan lingual union (Summary).....	21
БОЖИДАР ВИДОЕСКИ	
Македонските дијалекти во Егејска Македонија (Обид за класификација).....	23
BOŽIDAR VIDOESKI	
Macedonian dialects in Aegean Macedonia 1: The Serres, Drama and Lagadin Group (Summary).....	60
ВАСИЛ ДРВОШАНОВ	
Кон разграничувањето на преспанско-костурските говори.....	61
VASIL DRVOŠANOV	
Concerning the differentiation of the Prespa and Kostur regional dialects (Summary).....	67
МАРИЈАНА КИШ	
Придавките во јужните македонски говори од ареален и морфотактички аспект.....	69
МАРИЈАНА КИШ	
Имена прилагателные в южных македонских говорах с ареального и морфотактического аспекта (Резюме).....	74
БИЛЈАНА МАЛЕНКО	
Глаголскиот прилог во југозападните македонски дијалекти.....	77
БИЛЈАНА МАЛЕНКО	
Деепричастие в юго-западных македонских говорах (Резюме).....	80
ЛИЛЈАНА МИНОВА-ЃУРКОВА	
Од проблематиката на сложената реченица во две македонски евангелија: оригиналниот исказ во други околности.....	81
LILJANA MINOVA-ĜURKOVA	
On the syntax of complex sentences in two Macedonian gospels: the original utterance in other circumstances (Summary).....	85

КОСТА ПЕЕВ	
Од реконструкцијата на еден македонски говор од Солунско.....	87
KOSTA PEEV	
A reconstruction of a Macedonian dialect from the Salonica district (Summary).....	92
ЗДЕНКА РИБАРОВА	
Основни правописни и фонетски особености на Григоровичевиот паримејник	93
ZDENKA RIBAROVA	
The basic orthographic and phonologic characteristics in the Parimeinic of Grigorovich (Summary).....	99
ПЕТРЕ РИСТУЈЧИН	
Акцентскиот систем на неретскиот говор.....	101
ПЕТРЕ РИСТУЈЧИН	
Акцентная система неретского говора (Резюме).....	109
ЗУЗАНА ТОПОЛИЊСКА	
Показатели на реченичната конјункција во јужномакедонските говори.....	111
ZUZANNA TOPOLINSKA	
Exponents of the sentential conjunction in South Macedonian dialects (Summary).....	126
РАДМИЛА УГРИНОВА-СКАЛОВСКА	
Околу преведувачката постапка применета во евангелските текстови пишувани со грчко присмо.....	127
РАДМИЛА УГРИНОВА-СКАЛОВСКА	
Переводческий поступок, применяемый в евангельских текстах писанных греческим алфавитом (Резюме).....	135
НИНА ДИМИТРОВА-ШМИГЕР – РОЛАНД ШМИГЕР	
Една битна разлика меѓу јужнокостурскиот и корчанскиот вокален систем.....	137
/Resümee/.....	144
II. ЛЕКСИКА	
ВАНГЕЛИЈА ДЕСПОДОВА	
Лексиката на материјалната култура во јужните македонски говори (Според евангелијата од втората половина на XIX век, пишувани со грчка азбука).....	147
ВАНГЕЛИЈА ДЕСПОДОВА	
Лексика материјалной культуры в южных македонских говорах (На основании евангелий из второй половины 19. века, написанных греческим алфавитом) (Резюме).....	153
ОЛИВЕРА ЈАШАР-НАСТЕВА	
Местото и улогата на турцизмите во Трлиското евангелие (Прилог кон проучувањето на турцизмите во македонските јужни говори).....	155
OLIVERA JAŠAR-NASTEVA	
The place and role of Turkish loan-words in the Gospel of Trlis – A contribution to the study of Turkish loan-words in Southern Macedonian speech-forms (Summary).....	173
БОРИС МАРКОВ	
За грцизмите во неполнозначните зборовни групи од аспект на јужномакедонските говори.....	175
БОРИС МАКРОВ	
О гречизмах в неполнозначных словах в южномакедонских говорах (Резюме).....	182

МИТО МИОВСКИ	
Поглед врз зборовниот фонд на Абецедарот.....	183
МИТО МИОВСКИ	
A view of the linguistic fund of the "Abecedar" (Summary).....	188
ДИМКА МИТЕВА	
За лексичката граѓа на народните песни од македонските јужни краишта.....	189
ДИМКА МИТЕВА	
Concerning the lexical material of folk songs of the southern regions of Macedonia (Summary).....	194
ДИМИТАР ПАНДЕВ	
Македонскиот речник од XVI век.....	195
DIMITAR PANDEV	
Macedonian dictionary of the 16th Century (Summary).....	200
ВЛАДИМИР ЦВЕТКОВСКИ	
За некои подзаборавени зборови во Битолско и во Леринско.....	201
VLADIMIR CVETKOVSKI	
On slightly forgotten words in the districts of Bitola and Lerin (Summary).....	205
III. ОНОМАСТИКА	
МАРИЈА КОРОБАР-БЕЛЧЕВА	
Антропонимските образувања во градот Костур во 1445 година.....	209
МАРИЈА КОРОБАР-БЕЛЧЕВА	
Антропонимы города Костур с 1445 года (Резюме).....	216
ГЕОРГИ ГЕОРГИЕВСКИ	
Прекарите во говорот на с. Кронцелово (Воденско).....	217
GEORGI GEORGIEVSKI	
Nicknames in the dialect of the village of Kroncelevo (Summary).....	229
ТРАЈКО СТАМАТОСКИ	
Од онимијата на нахијата Ениџе Вардар (Според турски пописен дефтер од 1569 година).....	231
TRAJKO STAMATOSKI	
From the onymic of the Enidže Vardar region (According to the Turkish census notebook of 1569) (Summary).....	238
ЉУБИЦА СТАНКОВСКА	
Топонимски варијации во костурско-леринската област.....	239
LJUBICA STANKOVSKA	
Toponymic variations in the Kostur and Lerin regions (Summary).....	246
IV. КНИЖЕВНОСТ	
ВЕРА СТОЈЧЕВСКА-АНТИЌ	
Кон одредени мотиви од народните умотворби забележани од Андре Мазон...	249
VERA STOJČEVSKA-ANTIĆ	
Concerning certain motif from the folk works recorded by Andre Mazon (Summary).....	254

